

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Asurlular

ANTİK ÇAĞ'IN
İLK İMPARATORLUĞU
JOSETTE ELAYI

ÇEVİRİ: AYŞEN SARI

ASURLULAR
Antik Çağ'ın İlk İmparatorluğu

—
JOSETTE ELAYI

KRONİK KİTAP: 420

Antik Çağ Dizisi: 16

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

ÇEVİRİ

Ayşen Sarı

EDİTÖR

Ali Kaan Cerit

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Eylül 2023, İstanbul

ISBN

978-625-6989-80-1

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. №8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com

   kronikkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 K. Çekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Masbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

© Josette Elayi, 2021, "L'Empire assyrien" özgün adıyla Perrin tarafından yayımlanan, telif hakları Place des Editeurs aracılığıyla alınan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik A.Ş.'ye aittir. Hiçbir şekilde yazılar ve görseller kopya edilemez, naklit edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

Asurlular

ANTİK ÇAĞ'IN
İLK İMPARATORLUĞU
JOSETTE ELAYI

ÇEVİRİ: AYŞEN SARI

Josette Elayi

Antik Çağ tarihçisi Elayi, Fenike ve Yakın Doğu tarihi alanında uzmandır. Yazdığı tarih ve tarihi romanlarla gerek Fransa gerekse dünya çapında üne kavuşmuştur. Tarih alanında yaptığı çalışmalar neticesinde Fransa Devleti tarafından *Légion d'honneur* (Onur Nişanı) ile ödüllendirilmiştir.

Ayşen Sarı

1986, İstanbul doğumlu. Saint-Joseph Lisesi'ni bitirdikten sonra, tarih lisans ve yüksek lisansını Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde, doktorasını École Pratique des Hautes Études'de tamamladı. Başta tarih olmak üzere çeşitli sosyal bilim alanlarında çevirileri bulunmaktadır.

İçindekiler

<i>Önsöz</i>	7
<i>Giriş</i>	9
1 Asur'un Kökenleri	25
2 Asur'un Yükselişi (MÖ 934-745)	41
3 III. Tiglat-Pileser, Asur İmparatorluğu'nun kurucusu (MÖ 745-727)	57
4 Asur İmparatorluğu'nun Ana Hatları	85
5 V. Salmanassar'ın Kısa Süren Saltanatı (MÖ 726-722)	119
6 II. Sargon, Dünyanın Kralı (MÖ 721-705)	129
7 Sanherib, Yenilikçi ve Mucit (MÖ 704-681)	149
8 Asarhaddon, Batıl İnançlar ve Bunalım Arasında (MÖ 680-669)	173
9 Aşurbanipal, Güçlü ve Aydın (MÖ 668-631)	203
10 Asur İmparatorluğu'nun Sonu (MÖ 630-610)	225
<i>Sonuç</i>	239
<i>Haritalar</i>	245
<i>Asur ve Babil Krallarının Kronolojik Tablosu</i>	251
<i>Kısaltmalar</i>	253
<i>Kaynakça</i>	257
<i>Dizin</i>	265

Önsöz

Asur İmparatorluğu tarihi, Antik Çağ medeniyetleri söz konusu olduğunda istisna sayılabilecek bir şekilde çok sayıda yazılı ve arkeolojik kaynaktan faydalanarak yazılır. Tarihçinin keyfine diyecek yoktur ne de olsa geçmişi diriltmek için gereken tüm malzemeye sahiptir. Ne var ki madalyonun öbür yüzünde, araştırmalar Ortadoğu'daki mevcut çatışmalar yüzünden büyük ölçüde yavaşlamış olsa da Irak ve Suriye'deki yeni keşiflerle sayısı iyice artan yüksek miktarda ve birçoğu henüz yayımlanmamış kaynakların tamamına hakim olmanın imkansızlığı yer alır. Bu bolluk, asurbilim araştırmaları üzerine de yük bindirmiştir. Asurbilimciler, kaynakları araştırmacıların kullanımına sunmak için her şeyi bir kenara bırakıp öncelikle çivi yazılı yazıtları topluca tercüme etme görevini üstlenmişlerdir. Ardından çok sayıda çalışma, kaynakların ortaya çıkardığı belirli noktaları araştırmaya ayrılmıştır. Buna karşın siyasi ve sosyo-ekonomik tarih bütün olarak biraz ihmal edilmiştir. Asur İmparatorluğu tarihi, Kral III. Tiglat-Pileser'in iktidara geldiği MÖ 744 yılından imparatorluğun yıkıldığı MÖ 610 yılına kadar bir buçuk asırdan biraz daha kısa sürmüştür. Nadir istisnalar dışında Asur yahut Mezopotamya tarihine ilişkin kitaplar yaklaşık yirmi beş yüzyılı kapsar. Bundan ötürü çok sayıda uzmanlığı ve dönemi bir araya getirmeleri gerekir dolayısıyla çoğunlukla kolektif çalışmalardır: Sümer, Akad, Ur III, Paleo-Asur, Paleo-Babil, Kassit, Med-Asur, Yeni Asur, Yeni Babil, Ahameniş Persleri, Helenistik Yunanlar, Partlar. Örnek olarak

B. Laffont ve diğerlerinin yazdığı, 2017 yılında yayımlanan *Mezopotamya. Gilgameş'tan Artaban'a (MÖ 3300 - MÖ 120)*¹ isimli eserden bahsedebiliriz. Asur İmparatorluğu tarihi bu çalışmalarda çok az yer tutmasına rağmen varlığı uzun vadede çok mühimdir.

Bu kitapta Asur tarihinin önde gelen ve en iyi belgelenmiş dönemlerinden biri olan Asur İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyo-ekonomik tarihine odaklanmayı seçtim: imparatorluğun kuruluşu, zirveye ulaşması ve Babilliler, Medler ve Mısırlılar arasında parçalanmasına kadar devam eden çöküşü. Temel araştırma yöntemini, bu yöntemin eğitilmiş bir halka yayılmasıyla birleştirmek istedim. Anlaşılabilir ve kolayca ulaşılabilir olması bakımından Asur İmparatorluğu tarihinin sadece başlıca unsurlarını muhafaza ettim. Çalışmam araştırmalardaki en son gelişmelere dayanmaktadır, lakin asurbilimde yaşanan hızlı ilerlemelerin zamanla düzenlemeler gerektireceği unutulmamalıdır.

Okuyucu edindiği bilgileri, dipnotlar ve kaynakçada atıfta bulunulan, gereğinden fazla uzmanlık içermeyen makale ve eserler ile tamamlayabilecektir. Öncelik Fransızca yayınlara verilse de, bunların İngilizce, Almanca ve İtalyanca çalışmalara kıyasla azınlıkta oldukları da bir gerçektir. Araştırmacılar kitabın sonunda araştırmalarına yardımcı olacak kaynakça, açıklamalı dizin, kronolojik tablo ve haritalar gibi temel araçları bulabilirler.

1 B. Laffont ve diğerleri, *La Mésopotamie. De Gilgamesh à Artaban (3300-120 J.C.)*, Paris, Belin, 2017.

Giriş

“Asur İmparatorluğu’nun, en haşmetli hükümdarının zaferinin hemen ardından gelen çöküşü, sıklıkla tarihi bir skandal olarak kabul edilir.”¹

Paul Garelli, asurbilimci

“Asur İmparatorluğu” modern bir tanımlamadır zira Asurlular kendi topraklarını “Tanrı Aşur’un ülkesi” olarak adlandıırırdı. “İmparatorluk” terimi Almanca Reich’tan gelir. Tanrı’nın seçtiği, kadirimutlak ve en üst seviyede yasa koyucu bir imparator tarafından yönetilen Kutsal Roma İmparatorluğu’nu belirtmek üzere on dokuzuncu yüzyılda Prusya çevrelerinde ortaya çıkmıştır. Kanadalı siyasi iktisat uzmanı James Lazer şöyle yazar: “Bir ulus, kabile ya da toplum bir veya birden fazla başka ulus, kabile ve toplum üzerinde uzun süreli egemenlik kurduğu zaman imparatorluktan bahsederiz... İmparatorluğu öteki iç örgütlenme biçimlerinden ayıran, kontrolü altındaki toplumların ne olacağını, ne üreteceğini belirleme yetisidir.”² Bu tanım, yeterince genişlediği ve daimi baskın yayılmacı ve sağlam bir devlet yapısıyla karakterize edildiği takdirde Asur devletine uygun görülebilir. Ne var ki bu koşullar sadece kral III. Tiglat-Pileser zamanından itibaren bir araya gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla Asur İmparatorluğu tarihi MÖ 744’ten MÖ 610’a, yani bir buçuk asırdan biraz daha kısa bir

1 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique. T. 2, Les Empires mésopotamiens, Israël*, Paris, 1997, s. 123.

2 J. Lazer, *Empire*, New York, 2006, s. 9.

süreye yayılsa da kökeninden bu yana Asur tarihi, bu imparatorluğun doğuşunu hazırlamıştır.³

Türkiye ve Kuzey Suriye'ye kadar uzanan Hititler gibi, Yakın Doğu'nun büyük devletlerinin yayılmacılığı MÖ 3. ve 2. binyıllarda oldukça belirgindir. Önce Ekallatum ardından Asur kralı olan I. Şemsi-Adad (Şamsi-Addu) tüm yukarı Mezopotamya'yı fethederek kendisini "dünyanın kralı" ilan eder. Bu unvan aslında Eşnunna (Tell Asmar) kralları İpik-Adad ve Naram-Sin tarafından zaten taşınmıştır.⁴ Asur İmparatorluğu'nun öncüsü ve örnek aldığı model, Agadeh Kralı Sargon'un kurduğu birleşik Sümer-Akad krallığıdır. Ancak bu kralların eylemleri bölgesel egemenlerin fethiyle sınırlıydı. Birinci binyılı karakterize eden evrensel egemenlik arzusu bilhassa Asur Kralı II. Aşurnasirpal'ın (883-859) yazıtlarında, dizginlenemez bir kibrin aşırılığıyla resmiyete dökülmüştür. Bununla beraber, Aşurnasirpal Asur'un yükselişine seleflerinden daha fazla katkıda bulunacak bir şey yapmamıştı. Asur İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu III. Tiglat-Pileser'di (MÖ 744 - MÖ 727). Tahta geçmesinin ardından, denize açılan geniş bir anakarayı fethetmek üzere bir dizi askerî operasyona girişmişti. Artık ganimet amaçlı dönemsel akınlarla yetinmiyor, hatırı sayılır bir zenginlik kaynağı olan, sağlam, etkili ve vergi temelli hakiki bir imparatorluk sistemi kuruyordu. Bazen ilk "evrensel" imparatorluğun Pers İmparatorluğu yahut İskender'in imparatorluğu olduğu söylenir: Bunun tek sebebi, antik çağın bilinen ilk "evrensel" imparatorluğu olan geniş ve yapılandırılmış Asur İmparatorluğu'nun yeterince iyi tanınmamasıdır. Oysa zirvede olduğu dönemde bu imparatorluk tüm Yakın Doğu'yu, Zagros ve Elam'ı, Kapadokya'ya kadar Türkiye'yi, Kıbrıs ve Mısır'ı kapsıyordu.

3 F. Joannès, *La Mésopotamie au Ier millénaire avant J.-C.*, Paris, 2000; F. M. Fales, *L'impero assiro. Storia e amministrazioni*, Rome, 2001; V. Grandpierre, *Histoire de la Mésopotamie*, Paris, 2010; K. Radner, *Ancient Assyria: A Very Short Introduction*, Oxford, 2015; E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, New Haven, 2017; M. Liverani, *Assyria: The Imperial Mission*, Winona Lake, 2017; D. Nadali, *Gli Assiri. Storia di una civiltà*, Roma, 2018.

4 D. R. Frayne, *Old Babylonian Period (2003-1595 BC)*, Toronto, 1990, s. 547, no: 4.

Asurluların kötü şöhreti

Asurlular, vahşilik konusunda berbat bir üne sahiptir. Bunun başlıca nedeni Kutsal Kitap'tır. Asur Kralı, Yarovam'ın saltanatından beridir süren putperest davranışlarını cezalandırmak amacıyla İsrail Krallığı'nı yıkan Yehova'nın emirlerinin uygulayıcısı olarak görülür. Yeşaya'nın bir kâhini de Yehuda Krallığı'na karşı harekete geçeceğini duyurmuştur: "Rabb, Fırat'ın kabanar güçlü sularını – bütün dehşetiyle Asur Kralının – üzerlerine salacağım. Yatağından taşan ırmak, kıyılarını su altında bırakacak. Yehuda'yı kaplayan sular her şeyi silip süpürerek adam boyu yükselecek, ülkesini boydan boya dolduracak..."⁵ Yehuda Krallığı'nı harap eden ve Kudüs'ü kuşatan Asur kralı olarak tanıtılan Sanherib'dir. Asurluların kötü şöhreti Babililerden de kaynaklanmaktadır zira son derece farklı zihniyetlere sahip bu iki halk birbirinden nefret etmiş ve yüzyıllar boyunca sık sık çatışmışlardır. Sanherib'in MÖ 689 yılında Babil'i sular altında bırakmak amacıyla Fırat nehrinin akış yönünü değiştirerek şehri yok etmesi, kutsala yapılan en büyük saygısızlık olarak görülmüştür. Asurluların vahşet konusundaki ünü, 19. yüzyılda Irak'ta keşfedilen arkeolojik kalıntılar ve yazıtlar ile daha da artmıştır. Örneğin II. Aşurnasirpal'ın seferlerinin anlatımında korkunç tasvirlerle karşılaşılır. "Katledilen düşmanlarının kanıyla dağı kırmızı yün gibi boyamak"la övünür. "Ellerini kestim," diye yazar, "parmaklarını, burunlarını, kulaklarını kestim, gözlerini oydu, kafalarını kestim ve sütunlar oluştursun diye üst üste yığdım," ya da, "Onları kazıklara geçirdim, derilerini yızdım ve şehirlerinin duvarlarına serdim."⁶ Asur medeniyeti, bu şiddetin aslında düşmanı korkutmak amacıyla çoğu zaman kraliyet propagandası tarafından bilerek abartıldığı anlaşılmadan bu sadizm eylemlerine indirgenmiştir. Bu uygarlık hakkında verilen hüküm, Helenistik merkezli yaklaşım tarafından "Yunan mucizesi" ile karşılaştırıldığından iyice olumsuz görünür.

5 Yeşaya VIII, 7-8; P. Machinist, "Assyria and Its Image in the First Isaiah", *JAOS* 103, 1983, s. 719-737.

6 RIMA 2, s. 197-199, no: A.O.101.1, i, ll. 52-53, 64-65, 91-92.

Asurlular aynı zamanda sanatsal ve entelektüel açıdan boş olmalarıyla da ünlüdür ve soyutlama yeteneğine sahip olmadıkları düşünülür. Örneğin, Horsabad'ın devasa kanatlı boğaları Phidias'ın zarif Yunan heykelleriyle kıyaslanmıştır. Asur matematik metinleri, Yunan modelleriyle karşılaştırılarak değerlendirildiklerinden uzun süre boyunca ispat ve sembolizmden yoksun, tutarsız ve yaklaşık tarif listeleri olarak görülmüştür. Ne var ki son yapılan araştırmalar, bilhassa işlemler, genel algoritmik seviye, çözüm stratejisi ve hesaplama tekniği (altılı sayı sistemi) açısından özgünlüklerini ve önemlerini geri kazanmalarını mümkün kılmıştır. Günümüzde Hintli matematikçilere ait olan onlu sayı sistemi yaygınlaşmış olsa da altılı sistem tamamen ortadan kalkmamıştır (bir dakika 60 saniye, bir saat 60 dakika, bir daire 360 derece).⁷

Sayı bilimi, aritmetik ve cebir, Sümerler tarafından kurulmuş ve Asurlular tarafından parlak bir biçimde geliştirilmiştir. Örneğin Sanherib, "Arşimed vidası" diye adlandırılan aleti icat eden dahi bir mucitti. Aşurbanipal ilk büyük kütüphaneleri borçlu olduğumuz büyük bir bilgindi. Asurlular, Orta Doğu'da devam eden mevcut çatışmalar nedeniyle ne yazık ki sekteye uğrayan etkin ve dinamik çalışmalar sayesinde artık hak ettikleri saygınlığa kavuşuyorlar.

Asur Nedir?

"Asur," karışıklığa yol açabilecek birkaç kavramı ifade etmek için Asurlularca kullanılan bir terimdir: Tanrı Aşur, Asur şehri, Asur ülkesi ve Asurya. Tanrı Aşur, en ilkel haliyle, bir bitki tanrısı ya da Dicle'ye doğru eğilmiş kayalık bir mahmuzun tanrılaştırılması gibi görünmektedir.⁸ Çok geçmeden aynı ismi taşıyan şehrin kişileştirilmesi haline gelir, öyle ki tanrı ve şehir bazen birbirine karıştırılır.

7 M. Tanret, «Sur le calcul dans l'apprentissage scribal», *Akkadica* 124, 2003, s. 121-122; J. Friberg, "Mathematics at Ur in the Old Babylonian Period", *RA* 94, 2008, s. 98-188; C. Proust, "Elusive outlines of advanced mathematics education", in *Dieux, rois et capitales dans le Proche-Orient ancien*, RAI 65, Paris, 2019.

8 J. Renger, *Assur-Gott, Stadt und Land*, Wiesbaden, 2011. 10. SAA 9, s. xxi-xxvi.

Tanrı Aşur, şehrin ve aynı adı taşıyan ülkenin gerçek kralı olarak kabul edilir. Başlangıçta basit bir yerel tanrıyken, Asur toprakları genişledikçe giderek önemi artar. Taç giyme töreni esnasında başrahip aracılığıyla krala Asur topraklarını genişletmesini emreden bir imparatorluk tanrısına dönüşür. Yeni Asur döneminde gelişen ve Aşur'u tanrıların tamamını içine alan evrensel bir tanrı haline getiren henoteizme doğru bir eğilim olduğu öne sürülmüştür.⁹

Asur kenti Asur'un birbirini izleyen başkentlerinin en eskisidir. Musul'un yaklaşık 100 kilometre güneyinde, Qal'at Sherqat bölgesinde yer almaktadır. Dicle Nehri ile küçük bir kolu arasındaki kayalık bir burun üzerinde, 54 hektarlık bir alana inşa edilmiştir. Anadolu, Suriye, Aşağı Mezopotamya ve İran'a doğru giden yollara hâkim, stratejik bir konuma sahiptir.¹⁰ Asur'da MÖ 3. binyılın başından itibaren yerleşim vardır. Önce Akad hanedanlarına, ardından Ur III'e tabi olduktan sonra III. Ur Hanedanı ortadan kalktığı anda bağımsız bir şehir devleti haline bürünür. Hem yün kumaş ihracı hem de Anadolu'ya yeniden kalay ihraç etmesiyle ticaret sayesinde hızla zenginleşir. O zamanlar ihtiyarlar meclisi ve "belediye binası"nda (*bit ali*) ikamet eden "isimsiz bir yargıç" (*limmu*) tarafından yönetilmektedir. Kral eşraf meclisinin "temsalcisi" (*waklu*) ve şehrin gerçek kralı olan Aşur'un "vekilidir" (*išši' akku*). Asur daha sonra 18. yüzyılın başında Ekallatum Kralı I. Şemsi-Adad tarafından fethe edilir. Ardından Babil ve Mitanni'nin egemenliği altına girmiş ve MÖ 14. yüzyılda Asur devletinin merkezi haline gelmiştir.

"Tanrı Aşur'un ülkesi," yani Asur, başlangıçta belirli bir bölgeyi belirtmiyor, daha ziyade siyasi ve dini bir kavrama karşılık geliyordu. Burası ilk başkenti Asur kenti olan, ulusal tanrı Aşur'a tabi bölgeydi. Bu isim ancak daha sonraları coğrafi bir anlam kazanmıştır. Böylelikle, Aramice Assor, Dicle ile aşağı Zap arasındaki bölgeyi tanımlar ve bu terim MÖ 224 yılında Part İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam eder. "Asur" terimi, ilk kez 5. Yüzyılda Herodor'un

9 SAA 9, s. xxi-xxvi.

10 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, Paris, 2001, s. 99-102.

eserinde görülen Yunanca Assuria'dan ödünç alınmıştır.¹¹ Mezopotamya'nın tamamına kadar yayılabilen değişken bir bölgeyi ifade eder. Günümüzde bile "Asur" terimi kafa karıştırıcıdır, çünkü hem bir devletten hem bir bölgeden (Asur bölgesi) hem de daha geniş anlamda tüm yukarı Mezopotamya'dan bahsediyor olabilir. Bu nedenle, siyasi veya coğrafi kullanımına göre bu terimin anlamını açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Siyasi kullanıma göre Asur, Asurca "Tanrı Aşur'un ülkesi" ifadesine karşılık gelir çünkü insan kralın sadece tanrı kralın vekili olduğu teokratik bir devlettir.

Aşurbanipal'ın MÖ 668'deki taç giyme ilahisine kadar yeni bir kral tahta çıktığında kullanılan söylem hep aynıdır: "Asur kraldır, Asur gerçek kraldır!"¹² Coğrafi anlamda Asur'un sınırları, Asur yayılması ilerledikçe değişim gösterir; başlangıç noktası Asur, Ninova ve Arbela (Erbil) arasındaki "Asur üçgeni" dir.¹³

Asur'un Arkeolojik Keşfi

Asurbilim ne zaman ortaya çıkmıştır? 1165 yılı civarında, Haham Tudelalı Benjamin İspanya'dan ayrılarak Mezopotamya'ya doğru bir yolculuğa çıkar ve burada Musul'un karşısında, Dicle kıyısındaki Ninova'yı keşfeder: "Ninova bugün, bulunduğu alanı çok sayıda köyün kapladığı tamamiyle harap olmuş (bir yerdir)."¹⁴ Aslında, Ortaçağ Arap coğrafyacıları eski Asur şehirlerinin yerlerini zaten bildiklerinden, bu keşif yalnızca Batılıların ilgisini çekmiştir. Kudüs'e hacca giden birçok Avrupalı seyyahın Ninova'yı "yeniden keşfetmesi" ise 18. yüzyıla kadar gerçekleşmeyecektir. Bunların arasında, "Romalı bir beyefendi" olan Pietro della Valle, Babil'de topladığı

- 11 Hérodote, II, 17; R. Rollinger, "The terms 'Assyria' and 'Syria' again", *JNES* 65, 2006, s. 283-287.
- 12 W. S. Holloway, *Ašur Is King! Ašur Is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*, Leyde-Boston-Cologne, 2002.
- 13 K. Radner, "The Ashur-Nineveh-Arbela Triangle: Central Assyria in the Neo-Assyrian Period", in P. A. Miglus et S. Mühl (yay. haz.), *Between the Cultures: The Central Tigris Region from the Third to the First Millennium BC*, Heidelberg, 2011, s. 321-329.
- 14 J. Bottéro, *Mésopotamie. L'écriture, la raison et les dieux*, Paris, 1987, s. 58-65.

“bilinmeyen işaretlerle yazılmış tuğlaları” ve bazı yazıt örneklerini yanında getirirken bunların soldan sağa doğru okunduğunu keşfeder. 1770 yılında Danimarka Kralı V. Frederick tarafından ilk kez bilimsel bir keşif gezisi düzenlenir, liderliği ise seferden sağ çıkan tek kişi olan Carsten Niebuhr yapacaktır: Babil ve Persepolis’ten çivi yazısı yazıtların özenli kopyalarını getirir, en az üç farklı yazı sistemi olduğunu tespit etmiştir. 1786 yılında, keşfedenin adıyla anılan “Michaux taşı” Kral’ın kütüphanesinde yerini alır. Bu, 11. yüzyıla tarihlenen bir toprak bağışdır. Avrupalı akademisyenler o andan itibaren yazıtları deşifre etmeye girişirler.

1802 yılında Georg Friedrich Grotefend, Göttingen Üniversitesi Kraliyet Bilim Topluluğu’na Persepolis’in çivi yazılı kitabelerini çözdüğünü zannettiğini bildirir. On dokuzuncu yüzyıl İngiltere’sinde, Doğu Hindistan Şirketi’nin ve onun savunucusu haline gelen romantik şair Byron’un kışkırtmasıyla Doğu’ya karşı aniden yükselen bir tutku gelişmiştir:

Asurlu koyun ağılına bir kurt gibi daldı
Yanıdakiler mor ve altınla parılıyordu.¹⁵

Neredeyse tamamı İngilizlerden oluşan çok sayıda seyyah, Doğu Hindistan Şirketi’nin Bağdat’taki siyasi temsilcisinin ikametgahını toplanma noktası olarak kullanarak Yakın Doğu’da keşiflerde bulundu ve seyahat raporları hazırladı. Bağdat’ta papaz yardımcılığı yapan Fransız Joseph de Beaucamp 1790 yılında *Journal des savants*’da Babil ve Ktesiphon kalıntıları hakkında bir yazı yayımladı. O dönemde başlayan Yakın Doğu keşiflerinin yalnızca bilimsel bir amacı yoktu: Her şeyden önce Fransa ve İngiltere arasında, Türkiye’nin de dolaylı yoldan dahil olduğu sert bir siyasi rekabetin başlangıcına işaret ediyordu. 1807’den 1820’ye kadar Şirket’in temsilcisi ve Bağdat’taki İngiliz Başkonsolosu olan Claudius James Rich, Babil harabeleri üzerine bir hatırat yayımlamış, çoğu yazılı

15 A. R. George, “Assyria and the Western World”, in S. Parpola et R. M. Whiting (yay. haz.), *Assyria 1995*, Helsinki, 1997, s. 69-75.

birçok nesne toplamış ve saha araştırmalarının öncüsü olarak kabul edilmiştir. Mezopotamya'nın eski höyükleri, antik kalıntıların birikmesiyle oluşan yapay tepeler, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ciddi bir şekilde kazılmaya başlandı. Gerçekten de, yazıtların deşifre edilmesinde ilerleme kaydedebilmek için yazıt sayısını kıyasa imkan verecek ölçüde artırmak lazımdı, dolayısıyla yeni metinlerin keşfini sağlayacak kazılar yapmak gerekiyordu. Bu dönemde, Mezopotamya'nın arkeolojik keşfinde İngiltere'nin üstünlüğü tartışılmazken, Fransa'nın faaliyetleri henüz uykudadır. Genç, meraklı, sportif ve hevesli İngilizler topluca Doğu'ya kişisel seyahatler gerçekleştirirler. İleride çivi yazısını deşifre edecek olan Sir Henry Rawlinson da bunlardan biridir: O, her şeyden önce, bir bahsi kazanmak için Afganistan ve İran arasında 1.200 kilometrelik bir yolculuğa çıkan, üstelik bu yolculuğu 150 saatte tamamlayan bir maceraperestti. Fransızlar ise İngilizlerin aksine bölgeye gitmek için resmi bir görev bekliyordu. Kral Louis-Philippe, Avrupa ülkeleri arasındaki bu siyasi ve ticari rekabet ortamında Ruslar ve İngilizlerle aynı ticari avantajları elde etme amacıyla nihayet 1839'da İran'a bir elçilik gönderdi. Ressam Eugène Flandin ve mimar Pascal Coste da, İran ve Mezopotamya'daki tüm ilginç anıtların incelemesini yapmak üzere *Académie des inscriptions et belles-lettres*¹⁶ adına elçiliğe eşlik ettiler.¹⁷

O zamanlar Asur'un başta gelen iki arkeoloğu Musul'daki konsolosluk temsilcisi Fransız Paul-Émile Botta ile İngiliz devlet adamı Henry Austen Layard'dı.¹⁸ Botta, Fransız hükümetinin mali desteğiyle 1842 yılında Ninova'da (Musul), Kuyunjik ve Nebi Yunus höyüklerinde kazılara başlamıştı. Layard ise 1845'te Nimrud'da (Kalhu), daha sonra da Ninova'da kazılara başladı ve British Museum'un desteğini kazanmadan önce hamisi (Sir Stratford Canning) tarafından finanse edildi. Her ikisi de kazıların başlangıcından itibaren

16 Kitabeler ve Edebi Eserler Akademisi (ç.n.)

17 N. Chevalier, « L'activité archéologique des consuls de France au xixe siècle en Assyrie », in A. Caubet (yay. haz.), *Khorsabad, le palais de Sargon II, roi d'Assyrie*, Paris, 1995, s. 79-97.

18 P.-E. Botta et E. Flandin, *Monuments de Ninive*, c. I-V, Paris, 1849-1850.

Musul'un Türk Paşası tarafından durmaksızın önlerine çıkarılan zorlukların üstesinden gelmek zorunda kalmıştır. Layard'a, Musul bölgesinde yaşayan Keldani bir Hristiyan olan Hormuzd Rassam yardımcı olmuştur. Layard'ın yokluğunda Rassam kazılara devam etti ve hile yoluyla Kral Aşurbanipal'ın olağanüstü kütüphanesini ortaya çıkarmayı başardı. Ninova sit alanı İngiliz ve Fransız ekipleri arasında iki bölgeye ayrılmıştı. Haklı olarak Fransız bölgesinin daha ilginç olduğuna ikna olan Rassam gece boyunca o tarafta gizli kazılar yaparak ünlü kütüphaneyi açığa çıkardı. Bir diğer muhteşem keşif ise Paul-Émile Botta ve Victor Place tarafından keşfedilen II. Sargon'un sarayıdır. Sir Max Mallowan ve David Oates tarafından Nimrud kazılarının yeniden başlatılması, etkileyici keşifleri gün ışığına çıkarmıştır: Saraylar, tapınaklar ve çok sayıda Yeni Asurca metin.¹⁹ Asur çalışmalarının ufku, yeni Asur döneminin önde gelen kentlerinin ortaya çıkarıldığı Suriye'deki Habur Vadisi'nde yapılan kazılarla genişlemiştir. Layard, Habur'daki Tell Afar'ın zirvesinden bakıldığında sadece bu bölgede çıplak gözle yüz kadar höyük sayabileceğini yazar. Ne var ki, yüz elli yıl sonra bu höyüklerin çoğu hala keşfedilmemiş durumda. Hem Suriye hem Irak'ta mevcut olan büyük siyasi istikrarsızlık maalesef arkeolojik araştırmalara hiç elverişli değil; tek istisna dikkat çekici bir arkeolojik potansiyele sahip olan ve nispeten sakin sayılabilecek Irak Kürt Bölgesi'dir.

Çivi Yazısının Deşifre Edilmesi

Çivi yazısının deşifre edilmesi, İngiliz subayı, istihbarat servisi üyesi ve tutkulu oryantalist Sir Henry Rawlinson'un keşfiyle belirleyici bir seviyeye ulaşır:²⁰ İran'da bulunan, I. Darius'un emriyle kazınmış Behistun kaya yazıtı. Rawlinson yazıtın eski Farsça kısmını deşifre ederek Georg Friedrich Grotefend'in çalışmalarını tamamlar. Üç dilli bu yazıt, Jean-François Champillon'un Mısır hiyerogliflerini

19 M. E. L. Mallowan, *Nimrud and Its Remains*, Londra, 1966.

20 J. Bottéro, "Les déchiffrements "en cascade" dans le Proche- Orient ancien entre 1800 et 1930", *Archéologia* 52, 1972, s. 37-45.

çözmesini sağlayan Rosetta Taşı'yla aynı rolü oynamıştır. Eski Farsçadan yola çıkarak diğer iki yazıyı (Elamca ve Akadça) çözümlemek mümkün olmuştur. Rawlinson, üçüncü yazının heceler ve ideogramlar, yani bir kelimeyi veya bir fikri temsil eden işaretlerden oluştuğunu anlamıştır. Bu yazı, daha sonra "Asurca" olarak adlandıracağı ve Mezopotamya çalışmalarına verilen "Asurbilim" adını açıklayan bir Sami dilini yazmakta kullanılmaktadır. Günümüzde bu dil "Akadça" diye adlandırılmakta olup, iki ana lehçesi Asurca ve Babilcedir. Rawlinson'un Akadçayı 1846'da çözmesine rağmen, bilim camiası şüphecilğine devam etmiştir. 1857 yılında, Londra'daki *Royal Asiatic Society* emin olmak amacıyla I. Tiglat-Pileser'in yayımlanmamış silindirinin mühürlü kopyalarını, dili çözdüğünü iddia eden dört bilim adamına tercüme etmeleri için verir: H. Rawlinson, F. J. Hincks, F. Talbot ve J. Oppert. Deney sonuç verir: Bir ayın sonunda dördü de dört benzer çeviri sunar. Çivi yazısının ideogramlarının kökeni sonradan uzun süre tartışılmıştır. Birbiriyle çatışan iki teori vardır: Biri bu yazıda hiç yoktan icat edilmiş bir sistem görürken, diğeri ilkel bir dil olduğunu varsayar. Bir anekdota göre, karşıt tezleri savunan iki saygıdeğer Fransız akademisyen, Enstitü koridorlarında ellerinde şemsiyeyle birbirlerine girmiştir. Tamamen ideogramlarla yazılmış çok sayıda belgenin bulunması 19. yüzyılın sonlarına ve Güney Mezopotamya'daki Sümer yerleşkelerinin keşfine kadar gerçekleşmemiştir. 1905 yılında François Thureau-Dangin, kökeni belirsiz eklemeli bir dili ifade etmek için MÖ 3000 ci-varında icat edilmiş bir yazı olan Sümerceyi deşifre eder.

Ortaya çıkarılan metinler tercüme edildikçe şaşkınlık ve bazen derin duygular uyandırmıştır. Banknot kalıplarının gravürünü yapan İngiliz George Smith oryantalizmden etkilenmiş ve British Museum tarafından tablet restoratörü olarak işe alınmıştır. 1872'de Kutsal Kitap'ta da anlatılan tufan hikayesinin bir kısmını keşfederek kayıp parçaları bulmak üzere Ninova'ya gider. Bu konuda yazdığı kitap arkeolojinin en çok satanlarından biri olmuştur.²¹ Ardından

21 G. Smith, *The Chaldean Account of Genesis*, Londra, 1880.

İsrail geleneklerini Yakın Doğu'nun genel tarihine dahil etme çalışmaları başlar. Araştırma alanının sürekli yayılması bakış açılarını durmaksızın genişleterek şarkiyatçılık disiplinlerini çoğaltır: Filoloji, arkeoloji, asurbilim, sümeroloji, vb. Belge kütlesi o kadar büyümüştür ki asurbilimciler tüm tarihsel araştırmaların önkoşulu olan metinleri düzenleme işinden başlarını kaldıramaz hale gelmiş, lakin tarihini yazmak için metinlerin ötesine geçmeyi bir türlü başaramamışlardır. Kelimenin tam anlamıyla "Asur" çalışmalarının doğuşu 20. yüzyılın ortalarına rastlar. Akadça, Mezopotamya'da yaklaşık üç bin yıl boyunca konuşulup yazılmış bir Sami dildir. MÖ 2. binyılın başında, kuzeyde Asurca güneyde ise Babilce olarak ikiye ayrılmıştır. Asurca kendi içinde de birçok şekil alır: Paleo-Asur, Orta Asur ve Yeni Asur.²² Aramiceden etkilenmiş Yeni Asurca, MÖ 1. binyılın başı ile MÖ 7. yüzyıl arasında Asur ve Yukarı Mezopotamya'da kullanılmıştır. Yeni Asur yazısı, çivi yazısı işaretlerinin oldukça düzenli bir biçimiyle karakterize edilir; esasen kraliyet yıllıklarında ve saray edebiyatında kullanılır. Arkeoloji kısmen yeni keşiflerden yoksun olsa da, müzeler yayımlanmamış sayısız tabletle dolup taşar. Müze depolarında kalabalık yapacak ve Asur İmparatorluğu tarihçisine hiçbir fayda sağlamayacak yeni buluntular aramadan önce neden mevcutlardan yararlanmayalım? Arkeologların bulgularını yayımlamadan kazı yapmaya devam etme eğilimi ne yazık ki arkeoloji dünyasında çok yaygındır. Orta Doğu'daki mevcut çatışmalar nedeniyle arkeolojik çalışmaların yavaşlaması eski keşiflerin yayımlanmasında belki olumlu bir etki yaratabilir.

Irak ve Suriye'de Son Zamanlarda Yaşanan Yıkımlar

Kaçak kazılar ve eski eser kaçakçılığı, Irak ve Suriye'nin zengin arkeolojik mirasının yağmalanmasından uzun zamandır sorumludur. Bazen çalınmış bir nesne bulunur ve menşe ülkesine iade edilir. Amerikan antika pazarında bulunan, II. Sargon'un bir heykelinden

22 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 26-28.

kesilmiş başının durumu da bunlardan biridir.²³ “Kayıp hazineler” operasyonunun özel ajanları, Dubai merkezli bir antika galerisi tarafından gemiyle New York’a gönderilen başı Ağustos 2008’de ele geçirdi. Uzun süren soruşturmalar ve davadan sonra, Amerikan yargısı eserin doksan gün içinde Irak’a geri gönderilmesi gerektiği sonucuna vardı. Sargon’un başı, Mart 2015’te Bağdat müzesine iade edildi.

Siyasi istikrarsızlık ve çatışma dönemlerinde, arkeolojik alanlar büyük ölçekli ve bazen organize yağmalamalara maruz kalmaktadır. Saraylar, tapınaklar, nekropoller gibi sit alanlarının ana bölümlerinde çoğu zaman büyük teknik imkanlarla kaçak kazılar gerçekleştirilmiştir. Yağmacıların hedeflerine daha çabuk ulaşmak için kazdığı çukurlar arkeolojik katmanları alt üst ederek, stratigrafinin geri dönüşü olmayacak şekilde kaybolmasına neden olmuştur. Örneğin, Kuzey Suriye’deki Ebla ve Mari bölgeleri bilhassa 2008 yılından bu yana yağmalanmıştır.²⁴ DigitalGlobe uydusu, birbirini izleyen yağmaların etkilediği alanlardaki değişimi görselleştirmeyi mümkün kılar. 2003-2005 yılları arasında Irak’ta yaşanan savaş, Saddam Hüseyin’in idamının ardından ortaya çıkan huzursuzluk ve 2012’den bu yana Suriye’de süregelen çatışmalar, Irak ve Suriye’de yer alan tarihi eserlerin yağmalanması için elverişli koşullar yaratmış, bu da giderek büyüyen eski eser kaçakçılığını körüklemiştir.

Söz konusu kaçakçılık trafiği, 2014 yılında Musul’da halifelliğini ilan eden İslam Devleti (İD) üyeleri tarafından da sürdürülmektedir. Ticari yağmacılık sadece ören yerlerini değil, Bağdat ve Musul’daki arkeoloji müzelerini de etkilemiştir. Irak Şam İslam Devleti’nin kontrol ettiği topraklardan kültürel miras eserlerinin çalınması resmi olarak organize edilmiş ve örgütün finansmanının bir kısmını oluşturmuştur.

Kültürel mirasa en çok zarar veren husus, İslam Devleti’nin bu işle görevlendirilmiş özel birimi *Kata’in Taswiya* tarafından gerçekleştirilen ideolojik yıkım olmuştur. Selefî bakış açısına göre bunun

23 <http://culturalheritagelawyer.blogspot.com/2015/03/the-assyrian-head-repatriation-filling.html>

24 <http://www.asor-syrianheritage.org/update-ebla/>

nedeni, Müslümanların kiler de dahil olmak üzere mabetlerde ibadet kavramının reddedilmesidir. Bu yıkımlar çoğunlukla patlayıcılarla gerçekleştirilse de, balyoz ve buldozerlerin de kullanıldığı olmuştur. Bu eylemlerin filme alındığı propaganda videoları İslam Devleti tarafından yayımlanmıştır. UNESCO genel direktörü İrina Bokova, BM Güvenlik Konseyi'nin 2199 sayılı kararını ihlal eden bu eylemleri "kültürel soykırım" ya da "savaş suçu" diye nitelendirmiştir. Halifelğin başkentinde bulunan Ninova bu yıkımdan özellikle zarar gördü.

Ocak 2015'te antik kentin surları köktendinci bir grup tarafından yerle bir edilirken, Musul kütüphanesine ait 2000 kitap kameralar önünde yakıldı. 26 Şubat'ta yayınlanan bir video, Musul Müzesi'nde Asur dönemine ait birçok eserin tahrip edildiğini ve Nimrud'daki II. Aşurnasirpal sarayının bir kapısında bulunan kanatlı boğa Lamassu heykelinin şeklinin bozulduğunu gösterdi. Mart 2015'te Nimrud'un sistematik olarak imha edildiğini gösteren bir video yayınlandı. Sarayın alçıtaşından alçak kabartmaları ilk başta bir öğütücü ve matkapla saldırıya uğramış, ancak sertlikleri karşısında tüm alan, heykellere karşı yerleştirilen patlayıcı dolu varillerle havaya uçurulmuştur. 27 Haziran 2015 tarihinde yıkım sırası Horsaabad (Dûr-Şarrukîn) bölgesine geldi.

Paradoksal olarak, bu yıkımlardan biri Musul'da, Hristiyan geneline göre "Yunus'un mezarı" diye adlandırılan, üzerine bir caminin inşa edildiği yerde olumlu bir etki yaratmıştır. Cihatçılar bu bölgeyi dinamitleyerek Kral Sanherib'in cephaneliğini ve Asarhadon'un inşa ettirdiği, varlığı yazıtlar sayesinde bilinse de hiç kazılmamış sarayı ortaya çıkardılar.²⁵ Ardından içlerinde bulunan arkeolojik eserleri yağmalamak için tüneller kazdılar. Musul'un kurtarılmasından sonra arkeologlar bu sarayda tanrı heykelleri ve değerli kraliyet yazıtları keşfetti. Uluslararası bilim camiası, UNESCO iş birliğiyle, zarar gören alanların yeniden inşası ve yağmalanan müzelerin restorasyonu için önerilerde bulunmak üzere harekete geçmiştir.²⁶

25 J. Elayi, *Sennacherib, King of Assyria*, Atlanta, 2018, s. 181-182.

26 P. Matthiae, "L'avenir du patrimoine de Syrie et le souvenir d'un passé perdu", *Akkadica* 139, 2018, s. 73-82.

Kaynaklar

Sıklıkla söylendiği gibi, “tarihçi kaynaklarına dayanır”, özellikle de kaynakların genellikle çok eksik ve düzensiz olduğu antik çağ tarihinde. Asur İmparatorluğu tarihçileri ise bol miktarda, hatta çoğu zaman gereğinden fazla belgeye sahip olduklarından şanslıdır. Keşfedilen Akadça tabletlerin titiz bir biçimde saymadan bile yarım milyon ile bir milyon arasında olduğu tahmin edilmekte ve bu sayı yeni keşiflerle artmaya devam etmektedir. Asurbilimci Jean Bottéro şöyle yazar: “Bu kaynakların sadece bir kısmını bulduk ve inceledik, belki sayısal olarak çok büyük görünüyor ancak oransal açıdan deveye kulak.”²⁷ Gerçekten de tüm Asur kralları, her biri sefelinin başarılarını aşmaya çalışan bir öykünme ruhu içinde, hükümdarlıklarının görkemini gelecek nesillere miras bırakmakla ilgileniyorlardı. Oldukça ayrıntılı yıllıklar ve taş veya metal destekler üzerine eylemlerine tanıklık edecek çeşit çeşit yazıt yazdırıyorlardı. Fetihlerini ve görkemli eylemlerini saraylarının duvarlarına, bazen renkli ve modern çizgi romanlarımıza delalet eden bir lejant eşliğinde çok sayıda alçak kabartma olarak tasvir ettirmişlerdi. Bu sayısız belgenin yanı sıra on binlerce ekonomik kil tablet, Irak çölünün kurak topraklarında dikkate değer ölçüde iyi korunmuştu. Bu tabletler çivi yazısı işaretlerle Akadça, nadiren de Aramice yazılmışlardır.

Asurlu katipler, ahşap tabletlere ya da istisnai olarak balmumuyla kaplı fildişi tabletlere de yazmışlardır. Bu tabletler daha hafiftir: Kitap gibi menteşeyle birleştirilmiştir, okunması ve saklanması daha kolay olup tekrar kullanılabilirler. Katipler ayrıca papirüs yaprakları ve rulo şekli verilebilen deri parşömenler üzerine de mürekkeple yazmışlardır. Bu destekler, yuvarlaklığı kil tabletlerde kullanılan ucu kesilmiş saz kaleme (calamus) pek uymayan Aramice yazı için daha uygundu. Aşurbanipal’in sarayında bulunan bir alçak kabartmada iki kâtip birlikte savaş ganimetlerini kaydederken resmedilmiştir:

27 J. Bottéro, *Mésopotamie. L'écriture, la raison et les dieux*, s. 35.

Biri kil tablete, diğeri ise bir tomara yazmaktadır.²⁸ Ne var ki durum, II. Sargon'un sarayından çıkarılan bir belge haricinde hepsi kaybolmuş nazik ahşap, papirüs ve deri destekler açısından bir felaket olmuştur.²⁹ Günümüze yalnızca kazılar sayesinde bize ulaşan taş, metal ve kil yazıtlar kalmıştır. Bu da şöyle bir soru ortaya çıkarır: Korunmuş metinlere kıyasla bozulabilir metinlerin kaçta kaçını kaybettik? Bunu bilmenin maalesef imkânı yok. Dolayısıyla Asur İmparatorluğu tarihi mevcut belgelere göre yazılmalıdır: korunmuş çok sayıda Akadça ve birkaç Aramice metin, bilhassa Kutsal Kitap, Antik Mısır ve klasik olmak üzere dış kaynaklar ve ayrıca bol miktarda yazılı olmayan belge. Tarihçi ister kısa ve öz, ister dolambaçlı ya da propagandayla çarpıtılmış olsun, tüm kaynakları titizlikle incelemeli ve çözümlemelidir.

Kitaplar, kısıtlı çerçeveleri nedeniyle, devasa bir yorum dosyasının eşlik ettiği yüksek miktarda veri yığını içinde sürekli olarak seçim yapmayı zorunlu kılar. Tarihçi, aralarından birçoğunu feda ederek kesin olayları, belirleyici olguları ve temel akımları seçmelidir. Elinizdeki kitapta sunulan yorumlar, mevcut araştırma durumu içinde bana en akla yatkın gelenler oldu. Bununla birlikte, başka yorumların da bahsi geçmektedir ve bazen bunlar arasında karara varmak mümkün olmamıştır. Aslolan, okuyucuya Asur İmparatorluğu'nun oluşumunu, evrimini ve yok oluşunu anlamasını sağlayacak açık ve tutarlı bir tarih sunmaktır. Uzun süre maruz kaldığı kötü şöhretten sonra yeniden moda olan olay temelli tarih, kronolojik çerçeveyi sabitlemek ve gelişmeleri, kırılmaları ve süreklilikleri anlamak için gereklidir. Kısmi değerlendirmeler ve imparatorluğun altında yatan yapıların incelenmesiyle tamamlanır.

Giriş niteliğindeki bu bilgilerle aydınlanan okuyucunun artık Asur'un kalbine doğru bu yolculuğa çıkmaya hazır olduğunu söyleyebiliriz. Suriye çölünü geçmeli ve İngiliz Layard gibi prestijli Asur

28 L. E. Pearce, "The Scribes and Scholars of Ancient Mesopotamia", J. M. Sasson (yay. haz.), *Civilizations of the Ancient Near East*, IV, New York, 1995, s. 2265-2278.

29 SAA 1, fig. 28 (BM 124955).

şehirlerini keşfeden öncülerin izinden giderek bereketli Mezopotamya'da maceraya atılmalıdır: “Çok geçmeden Fırat'ın ötesindeki bölgelere, tarihin ve geleneğin Batı'nın bilgeliğinin beşiği olarak tanımladığı topraklara girmek için bastırılmaz bir istek duydum.”³⁰

Büyük İskender'den çok önce, Asur kralı III. Tiglat-Pileser ve halefleri II. Sargon, Sanherib, Asarhaddon ve Aşurbanipal bir imparatorluk kurmuşlardı; bilinen ilk evrensel imparatorluk olan Asur İmparatorluğu'nu.

30 H. A. Layard, *Les Ruines de Ninive*, Paris, 1999, 16.

Asur'un Kökenleri

“Dünyanın dört bucağı”

Asur İmparatorluğu tarihi, jeopolitik bağlama diğer tarihlerden çok daha fazla bağlıdır. Babil’de şekillenen bir görüşe göre bu şehir Asur ve Babil’i birleştiren merkezdir. Etrafında, dört ana noktaya yönelen siyasi bir söylem olan “dünyanın dört bucağı” yer almaktadır. Kuzeyde, Subartu ülkesi Yukarı Mezopotamya’nın dağlık bölgesini ya da Cezire’yi (Arapça ada anlamına gelen El-Cezire’den gelmektedir) belirtir. Doğuda Elam, Zagros sıradağlarının çoğunu ve İran platosunun batı sınırını içerir. Batıda Amurru, Akdeniz’e komşu bölgeleri kapsamaktadır. Suriye-Arap çölü Arap Yarımadası’na doğru devam ettiğinden güney açıkça belirtilmemiştir. Kabaca böyle tanımlanan alan, günümüzde Bereketli Hilal diye adlandırılan, Akdeniz’den Basra Körfezi’ne kadar uzanan, kuzeybatıda Toroslar ile doğuda Zagros sıradağları ve güneyde Suriye-Arap çölü arasında kalan yay şeklindeki geniş alana karşılık gelmektedir. Bereketli Hilal’in kalbinde, kuzeyde Asur ve güneyde Babil olmak üzere iki bütünü birleştiren Mezopotamya yer alır. Babillilerin Babil’e atfettiği merkezi işlev coğrafi gerçeklikle örtüşmemektedir. Gerçekte, Mezopotamya’nın asıl merkezi Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı ve Mezopotamya ovası ile İran platosu arasındaki geçiş yolu olan Diyala vadisinin açıldığı yerde bulunur. Burası Helenistik dönemden kalma Dicle üzerindeki Seleukia ve Ktesiphon (Medain) kentlerinin ve daha sonra Irak’ın bugünkü başkenti Bağdat’ın bulunduğu yerdir.

İki Nehrin Rolü

İki nehrin rolü Mezopotamya için birçok açıdan belirleyicidir.¹ Tarih boyunca kullanımı dikkate değer ölçüde değişiklik gösteren “Mezopotamya” terimi Yunanca kökenlidir ve “iki nehir arası” anlamına gelir. İlk olarak MÖ 2. yüzyılda Flavius Arrianos’un *İskender’in Seferi* (*Aleksandrou Anabasis*) isimli eserinde geçer.² Kral I. Şamsi-Adad MÖ 18. yüzyılda kendisini “Dicle ve Fırat arasındaki ülkenin barış elçisi” olarak takdim etmiştir.³ Bilhassa Mari’nin ele geçirilmesinden sonra yaptığı fetihlerle çok daha geniş bir coğrafi görüşe sahip olsa da, kendisini Dicle ve Fırat arasındaki ülkeleri birleştiren kişi olarak tanımlar.⁴ Ne var ki bu ifade diğer Asur kralları tarafından kullanılmamıştır. Akadçada iki nehir arasında kalan bölgeyi belirtmekte kullanılan iki söz daha vardır: birit nâri ve mât birîti, “orta ülke”. Gerçekte, Asurlulara göre asıl nehir, 2.850 kilometre uzunluğundaki olup Ermenistan dağlarından doğan Fırat’tır (Purattum). Önce derin bir vadide akar, ardından geniş ve çok sayıda menderes oluşturur. Büyük bir alüvyon kütlesi taşıyan nehir nihayet “bataklık bölgesinde” kaybolarak Basra Körfezi’nden denize dökülmek üzere Şattülarap’ta Dicle’ye katılır. Fırat’ın akışında önemli bir değişiklik takip edilir: Karlar eridiği zaman Hit’ta debisi 838 m³/s’den 5000 m³/s’ye çıkar. Sularının alçaldığı dönem, çölü geçerken yaşadığı yoğun buharlaşmanın ardından eylül sonunda doruğa ulaşır. Fırat’ın seyri eski çağlardan bu yana değişiklik göstermiştir ve farklı yataklarını belirli bir döneme yerleştirmek genellikle zordur. Her halükârda, Basra Körfezi’nin kıyı şeridi alüvyonların durmaksızın birikmesi nedeniyle önemli ölçüde ilerlemiştir.⁵ MÖ 3. binyıldan 1. binyıla kadar Fırat, bazıları sulama kanalları

1 T. Blaschke, *Euphrat und Tigris im Alten Orient*, Wiesbaden, 2018.

2 Arrien, *Anabase d’Alexandre*, VIII, XLII, 3.

3 RIMA 1, s. 48, no: A.0.39.1, ll. 5-7; R. Rollinger, “The terms ‘Assyria’ and ‘Syria’ again”, *JNES* 65, 2006, s. 283-287.

4 D. Charpin, “Histoire politique de la Mésopotamie (2002- 1595)”, içinde P. Attinger, W. Sallaberger ve M. Wäfler (yay. haz.), *Mesopotamien: Die altbabylonische Zeit*, Fribourg-Göttingen, 2004, s. 29-30, 153.

5 P. Sanlaville, «Considérations sur l’évolution de la basse Mésopotamie au cours des derniers millénaires», *Paléorient* 15, 1989, s. 5-27.

olarak yeniden düzenlenen birkaç koldan oluşan karmaşık bir bütün oluşturmuştur. Dönemin teknik imkanları nehrin akışının kontrol edilmesine izin vermediğinden kaprisli akışı kıyılarında şehirlerin kurulmasını engellemiştir. Çoğunlukla geçitlerle aşılın Fırat'ın üzerinde köprülere nadiren rastlanırdı. Fırat iletişim yolu işlevi görüyor muydu? Aşağı Mezopotamya'nın şüphesiz başlıca iletişim arterlerinden biriydi. Yukarı Mezopotamya'da, dar vadisi suyun alçaldığı dönemlerde akıntılar yaratan kayalık çıkıntılara sahip olduğundan deniz taşıtlarının seyrine pek elverişli değildi. Bununla beraber, kollarından biri olan Habur nehri küçük teknelerin seyrüseferine uygundu.

1.850 kilometre uzunluğundaki diğer nehir Dicle'nin (Dığlat) kaynağı Ağrı Dağı yakınlarındadır. Antik çağda Şattülarap'ta Fırat'la birleşmez, doğrudan Basra Körfezi'nden denize dökülürdü. Fırat'ın aksine, Yukarı Zap, Aşağı Zap ve Diyala gibi Zagros sıradağlarından inen kollarından önemli miktarda su alır. Bu da seyrindeki ani değişimleri açıklar: Suların yükselmesi esnasında Bağdat seviyesinde debisi 1.236 m³/s'den 15.000 m³/s'ye kadar çıkabilmektedir.⁶ Yukarı Mezopotamya'da iyice belirgin bir vadide akar, Hamrin sıradağlarını ivinti yerleri yaratan kayalık eşiklerle keser ve Aşağı Mezopotamya'da, Fırat'ın kollarından daha az sayıda olmalarına rağmen, mendereslerini artırır. Asurlular başkentlerinin çoğunu bu vadide kurmayı tercih etmişlerdir. Fırat'ın aksine, Dicle tüm güzergahı boyunca deniz taşımacılığına elverişlidir.

Agadeli Sargon

MÖ 3. binyıla tarihlenen Ebla tabletlerinde Asur şehir devletinin bahsi geçmese de Akad dönemi metinlerinde kendine yer bulduğu görülür. Bu ve sonraki binyılın kronolojisi, ne mutlak ne de göreceli kronoloji olarak tam anlamıyla belirlenmemiştir. Tartışmalar hâlâ sürmekte olup birçok dönem belirsizliğini korumaktadır. Asur, MÖ 2335-2279 arasında hüküm sürdüğü söylenen Agadeli veya Akadlı Sargon tarafından ele geçirilmiştir. Sargon, tüm haleflerinin

6 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 851-852.

kurucu modeli olan en ünlü Mezopotamya kralıdır. Akadçada “Kral meşrudur” anlamına gelen ismi, meşruiyetini kanıtlamak zorunda olduğuna bakılırsa muhtemelen bir gaspçı olduğunu ortaya koymaktadır. İlk birleşik Sümer-Akad krallığını kurmuştur. Akad veya Agade, Orta Mezopotamya’da kuruluşu kendisine atfedilen ve arkeologlarca hiç keşfedilememiş şehrin adıdır. Ayrıca, Sümer’in kuzey-batısında yer alan ve daha sonraları Orta Babil’e tekabül eden çevre bölgeden de aynı isimle bahsedilir.

Agadeli Sargon’un özellikle çocukluğu efsanelerle doludur. Musa’nın öyküsünde olduğu gibi annesi onu bir hasır sepetin içinde Fırat’a bırakmıştır. Onu bir hurma bahçesinde çalışan bir bahçıvan alıp büyütür. Kiş Kralı Ur-zababa’nın sarayına saki olarak girer. Tanrıça İştâr’ın yardımıyla tahtı ele geçirerek kendi başkenti Agade’yi kurar. Askeri bir krallığın ilk öncüsü olarak fetihten fetihe koşar. Fetihlerinin kapsamı tam olarak bilinmese de Sümer, Elam, Asur ve Anadolu’ya kadar Kuzey Suriye’yi egemenliği altına aldığı şüphe götürmez. Hüküm altına alınan nüfusun çeşitliliği hassas idari sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sargon o kadar kişinin çıkarına dokunmuştur ki, hükümdarlığının sonunda genel bir isyan patlak verir ve başkentinde kuşatılır. Bu ayaklanmanın üstesinden gelmeyi başarsa da iki oğlu Rimuş ve Maniştusu isyanlara karşı koyamaz. Torunu Naram-Sin de hükümdarlığının sonlarına doğru Küçük Asya’dan Basra Körfezi’ne kadar yaklaşık yirmi kralı bir araya getiren genel bir ayaklanmayla yüzleşmek zorunda kalır. Onun ölümü üzerine Elam Kralı Kutik-Inşuşinak Mezopotamya’yı işgal eder ve son Akad Kralı’na saldırarak ortadan kaldırır. Yaklaşık MÖ 2230 yılından itibaren bütün Mezopotamya barbar Guti ordularının istilasına uğrar. *Akad’ın Laneti* başlıklı bir Sümer metni onları şöyle tasvir eder: “Uygar ülkeler arasında kayıtlı olmayanlar, Gutium halkı, hiçbir ahlaki kural tanımayan, bir insanın aklına sahip olup ancak bir köpeğin [yapabileceği] davranışları sergileyen bir halk.”⁷ Akad Krallığı yavaş yavaş diğerlerine benzeyerek kendi özelliklerini yitirir. MÖ 2200 yılında yeniden

7 J. S. Cooper, *The Curse of Agade*, Baltimore-Londra, 1983; J.-J. Glassner, *La Chute d’Akkadé. L’événement et sa mémoire*, Berlin, 1986.

ortaya çıkmayı başarsa da bilinmeyen bir sebeple birkaç yıl sonra yine ortadan kaybolur. Asur şehri harabeye dönmüş, hayvan yetiştiriciliği ve tarımın yanı sıra büyük ölçekli kervan ticareti yapan yarı göçebe bir uygarlık tarafından kuşatılmıştır. Liderleri hiç şüphesiz Asurluların kökenlerini dayandırdıkları “çadırda yaşayan krallar”dır.⁸

Sümer “Rönesansı”

Asur daha sonra Mezopotamya’nın güneyine biat etmek zorunda kalır. Gutilerin işini bitirmeye karar veren Uruk’un Sümer kralı Utu-egal, “dağın ejderhası” lakaplı liderleri Trikan’ı yakalar. Ardından Sümer şehirleri olağanüstü hızlı bir ekonomik ve kültürel patlama yaşar. Gudea, II. Lagaş Hanedanlığı’na ait bilinen başlıca hükümdarlardan biridir. Arkasında sıradışı bir edebi ve sanatsal miras bırakmıştır lakin hükümdarlığının tarihi ve süresi bilinmemektedir.⁹ Ur hükümdarı Ur-Nammu, Utu-egal’ın mirasını devralarak “Sümer ve Akad Kralı” unvanını benimser ancak krallık merkezini Uruk’tan Ur’a taşır. “Ur III” diye bilinen III. Ur hanedanlığı dönemi MÖ 21. yüzyıla denk gelmektedir. Bu hanedanın hükümdarları Asur ve Arbela’ya kadar Mezopotamya’nın büyük bölümünde, Zagros’un batı bölgesinde ve Susa’ya kadar Elam’da nüfuzlarını genişletmeyi başarmıştı.¹⁰ Ur kralları önceki dönemin geleneklerini canlandırmaya ve Akad krallarının başarılarını taklit etmeye çalıştılar. Ur-Nammu’nun oğlu Şulgi, kırk sekiz yıllık uzun hükümdarlığı sırasında Ur iktidarını sağlamlaştırdı. Eylemleri, Mezopotamya tarihinde görülen en ileri düzeydeki siyasi, idari ve ekonomik aşırı güdümcülük ile karakterize edilir. Gücün yoğunlaşmasını önlemek için her bölgeye iki yetkili atadı: Sivil gücü kullanan *ensi* ve askeri güç uygulayan *şagin*. Çevre bölgelerin yerel eşrafını kendisine bağlamak için bu görevleri bazen onlara emanet etti ama güvenlik nedeniyle onları sık

8 S. Yamada, “The Editorial History of the Assyrian King List”, *ZA* 84, 1994, s. 11-37.

9 D. O. Edzard, *Gudea and His Dynasty*, Toronto, 1997.

10 P. Michalowski, “Assur during the Ur III Period”, içinde O. Drewnowska (yay. haz.), *Here and There across the Ancient Near East: Studies in Honor of Krystyna Lyczkowska*, Varşova, 2009, s. 149-156.

sık başka yerlere atadı. Asur'un ileri gelenlerinden Sarrikum, böylece Susa'ya *ensi* olarak atandı.¹¹

Ticaret hükümet ya da tüccarlara ithal malların ödemesini yapmaları için ürün sağlayan tapınaklar tarafından finanse ediliyordu. Baskın devletçiliğe rağmen birtakım özel girişimler de mevcuttu. Para, hesap ve ödemede kullanılan para birimleri rol oynamaya başlamıştı. Düzenli bir ordunun yanı sıra, krallığın dört bir yanını dolaşan ulaklar için de bir haberciler ve postane ağı oluşturuldu. Bu dönem aynı zamanda sonraki yüzyılları etkileyecek kayda değer bir edebi gelişmeye sahne olmuştur: Gilgameş Destanı gibi yazıya aktarılan dini metinler ve destanlar.¹² Ur Kralı Şulgi, bilhassa Asur yakınlarındaki Simurru ve Urbilum (Arbela/Erbil) ile günümüz Kürdistan'ının tüm dağlık sınırlarından oluşan bir koalisyonla karşı karşıya gelmek zorunda kaldı. Üç oğlu, Amar-Sin, Şu-Sin ve İb-bi-Sin arka arkaya tahta çıktılarsa da durumu kontrol altına almayı başaramayarak kökenleri muhtemelen Suriye'ye dayanan Amorilerin istilalarına maruz kaldılar.¹³ Bağdat yakınlarında Dicle ile Fırat arasında bir duvar inşa ederek onları durdurmaya çalıştılar. Ne var ki Sümer ülkesi Amorilerin yanı sıra hem Zagros'tan gelen istilacı Suların hem de Elamlıların saldırılarından zarar gördü. III. Ur Hanedanlığı'nın MÖ 2002'de sona ermesinin, hanedanın çöküşünden mi yoksa iktidarı ele geçirme çekişmesinden mi kaynaklandığı bilinmemektedir. İsinli İşbi-Erra, Ur III'ün son kralını terk etti ve kendisinin kabul görmesini sağlayacak manevralara girişti. Uyguladığı siyaset ve sahip olduğu kurumlarla Ur geleneğini sürdüren İsin Krallığı'nı elli yıldan uzun süre yönetti; ancak Larsa gibi rakip şehirlerin yükselişini engelleyemedi.¹⁴

11 A. Goetze, "Šakkanakkus of the Ur III Empire", *JCS* 17, 1963, s. 29.

12 J. Bottéro, *L'Épopée de Gilgameš. Le grand homme qui ne voulait pas mourir*, Paris, 1992; S. Parpola, *The Standard Babylonian Epic of Gilgamesh*, Helsinki, 1997.

13 R. M. Whiting, "Amorrites Tribes and Nations of Second-Millennium Western Asia", içinde *CANE* II, s. 1231-1242.

14 D. R. Frayne, "New Light on the Reign of Išbi-Erra", in *RAI* 28, Viyana, 1982, s. 25-32; D. Charpin ve J.-M. Durand, "Assur avant l'Assyrie", *MARI* 8, 1997, s. 367-392.

Asur'un Ortaya Çıkışı

Asur, Ur Krallığı'nın yıkılmasının ve son kralı İbbi-Sin'in ortadan kaybolmasının ardından artık Mezopotamya'nın güneyine biat etmek zorunda değildi. I. Puzur-Aşur birkaç yıl sonra Asur tahtını ele geçirmeyi başardı. İsmi, Paleo-Asur öncesi Asur kraliyet listesinde on yedi çadır kralından, babalarının selefleri olduğu bilinen on kraldan ve diğer üç kraldan sonra yer alır: Sulilu, Kikkia ve Akia.¹⁵ I. Puzur-Aşur'dan (MÖ 2017-1985) MÖ 1872-1829 yılları arasında hüküm süren Naram-Sin'e kadar Asur kralları babadan oğula birbirini takip etmiştir. Bir vakıf belgesine göre halefi Şalim-ahum Aşur tapınağında çalışmalar yaptırmıştır.¹⁶ Ilu-şumma bu hanedanın üçüncü kralıdır. Yazıtları Asur tarihinin bu karanlık dönemi hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Asur'a surlar dikmiş, bir İstar tapınağı inşa etmiş ve kentte su sistemi çalışmaları yaptırmıştır. Ayrıca Aşağı Mezopotamya'ya müdahale ederek "Asur'a kadar Ur, Nippur, Awal, Kişmar ve Der sakinlerinin *andurâru*'sunu" yani malların ve insanların eski durumlarına dönmelerini sağladı.¹⁷ Bu bölümü yorumlamak biraz zordur: Belki İsin kralının kontrol etmeyi başaramadığı bir bölgeye müdahale eden askeri bir seferi yürütmüştür. Belki de bu ekonomik önlemler, Asur ile Aşağı Mezopotamya sakinleri arasındaki ticareti teşvik etmek amacıyla alınmıştır. Nimur'un yıkımından bahseden bir ağıt da bu olayla alakalı olabilir.¹⁸

Mezopotamya şehirlerinin çoğu Amori (Akadça Amurru) hanedanları tarafından yönetiliyordu. Dolayısıyla Mezopotamya kimi zaman ittifaklar kuran kimi zaman birbiriyle savaşa giren bir şehir devletleri mozaigine dönüşmüştü. İsin'in çöküşünden sonra Larsa, kralı Gungunnum'un Ur'u ele geçirerek "Sümer ve Akad Kralı" unvanı alması, ardından MÖ 1894'te Sumu-El'in iktidara gelmesiyle

15 RIMA 1, p. 13, no: A.0.27; H. Freydank, "Zur assyrischen Königsliste", *AoF* 3, 1975, s. 173-175.

16 *Ag.e.*, s. 14, no: A.0.31, ll. 1-24.

17 *Ag.e.*, s. 18, no: A.0.32.2, ll. 49-65; J. Lewy, "The biblical institution of Derôr in the light of Akkadian documents", *Eretz-Israel* 5, 1958, s. 21-31.

18 P. Garelli ve diğerleri, *Le Proche-Orient asiatique. T. 1: Des origines aux invasions des peuples de la mer*, Paris, 1997, s. 87.

önem kazanır.¹⁹ Asur'un bu döneminin tarihi hâlâ çok az bilinmektedir. Yine de, Iluşumma'nın haleflerinin saltanat yılları Anadolu'da Kaniş'te bulunan bir Eponim Kroniği'nde görülmektedir.²⁰ I. Erişum Aşur tapınağında restorasyon çalışmaları yapmış, babası tarafından inşa edilen şehrin surlarını yeniden yükseltmiş ve Adad tapınağının inşasına başlamıştır. Oğlu İkunum tapınağın inşasını tamamlamış ve Asur tapınağının içinde bulunan Ereşkigal mabedinin açılışını yapmıştır. Oğlu I. Sargon gibi kendisi de Kaniş'in "tüccar mahallesi" (kâru) ticari işletmelere sahipti. Asurlular, yaklaşık bir yüzyıl boyunca kendilerine önemli bir zenginlik kaynağı olacak ekonomik bir emperyalizm geliştirmişlerdi. I. Sargon İştar tapınağını restore etti. Halefleri II. Puzur-Aşur ve Naram-Sin ise Asur'un surlarını onarıp uzun dikdörtgen burçlarla takviye ettiler.²¹ Onların ardından gelen kral II. Erişum hakkında hiçbir şey bilinmez.

Asur'un Şamsi-Addu Tarafından Fethedilmesi

Ekallatum Kralı Şamsi-Addu'nun MÖ 1808 yılında Asur tahtını ele geçirmesi Asur tarihinde bir dönüm noktasıdır.²² Başarıları etkileyici ve ısıltısı o kadar kuvvetliydi ki Asur kralı kabul edilerek Asurca biçimiyle I. Şamsi-Adad diye adlandırıldı. Ur Krallığı'nın çöküşünü hızlandıran büyük göçebe hareketleri esnasında Orta Fırat'a yerleşmiş bir klana mensup bir Amori prensiydi. Asur'u fethi, onu Terqa'dan Babil'e götüren bir dizi maceranın ardından gelmişti. Babil'in, Asur'a da getirdiği dini ve kültürel etkilerinin izlerini taşıyordu. Yaklaşık MÖ 1792'de hakimiyetini giderek Yukarı Mezopotamya'nın tamamına, Yukarı Habur ve Mari'ye doğru genişletti. Lübnan'a kadar ilerleyerek Akdeniz kıyısına bir stel dikti.

19 D. Charpin, "Données nouvelles sur l'histoire de Larsa", içinde J.-L. Huot (yay. haz.), *Larsa, travaux de 1985*, Paris, 1990, s. 191-195.

20 K. R. Veenhof, "Kanesh: An Assyrian Colony in Anatolia", içinde J. M. Sasson (yay. haz.), *Civilizations of the Ancient Near East, a.g.e.*, s. 859-871.

21 RIMA 1, p. 19-46, no: A.0.33.1-17, A.0.34.1-4, A.0.35.1.

22 *A.g.e.*, s. 47-76; P. Villard, "Shamshi-Adad and Sons: The Rise and Fall of an Upper Mesopotamian Empire", in J. M. Sasson (yay. haz.), *Civilizations of the Ancient Near East, a.g.e.*, s. 873-883.

Genişlemesi batıda Halep Krallığı ve güneydoğuda Eşnunna Krallığı tarafından durduruldu. Nüfuzu Arbela bölgesine kadar yayılmış olsa da, Zagros dağ halkıyla karşı karşıya geldi. Kendisini Akad krallarının halefi olarak takdim etti. Asur'u büyük bir kuvvet haline getirdi. Mari'yi fethetmesinden kısa süre sonra kendisinin "büyük kralı" olduğu üç parçalı bir krallık kurdu: Oğlu İşme-Dagan'ı Ekallatum Kralı, Yasmah-Addu'yu Mari Kralı ilan etti ve kendisi de kısa sürede ağırlık merkezini kuzeye kaydırarak Asur'un yerini alan Şubat-Enlil'de ikamet etti. Merkezi idarenin yanı sıra, krallık memurların eşlik ettiği valiler tarafından yönetilen eyaletlere bölündü. Orduyu, insan gücünü, teçhizatını ve uygulanan teknikleri yeniden düzenleyerek Asur'un askeri gücünü geliştiren Şamsi-Adad sürekli saldırı politikası izledi. Velhasıl saltanatının sonunda, çeşitli isyanlar gücünü zayıflattı ve MÖ 1776'da ölümünden sonra, Yukarı Mezopotamya'da kurduğu geniş krallık çöktü.²³ Oğlu Yasmah-Addu Mari'deki sarayını terk etti; haremi ve arşivleri Mari'nin yeni kralı Zimri-Lim'in eline düştü.²⁴ Oğlu İşme-Dagan, ilkel boyutlarına indirgenmiş bir Asur'da iyi kötü iktidarını sürdürdü.

Babil'e Boyun Eğme

Şamsi-Adad'ın ortadan kalkması Hammurabi'nin yayılmacı girişiminin önünü açtı, ancak hemen değil zira Babil Krallığı'nın durumu birkaç yıl boyunca değişmeden kaldı. Hammurabi, günümüzde kanunları ile çok iyi bilinse de aslında tarihi uzun ve karmaşıktır. Bu Amori kralı MÖ 1792 yılında, mütevazı bir krallıkta ve dengesiz bir uluslararası ortamda tahta çıktı.²⁵ Başta Şamsi-Adad ile iyi ilişkiler sürdürdü. Hükümdarlığının az bilinen ilk üçte birlik dilimi, birbirini izleyen çatışmalarla geçti. İsin, Uruk, Malgium ve Rapiqum'u ele geçirdi fakat bunlar yarını olmayan zaferlerdi.

23 D. Charpin, «Histoire politique de la Mésopotamie (2002- 1595)», alıntılanan makale, s. 188-191.

24 N. Ziegler, *Florilegium marianum IV. La population féminine des palais d'après les Archives royales de Mari. Le harem de Zimri-Lim*, Paris, 1999, s. 33-38.

25 D. Charpin, *Hammu-rabi de Babylone*, Paris, 2003, s. 44-56.

Şamsi-Adad'ın ölümünden sonra, Eşnunna Kralı II. Ibal-pi-El ve Mari Kralı Zimri-Lim arasındaki kapışmalarda Mari kralının yanında yer aldı. İki ülke arasında MÖ 1770 yılında bir barış antlaşması imzalandı. MÖ 1765'te Elam orduları Eşnunna Krallığı'na saldırdı. Hammurabi ve Zimri-Lin, Elamlı işgalcileri desteklediler. Bu kötü bir fikirdi zira bunlar Eşnunna'yı fethettikten sonra Babil'e boyun eğdirmek istiyorlardı.

MÖ 1764'te Hammurabi, Elamlıları kovmak isteyen Amori krallıklarından oluşan bir koalisyonun başına geçti. Bu onun ilk büyük başarısıydı, bundan böyle MÖ 1764-1759 yılları arasında Yukarı ve Aşağı Mezopotamya'da geniş bir krallık kurmasını sağlayan bir saldırı politikası izledi. Larsalı Rim-Sin'e karşı kazandığı zafer, gücünü ve servetini katladı. Daha sonra kuzeydeki Sincar Dağları bölgesine doğru ilerledi, önce Eşnunna'yı ve ardından zenginliklerini ele geçirdikten sonra yıktığı Mari'yi fethetti. Asur ve Ekallatum da dahil olmak üzere kuzeye doğru genişlemeye devam etti. Saltanatının sonunda yaşanan olaylar pek bilinmez. Hammurabi bir fatih olmasının yanı sıra becerikli bir diplomat, iyi bir yönetici ve büyük bir yasa yapıcıydı. Kırk üç yıl süren hükümdarlığının ardından MÖ 1150'de öldüğünde Yakın Doğu'yu iki büyük güç paylaşıyordu: Doğuda Babil ve batıda Halep. Hammurabi'nin oğlu Şamsu-İluna, krallığın bütünlüğünü sadece on iki yıl kadar korumayı başarabilmiştir.

Mitanni'ye Boyun Eğme

Asur kraliyet listesi, yaklaşık MÖ 1737'de sona eren İşme-Dagan'ın hükümdarlığından sonra uzun bir karışıklık dönemine tanıklık eder. İstilacılar MÖ 18. yüzyılın sonundan MÖ 17. yüzyılın başına kadar Mezopotamya'yı kasıp kavurur. Yazılı belgeler neredeyse tamamen ortadan kaybolmuştur. Zagros'tan gelen Kassitler MÖ 18. yüzyılın ikinci yarısında Mezopotamya'yı iki dalga halinde istila ederler.²⁶ Hititler ise sonraki iki yüzyıl boyunca Mezopotamya'ya akınlar düzenlerler: MÖ 1595'e doğru I. Murşili, cüretkâr ama

26 J. A. Brinkman, "The Monarchy in the Time of the Kassite Dynasty", içinde P. Garelli (yay. haz.), *Le Palais et la Royauté*, RAI 19, Paris, 1971, s. 395-408.

arkası gelmeyecek bir baskınla Babil'i ele geçirir.²⁷ Yukarı Mezopotamya'nın çeşitli Hurri ve Sami krallıkları Mitanni (ya da Hurri) adında büyük bir imparatorluk içinde birleşmiştir. Bu imparatorluğun büyük genişleme dönemi az bilinmektedir. Firavun I. Tutmosis'in Fırat'a kadar uzanan seferlerine rağmen, yaklaşık MÖ 1500'de batıda Suriye'yi Mitanni kontrol ediyordu. İmparatorluk ayrıca Ninova, Arbela, Asur, Arrapha (Kerkük) ve Nuzi'ye kadar Yukarı Mezopotamya'yı da kapsıyordu. Mitanni kralı Sauštatar, MÖ 15. yüzyılda kendisini yüzüstü bırakan Asur'u yağmalayarak gücünü kanıtlamak ister. Yanında ganimet olarak, başkenti Washukanni'de bulunan günümüzde henüz ortaya çıkarılmamış kraliyet sarayının girişini süslemek için gümüş ve altın kapılar getirir.²⁸

Mitannilerin yeniden canlanmasıyla birlikte Mısır uzaklık nedeniyle Yakın Doğu üzerindeki hakimiyetini aralıksız askeri çabalarla sürdüremez hale geldi. Mısırlıların geri çekilmesine Hititlerin çöküşü eşlik etti. Hiçbir Hitit kralı Mitanni kralı Sauštatar'a karşı koyabilecek güçte değildi. Firavun III. Tutmosis Mısır'ın yayılmacı politikasını yeniden ele aldı. Suriye ve Eski Filistin'den 330 prensin oluşturduğu bir koalisyona liderlik ederek Megido'da Kadeş Kralı'nı yendi. MÖ 1479'da Megido'nun ele geçirildiği duyurulur duyurulmaz, Asurlular firavuna elçiler göndererek Mitanni'nin düşmanlarıyla temasa geçtiler.²⁹ Mitanni ve Mısır kesin bir zafere ulaşmadan birkaç yıl boyunca çarpıştılar, o kadar ki MÖ 1440'tan itibaren iki düşman uzlaşmaya yaklaştı. MÖ 1400'a doğru Mitanni Kralı I. Artatama Mısır'la, kızlarından birinin firavunla evlenmesiyle pekiştirilen bir barış yaptı. Mitanni Kralı II. Şuttarna, ardından oğlu Artasumara cinayete kurban gitti. Küçük kardeşi Tuşratta, Asur'a sürgün gönderilen II. Artatama tarafından devrildi. Asurluların yardımıyla iktidarı ele geçiren II. Artatama kanlı bir baskı uyguladı. Görünüşe bakılırsa Hurri soyluları rakip hiziplere bölünmüştü, ancak iç mücadelelerin Mitanni'nin gerilemesi üzerindeki etkisini değerlendirmek

27 T. Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford, 1998, s. 101-105.

28 C. Kühne, "Imperial Mittani: An Attempt at Historical Reconstruction", *SCCNH* 10, 1999, s. 203-221.

29 N. Grimal, *Histoire de l'Égypte ancienne*, Paris, 1988, s. 256-259.

zordur. Suriye’de yaşanan askeri yenilginin de bu düşüşte rol oynamış olması mümkündür. Hitit Kralı I. Şuppiluliuma ile yapılan bir antlaşma “tüm Mitanni ülkesinin kaybedildiğini, Asurlular ve Alzi halkının aralarında ülkeyi paylaştığını”³⁰ belirtir. Alzi Krallığı, Yukarı Fırat ile Murat nehri arasında, Diyarbakır’ın kuzeyinde yer almaktadır. MÖ 14. yüzyıl Mitanni tarihini en iyi anlatan kaynaklar, ondan Hanigalbat adıyla bahseden Asur kaynaklarıdır.

Asur Devletinin Oluşumu

Asur, Mitanni egemenliğinden kurtulmasının ardından bölgesel bir devlet haline gelir. I. Aşuruballit, Asur’un bağımsızlığını yeniden tesis etmek için Mitanni’yi sarsan siyasi huzursuzluktan yararlanır. III. Şuttarna’nın Washukkani’de yer alan sarayını yağmalayarak kralı, atası Sauštatar’ın Asur’dan ganimet olarak aldığı gümüş ve altın kapıları iade etmeye zorlar.³¹ IV. Amenophis’e yazdığı bir mektupta kendisini “büyük kral” ve firavunun “kardeşi” olarak tanımlar. İki hükümdar diplomatik ve ticari ilişkiler kurmak için hediye, bilhassa da altın değiş tokuşunda bulunur. Ne var ki Asur’un bağımsızlığı herkesin hoşuna gitmez. Babil’in Kassit Kralı II. Burna-Buriaş, firavuna Asur kralının kendi vasalı olduğunu ve bu nedenle onunla ilişki kurmaması gerektiğini yazmıştır.³²

Babil’in iddiaları nasıl açıklanabilir? Belki de MÖ 15. yüzyılda, toprak egemenliğinin sınırlarını sabitlemek amacıyla Asur ve Babil arasında imzalanan antlaşma Asur egemenliği yanılması yaratmıştı. Belki de bu hakimiyet, Asur’un küçük krallarının kendilerini Mitanni vesayetinden kurtarmaya çalışmaya başladıkları dönemde etkili olmuştu.³³ Her halükârda, Aşuruballit’in hükümdarlığı

30 E. F. Weidner, “Politische Dokumente aus Kleinasien”, in *Boghazköy-Studien* 8-9, Leipzig, 1923, I, s. 49-50.

31 P. Artzi, “Aššur-uballit and the Suteans. A small chapter from the theme: prolegomena to Assyrian empire”, içinde M. Cogan ve I. Ephal (yay. haz.), *Ah, Assyria... Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*, Kudüs, 1991, s. 254-257.

32 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 521.

33 P. Garelli ve diğ., *Le Proche-Orient asiatique*. T. 1, a.g.e., s. 200-201.

altında bu artık bir sorun olmaktan çıkar ve Burna-Burias da sonunda Asur'un bağımsızlığı tanır. En nihayetinde Babil ve Asur bir hanedan evliliğiyle birleşir: Burna-Burias, Aşuruballit'in kızı Mu-ballitat-Şerua ile evlenir. Korkutucu Asurlu komşularıyla yaptıkları bu ittifak aslında Babilliler için risklidir. Yine de, iki hükümet ilk olarak ulaklara ve tüccarlara saldıran göçebe Sutuların akınlarını bastırmak üzere güçlerini birleştirir. Aşuruballit ve Burna-Burias, ataletle suçladıkları firavuna yakınırlar. Yaklaşık MÖ 1346'da, Burna-Burias ve Aşuruballit'in torunu göçebeleri katletmek için cezalandırıcı bir sefer düzenler ve daha fazla akını önlemek amacıyla bir kaleler zinciri inşa edilir. Günah keçisi olarak görüldüğünden bir halk devrimi sonucu suikasta uğrar ve Babil'de halktan biri olan Nazi-Bugaş iktidara gelir. Bunun üzerine Aşuruballit bu suikastın intikamını alarak gaspçıyı cezalandırmak için müdahale eder ve öldürülen prensin oğlu II. Kurigalzu'yu tahta geçirir.

Aşuruballit'in öldüğü MÖ 1318 civarında Asur önde gelen bir güç olarak ortaya çıkar: Mitanni'ye boyun eğdirilmiş, Zagros dağlıları yola getirilmiş, Babil tahtı Asur kralının soyundan gelen biri tarafından işgal edilmişti. Bununla beraber, bir asır boyunca Asurlular ve Babilliler arasında ortalığı kırıp geçiren sonu gelmez bir savaş yaşanır. II. Kurigalzu Asurlu kökenlerini unutarak yeni Asur kralı Enlil-nanari'ye saldırır. Onunla Dicle kıyısındaki Sugaga'da savaşır, ancak her iki taraf da zafer kazandığını iddia eder. Arbela yakınlarında başka bir çatışma daha yaşanır, bu da Asurluların başlıca merkezlerinin tehdit altında olduğu anlamına gelir. Babil kralının Zagros halklarıyla ittifak kurmaya çalışmış olması mümkündür zira yeni Asur Kralı Arik-den-ili onlara meydan okumak zorundadır. Elam üç asır boyunca ortadan kaybolduktan sonra yeniden uluslararası sahnede belirerek hem Babillileri hem de Asurluları tehdit eder. Yeni Asur Kralı I. Adad-narari, Kerkük yakınlarında Elamlıları yenilgiye uğratar. Hiç şüphesiz taş ve kereste gibi ana hammaddeyi tedarik edildiği kaynaklara giden yolları kontrol etmeye çalışmaktadır. Bu, Babil ekonomisine bir darbe olacak ve büyük güç olarak konumunu tehdit edecektir. Halefi I. Salmanassar,

Gutealıları ve Lullume'yi Zagros'a geri sürmeyi başarır ve egemenliğini belki de kuzeye, Katmuhu ülkesine kadar genişletir. Böylece Urartu tarafından ve Musri ülkesinden gelen saldırıları püskürtürken kaybetmiş olabileceği Hanigalbat'ı (eski Mitanni) yeniden ele geçirir. Mitanni Kralı I. Şattuara Asur'a haraç ödemektedir.³⁴ I. Salmanassar'ın Hurriler ve Hititli müttefiklerine karşı kazandığı ezici zafer, Fırat'ın doğusundaki tüm toprakları ele geçirmesini sağlar.

I. Tukulti-Ninurta'nın Asur'u

I. Tukulti-Ninurta yaklaşık MÖ 1233'te tahta geçtiğinde Asur belirsiz ve sürekli tekrarlayan mücadelelerin pençesindeydi.³⁵ Zagros halklarına boyun eğdirmek amacıyla derhal sefere çıktı. En ufak bir isyan hevesini dahi caydırmak için vadileri cesetlerle doldurarak ve ölü bedenleri yok edilen şehirlerin önlerine yığarak dehşet saçtı. Seferlerinin ekonomik amaçları da yok değildi: haraç toplamak ve hammadde gibi ganimetler getirmek. Daha sonra Alzi Kralı Ehli-Teşup liderliğindeki bir koalisyonu bastırmak üzere Yukarı Dicle ülkelerine yöneldi. Koalisyon mensupları katledildi ve toprakları Asur kralının hakimiyeti altına girdi. Bu kalıcı bir işgal değil, yalnızca yıllık vergilerin toplanması ve bölge sakinlerinin zorunlu hizmette çalışmaya zorlanmasıydı. Tukulti-Ninurta bu sefer vesilesiyle Fırat'ı geçip 28.000 Hitit esirini geri getirmekle övünüyordu. Hititlere karşı gerçek bir savaş yürütmemiş olsa bile onların düşmanlığını üzerine çekmiş ve Suriye pazarının kapandığını görmüştür. Asur'un gelecekte düşmanı olacak Urartu devleti bu dönemde kurulmaya başlar. Ne var ki asıl tehdit Babil Kralı IV. Kaştiliaş'tan geldi. Asur Kralı onu ağır bir yenilgiye uğrattı: Kralı ele geçirdi ve Babil'in başlıca şehirlerini işgal etti. Babil'i yerle bir etti, tapınaklarını yağmaladı, sakinlerini katletti, hayatta kalanları ve ulusal tanrı Marduk'u sürgüne gönderdi, tıpkı torunu

34 A.g.e., s. 346.

35 W. G. Lambert, "The enigma of Tukulti-Ninurta I", içinde G. Frame (yay. haz.), *From the Upper Sea to the Lower Sea. Studies on the history of Assyria and Babylonia in honour of A. K. Grayson*, Leyde, 2004, s. 197-202.

Sanherib'in de ileride yapacağı gibi. Bu zaferle övünüp duruyordu: "Sümer ve Akad ülkesine tüm genişliğiyle hâkim oldum; ülkemin sınırını Levant'ın aşağı denizine yerleştirdim."³⁶ Babil bundan böyle Asurlu valiler tarafından yönetilecekti. Megaloman kral, zaferini kutlamak için Asur'un karşısında kendi adını vereceği bir başkent inşa ettirdi: Kar-Tukulti-Ninurta. Ancak zaferi uzun sürmedi, çünkü Asur bütün bu askeri seferlerinden yorgun düşmüştü, güneyde Kassit prensleri ve doğuda Elamlılar direniş örgütlediler. Tukulti-Ninurta MÖ 1197 civarında, başkentindeki sarayında öz oğlu Aşur-nasir-apli tarafından öldürüldü. Ardından Asur'u paramparça eden bir veraset savaşı başladı. Öldürülen kralın bir diğer oğlu olan Aşur-nadin-apli tahtı ele geçirdi ve üç sene boyunca elinde tutmayı başardıktan sonra MÖ 1192'de yerini III. Aşur-narari'ye bıraktı. Babil kralı Asur'un bu iç çekişmelerinden yararlanarak Asur üzerinde bir tür himaye kurdu. Asur ve Babil arasındaki asırlık rekabet yeniden devreye girdi. MÖ 1181 yılında, Babil'e sığınmış olan Asur prensi Ninurta-apil-Ekur Asur'a biraz istikrar kazandırdı.

Asurluların Geri Çekilmesi

MÖ 12. yüzyılda, başta MÖ 1200'lerde -tahmini tarih- "Deniz Halkları"nın istilası olmak üzere çeşitli nüfus göçlerinin neden olduğu kriz, belge eksikliği nedeniyle tarihsel incelemeden yoksun kalmıştır.³⁷ Bu, Doğu Akdeniz'de büyük kargaşaların yaşandığı bir dönemdi. Miken dünyası çökmüştü. Hitit Krallığı, belki de Avrupa'dan gelen istilacıların yarattığı fırtınaya kapılıp gitti. Ugarit Krallığı aniden ortadan kayboldu. Eski Mezopotamya devletleri bu krizden dönüşüm geçirmiş olarak çıktılar ve tam olarak hangi tarihte ve hangi koşullarda kurulduklarını bilmemizin mümkün olmadığı yeni güçler doğdu. Arami istilaları Mezopotamya'da "Deniz Halkları"nın istilasının uzamasını sağladı. Tarihleri çok az bilinen

36 RIMA 1, s. 245, no: A.0.78.5, ll. 65-69.

37 S. Gitin, A. Mazar et E. Stern (yay. haz.), *Mediterranean Peoples in Transition, Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*, Kudüs, 1998.

bu Arami göçebe çeteler, Asur'da güçlü bir askeri tepkiye ve Babil'de yeni güçlerin meydana çıkmasına sebebiyet verdi.³⁸

Nihayetinde kendi lehlerine olmayan siyasi iniş çıkışlara rağmen, Aramiler ileride Yeni Asur İmparatorluğu'nu en yaygın kullanılan dili olacak olan dillerini tüm Yakın Doğu'ya yaydılar.³⁹ Asur Kralı I. Aşur'dan Aşağı Zap ile Adhem arasında bulunan sınır bölgelerine karşı bir sefere çıktı. Lakin zorlu bir rakibe çatmıştı: Yakın Doğu'nun en önde gelen askeri gücü haline gelen Elam. Elam Kralı Şutruk-Nahunte, Babil'e muzafer bir sefer düzenleyerek mağluplara haraç ve ağır vergiler dayattı.⁴⁰ Babil'i yağmalayarak Kral Zabata-şuma-iddina'yı tahttan indirdi. MÖ 1155'te oğlu II. Kuttir Nahhunte Babil'deki Kassit hanedanına son verdi, Elam'a girmeyi sağlayacak yolları kontrol etmek için Zagros'un kenarındaki tüm Mezopotamya sınırını ele geçirdi ve birçok dağ kabilesine boyun eğdirdi. Elamlılarla yaşanan bir çatışmanın MÖ 1133 yılında Asur Kralı I. Aşur'dan'ın ölümüne sebebiyet vermiş olması mümkündür. Zap ve Habur boyunca iyi kötü Aramilere direnmeyi başarabilen Asur'un zamanı azalıyordu. Asur'un iktidar krizi I. Aşur-reş-işi'nin hükümdarlığıyla son buldu. Bu kral Babillilere karşı zafer kazandı ve Aramilerin ilerleyişine karşı savaştı.⁴¹ Bununla beraber, Aramileri yenilgiye uğratan her şeyden önce sonraki krallığın, özellikle de I. Tiglat-Pileser ve Aşur-bel-kala'nın sert direnişi oldu. I. Tiglat-Pileser'in Fenike kenti Arvad sakinlerince düzenlenen su aygırı avına ilişkin unutulmaz bir anısı vardı.⁴² Asurluların yüzleşmek zorunda kaldığı bitmek bilmeyen gerilla savaşı, onları dikkate değer ölçüde eğitilmiş savaşıtlara dönüştürdü. İleride yüreklere korku salan Asur askeri aygıtına dönüşecek olan şey böylece oluşmaya başladı.

38 E. Lipiński, *The Aramaeans, their ancient history, culture, religion*, Louvain-Paris-Sterling, 2000, s. 45-50, 409-416; J. Dušek ve J. Mynářová, *Aramaean Borders*, Leyde-Boston, 2019.

39 P. E. Dion, *Les Araméens à l'âge du fer: histoire politique et structure sociale*, Paris, 1997, s. 217-220.

40 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. C. 2, a.g.e., s. 44-46.

41 Y. Bloch, "Assyro-Babylonian conflicts in the reign of Aššur-rēša-iši I", içinde G. Galil ve diğerleri, *The Ancient Near East in the 12th-10th Centuries BCE, Culture and History*, Münster, 2012, s. 53-78.

42 J. Ve A. G. Elayi, *Arvad, cité phénicienne du nord*, Pendé, 2015, s. 71-76.

Asur'un Yükselişi (MÖ 934-745)

Krizin Sonu

Asur, fetihlerin ilk evresini başlatan Kral II. Aşur-dan (MÖ 934-912) döneminde girdiği derin krizden yeni yeni çıkıyordu.¹ Asur'un geleneksel sınırlarının kontrolü, Arami kabilelerin nüfuz etmesi yüzünden bilhassa I. Tiglat-Pileser'in hükümdarlığından sonra kaybedilmişti. Ülkenin durumu o kadar feciydi ki, sakinleri başka yerde makul yaşam koşulları bulma ümidiyle kaçmış ve hatta Asur'un düşmanlarına sığınmıştı. Aşur-dan'ın yıllıkları bize parçalar halinde ulaştırmıştır, ancak hükümdarlığının hedeflerinin ne olduğu anlamak yine de mümkündür: Küçük Asur devletinin güvenliğini ve Asur'da eksik olan odun gibi ana hammadde kaynaklarına erişimi sağlamak. Bu nedenle seferlerini, savaşçı halklarıyla karşı karşıya gelmek zorunda kaldığı kuzey ve doğudaki dağlara yönlendirmişti. Düşmanlarının şehirlerini yakıp yıkip yağmalayarak yüreklerine korku salmaya girişti. Arbela'ya getirdiği Katmuhu kralının derisini yüzerek şehrin surlarına serdi. Ardından Katmuhu'yu vasal bir devlete dönüştürdü.² Bu tür saldırgan eylemler, haleflerinin dış politikasının modeli olmaya devam edecekti. Aramilerden ganimet topladığını iddia etse de, korkudan ya da işine gelmeyeceğinden onlarla gerçekten karşı karşıya gelmiş gibi görünmez. Asur'un şanını eski haline getirmek için kendisini “dünyanın ve Asur'un kralı” olarak

1 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 564-565; PNA 1/2, s. 178-179.

2 RIMA 2, s. 134, no: A.0.98.1, ll. 40-41.

adlandırdı. Aynı zamanda inşaatçı bir kral ve 120 aslan, 1.600 boğa ve 56 fil öldürmüş olmakla övünen büyük bir avcıydı.³ Aşur-dan'ın ve II. Aşurnasirpal'a kadar bütün haleflerinin planı Asur'un ayağa kaldırmaktı: "İhtiyaç, açlık ve kıtlık yüzünden kentlerini ve evlerini terk edip sürgüne giden Asur'un bitkin halkını geri getirdim. Onları uygun şehirlere ve evlere yerleştirdim, orada huzur içinde yaşıyorlar... Tüm bölgelerde saban koştum ve her zamankinden daha fazla tahıl istifledim."⁴ Peki Aşur-dan, ordusu rakiplerine karşı ezici bir üstünlüğe sahip olmadığı halde askeri seferlerinde nasıl başarılı olmuştu? Taktik değiştirerek: Seleflerinin başarıya ulaşmayan yıldırım akınlarının aksine, göçebelerin yöntemlerinden esinlenmişti. Onların sürekli taciz yöntemini benimsemiş ve her türlü direnişi önlemek için kasabaları ansızın ele geçirmişti. Bir kasaba ona direndiğinde çevresinden dolaşmış ancak münasip bir zamanda operasyonlara kaldığı yerden devam etmek üzere gerekli malzemeleri yakınlarda depolamıştı. Şehirleri kuşatma tekniğini, onları çevrelemek için kaleler ve surlar inşa etmek gibi bazı yenilikler getirerek yeniden kullandı. En sonunda ganimet ve vergi toplayan bir tür yetkiliye dönüşen Asur ordusu Asur'a savaş arabaları, atlar, öküzler ve değerli taşlar getiren bir kervana benzemeye başladı.

Oğlu II-Adad-narari babasının politikasını sürdürerek Yukarı Mezopotamya'nın yeniden fethinin ilk aşamasını gerçekleştirdi.⁵ Kendisine "kudretli, muhteşem, güçlü, heybetli, gururlu, ısıltılı, erkek aslan, yüce, coşkulu..."⁶ gibi on beş kadar övgü dolu nitelik atfetmiştir. Kendisini ünlü bir avcı ve özellikle Apku şehrini (Kuzey Irak'taki Tell Abu Marya) yeniden inşa eden büyük bir inşaatçı olarak tanıtır. Arami devletlerinin bölünmüşlüğünden yararlanarak yeniden fethetmeyi başardığı Hanigalbat'a karşı yaptığı yedi

3 A.g.e., s. 132-135, no: A.0.98.1, ll. 1, 70-72, 75-80.

4 A.g.e., s. 134-135, no: A.0.98.1, ll. 60-67.

5 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. T. 2, a.g.e., s. 74-75; PNA 1/1, s. 30-31; A. J. Edmonds, "Assyria before Assurnasirpal II: A new Reconstruction of the Reigns of Adad-nārārī II and Tukulti-Ninurta II", içinde *Dieux, rois et capitales dans le Proche-Orient ancien*, a.g.e.

6 RIMA 2, s. 147, no: A.0.99.2, ll. 14-15.

seferi ayrıntılı olarak anlatır. Ayrıca Aşağı Zap'tan Van Gölü'ne kadar Zagros'un tüm dağlık sınırını da kontrol altına almıştı. Katmu'yu ilhak etti ve Arrapha ile Der arasındaki Babil topraklarını Elam sınırlarına kadar işgal etti. Babil Kralı Şamaş-mudammik onu durduramayacak kadar zayıf düşmüştü. Halefi I. Nabu-şum-ukin MÖ 891 tarihinde Adad-narari ile bir barış anlaşması imzaladı ve iki kral bunu mühürlemek için birbirlerinin kızlarıyla evlendi.

Asur Kralı II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884) yeniden fetih çalışmalarını tamamlayarak babasının politikasını sürdürdü.⁷ Amacı Asur'un sınırlarını sağlamlaştırmak ve ülkeyi zenginleştirmekti. Önce Asur'un kuzeyine ve doğusuna yöneldi. Hanigalbat'ın kuzeyindeki (günümüzde Diyarbakır şehri yakınlarında) Nairi ve Bit-Zamani'yi tekrar işgal etti. Tavrı, yendiği düşmanlara göre değişiklik göstermiştir. Bit-Zamani'ye Asurlu valiler yerleştirdi, şefi Amme-Balı'ye kendisine buğday, saman, demir, tunç, gümüş ve insan tedarik etmesini emretti. Bununla beraber şefin canını bağışladı ve Aşur heykelinin önünde sadakat yemini ettirdi: Bu vasal hayatı boyunca ona sadık kalacaktı. Öte yandan aynı merhameti Kürdistan'daki Kirruri'ye göstermeyerek şehirlerini yıktı, yaktı ve yerle bir etti. MÖ 885'te uzun bir sefere çıktı. Önce Arami kabilesi İtua'nın (kuşkusuz İtualılar) köylerini yok etti, Babil'in kuzeyinden muhtemelen önceki kral döneminde imzalanan bir anlaşma sayesinde sorun yaşamadan geçti. Kuzeybatıya doğru ilerleyerek önce Mari'nin aşağısındaki Suhî'den olmak üzere, Fırat ve Habur'un tüm kıyılarından haraç topladı. Ordu, öküz ve koyun sürülerine koruyuculuk eden ve değerli metaller, şatafatlı mobilyalar ve lüks kumaşlar taşıyan büyük bir kervana dönüşmüştü. Sefer Muşki'ye (Frigya) yapılan bir baskınla sona erdi. Yanında muazzam bir servet ve askeri gücünü daha da artırmak için 2.702 savaş atı getiren Asur ordusunun karşısında kimse durmıyordu. II. Tukulti-Ninurta bu zenginlikleri halkını beslemek ve kendisine saraylar inşa etmekte kullandı.⁸

7 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. T. 2, a.g.e., s. 75-77; PNA 3/2, s. 1332-1333.

8 RIMA 2, s. 178, no: A.O.100.5, ll. 132-133.

II. Aşurnasirpal ve Evrensel Egemenlik Hayali

II. Aşurnasirpal'ın (MÖ 883-859) saltanatı, Asur'u Yakın Doğu'nun en güçlü devleti haline getirecek yeniden fethin ikinci evresini başlatır. Asur'un yeni kralı, babasının politikasını sürdürerek aynı bölgeleri dolaşır, durmadan tekrarlayan isyanları bastırır ve haraç toplar. Gelgelelim kendine has karakteri onu yeni fetih yöntemleri kullanmaya yöneltir.⁹ Söz konusu olan, yıllıklarında kendisine elliden fazla övgü dolu unvan bahşeden megaloman bir kraldır.¹⁰ Kana susamış ve sadist bir kral olduğundan kendisine "vahşi ejderha" lakabını takar ve yaptığı korkunç zulümleri kayıtsızca anlatır: kesik kafalardan oluşan piramitler, koparılmış uzuvlar, burunlar ve kulaklar, oyulmuş gözler, fethedilen şehirlerin kapılarının önünde kazığa oturtulmuş insanlardan oluşan çemberler, evlerinde diri diri yakılan şehir sakinleri, derileri yüzülen ve şehirlerinin duvarlarına serilen mağlup liderler.¹¹ Bununla beraber amacı sadece sadist içgüdülerini tatmin etmek değil, aynı zamanda yeni radikal bir fetih yöntemi olarak gördüğü bir terör politikası oluşturmaktı. Halkların büyük çoğunluğunun kendiliğinden teslim olmasına bakılırsa bu politikanın etkili olduğu kanıtlanmıştır. Aslında, duruma göre gözdağı verme ve dostça ikna etme arasında gidip gelmiştir: Örneğin, kendisine karşı ayaklanan Bit-Adini Kralı Ahuni'nin boyun eğmesini misilleme yapmadan kabul etmiştir.¹²

Ayrıca eşi benzeri görülmemiş bir yağma politikası da başlatır. Dehşete düşürüp yıldırıldığı halklar zenginliklerini kolayca kendisine teslim ediyordu, öyle ki Asur seferleri hiçbir zaman bu kadar verimli olmamıştı. Aşurnasirpal böylece hangi devletlerin en zenginleri olduğunu tespit edebildi. Seferleri Suriye ve Fenike devletlerinin

9 L. R. Siddall, *The Reign of Adad-nirāri III: An Historical and Ideological Analysis of an Assyrian King and His Times*, Leyde, 2013.

10 RIMA 2, s. 194-195, no: A.0.101.1, i, ll. 9b-31a.

11 *A.g.e.*, s. 201, no: A.0.101.1, i, ll. 107-118.

12 *A.g.e.*, s. 216, no: A.0.101.1, iii, ll. 55-56a; B. N. Porter, "Intimidation and friendly persuasion: re-evaluating the propaganda of Ashurnasirpal II", *Eretz-Israel* 27, 2003, s. 180-191.

zenginliği kadar zayıflığını da ortaya sermişti. Seferlerinin ana mantığı esasen yağma olarak kalsa bile, sabit ve düzenli bir haraç fikri kendini göstermeye başladı. Bununla birlikte, stratejik eksenlerdeki daimî ikmal depolarının sayısını çoğaltarak ilkel bir taşra yönetimi kurdu. Bu depoların bazıları valilerin gözetimine emanet edilmiş müstahkem merkezlerdi.

Amaçları hem siyasi hem de ekonomik olan sayısız seferinin (en az 14) kapsamını birçok yönde genişletti. Doğuda, Zagros Dağları'ndaki Zamua (Mazamua) dağ halkının taşkınlıklarına son vermek zorundaydı. İran platosuna giden ana erişim yolunu kontrol etmek için Babitu (günümüzde Bazian) geçidini ele geçirdi. Kuzey ve kuzeybatıda, yukarı Dicle bölgelerinde Nairi ve Urartulara karşı çok sayıda sefer düzenledi. Bu seferlerden bazıları onu, Bit-Adini ve Babil tarafından desteklenen Suhu'ya boyun eğdirmek için Yukarı Fırat'a ve Habur'a kadar götürdü: Fethettiğini iddia etse de, bu palavra olsa gerek.¹³ Her halükârda, hükümdarlığı sırasında Babillilerle doğrudan bir çatışma yaşanmadı. O da batıya yöneldi. Huzursuzluk çıkarmaya devam eden Bit-Adini'yi Til Barsip ve Karkamış şehirleriyle bastırması birkaç yıl sürdü. Sonrasında, muhtemelen Fenike Adası Arvad yakınlarında Akdeniz'e ulaşarak silahlarını ritüele uygun olarak suya batırdı ve tanrılara kurban sundu.¹⁴ Asur ordusunun başarıları ve estirdiği terör, batıdaki devletleri, bilhassa kalıcı bir işgal oluşturmadığından, geçişine karşı çıkmamaya yöneltti. Asur kralı daha sonra Amanos'a tırmanarak buraya bir stel dikti ve inşaat çalışmalarında kullanmak üzere odun kesti. Tüm seferlerinin kronolojisi henüz kesin hatlarıyla belirlenememiştir. Her halükârda, saltanatının başında sayıları daha fazladır zira son yıllarını daha çok sivil başarılarla ayırmıştır.

Aşurnasirpal büyük bir inşaatçıydı. Amanos ve Lübnan Dağı ormanları, özellikle sedir, selvi, şimşir ve diğer bilinmeyen ağaç türleri inşaatlarında yoğun biçimde kullanılmıştır.¹⁵ Başlıca projesi

13 PNA 1/1, s. 205-207; J. A. Brinkman, *A Political History of Post-Kassite Babylonia 1158-722 BC*, Rome, 1968, s. 169.

14 J. ve A. G. Elayi, *Arwad, cité phénicienne du nord, a.g.e.*, s. 82-83.

15 RIMA 2, s. 289, no: A.0.101, ll. 25-28.

Nimrud'da yeni bir başkent inşa etmekti. Peki saltanatının başında ikamet ettiği Asur'u neden artık başkent olarak uygun bulmuyordu? Kuşkusuz kendisini büyük aristokrat ailelerden uzak tutmak istiyordu, ayrıca Asur-Ninova-Arbela üçgeninin merkezindeki Nimrud coğrafi açıdan çok daha iyi bir konumdaydı.¹⁶ Devasa bir surla çevrili olan Nimrud çok sayıda tapınak, bir ziggurat, Yukarı Zap'tan gelen ve çeşitli bitkilerden oluşan bir botanik parkı ile nadir hayvanların yer aldığı bir hayvanat bahçesinden oluşan bahçeleri sulayan bir kanal içeriyordu. MÖ 864 yılında yeni başkentinin açılışını, 16.000 Nimrud sakini ve 5.000 yabancı ileri gelen dahil olmak üzere 69.754 konunun davetli olduğu görkemli bir şölenle yaptı. Şölenin on gün sürdüğü ve 10.000 güvercin, 10.000 küp bira ve 10.000 tulum şarap servis edildiği söylenmektedir.¹⁷ Asur kralı tanrıların hayırsever bakışları altında vasallarından haraç ve vergi toplamış ve bunun bir kısmını aslında kendi ihtişamına adanmış bir tören olan bu devasa şölenle yeniden dağıtmıştı. Aşurnasirpal başka inşaat projelerini de tamamlamıştı: Asur'da Sin, Şamaş ve Aşur tapınaklarını restore ettiği Asur'da, Ninova'da, Apku'da ve İmgur-Enlil'de.¹⁸

Hükümdarlığının sonunda Asur yeniden büyük bir güç haline gelse de, tek güç o değildi. Belini doğrultması Aramilerin Babil'e akışını durdurmaya yardımcı olmuştu; bundan yararlanarak yeniden canlanmaya başlayan Babil sınırlarını daha kolay koruyordu. Ne de olsa Babil'e yönelik tehdit artık Aramilerden çok Asurlulardan geliyordu. Aşurnasirpal Dicle'nin doğusundaki iki Babil kalesini ele geçirmişti dolayısıyla Babil'in bundan böyle gözetmesi gereken yer kuzey sınırıydı.

III. Salmanassar ya da Batı'nın Cazibesi

II. Aşurnasirpal'ın ardından tahta çıkan III. Salmanassar (MÖ 858-824) otuz beş yıl süren uzun bir hükümdarlık dönemi geçirmiştir.

16 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, New Haven, 2017, s. 170.

17 L. Marti, « Le banquet d'Aşurnasirpal II », *JA* 299, 2011, s. 505-520.

18 PNA 1/1, s. 206.

Babasının saldırgan politikasını sürdürerek Asur'un topraklarını daha da genişletmiştir. Yıllık askeri seferlerini kronolojik sırayla kaydeden çok sayıda yazıt bırakmıştır.¹⁹ Asur, biriktirdiği ganimetler sayesinde oldukça zenginleşmişti ve ordusu da, çıktığı onca seferden sonra artık iyice tecrübeliydi. Ayrıca daha kalabalık süvari, okçu, sapancı birlikleri ve mükemmelleştirilmiş kuşatma makineleri ile yeniden düzenlenmişti. Yeni kral tahta geçer geçmez büyük bir hevesle fetihlerine başladı. İlk başta, en önemlileri Nairi ve Urartu kabileleri olan Ermeni platosundaki kabileleri birleştirmeyi başaran yeni ve güçlü bir düşmanın ortaya çıktığı kuzeye bir sefer düzenledi. Asur için gerçek bir tehdit oluşturan Van Gölü merkezli Urartu Krallığı'nın otokratik siyasi sistemi, dini ve kültürü Asur modeline dayanıyordu.²⁰ Asurlular da Salmanassar döneminde ortaya çıkan süvari birlikleri gibi Urartu geleneklerini benimsemişlerdi. Daha sonraları, onlardan bazı sulama tekniklerini ödünç almış olmaları mümkündür. Asurlu seçkinler de şarap tüketimlerini artırmıştı.²¹ Salmanassar, Urartu'ya karşı mücadelesinde Hubuşkia'yı yakıp yıktı, Urartu Kralı Arame'nin kalesi Sugunia'yı ele geçirdi ve Gilzanulu Asu'dan haraç aldı.²² Salmassar'ın MÖ 856 tarihli seferi Asur tarihinin en iddialı seferlerinden biriydi, çünkü Urartu topraklarının tamamını batıdan doğuya tavaf etmiş ve Arame'nin kraliyet şehri Arzaşkun'u yok etmişti. Çok geçmeden MÖ 854, 852 ve 846'da Yukarı Dicle'ye üç kısa sefer, ardından MÖ 844'te Urartu'ya karşı büyük bir sefer düzenledi. MÖ 830-826 arasında gerçekleşen diğer yıllık seferlerini yöneten başkomutandı. Salmassar MÖ 855, 843 ve 834'te kendisinin gerçekleştirdiği ve MÖ 827'de başkomutanına emanet ettiği çeşitli seferlerle Asur kontrolünü Zagros'a kadar genişletti. Kardeşinin isyanı nedeniyle başı

19 PNA 3/1, s. 1072-1078.

20 M. Salvini, Nairi e Ur-u-atrî: contributo alla storia della formazione *del regno di Urartu*, Roma, 1967; S. Kroll *ve diğerleri* (yay. haz.), *Bianili-Urartu*, Louvain, 2012.

21 K. Radner, "The Ashur-Nineveh-Arbela Triangle: Central Assyria in the Neo-Assyrian Period", alıntılanan makale, s. 321-329.

22 RIMA 3, s. 8-9, A.O.102.1, ll. 11-40a; s. 34, no: A.O.102.6, i, ll. 28-41.

dertte olan Kral I. Marduk-zakir-şumi'nin acil talebi üzerine MÖ 851 ve 850 yıllarında Babil'e müdahale etti.²³

Asur kralı özellikle batıdan çok etkilenmişti. Babasının batı seferinin ortaya çıkardığı zenginlik, bunu kolaylıkla gerçekleştirmesi ve Arami tehdidini kesin olarak ortadan kaldırma düşüncesi projesini güçlendirdi. MÖ 858'de batıya yaptığı ilk seferin amacı babasının başarısını tekrarlamaktı: Akdeniz'e ulaşmak, deniz kentlerinden haraç toplamak ve Amanos ormanlarında odun kesmek. Ne var ki başarısı öngördüğü ölçüde eksiksiz olmamıştı zira beklenmedik hareketler ve terör artık önemli bir rol oynamıyordu. Yine de, yerle bir ettiği şehirlerin önünde aldığı kellelerden piramitler inşa ederek babasının terör yöntemini devam ettirdi. Fakat bu vahşet gösterileri bu sefer tam tersi bir etki yarattı: Devletler korkup boyun eğmek yerine ona daha iyi direnebilmek için aralarında birleştiler. Salmanassar öncelikle ilk engeli aşmaya karar verdi: Kuzey Suriye'ye komşu devletler tarafından desteklenen Bit-Adini Kralı Ahuni. Seçtiği yöntem, doğrudan savaş yerine, kendisine karşı uzun ve giderek sertleşen bir tacizden ibaretti. Üç sene süren tacizin ardından Ahuni esir alındı, başkenti Til Barsip'in adı "Kar-Salmanassar" olarak değiştirildi ve Bit-Adini bir Asur eyaletine dönüştürüldü. Ancak Asur kralı, Fırat'ın batısındaki toprakların kontrolünü ele geçiremedi. Ayrıca, MÖ 853 yılında batıya ikinci büyük seferini düzenleyerek Halep üzerine yürüdü. Bit-Adini liderliğindeki ilk koalisyonun mağlupları teslim oldu ve kendisine haraç ödedi. Velhasıl Suriye-Filistin dünyasının geri kalanı, Şam Kralı Adad-idri (Kutsal Kitap'ta Hadadezer diye geçer) ve Hama Kralı İrhuleni'nin etrafında Hatti ve kıyıların on iki kralını bir araya getiren birleşik bir cepheyle ona karşı çıkmaya karar verdi.²⁴ Ana birlikler 1.200 savaş arabası, 1.200 süvari ve 20.000 piyade ile Şam Kralı, 700 savaş arabası, 700 atlı ve 10.000 piyade ile Hama Kralı ve 2.000 savaş arabası ve 10.000 piyade ile İsrail Kralı Ahab tarafından sağlandı. Çatışma Asi Nehri üzerindeki Karkar'da

23 PNA 3/1, s. 1074; A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Winona Lake, 2000, s. 167, Chronicle 21, iii, ll. 22-36.

24 RIMA 3, s. 45, no: A.O.102.8, ll. 16'-19'.

(şüphesiz Hama) gerçekleşti.²⁵ Salmanassar zafer kazandığını iddia ederek 14.000 koalisyon askerini öldürdüğünü ve bu askerlerin cesetlerinin Asi Nehri üzerinde köprü görevi görecektir bir baraj inşa etmesini sağladığını söyledi. Aslında bu savaş Asur Kralı için başarısızlıkla sonuçlanmıştı, çünkü daha fazla ilerleyememiş ve beraberinde ne ganimet ne de haraç getirebilmişti. Muhtemelen bu başarısızlığı gizlemek için bir deniz gezintisine çıkmış, belki de Arvad'a gitmiştir.

Orduyu yeniden düzenledikten sonra, Akdeniz'e doğru genişleme planını gerçekleştirmek üzere MÖ 849, 848 ve 845 yıllarında tekrar saldırıya geçti. Bütün girişimleri başarısız oldu ve Kuzey Suriye'deki ufak tefek birkaç askeri başarıyla yetinmek zorunda kaldı. Koalisyonun zorlu direnişine bir son vermek istiyordu, bu nedenle MÖ 845 yılında onlara karşı o zamana kadar toplanmış en büyük kuvvet olan 120.000 kişilik bir ordu kurdu, ancak yenilgi yine peşini bırakmadı. Bununla beraber, MÖ 841'de, şüphesiz Şam'daki hanedan değişikliği ve koalisyon mensupları arasında yaşanan çekişmelerden ötürü koalisyon dağıldığından başarı oldukça yakındı. Şam'ın yalnız bırakılan yeni kralı Hazael'e saldırır, topraklarını yakıp yıkar ancak başkentini ele geçirmeyi başaramaz. Bunun üzerine kıyıya inerek Sur, Sayda ve İsrail krallarından haraç toplar. MÖ 838'de Şam'a karşı yeni bir teşebbüste bulunsa da bu da başarısızlıkla sonuçlanır. Bunun üzerine başkomutanı Suriye'ye karşı çeşitli seferlerle görevlendirdi. Ona göre, Anadolu'da Melid, Tabal ve Que'de birçok şehri fethettiği altı sefer düzenledi. MÖ 831 tarihli son Que seferi, batıda büyük ölçüde başarısız olan hakimiyetinin doruk noktası oldu. Gerçekten de Fırat'ı yirmi beş kereden fazla geçmiş lakin batının fethinde umduğu başarıyı yakalayamamıştı.

Bu, iyi başlayan lakin kötü biten, aşırılıklarla dolu bir saltanatın alacakaranlığıydı. Başarısızlığı fazla hızlı bir şekilde çok geniş bir alana yayılmasıyla, istikrarlı siyasi yapılar oluşturmamasıyla ve belki de kuzeydeki Urartu tehdidinin geri dönüşüyle açıklanabilir. Salmanassar tüm bu zorlukların üstesinden gelemediği gibi, veraset

25 J. ve A. G. Elayi, *Arwad, cité phénicienne du nord, a.g.e.*, s. 87-88.

konusunu da halledememişti. Saltanatının 33. yılı olan MÖ 826'da, Parsua (Pers) ve Namri'ye karşı çıktığı son seferden sonra, bir isyan rüzgârı Asur'un Nimrud hariç 27 şehrini ateşe verdi. Eponimler, yani içinde bulunulan yıla adını veren ileri gelenler kroniğinde MÖ 826 ila 820 arasındaki yıllar, yani Salmanassar'ın saltanatının son dört ve halefinin ilk üç yılı, "isyan" (*sihu*) ibaresini taşımaktadır.²⁶ Gerçekte bu isyanlar Asur'u MÖ 744'e kadar etkileyecek uzun bir huzursuzluk döneminin başlangıcına işaret ediyordu. Bu hem kurumsal hem de toplumsal bir büyüme kriziydi. Her şey bir veraset savaşıyla başlamıştı: Salmanassar'ın oğullarından biri olan Aşurda'in-aplu ona karşı ayaklanarak bir iç savaşa neden oldu. Babası veliaht olarak, MÖ 826 yılına adını veren general Daian-Aşur'un da desteklediği küçük oğlu Şamsi-Adad'ı ona tercih etmişti. Salmanassar'ın hükümdarlığının nasıl son bulduğu bilinmemektedir. Öte yandan, eski Asur eyaletleri ile fetih sonucu ortaya çıkan ve boyutları eşit olmayan yeni eyaletler arasında bir dengesizlik meydana gelir. Eskilerin sınırlı olmasına karşın yeniler genellikle çok geniş alanlara yayılmıştır. Valiler eyaletlerinin geliriyle geçindiklerinden iki grubun arasında büyük servet ve güç eşitsizlikleri meydana çıkar, bu da rekabet ve gerginliklere yol açar.²⁷ Böylece Daian-Aşur, Fırat'ın büyük kıvrımı içinde yer alan bölgelerin hepsini kapsayan geniş Harran eyaletinin valisi olduğundan diğerlerinden daha önemli bir konuma yükselir. Bu, yüksek rütbelilerin iktidarın esas aktörleri haline geldiği bir dönemin başlangıcıdır.

Yüksek Rütbelilerin Güç Kazanması

Yüksek rütbelilerin gücündeki artış açıkça kralın gücünün aleyhine gelişir. Ancak bu durum hanedan meşruiyetinde bir krize yol açmaz, çünkü yüksek rütbeli hiç kimse kraliyet unvanı almaz ve hepsi krala sadık kalır. O halde bu yeni siyasi durumun sonuçları nelerdir?

26 SAAS 2, s. 57.

27 A. K. Grayson, "Assyrian Officials and Power in the Ninth and Eighth Centuries", *SAAB* 7, 1993, s. 19-52.

Asur'un gelişimine zararlı mı yoksa tam tersine yararlı mıdır? Bazı yazarlar, yüksek rütbeliler döneminin kraliyet gücünü zayıflatarak, prestijine zarar vererek ve kendisini onun yerine koyarak çöküşüne neden olduğunu düşünmektedir.²⁸ Diğerleri ise yüksek rütbeli kişilerin, merkezi güçten bağımsız olmaları sayesinde Asur'un gelişimine katkıda bulunduklarını ve böylelikle kendi eyaletlerinin ekonomik ve askeri yapılarını da daha iyi geliştirebildiklerini söyler. III. Tiglat-Pileser, merkezileşme ve yayılma programını hayata geçirirken tam da bu gelişmeye dayanacaktı.²⁹ Gerçekte, yazıtların sınırlı sayıda olması nedeniyle bu dönemi incelemek fazlasıyla zordur, bu da başlı başına bir sorundur: Bunun sebebi keşiflerin tesadüfiliği midir yoksa Asur'un zorluklarını mı yansıtmaktadır? Aslında, yüksek rütbeli kişilerin etkisine ilaveten birçok faktör devreye girmekte ve etkileri ele alınan dönemlere göre farklılık göstermektedir.

V. Şamsi-Adad, MÖ 823'te tahta çıkar çıkmaz ilk olarak kardeşi Aşur-da'in-aplu tarafından kışkırtılan Asur şehirlerinin isyanını bastırmak zorunda kalır. İsyanlıların yaptıklarını anlatsa da kendi hareketlerine dair ayrıntılı bilgi vermez: "Yüce tanrıların emriyle onlara boyun eğdirdim."³⁰ Altı sene süren bu çatışmanın askeri anlamda ve toprak kaybı açısından ağır sonuçları olmuş olmalı. Şamsi-Adad'ın, kuvvetlerini Asur'un merkezinde yoğunlaştırması gerekti, bu da Fırat'ın batısındaki toprakları göz ardı etmesine neden oldu. Dahası, Asur kralı zaferini, kendisiyle aşağılayıcı şartlarla dolu bir antlaşma imzalayan Babillilerin yardımına borçluydu.³¹ Onlardan alacağı intikamı ileri bir tarihe erteledi. Önceliği bu tehdidi bertaraf etmeye ve yeni kaynaklar bulmaya vererek ilk seferlerini MÖ 821 ve 815 yılları arasında Nairi'ye ve çeşitli Urartu kalelerine karşı düzenledi. Zagros'a yaptığı üçüncü seferi Bit-Hamban ve Namri önünde

28 A. Fuchs, "Der Turtān Šamši-ilu und die grosse Zeit der assyrischen Grossen (830-746)", *WO* 38, 2008, s. 61-145.

29 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria, a.g.e.*, s. 173-174.

30 RIMA 3, s. 183, no: A.O. 103.1, i, ll. 39-53a.

31 E. F. Weidner, "Der Vertrag Šamši-Adads V. mit Marduk-zākir-šumi I", *AfO* 8, 1932-1933, s. 27-29.

yenilgiyle sonuçlanmış olsa gerek. Çok sayıda devletin haraç ödemeyi bırakmış olmasına rağmen Kuzey Suriye'ye müdahale etmedi. Eponim Kroniği MÖ 817 ve 816 yıllarında Tille'deki (Kuzey Mezopotamya'da Tell Rumailan) bir isyanı bastırdığını gösterir.³² MÖ 814 yılında Şamsi-Adad, selefiyle imzaladığı aşağılayıcı antlaşmanın intikamını almak için Marduk-balaşu-ikbi'nin hüküm sürdüğü Babil üzerine yürüme zamanının geldiğine karar verdi. Dördüncü, beşinci ve altıncı seferlerini Babil'in fethine ayırdı. Dicle'nin Babil'in kontrolünde olan kuzeydoğu bölgelerini fethetti. Büyük ölçüde paralı askerlerden oluşan Babil ordusunu Dur-Papsukkal'da yendi. Babil'i ele geçirdi, Marduk-balaşu-ikbi'yi esir aldı ve bir yıl sonra halefi Babu-ahu-iddina'yı yakaladı.³³ Babil tanrılarına kurbanlar sundu ve tanrı heykellerini Asur'a getirdi.³⁴ Kendine "Sümer ve Akad Kralı" unvanını bahşetti ve Keldanilerden haraç aldı. Babil tahtı birkaç yıl boyunca boş kaldı. Asur, Babil'e karşı zafer kazanmış, güney ve doğudaki tehditler önlenerek iç durum kontrol altına alınmıştı. Ne var ki batı eyaletlerin geri alınması gerekiyordu ve yüksek rütbeliler her zamankinden daha güçlüydü.

Şamsi-Adad'ın oğlu III. Adad-narari, MÖ 810 yılında babasının yerine geçtiğinde kuşkusuz henüz reşit olmamıştı. Herodot'un Semiramis ismiyle bahsettiği ana kraliçe Sammuramat, askeri seferler de dahil olmak üzere iktidarın ortağıydı.³⁵ Asur'da ilk kez bir kadın bu derece bir siyasi nüfuza sahipti, bu durum daha sonraları efsanesinin oluşmasına katkıda bulunacaktı. Saltanatının başlangıcında, doğuda Medlere ve Mannalara, batıda ise Guzana (Tell Halaf) bölgesine yapılan seferleri yüksek rütbeliler yönetiyordu. Adad-narari'nin hükümdarlığını anlatan gerçek yıllıkların yokluğunda,

32 SAAS 2, s. 57.

33 RIMA 3, s. 187-188, no: A.O.103.1, iii-iv; s. 190-191, no: A.O.103.2, iii-iv; A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 168-169, Chronicle 21, iii, ll. 6'-9'; iv, ll. 1-14.

34 S. Zaia, "State-Sponsored Sacrilege: 'Godnapping' and Omission in Neo-Assyrian Royal Inscriptions", *JANEH* 2, 2015, s. 19-54.

35 G. Pertinatto, *Semiramide*, Milan, 1985; Siddall, *The Reign of Adad-nirari III, a.g.e.*, s. 86-100.

seferlerinin sırasını, tarihini ve sayısını belirlemek oldukça zordur. MÖ 806'dan itibaren dört sefer boyunca Fırat'ın batısındaki toprakların yeniden fethini bizzat üstlendi.³⁶ Urartu desteğiyle isyan eden Guzana'yı Asur eyaletine çevirdi. Ayrıca Urartu'nun yüreklendirdiği sekiz kraldan oluşan bir koalisyona liderlik eden Arpadlı (Tell Rıf'at) Attar-şumki'ye karşı da müdahalede bulundu. Şam'a karşı bir savaş düşüncesiyle onunla barış yapmış olması mümkündür. Şam Kralı Hazael, Eski Filistin'in güneyinden Fırat'a kadar uzanan Eber-Nari (nehirin ötesi) üzerindeki dolaylı egemenliğini genişletti. Aslında Fenike kentleri Sur, Sayda, Byblos ve Arvad, Hazael'in tebası olmaktan ziyade müttefiki olmuş, onun otuz kraldan oluşan ve gerçek anlamda yapılandırılmamış yahut merkezleştirilmemiş bir koalisyon içindeki hegemonyasını tanımışlardır. Adad-narari tüm Hatti (Kuzey Suriye) ve Amurru'yu (Orta Suriye) hakimiyeti altına aldığı gibi, aralarında Şam'ın yeni kralı Bar-Hadad'ın da bulunduğu kendisine bağlılık yemini eden batı krallarından da haraç topladı.³⁷ Böylece III. Salmanassar ve selefleri tarafından boyun eğdirilen tüm batı toprakları üzerindeki Asur kontrolünü yeniden sağladı.

Adad-narari Anadolu'nun doğusuna, kuzeyine ve güneydoğusuna da seferler düzenledi. Genellikle Urartu veya Elam tarafından kışkırtılan isyanları bastırmak için müdahale etti. Doğudaki en hassas noktalar Med, Namri, Manna ve Hubuşkia'ydı. Güneyde durum karman çormanlığını koruyordu ve İtualılar gibi Arami kabileler de güvensizliği iyice artırıyordu. MÖ 790'da Asurlular bu yeni düşmanlarına karşı ilk seferlerini gerçekleştirdi. "Asur ve Karduniaş (Babil) Kralı" unvanını alan Adad-narari Babillilere karşı bir yatıştırma politikası izlemeye çalıştı. Tutsakları ülkelerine geri gönderdi ve Asur ile Babil arasındaki sınırları belirledi. Babil kentlerinin Keldani kabilelerine karşı savunuculuğunu üstlendi. Yerel din adamlarıyla iyi ilişkiler yürüttü, tapınaklarda adaklar adadı ve rahiplerden Babil

36 PNA 1/1, s. 31-34.

37 A. Lemaire, « Hazaël de Damas », içinde D. Charpin et F. Joannès (yay. haz.), *Marchands, diplomates et empereurs. Études sur la civilisation mésopotamienne offertes à P. Garelli*, Paris, 1991, s. 91-108.

krallarına özel bir ayrıcalık olan “kutsal yemek” (*rihatu*) artıklarını kabul etti. Belki de, Babil kökenli olması muhtemel annesi Sammu-ramat’ın etkisi altında kalarak Nimrud ve Ninova’ya Babil’in Nabu inanışını getirdi.³⁸ Velhasıl tüm bu uzlaştırıcı önlemler Asur ve Babil arasındaki düşmanlığa son vermedi.

Kral, otoritesini iyice kesinleştirmek için, geniş yetkilerle donatılarak ayrıcalıklar bahsettiği güvenilir valilerden, bilhassa uzak eyaletlerdekilere emin olmak zorundaydı. En dikkat çekici örnek, MÖ 787 yılı civarında başkomutanı olarak atanan ve yaklaşık elli yıl boyunca bu görevi sürdüren Şamşi-ilu’nun durumudur. Kökeni bilinmemektedir, ancak Bar Gayah (“Gayah’ın oğlu”) ile özdeşleşmesi önerilmiştir ve bu onun soyadı olacaktır.³⁹ Gayah, Til Barsip (Tell Ahmar) bölgesinden, Asur sarayında eğitim görmüş, parlak bir kariyere sahip olan küçük bir kral olsa gerekti. Şamşi-ilu böylece hem büyük Harran eyaletinin valisi olan yüksek rütbeli bir Asurlu hem de Kuzey Suriye’nin diğer hanedanlarının gözünde yeni bir kral olarak, doğduğu bölgeye geri dönmüş oluyordu. Bu çekici varsayım tüm yazarlarca takip edilmemiştir.⁴⁰ Her halükârda Şamşi-İlu, Adad-narari’nin askeri seferlerine katılmıştır. Böylece, yaklaşık MÖ 800’de, Asi Nehri’nin Hama Kralı Zakkur ile Arpad Kralı Atar-Şumki arasında bir sınır olarak kabul edilmesine yardımcı olur.⁴¹

Huzursuz Bir Dönem (MÖ 782-745)

Babası III. Adad-narari’nin ardından tahta geçen IV. Salmanassar (MÖ 782-773) çok az yazıt bıraktığından hükümdarlığı yeterince bilinmemektedir.⁴² Şamşi-ilu’nun bu dönemde önemli rol oynadığı düşünülür. Eponim Kroniği’nde, saltanatının ilk sekiz yılına tekabül

38 PNA 1/1, s. 32-33.

39 A. Lemaire ve J.-M. Durand, *Les Inscriptions araméennes de Sfiré et l’Assyrie de Shamshi-ilu*, Cenevre-Paris, 1984.

40 E. Lipiński, *The Aramaeans, their ancient history, culture, religion*, Louvain-Paris-Sterling, 2000, s. 221-231.

41 RIMA 3, s. 203-204, no: A.O.104, ll. 1-10.

42 *A.g.e.*, s. 239-244.

eden MÖ 782-775 yılları arasında Urartu'ya karşı düzenlenmiş altı Asur seferinden bahsedilmektedir ki bunlar aynı zamanda Urartu Kralı I. Arğişti'nin yıllıklarında da yer almaktadır.⁴³ Bu kral, bilhassa Asur yönünde yangınlar, yağmalar ve sürgünlerle acımasız bir yayılma politikası uyguluyordu. Ancak saldırıları, Urartu'ya karşı kazandığı zaferi Til Barsip'teki sarayında iki taş aslan üzerinde anan Şamşi-ilu sayesinde başarısız oldu. Arğişti'nin ilerleyişini dağlarda, şüphesiz Arrapha bölgesinde durdurmayı başardı. Urartu Yakın Doğu'nun en önde gelen gücü haline gelmiş olsa da, onu bir süre uzak tutabildi. Yazıtlarında Asur kralının adı bile geçmez, kendisi ise "Hatti ve Guti valisi" unvanını alır. O sadece başkomutan değil, aynı zamanda Asur'un iki ucunda yer alan Hatti, Gutium ve Namri'nin yöneticisidir. Maraş yakınlarında bulunan, MÖ 773 yılında Kral Salmanassar adına kazınmış bir stel Şamşi-ilu'nun Şam'a yaptığı seferi birinci ağızdan anlatmaktadır; boyun eğdirdiği Kral Hadiyanu kendisine değerli metaller ve mobilyalardan oluşan bir haraç ödemiş ve zengin bir çeyizle kızını vermiştir. Sarayın muştucusu olan çok etkili bir diğer ileri gelenin de kim olduğu bilinmektedir: Bel-Harran-belusur. Tell Abta steli, Nimrud'un batısında kendi adını verdiği yeni bir şehir kurduğunu anlatır: Bazı vergilerden muaf tutulan Dur-Bel-Harran-Belusur. Stelde Asur kralından ancak ikinci sırada bahsedilir.⁴⁴ IV. Salmanassar'ın hükümdarlığında kraliyet gücünün zayıflamaya başladığı görülmektedir, bu durum halefleri döneminde daha da belirginleşecektir.

Ardından erkek kadeşi III. Aşur-dan (MÖ 772-755) tahta çıkar. Kendisi sadece tek bir yazıttan ve Eponim Kroniği'nden bilinmektedir.⁴⁵ Hükümdarlığı sırasında, özellikle doğuda Medya, batıda Guzana, Arpad ve Hatarikka'ya (Tell Afis) karşı çıkılan toplam dokuz askeri seferden bahsedilir. Bunların kral tarafından mı yoksa MÖ 770 yılına adını veren yüksek rütbeli Şamşi-ilu tarafından mı yönetildikleri bilinmemektedir. Asur, MÖ 762 ve 759 yılları arasında

43 F. W. Röllig, *Handbuch der Chaldäischen Inschriften*, Graz, 1957, s. 94, no: 80, § 8.

44 RIMA 3, s. 241-242, no: A.O.105.2.

45 *Ag.e.*, s. 244-245; SAAS 2, s. 58; PNA 1/1, s. 179.

iki veba salgını ve iç isyanlarla harap olmuş, kendini savunma durumuna almış bir ülkedydi. Kardeşi V. Aşur-narari'nin (MÖ 754-745) saltanatı da aynı derecede belirsizdir.⁴⁶ İlk yılında, MÖ 754'te, Arpad Kralı Mati'-ilu'ya karşı bir sefer düzenledi. Şehri almadı, ancak bir çatışmadan kaçınmak ve Urartu'nun Suriye'ye girmesini engellemeye çalışmak için bir teslimiyet antlaşması imzaladı. [İnsan] yerine bir koçun öldürüldüğü bir kurban töreni görünümü altında Arpad kralına antlaşmayı bozması halinde başına geleceklere dair bir uyarıda bulunuldu, ancak Kral hükümdarlığının sonuna kadar Aşur-narari'ye sadık kaldı. Eponim Kroniği'ne göre MÖ 749 ve 748 yıllarında doğuda Namri'ye sefer düzenlenmiştir. Son olarak, Urartu Kralı II. Sarduri'ye ait bir yazıtta Asur'a karşı kazanılan bir zaferden bahsedilir. Şamşi-ilu durumu düzeltmese de Asur'un gerilemesini sınırlandırmaya şüphesiz katkıda bulundu, ancak bunu kraliyet gücü pahasına yaptı. Bu uzun kriz döneminin son ciddi olayı MÖ 746'da meydana geldi: Asur'un kendi başkenti Nimrud'da isyan patlak verdi.

Yaklaşık iki asır süren bu dönemde (MÖ 934-745) Asur krizden çıkmayı ve yeniden büyük bir güç olmayı başarır. Bu, -yöntemleri her ne kadar kınanabilir olsa da- II. Aşur-dan, II. Adad-narari, II. Tukulti-Ninurta ve bilhassa II. Aşurnasirpal'ın eseridir, hepsinin de arzusu MÖ 13. yüzyılın büyük Asur krallarının devamı olmaktır. III. Salmanassar'ın hükümdarlığı, istikrarına ve genişlemesine yaptığı katkılardan ötürü Asur'un yükselişinde bir dönüm noktasıdır. Ne var ki kral karşılaştığı tüm zorlukların üstesinden gelmeyi başaramaz, kalıcı fetihler gerçekleştiremez ve Daian-Aşur gibi yüksek rütbeli kimselerin yükselişinin önüne geçemez. MÖ 826'dan itibaren patlak veren kriz, hem kurumsal hem de toplumsal bir büyüme krizidir. V. Şamsi-Adad ve III. Adad-narari krize direnmeye çalışsalar da bir işe yaramaz ve sonraki krallar IV. Salmanassar, III. Aşur-dan ve V. Aşur-narari bütün güçlerini yitirirler. Bu dönem, yüksek rütbeli kişilerin iyice kuvvetlenerek kraliyet otoritesine el koyduğu, ancak krizin Asur üzerindeki zararlı etkilerini sınırlandırmaya bir ölçüde katkıda bulunduğu dönemdir.

46 RIMA 3, s. 246-247; PNA 1/1, s. 208.

III. Tiglat-Pileser, Asur İmparatorluğu'nun kurucusu (MÖ 745-727)

Asur'da yaşanan evrimin Asur İmparatorluğu'nun kurulmasını nasıl mümkün kıldığını gösterdiğimiz göre, şimdi onun tarihini anlatmaya dönebiliriz. İmparatorluk kavramının tanımlanmasının zor olduğu doğrudur.¹ İlâveten, bazı asurbilimciler ilk imparatorluğun yaklaşık MÖ 2300'de Agadeli veya Akadlı Sargon tarafından kurulan devlet olduğunu düşünmektedir, ancak bahsi geçen Asur değil Akad'dır.² Nihayet, bazı yazarlar bilinen ilk imparatorluğu Mısır'ın on sekizinci hanedanı (yaklaşık MÖ 1550-1390) olarak kabul eder.³ Ancak bu itirazlar asılsızdır, kelimenin tam anlamıyla Asur İmparatorluğu'nun tarihi III. Tiglat-Pileser'in hükümdarlığıyla başlar. O bu imparatorluğun gerçek kurucusudur ve bu imparatorluk antik çağın bilinen ilk "evrensel" imparatorluğudur.

Tiglat-Pileser Tahtı Gasp Mı Etmmişti?

Tukulti-apil-Eşarra ismi, "Eşarra'nın varisi yardımcımdır," anlamına gelir. Kendisinden önceki üç kralın aksine III. Tiglat-Pileser, Nimrud'daki sarayının duvarlarında savaş kahramanlıklarını ayrıntılı

- 1 S. Howe, *Empire: A Very Short Introduction*, Oxford, 2002, s. 9-34; I. Morris ve W. Scheidel (yay. haz.), *The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium*, Oxford, 2009.
- 2 M. Liverani (yay. haz.), *Akkad: The First World Empire*, Padoue, 1993.
- 3 M. Van De Mieroop, *A History of Ancient Egypt*, Malden, 2011, s. 151-183.

olarak tasvir eden yıllıkların ve resimli alçak kabartmaların yanı sıra steller, heykeller, kayalar ve kil tabletler üzerindeki yazıtlar da dahil olmak üzere pek çok kraliyet yazıtı bırakmıştır. Daha da önemlisi, dönemine ait çok sayıda idari metin ve mektup günümüze dek korunmuştur.⁴ Bu Asur kralından Babil kayıtlarında ve Kutsal Kitap'ta da bahsedilir.⁵ Yıllıkları tahta çıkış yılı hariç hükümdarlık yıllarını (*palu*) takip etmişse de bu metnin yalnızca üçte biri günümüze ulaştığından seferlerinin kesin kronolojisi belli değildir.

Yazıtlarda soyunu belirtmediğinden Tiglat-Pileser'in iktidarı darbeyle ele geçiren bir gaspçı olup olmadığı merak edilmektedir. Bu, meşruiyetini soyunu belirtmek suretiyle doğrulamaya özen gösteren Asur kralları için alışılmadık bir durumdur. Tiglat-Pileser'in nesebinden sadece iki yazıtta bahsedilmektedir, ancak bunlar çelişkilidir. Asur'da bulunan birkaç tuğla üzerine yazılmış olan ilki, onu III. Adad-narari'nin oğlu olarak tanıtır; Asur kraliyet listesinin bir benzeri olan ikincisi ise V. Aşur-narari'nin oğlu olduğunu belirtir.⁶ İkinci yazıtın katibinin bir hata yapmış olabileceği göz önüne alınırsa, V. Aşur-narari'nin oğlu değil kardeşi olmalıdır. Her halükârda, hükümdarlık ailesine mensup olduğu şüphe götürmez ancak belirlenen veliaht olmayabilir. Kaç yaşında iktidara gelmiştir? MÖ 762 tarihli bir yazıtta III. Adad-narari'den ve belki de Nimrud valisi olarak resmi bir görevde bulunan Tiglat-Pileser adında birinden bahsedilmektedir.⁷ Bahsedilenin III. Tiglat-Pileser olması durumunda, tahta çıktığı MÖ 745 yılında 40 ila 50 yaşları arasında olmalıdır. Demek ki, veliaht prens olmadan, kardeşi V. Aşur-narari'nin ölümü üzerine iktidarı ele geçiren, ileri yaşta ve oldukça deneyimli bir adamdı. Enerjik, cüretkâr, yöntemli ve yenilikçi bir kraldı. Zalimlik tamamen yabancı olduğu bir konu değildi zira sarayındaki alçak kabartmalarda fethe edilen şehirlerin yanında kazığa oturtulmuş düşmanlar ve sayılmak

4 RINAP 1; SAA 19, s. 4-151, no: 1-151.

5 PNA 3/2, p. 1329-1331; E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria, a.g.e.*, s. 177, 549-569.

6 RINAP 1, s. 12 ve 147-148, no: 58; A. K. Grayson, *RIA* 6/1-2, 1980, s. 115.

7 SAA 12, s. 15, no: 13.

üzere bir hadıma getirilen kesik kafalar resmedilmiştir. Ancak bu, atası II. Aşurnasirpal'ın sadizmi değil, düşmanlarını etkilemeye hevesli bir fatihin hesaplanmış zalimliği idi. Adı altın kaselere kazınmış İaba, Tiglat-Pileser'in kraliçesi ve karısıydı.⁸ 1988-1990 yıllarında Nimrud'da, II. Aşurnasirpal'ın sarayının altında, üç kraliçe İaba, Banitu ve Atalia'nın yazıtları ile sadece iki iskelet içeren bir mezar keşfedilmiştir.⁹ Bu gizemi açıklığa kavuşturmak için aşağıdaki varsayım ileri sürülür: İaba, eğer babasının eşlerinden biriyle evlendiyse, Kral V. Salmanassar'ın eşi Banitu ile aynı kişi olabilir. Gerçekten de, İaba “güzel” anlamına gelen Sami bir isimdir ve Akadçaya aynı anlama gelen Banitu kelimesiyle çevrilir. İaba ve Atalia isimlerinin İbranice olması muhtemeldir, bu da Asur krallarının siyasi ittifakları mühürlemek amacıyla Kudüs prensesleriyle evlendikleri anlamına gelir.

Nimrud'da MÖ 746'da patlak veren isyan, ilk bakışta Kral V. Aşur-narari'nin artık kontrol edemediği, büyük zorluklar içindeki bir devlette çıkan bir diğer isyan gibi görülebilir. Aslında bu, Tiglat-Pileser'in iktidarı ele geçirmesi ve Asur'u kurtarmayı üstlenmesi için ideal bir fırsattı. Gücü nasıl ele geçirdiği, kimler tarafından desteklendiği, kendisini zorla kabul ettirmek zorunda kalıp kalmadığı, isyana mı yoksa isyanın bastırılmasına mı katıldığı bilinmemektedir. Bununla beraber Asur ordusunu tahta çıktığı yılın ancak beşinci ayında sefere çıkmak üzere topladığını biliyoruz.¹⁰ O halde ilk aylarında ne yapmıştı? Hiç şüphesiz başkentteki isyanı bastırmakla meşguldü ve bu sırada Asurluları yatıştırmak ve uzlaştırmak için onların borçlarını silmiş olması mümkündür. Geçmiş tüm borçları silen bu tedbire “önceki duruma dönüş” anlamına gelen *anduraru* adı veriliyordu.¹¹ Uzun süren kriz döneminden ötürü yoksullaşan

8 RINAP 1, s. 166-167, no: 2004-2005.

9 S. Dalley, “The Identity of the Princesses in Tomb II and a New Analysis of Events in 701 BC”, içinde J. E. Curtis ve diğ. (yay. haz.), *New Light on Nimrud, Proceedings of the Nimrud Conference Eleventh-Thirteenth March 2002*, Londra, 2008, s. 171-175; M. M. Hussein, M. Altaweel ve M. Gibson, *Nimrud: The Queens' Tombs*, Bağdad-Chicago, 2016.

10 RINAP 1, s. 25, no: 4, l. 1; s. 83, no: 35, i. ll. 21-38.

11 D. Charpin, « *L'anduraru* à Mari », *MARI* 6, 1990, s. 253-270.

Asurlular için bu etkili olmuş olsa gerek, kuşkusuz toplumun yatışmasına da katkıda bulunmuştur. Gel gör ki Asur zayıflamıştı ve tüm sınırlarında tehdit altındaydı. Fırat'ın batısındaki topraklar üzerinde kontrol sağlamakta zorlanıyor, kuzeyde Urartular, doğuda Medler, güneyde ise Keldani, Arami ve Arap kabileleri tarafından sıkıştırılıyordu. Son olarak, Babil toprakları Asur'un aleyhine kuzeyde oldukça uzak mesafelere uzanıyordu. Tiglat-Pileser bu nedenle tüm toprakları üzerinde otoritesini yeniden kurmaya, her yönde yeni fetihlerle sağlamlaştırmaya ve artırmaya girişti.

Yüksek Rütbelilerin Etkisizleştirilmesi

Şamşi-ilu, III. Adad-narari, IV. Salmanassar, III. Aşur-dan ve V. Aşur-narari kralları döneminde yaklaşık elli yıl boyunca Asur'un bütünlüğünün korunmasına kesinlikle katkıda bulunmuştu. Ne var ki gücü çok artmış, MÖ 780, 770 ve 752 yıllarında kralın aleyhine olacak şekilde eponim olarak belirlenmişti. Tiglat-Pileser, krallığın hudutlarında gelişen tehlikeli durumla daha iyi başa çıkabilmek için kraliyet gücünü yeniden tesis etmeye karar verdi. Eponimlik reformu, yükümlülüklerin bölünmesi, valiye daha sıkı bağlılık ve çok genişlemiş eyaletlerin parçalara ayrılması gibi bir dizi tedbir kendisine atfedilir.¹² Ne var ki bu önlemlerin gerçekliğini göstermek zordur. Örneğin, eponimlerin sırası hükmü sırasında değişmez, ancak hakları olan mezar stellerini kraliyet nekropolünden kaldırtır. Yükümlülüklerin bölünmesinin onun döneminde gerçekleştiğine dair herhangi bir kanıt da yoktur. Valiye daha sıkı bağlılık ise MÖ 14. yüzyılda zaten başlamıştır. Eyaletlerin sayısı Tiglat-Pileser döneminde iki katına çıkmıştır lakin yeni eyaletler yarattığı ve bunların sınırları tam olarak bilinmediği için, belki Fırat'ın batısı hariç, eski büyük eyaletleri parçalara ayırıp ayırmadığını kestirmek zordur. Aynı zamanda yüksek rütbelilerin kendi adlarına yazıt yazdırmalarını da yasaklamıştır. Sonuç olarak, onları etkisizleştirmeyi bir ölçüde başarmıştır. Hepsinden güçlü olan Şamşi-ilu'nun durumu, MÖ 744'ten sonra

12 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. C. 2, a.g.e, s. 219-222.

siyaset sahnesinden kaybolduğu düşünülürse oldukça açıktır. *Damnatio memoriae*'ye (hatıradan çıkartma) kurban gitmiştir: Gerçekten de Til Barsip yazıtlarından adı ve unvanları kasıtlı olarak silinmiştir.

Bu hırslı ve zapt edilmesi mümkün olmayan yüksek rütbelileri etkisiz hale getirmenin en iyi yolu, Fransa krallarının daha sonra büyük lordları haçlı seferlerine göndererek yapacağı gibi, enerjilerini fetih savaşlarına yönlendirmektir. Tiglat-Pileser, yüksek rütbelilerin ihtilaf ve ihtiraslarını, onları yayılmacı politikasının hizmetine sokarak ustalıkla azalttı. Ayrıca, bazıları şüphesiz tahta çıkmasına yardım ettiğinden onları hoş tuttu. Nimrud valisi Bel-dan gibi önceki hükümdarlık döneminin nüfuzlu kişilerini görevlerinden almamış, bunun sonucunda Bel-dan MÖ 744 ve 743 yıllarının eponimi olmuştur.¹³ Asur eyaletinin valisi olan ve önceki dönemde MÖ 748 eponimi olan Adad-bel-ka'in de görevinde kalarak MÖ 738'de bir kez daha eponim olmuştur. Önceki dönemin saray muştucusu Bel-Harran-bel-usur'a gelince, o da yerinde kalmış ve MÖ 741'de eponim olmuştur; ancak MÖ 727'de eponim olan kendisi değil aynı isimli başka biridir.¹⁴ Dolayısıyla Asur kralının soyluları alaşağı etmek istediğine inanmayı gerektirecek hiçbir neden yoktur, ne de olsa ayrıcalıklarını korumuş, sadece hırslarını kendi yararına kullanmış ve kraliyet otoritesini bütünüyle geri getirmiştir. Zaten iktidar mücadelesinin ortadan kalkmadığı da yakında anlaşılabacaktır. Diplomasi ve sertliğin bir karışımı olan işbilir kraliyet politikası yüksek rütbelileri yalnızca geçici olarak etkisizleştirmiştir.

Fetih Stratejisi

Tiglat-Pileser'in ilan ettiği hedef, Asur'u Yakın Doğu'nun ilk büyük gücü haline gelebilecek güçlü ve zengin bir imparatorluğa dönüştürmek için topraklarını genişletmektir. Her yöne askeri seferler düzenleyerek rasgele mi ilerlemişti? Yoksa aklında fetihlerini

13 SAAS 2, s. 59.

14 PNA 1/2, s. 301; A. Fuchs, "Der Turtân Šamši-ilu und die grosse Zeit des assyrischen Grossen (830-746)", alıntılanan makale, s. 95.

gerçekleştirmesini sağlayacak kesin bir strateji var mıydı? Seferlerinin ayrıntılı bir dökümünü veren yıllıkların iyi muhafaza edilmemiş olması incelemeyi zorlaştırmaktadır. Gelgelelim stratejinin unsurlarını halihazırda tespit edebilir ve hiçbir şeyin rasgele yapılmadığının farkına varabiliriz. Öncelikle, Tiglat-Pileser'in duruma göre benimsediği üç stratejik çizgiyi ayırt etmek gerekir: askeri sefer ile yapılan fetihler, Asur ordusunun caydırıcı varlığı sayesinde savaşmadan elde edilen teslimiyetler ve istila edilmese de tehdit edilmiş devletlerin haraç göndermek yoluyla gösterdikleri bağlılık eylemleri. Belirlediği üç ana hedef güçlü ve Asur'a tehlike yaratabilecek potansiyele sahip Urartu, Şam Krallığı ve Babil'di.

Tiglat-Pileser'in askeri seferleri beş ana evreye ayrılır: Birincisi (MÖ 745-744) Babil, Arami kabileleri ve Medlere karşı; ikincisi (MÖ 743-738) Suriye-Urartu koalisyonuna karşı; üçüncüsü (MÖ 737-735) Medlere ve Urartu'ya karşı; dördüncüsü (MÖ 734-732) Şam, Fenike ve Eski Filistin'e karşı; son olarak beşincisi (MÖ 731-727) Babil'e karşı. Her bölgede yaşanan çatışmaları bir kerede çözümlenemeyerek bazen birkaç kez aynı yere geri dönmek zorunda kaldı. Böylece MÖ 745-744 ve on iki yıl sonra MÖ 731 ve 729'da Babil'e karşı üç sefer yapması gerekti. Medlere karşı yedi yıl arayla MÖ 744 ve 737'de iki sefer düzenledi. Batıdaki isyanları bastırmak içinse birçok sefer düzenlemesi gerekti: MÖ 743'ten 740 ve 738'e kadar süren ilk dönemde ve MÖ 734'ten 732'ye kadar olan ikinci dönemde. Bu git-geller sayesinde tüm bu bölgelerdeki hedeflerine ulaşmayı başardı. Kudretli Urartu Krallığı'na dört sefer yapması gerekmişti: Urartu Kralı Sarduri'ye MÖ 743'te Arpad'da yenildiği ilk sefer, MÖ 739'da Urartu sınırına yaptığı ikinci sefer, MÖ 736'da kendi sınırındaki üçüncü sefer ve MÖ 735'te Urartu'nun başkentine ulaştığı dördüncü sefer. Bu ilerleme titizlikle planlanmış bir stratejiyi ortaya koymaktadır. Ne var ki fetihlerinin bazıları, pek de öngörmediği başka fetihlerle sonuçlanan zincirleme bir tepkimeye yol açar.

Fenike şehirleri Tiglat-Pileser'in batıyı fethetme stratejisinin bir parçası mıydı? Böyle düşünmek mümkündür ne de olsa ticari

faaliyetlerini destekleyen ve aslında stratejik bir bölge olan önemli bir kavşakta yer alıyorlardı. Nitekim kuzeyde iç bölgelere giden ana iletişim yolu olan Humus Geçidi'ni, güneyde ise Ürdün Vadisi'ne doğru uzanan Akko (Akka) Çukuru'nu kontrol ediyorlardı. Dahası, Yakın Doğu'nun kontrolü için Mısır'la karşı karşıya gelmesi durumunda Asur'un Fenike filolarına ihtiyacı olabilirdi. Yine de, Tiglat-Pileser bize mantıklı görünen bu stratejiyi izlemedi. Asur'u tecrit halinden çıkarmak, kervan ticareti yollarını kontrolü altına almak, Amanos ve Torosların çelik ve orman kaynaklarına ulaşımı kolaylaştırmak için fetihlerine Arpad, Hama ve Şam gibi batıdaki iç devletlere saldırarak başlamayı tercih etti. Kuzey Suriye'deki kıyı fetihleri, iç bölgelerdeki (hinterland) eylemlerinin sadece sonucuydu. Öte yandan Akdeniz kıyılarının güney kısmıyla ilgileniyordu çünkü Eski Filistin kentleri Asur krallarının fetih hayallerini süsleyen Mısır'a erişim sağlıyordu.

Seferlerin Birinci Evresi (MÖ 745-744)

Ayaru (mayıs) ayının 13. gününde tahta geçmesinin ardından, “*taş-ritu* (ekim) ayında nehirler arasındaki (ülkeye) kadar yürüdü.”¹⁵ İki nehir genellikle aralarında Mezopotamya'nın yer aldığı Dicle ve Fırat nehirlerini ifade etmektedir. Asur kralı ilk seferini Babil'in kuzey ve doğusundaki Arami kabilelerine karşı düzenledi ve Dicle üzerindeki Nimrud'dan yola çıkarak Mezopotamya'nın güneyine doğru ilerledi.¹⁶ Arami kabilelerini yenilgiye uğratarak “Uqnu nehrine kadar olan ve Aşağı deniz kıyısında bulunan” birçok Babil kentini fethetti.¹⁷ Uqnu, modern Karkah'a ve Aşağı deniz de o dönemde farklı bir şekilde yapılanan Basra Körfezi'ne karşılık gelir — karanın çok daha içine, muhtemelen Bit-Yakin kıyısına kadar uzanıyordu.¹⁸

15 SAAS 2, s. 43 ve 59; RINAP 1, s. 17.

16 RINAP 1, s. 25, no: 4, ll. 2-7; H. Tadmor, *The Inscriptions of Tiglath-pileser III King of Assyria*, Jérusalem, 1994, s. 232 ve n. 4.

17 RINAP 1, s. 27, no: 5, ll. 5-8; s. 97, no: 39, ll. 4-7.

18 P. Sanlaville ve R. Dalongeville, “L'évolution des espaces littoraux du golfe Persique et du golfe d'Oman depuis la phase finale de la transgression post-glaciaire», *Paléorient* 31, 2005, s. 10-11.

Babil kronikleri MÖ 745 yılında Asur kralının Akad'a kadar indiğini, orada Rabilu ve Hamranu şehirlerini yağmaladığını ve Şapazza'nın tanrılarını kaçırdığını belirtir.¹⁹ Tiglat-Pileser'in Babil'de fethettiği yerleşke ve kabilelerin çoğu tespit edilememiştir, bazılarının sadece köy olması muhtemeldir. Humur'ta "Kar-Asur" adını verdiği yeni bir şehir kurdu, Tanrı Aşur'un silahını buraya yerleştirdi ve kendine de bir saray inşa ettirdi. Diğer bölgelerden gelen esirleri buraya iskân etti, onlardan haraç aldı ve onları Asur sakinleri olarak kabul etti. Topladığı ganimetten Tanrı Aşur'a sunmak üzere 240 koyun ayırdı. Ayrıca çok sayıda Arami esiri Asur'un farklı eyaletlerine sürgün etti: Fırat ve Balih arasında bulunan "başkomutanın" eyaletine, Arbela'nın kuzeydoğusunda yer alan "saray muştucusunun" eyaletine, Yukarı Dicle ve Tur Abdin'deki "büyük sakinin" eyaletine, Ninova'nın kuzeybatısındaki Barhalzi'ye ve doğuda Zamua'ya.²⁰ Babil'e yapılan sefer biraz beklenmedikti zira Babil Kralı Nabu-nasir hiçbir zaman Asur ordusuna karşı gelmemiştir. Asur kralının seferini Babil kralının çağrısı üzerine ya da en azından onun onayıyla düzenleyip düzenlemediği merak konusudur. Bunun bir örneği mevcuttu: MÖ 851 yılında III. Salmanassar, Babil Kralı I. Marduk-zakir-şumi'nin talebi üzerine müdahale etmişti. Aslında Asurlular ve Babillilerin ortak bir düşmanı vardı: Arami kabileleri ile daha ileride Tiglat-Pileser'in de ister istemez çatışacağı Keldani kabileleri.

Arami kabilelerin kökeni öne sürülen varsayımlara rağmen belirsizliğini korumaktadır.²¹ En erken MÖ 11. yüzyıldan beri Cezire'nin stratejik bölgelerinde, Mezopotamya'nın kuzeyinde ve Suriye

19 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 71, Chronicle 1, i, ll. 3-5.

20 RINAP 1, s. 27, no: 5, ll. 8-12; s. 29, no: 6, ll. 1-6; F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 702; M. Kerekes, "The Founding of the Southeastern Anatolian Assyrian Provincial Centres", içinde *Dieux, rois et capitales dans le Proche-Orient ancien*, a.g.e.

21 F. Briquel-Chatonnet, *Les Araméens et les premiers Arabes. Des royaumes araméens du ix siècle à la chute du royaume nabatéen*, Aix-en-Provence, 2004, s. 9-17; F. M. Fales, "Arameans and Chaldeans: Environment and Society", içinde G. Leick (yay. haz.), *The Babylonian World*, New York, 2007, s. 288-298; A. Berlejung ve M. P. Streck (yay. haz.), *Aramaecans, Chaldeans, and Arabs in Babylonia and Palestine in the First Millennium BC*, Wiesbaden, 2013.

bozkırlarında görülmüşlerdir. Onlara karşı ilk Asur seferi MÖ 1111 yılında I. Tiglat-Pileser tarafından yürütülmüştü. Asurluların MÖ 10. ve 9. yüzyıllardaki seferleri Aramileri güneye, Mezopotamya'nın alüvyonlu ovalarına, özellikle de Babil şehirlerinin yakınına göç etmeye zorlamıştı. Tiglat-Pileser bu kabilelere karşı düzenlediği ilk seferde yaklaşık 40 isim sayar.²² Geniş ve karmaşık Pukudu kabilesi Nippur çevresindeki bölgede, Dicle'nin doğusundaki Lahiru'da, Diyala ve Der arasında ve Elam sınırı boyunca güney bataklıklarda aktifti. Kısacası bu kabile Orta Fırat ve güney Mezopotamya arasında hareket halindeydi. Arami kabileleri ortak bir lider etrafında birleşmezdi, her birinin kendine ait bir şefi (*nasiku*) vardı. Bu şefler kurumsal ya da sadece topraklar, yerleşim yerleri ve hatta nehirler gibi coğrafi birimlerle bağlantılıydı. Bu da bölgelerinde ve etnik kimliklerinde büyük bir bölünmeye yol açmaktadır: Başlıcaları Pukudu ve Gambulu olmak üzere kırktan fazla kabile. Pukudu özgünlüğünü korumakla birlikte, her biri koşullara göre belirli inisiyatifler alabilen kendi şefine sahip çok sayıda klanı ayrılmıştı. Ortak bir kabile politikası düzenlemek mümkündü ancak böyle bir durumu kanıtlayan belgelere rastlanmamıştır. İtua kabilesi, krala sadık özel bir askeri polis gücü olarak Tiglat-Pileser tarafından Asur yönetimine dahil edildi.²³

Babil ve Arami kabilelerine karşı çıkılan ilk sefer, MÖ 744 yılında doğuya yönelik yapılan ve Medya'ya kadar Zagros halkları üzerinde Asur otoritesini sağlamlaştıran ikinci bir seferle tamamlandı. Asurlu seçkinler, Zagros halklarına karşı olumsuz bir önyargıya sahipti: Onları "dağ sakinleri," yağmacılar, itaatsiz ve kültürel olarak aşağı görüyorlardı.²⁴ Bir "kent şefi" (*bel ali*) yönetimindeki kabile ya da aile örgütlenmeleri, onlara Asur'un kurumsal gelişim düzeyinden daha aşağı geliyordu. Tiglat-Pileser'in Zagros'a saldırmalarının nedeni Asur ordusu için at elde etmek değildi, zira bunları doğrudan ticaret

22 RINAP 1, s. 118, no: 47, obv., ll. 5-10, 13-15.

23 F. M. Fales, *Guerre et paix. Religion et impérialisme*, Paris, 2010, s. 165.

24 G. B. Lanfranchi, "The Assyrian Expansion in the Zagros and the Local Ruling Elites", in G. B. Lanfranchi ve diğerleri, *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia*, Padoue, 2003, s. 79-118.

yoluyla elde edebiliyordu. Asıl amacı, Zagros halklarının Urartu Krallığı gibi düşmanlarını desteklemesini engellemekti. II. Aşurnasirpal, Şehrizar havzasını ve komşu vadileri çoktan ilhak etmişti. Tiglat-Pileser Parsua ve Bit-Hamban'ı Asur eyaletlerine dönüştürerek ilhak politikasını sürdürdü, hadımlarından ikisini de başlarına vali olarak atadı.²⁵ Namri ve Bit-Sangibuti gibi boyun eğdirilmiş bölgelerden ve Medler ve Mannalar gibi korkutulmuş diğer halklardan haraç aldı. Medleri Zagros'un diğer halklarından ayırarak onları alışılmadık bir övgü sözleriyle tanımlamıştır: "kudretli" (*dannu*).²⁶ Gelgelelim bunların yeri ve kimliği onun zamanında henüz açıkça oturmamıştır. Manna Krallığı Urmiye Gölü'nün güneyinde, Namri'nin kuzeyinde ve iki yeni eyalet olan Parsua ve Bit-Hamban'ın sınırında yer alıyordu. Bu doğu bölgelerinde asayiş yeni yeni sağlanıyordu ve Asur kralının bunu daha sonra sağlamlaştırması gerekecekti, ancak diğer sınırlarla meşgul olmak için kendine biraz mühlet verdi.

Seferlerin İkinci Evresi (MÖ 743-738)

Tiglat-Pileser daha sonra yönünü batıya çevirdi çünkü oradaki durum kritik hale gelmişti. Kuzey Suriye'deki Arami devleti Bit-Agusi'nin başkenti Arpad'ın kralı Mati-ilu, önceki Asur kralı V. Aşur-narari ile yaptığı antlaşmayı bozmuştu²⁷ — taahhüdünün Aşur-narari'nin hükmüyle beraber sona erdiğini düşünmüş olmalıydı. Asur'a karşı Urartu Kralı II. Sarduri ile Hatti kralları Melid kralı Sulumal ve Gurgum kralı Tarhu-lara'yı içeren bir Suriye-Urartu koalisyonu kurdu. Melid (Kammanu), başkenti Fırat kıyısındaki Melid olup Malatya'nın 7 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Arslantepe ile özdeşleştirilen bir Geç Hitit krallığıydı.²⁸ Gurgum

25 RINAP 1, s. 84, no: 35, i, ll. 5-10; SAA 11, s. 4, no: 1, l. 15; s. 6, no: 2, i, l. 2.

26 M. Liverani, "The Rise and Fall of Media", in G. B. Lanfranchi *ve diğerleri*, *Continuity of Empire (?)...*, a.g.e., s. 1-12.

27 RINAP 1, s. 84, no: 35, ll. 21-43.

28 J. D. Hawkins, "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", içinde M. Liverani (yay. haz.), *Neo-Assyrian Geography*, a.g.e., s. 87-101.

ise, başkent Markasi (Kahramanmaraş) olan ve Karkamış'ın (Kuzey Suriye'de Cerablus) 120 kilometre kuzeybatısında yer alan bir başka Geç Hitit krallığıydı. Kummuhu (Kommagene) da yine Karkamış ve Melid arasında bulunan bir Geç Hitit krallığıydı. Başkenti Samosate, Türkiye'deki Samsat ilçesiyle özdeşleştirilir. İşte koalisyon güçlerinin Asurluları beklediği yer Kummuhu'ydu. Bu krallık koalisyon listesinde yer almamaktadır ama bunun sebebi yazıttaki bir boşluk olabilir. Tiglat-Pileser ordusunu cebri yürüyüşle çatışma yerine götürdü. Asurluların anlattığına bakılırsa savaş kısa sürmüştür: "Onlarla karşılaştım, onları yendim, ordugahlarını ele geçirdim, onlar da canlarını kurtarmak için kaçtılar."²⁹ Kral Sarduri gece boyunca bir kırsağın sırtında, dikenli çalılardan Sızır Dağı'na kaçır. Kuşkusuz onu ele geçirememiş olmasını telafi etmek amacıyla Asur kralı, Sarduri'nin ordugahında ele geçirilen ganimetleri ayrıntıyla anlatır: Ninova tanrıçası İstar'a sunduğu yatağı, tören arabası, silindir mührü, gerdanlığı, kraliyet çadırı, atları, vb.³⁰ Ardından Gurgum kralı Tarhu-lara'ya ait yüz kenti fetheder. O da, krallığının ileri gelenleri eşliğinde, teslim olmasının işareti olarak ayaklarını öpmeye gelir ve Gurgum'u yok etmemesi için Tiglat-Pileser'e yalvarır. Bu zafer Tiglat-Pileser'in Fırat'ın batısındaki inisiyatifi yeniden ele geçirmesini sağlar. Üç yıllık bir kuşatmanın sonunda Arpad'ın MÖ 740'ta ele geçirilmesi de zaferini pekiştirir.³¹

Suriye-Urartu koalisyonunun yenilgisi, başta Karkamış, Que, Şam ve Sur olmak üzere bazı batı eyaletlerinin Asur kralına boyun eğdiklerini gösteren eylemlerde bulunmasına yol açtı. Şam Kralı bu nedenle 3 talent (111 kilo) altın ve 20 talent (742 kilo) gümüş gönderdi. Ne var ki Arpad'ın ele geçirilmesi, inatla isyanlarını sürdüren batı eyaletlerinin çoğunu sakinleştirmede. Bu arada, MÖ 739'da (6. yıl) Tiglat-Pileser kuzeye, Urartu sınırındaki Nal Dağı'nın arkasında ve Asur şehri Ninova'ya yalnızca 100 kilometre uzaklıktaki Uluba ülkesine karşı bir sefer düzenledi. II. Aşurnasirpal'ın kurduğu

29 RINAP 1, s. 84, no: 35, i, ll. 30-31.

30 *A.g.e.*, s. 34-35, no: 9.

31 *A.g.e.*, s. 13; SAAS 2, s. 59.

Tuşhan eyaletinin yanında bir eyalet haline getirmiş olabileceği Amidi'yi de fethetti.³² MÖ 738'de Unqili Tutammu ve Yaudili Azriyau'nun ayaklanmalarını bastırdı. Kuzey Suriye'deki Unqi Krallığı Amuk veya Patina (günümüzde Hatay) olarak da adlandırılır; başkenti Kullania/Kunulua (Tell Tayinat) MÖ 738'de fethedilmiş ve eyalet başkenti olmuştur. Yaudi Yehuda'yı değil, başkenti Zincirli'nin Türkiye'deki modern Zincirli Höyük kasabasına karşılık geldiği Samal Krallığı'nı belirtir.³³ Aynı sene Tiglat-Pileser Kuzey Suriye'de bulunan Hatarikka'yı ilhak etti ve burası yeni bir Asur eyaleti oldu.³⁴ Hama Krallığı'nın Suriye ve Kuzey Lübnan'da, bazıları deniz kıyısında bulunan çok sayıda şehrini ele geçirdi: Gabala (Ceble), Uşnu (Tell Daruk) ve Ceble'nin doğusundaki Siyanu, Sumur (muhtemelen Tell Kazel), Trablus bölgesinde Arqa ve Kaşpuna (Kusba). Ancak, Türkiye'de Asi Nehri'nin ağzında bulunan ve MÖ 8. yüzyıldan beridir gelişen El-Mina ticaret merkezi fethedilen şehirler arasında olmadığı gibi, Ceble'nin güneyindeki Tell Sukas da yoktu. Asur kralı kıyı şehirlere askeri, siyasi, mali ve gümrük kontrolünden sorumlu memurlar olarak altı hadım atadı.³⁵ Hadımlar, aileleri olmadığından ve bu yüzden prensipte krala daha sadık olduklarından Yeni Asur İmparatorluğu'nda önemli bir rol oynamışlardır.

Böylece Kel Dağı'ndan (Cebel-i Akra) Lübnan Dağı eteklerine kadar Suriye kıyı şeridi, hinterlandıyla birlikte Asur İmparatorluğu'na dahil edildi. Hinterlandın boyunduruk altına alınmasının dolaylı bir sonucu olarak Fenike kentleri ilk kez doğrudan Asur egemenliği altına girdi. Bu Asur kralının yazıtlarında kapladıkları kısıtlı alan, onlara az ilgi gösterildiğinin tezahürüdür. Buna rağmen Fenike kenti Sumur özel bir muameleye uğradı: Bağımsız şehir kimliğini tamamen kaybederek bir hadımın yönettiği yeni bir eyaletin

32 RINAP 1, s. 36, no: 10, l. 7; K. Radner, *RIA* 11/1-2, 2006, s. 49, 56.

33 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. c. 2, a.g.e., s. 107-109.

34 RINAP 1, s. 131, no: 49, rev., l. 1; N. Na'aman, "Borders and districts in descriptions of the conquest of the West in Tiglat-pileser III's inscriptions in Biblical historiography", *SAAB* 16, 2007, s. 39-61.

35 RINAP 1, s. 105, no: 42, ll. 1-5; K. Kessler, "Die Anzahl der assyrischen Provinzen des Jahres 738 v. Chr. in Nordsyrien", *WO* 8, 1975-1986, s. 49-63.

başkenti oldu. Tiglat-Pileser, bilhassa Fenike kenti Arvad'ı ve Kıbrıs çevresinde dönen Doğu Akdeniz ticaretini kontrol altına almak için Sumur'un stratejik önemine güveniyordu.

MÖ 738 seferi, Arpad'dan kıyı şeridine kadar uzanan toprakların ilhakı ve büyük Sumur eyaletinin kurulmasıyla Kuzey Suriye için önemli bir dönüm noktası oldu. Öte yandan diğer bölgeler sadece haraca tabiydi; örneğin kuzeyde Samal ve Karkamış, güneyde ise diğer Fenike kentleri Şam ve Samarya. Bu, III. Salmanassar'ın zaten gütmeye başladığı bir siyasetti: en yakın devletleri ilhak etmek ve ardından, mümkün oldukça ilhakı daha da genişletmek. Tiglat-Pileser'in batı seferlerinin ikinci evresinin sonunda, Tabal Ülkesi (Kral Uassurme) ile İsrail (Kral Menahem) arasındaki bölgelerin 18 kralı Asur kralına haraç gönderiyordu, listenin sonunda ise Arapların kraliçesi Zabibe vardı.

Haraçların temsil ettiği zenginliklerden, sanki aralarındaki farklar gerçekten önemli değilmiş gibi karmakarışık bir biçimde bahsedilmişti. Bunlar öncelikle metaller ve çeşitli malzemelerdi: altın, gümüş, kalay, demir, fildişi; çok renkli keten ve mor yün kumaşlar; kuşlar, atlar, katırlar, koyunlar, keçiler ve develer gibi hayvanlar.³⁶ Haraç ödeyenlerin yüksek sayıda olması, Asur'un batıya yaptığı seferlerin etkili olduğu anlamına gelir.

Tiglat-Pileser, fethettiği topraklardaki binlerce insanı doğal ortamlarından koparmak ve herhangi bir isyan ihtimalinin önüne geçmek amacıyla başka bölgelere sürgün eder. Kraliyet yazıtlarında verilen muhtemelen abartılı rakamlara göre, hükümdarlığı boyunca en az 593.958 kişi sürgün edilmiştir.³⁷ Onun arzusu, fethedilen halkları "Asur'un sakinleri olarak görüp, onlara Asurlularla aynı toprak işleme vergisini ve zorunlu hizmeti dayatarak"³⁸ bütünleştirmekti. Ancak aynı zamanda, yerinden edilmiş bu toplulukların kendi özgünlüklerini korumalarına da izin vermiştir. Çapraz sürgünlerin yol

36 RINAP 1, s. 70, no: 27, ll. 2-7; s. 77-78, no: 32, ll. 1-12.

37 B. Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Babylonian Empire*, Wiesbaden, 1979, s. 20, 50.

38 RINAP 1, s. 46, no: 14, ll. 8-9.

açtığı muazzam nüfus karışımı, Aramicenin ortak dil olarak yayılmasını hızlandırdı.³⁹ Tiglat-Pileser, geri çekilmeden önce geleneksel tacz ve yıkım taktiklerine dönmek zorunda kaldığı çok uzak bölgeler dışında, bu fetih ve kaynaşma politikasını genelleştirdi.

Seferlerin Üçüncü Evresi (MÖ 737-735)

Medya'ya MÖ 744'te yapılan ilk sefer, Orta Zagros üzerinde kalıcı bir Asur egemenliği kurmaya yetmemişti. Asur kralı, daha önce fethettiği üç şehir Bit-Kapsi, Bit-Sangi ve Bit-Urzakki'yi yeniden fethetmek durumunda kalarak halklarını Kuzey Suriye'de Arpad yakınlarındaki Tuammu eyaletine sürdü.⁴⁰ Bit-Sangi ve Bit-Sangibuti aynı şehri mi tanımlıyor bilmiyoruz. Aslında, Zagros ve Batı İran'da Asur kraliyet yazıtlarında geçen yer adlarının çoğu tespit edilememiştir.⁴¹ Tiglat-Pileser'in tüm bu şehirleri ele geçirdiğini, yağmaladığını, yıktığını, harap ettiğini, yaktığını ve MÖ 744'te oluşturduğu Parsua ve Bit-Hamban eyaletlerine dahil ettiğini bilmek yeterlidir. Bu da söz konusu şehirlerin bu eyaletlere komşu olduğu anlamına gelir. Asur kralı başarılarını, bir okun ucuna kazıtarak bunu Bit-İştart şehrinin kaynağına yerleştirmiştir. Bit-İştart ile üç farklı yerde kendi adına steller diktirdi. Dağlara kaçan Bit-Kapsi lideri Upsaş ile Niruktata şefi Burdada'yı takip etti ve yakaladı. Hakimiyeti altındaki tüm şehirlerden, verdiği rakamlara bakılırsa toplamda 1.600'den fazla at alıyordu. Ayrıca Ellipi kralı Talta'dan (Dalta) atlar, katırlar, Baktriya develeri, öküzler, koyunlar ve keçiler aldı.⁴² MÖ 737 senesi, Asur'un sadık bir vasalı olmaya karar veren bu kralın uzun sürecek saltanatının ilk yılıydı. Ellipi Krallığı, Asur'un doğu eyaletleri Medya ve Elam arasında bir tampon devlet işlevi görecekti.⁴³

39 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 61-65.

40 RINAP 1, s. 48, no: 15, ll. 5-6; s. 46, no: 14, l. 8.

41 J. E. Reade, "Iran in the Neo-Assyrian Period", içinde G. Liverani, *Neo-Assyrian Geography*, a.g.e., s. 31-42, s. 37, fig. 5.

42 RINAP 1, s. 86, no: 35, ii, ll. 25'-44; s. 88, no: 36, ll. 4'-7'; PNA 1/2, s. 373.

43 J. Elayi, "The Buffer States in the Neo-Assyrian Empire", içinde P. Callieri ve A. C. Fariselli (yay. haz.), "E non appassisa il tuo germoglio spontaneo". Studi fenici e punici in ricordo di Giovanni Garbini, Lugano, 2019, s. 117-126.

Tiglat-Pileser, Asur İmparatorluğu'nun doğu sınırındaki hedeflerine ulaşmış gibi görünmektedir çünkü hükümdarlığının geri kalanında bu yönde başka bir sefer düzenlemez.

Kral Sarduri'ye karşı MÖ 743'te Arpad'da kazandığı zaferin ve Urartu sınırındaki Ulluba'ya karşı düzenlediği seferin ardından, MÖ 736'da kuzeydeki düşmanı güçlü Urartu Krallığı'na yönelmeye karar verdi. İhtiyatlı bir şekilde aşamalı olarak ilerlediği açıktır, çünkü MÖ 736'da hâlâ doğrudan Urartu'ya saldırmamış, ancak sınırındaki Nal Dağı'nın eteklerine bir sefer yapmıştı. Nal Dağı muhtemelen Yukarı Mezopotamya'da yer alan bugünkü Çiya Beher'e karşılık gelmektedir.⁴⁴ Nal Dağı'nın arkasında bulunan Ulluba ülkesini fethetti, orada Aşur-ikişa şehrini inşa ettirdi ve ilhak etti. İleride Birtu diye adlandırılacak bu yeni eyalete vali olarak bir hadım atadı.⁴⁵ Urartu'ya ait birçok kaleyi fethederek bu eyalete katma fırsatı bulmasını sağladığından, eylemi aslında Urartu'ya yönelikti. Söz konusu kaleler hem Urartu'yu savunmak hem de Asurluları gözetlemekte kullanılıyordu. Sonraki adım, kuzeydeki kudretli rakibiyle doğrudan yüzleşmekti. Muhtemelen yeni sefere çıkmadan önce kışın geçmesini bekledi, çünkü kuzeydeki dağ geçitlerine erişmek kar nedeniyle neredeyse imkansızdı.

Tiglat-Pileser MÖ 735'te, kesin yola çıkış tarihini belirtmeden, başlıca hedeflerinden biri olan Urartu'ya karşı seferini nihayet başlattı. Bu seferin anlatısı kraliyet yazıtlarında çok tahrif edilmiş ve eksiktir. Ne var ki seferlerinin Nimrud'daki sarayının döşeme taşlarına kazınmış özetinde, MÖ 743 yılında Kral Sarduri'ye karşı kazandığı zafer ile MÖ 735 yılındaki seferi birbirine bağlar: "Onu başkenti Tuşpa şehrine hapsedtim ve şehrin kapıları önünde büyük bir yenilgiye uğrattım. Tuşpa şehrinin karşısına kraliyet suretimi diktim. Yetmiş fersahlık bir mesafe boyunca Urartu'nun geniş topraklarını bir uçtan diğerine gururla geçtim ve hiçbir direnişle karşılaşmadım."⁴⁶

44 RGTC 7/2, s. 445-446.

45 RINAP 1, s. 98, no: 39, ll. 28-29; s. 103, no: 41, ll. 27-31; s. 130, no: 49, ll. 11'-13'; RGTC 7/2-2, s. 625-626; K. Radner, *RIA* 11/1-2, 2006, s. 56.

46 RINAP 1, s. 98, no: 39, ll. 23-24; s. 103, no: 41, ll. 21'-26'; PNA 2/I, s. 569.

Asur kralının kraliyet şehrini aldığına dair bir işaret yoktur zira savaş dışarıda gerçekleşmiştir, tıpkı kralın suretinin dikilmesi gibi. Nimrud'daki Ninurta tapınağında yer alan bir kraliyet heykelinin üzerindeki yazıta göre, seferine ilkbaharda eriyen karlarla yükselmiş Murat (Arsania) Nehri'ni geçerek başladığından, kıştan önce Tuşpa'yı kuşatacak zamanı bulması mümkün olamazdı.⁴⁷ İyi korunmamış diğer yazıtlara göre, Nairi eyaletine ilhak ettiği bölgedeki birkaç şehri fethederek yerle bir etti.⁴⁸ Sakinlerini sürgün edip yerlerine fethettiği diğer halkları yerleştirdi. Ganimet olarak yanında atlar, katırlar, eşekler, öküzler ve koyunlar getirdi. Musurni ülkesinde, Ukku ve Kumme dağ devletleri yakınlarındaki Ura şehrinde, düşmanlarını etkilemek için yerel şefin aile üyelerinin ellerini kestirdi.⁴⁹ Saltanatının sonuna kadar başka bir sefer düzenlemediğinden Tiglat-Pileser'in MÖ 735'te Urartu'ya karşı düzenlediği seferi bir başarı olarak sunmasına inanılabilir. Gel gör ki aslında olan tam tersidir: Urartu'nun başkenti Tuşpa'yı ele geçirmeyi başaramaz ve Urartu Krallığı Asurlular için her zamanki gibi güçlü ve tehlikeli olmaya devam eder. Tiglat-Pileser'in seferlerinde yaşadığı tek gerçek başarısızlık budur. Pragmatizmi sayesinde Urartu Krallığı'nı silahlı kuvvetleriyle yenemeyeceğini anlamış, onlar tarafından saldırıya uğramadığı müddetçe ihtiyatlı bir şekilde statükoyu korumayı tercih etmiştir.

Seferlerin Dördüncü Evresi (MÖ 734-732)

Tiglat-Pileser, MÖ 743'te Arpad'da Suriye-Urartu koalisyonuna ve MÖ 738'de Kuzey Suriye'ye karşı düzenlediği seferlerden sonra, MÖ 734'ten itibaren hükümdarlığı süresince üçüncü kez batıya yöneldi. Yakın Doğu'nun fethi sırasında Mısır'la kapışma ihtimaline karşı, Mısır'a yakın Eski Filistin kentlerini ve savaş filolarını kullanabileceği Fenike kentlerini kontrol altına almak zorundaydı. İlaveten batı bölgeleri, Arvad ve Sur krallarının isyanları ile Şam kralının

47 RINAP 1, s. 89, no: 37, ll. 11'-13'.

48 *A.g.e.*, s. 144, no: 13, l. 20.

49 *A.g.e.*, p. 54-57, no: 18-19; *RGTC* 7/2-2, p. 632.

önderliğindeki Asur karşıtı koalisyon nedeniyle oldukça karıştı. Asur kralı bu ayaklanmaları bastırmakla yükümlüydü: Seferlerin MÖ 734'ten 732'ye kadar süren dördüncü aşamasının amacı buydu.

Arvad kralı, muhtemelen II. Mattanbaal, MÖ 738'de Kuzey Fenike'nin yeni Asur eyaleti Sumur'a ilhakı sırasında Tiglat-Pileser'e kafa tutmuştu. Bu başarısızlığı kaldıramayan Asur kralının Arvad'a yaptığı sefer büyük ihtimalle MÖ 734 yılında gerçekleşti. Bir Fenike isyanının bastırılmasını anlatan yazıt, kentin ve kralının adlarının geçtiği yerde kırılmıştır. Ne var ki bağlam, bahsi geçenlerin başka bir metinde de söz edilen Arvad ve Kral II. Mattanbaal olduğunu gösteriyor gibi görünmektedir.⁵⁰ Asur kralı ilk olarak anakaradaki şehirlerden birine, muhtemelen Amrit'e (Maratos) saldırdı. Sakinlerini katletti, şehri yakıp yıktı ve "denizin ortasında" bulunan Arvad kentini de enkaza çevirdi. Güçlü Arvad donanmasını yenerek adaya çıkmayı başarmış olması pek olası değildi, zira böyle olsa deniz zaferiyle açık açık övünürdü. Arvad kralı, Asur eyaletine ilhak edilen anakara topraklarını kaybetti ve boyun eğmekte aceleci davrandı. Yas ve kefarete işareti olarak çulla örtündü; bu Asurlular kadar Fenikeliler arasında da bilinen bir adetti. Hayatını kurtarmak için Asur kralına teslim olurken ona zengin bir haraç sundu: fildişi, abanoz, değerli taşlar, birinci kalite zeytinyağı, çeşitli baharatlar ve Mısır'dan atlar. Bundan böyle, adadaki Arvadlıların geçimini sağlamak için Asur'un Sumur eyaletinin yetkililerine bağımlıydı. Bu bedel karşılığında özgür kaldı ve deniz ticareti faaliyetlerini istediği gibi sürdürdü. Tiglat-Pileser, Arvad ve Kaşpuna arasındaki ada hariç tüm sahili Sumur valisinin kontrolüne verdi. Arvadlı Mattanbaal, bir ihtimal MÖ 732 yılında, Fenike kralları Surlu II. Hiram ve Bybloslu II. Şipitbaal ile birlikte tekrar haraç ödedi.

Sur isyanının bastırılması MÖ 734'teki Arvad ayaklanmasıyla aynı zamanda değil, muhtemelen MÖ 733 ya da 732'de, isyanların birbirini izlediği Asur'un Şam ve Eski Filistin'e yönelik güney seferi

50 RINAP 1, s. 125-126, no: 48, ll. 1'-13'; J. ve A. G. Elayi, *Arwad, cité phénicienne du nord*, a.g.e., s. 95-98.

sırasında gerçekleşmiştir. Tiglat-Pileser, ayaklanan Kral Hanuna'yı yola getirmek üzere Gazze'ye giderken, Sur Kralı II. Hiram'ın isyanını, anakarasındaki birkaç şehri ele geçirerek ezmek zorunda kaldı. Arvad başkaldırısını anlatan boşluklarla dolu metin Sur isyanıyla ilgili olsa gerek.⁵¹ Şam Kralı'nın koalisyonunda yer alan Kral Hiram ağır bir şekilde cezalandırılır: "Onu yakaladım ve surlarla çevrili Mahallib şehri ile diğer büyük Sur kentlerini yağmaladım. Yanıma kadar geldi ve ayaklarımı öptü. Bana 20 talent altın (742 kilo), renkli kumaşlar, ketenler, hadımlar, kadın ve erkek şarkıcılar ve Mısır atları verdiler."⁵²

Tiglat-Pileser'in, Şam kralı Rahianu (Kutsal Kitap'ta Resin) ile karşılaşmadan önce, arkasından gelebilecek olası yardımların önünü kesmesi ve komşu Mısır'ı çatışmaya müdahale etmekten caydırması lazımdı. Bu nedenle önce, Asurluların gelişyle kaçan Gazze Kralı Hanuna gibi kıyıdaki müttefiklerine saldırdı. Şehri fethederek 800 talent gümüş (28.5 ton) içeren servetini ele geçirdi; karısını, oğullarını ve kızlarını esir aldı. Altından kendi heykelini yaptırıp Gazze'deki kraliyet sarayına dikti. Hanuna Mısır'dan döndü, çok zengin bir haraç ödeyerek teslim oldu ve tahtına tekrar çıkmasına izin verildi çünkü Gazze firavunun hırslarını engelleyebilen başlıca tampon devletti.⁵³ Tiglat-Pileser, Asur karşıtı koalisyona katılan Aşkelon Kralı Mitinti'nin isyanına da son verdi: paniğe kapılan Mitinti hazin bir son yaşayacak ve yerine Rukibtu geçecekti.⁵⁴ Asur kralı bölgedeki tüm küçük devletleri tampon devlet olarak kullandı: Eski Filistin şehirleri, Ammon, Moav ve Edom gibi güneydoğu Ürdün devletleri ve Yehuda Krallığı.⁵⁵ Asur'un stratejisi, Kudüs'ün kuzeyinden geçen doğu-batı hattının güneyinde, Asur'un vassalı ve özerk bir tampon devlet bloğu oluşturmaktı. Kuzeydeki İsrail Krallığı ile güneydeki Yehuda Krallığı'na yapılan muamele arasındaki fark

51 RINAP 1, s. 126, no: 48, ll. 10'-14'.

52 *Ag.e.*, s. 131, rev., no: 49, ll. 5-6.

53 *Ag.e.*, s. 105-106, no: 42, ll. 8'-15'; s. 127, no: 48, ll. 14'-18'.

54 *Ag.e.*, s. 61, no: 21, ll. 12'-15'; p. 63, no: 23, ll. 8'-9'; PNA 2/2, s. 757.

55 J. Elayi, "The Buffer States in the Neo-Assyrian Empire", alıntılanan makale, s. 118-122.

böylece daha iyi anlaşılır: Birincisi büyük bir düşman gücün yakınında olmadığından özensizce muamele görürken, ikincisi Asur ve Mısır arasında bir tampon devlet olarak hizmet ettiğinden özerk kalır. Asur kralı, Gazze'nin 15 kilometre güneybatısında (Tell er-Reqeish) hem ticaret bölgesi hem de haraç toplama merkezi olacak bir ticaret merkezi (*bit-kari*) kurdu. Firavunu müdahaleden vazgeçirmek için Mısır sınırına kadar (El-Ariş vadisi) güç gösterisi yaptı. Gerçekte IV. Osorkon, Sais ve şefi Tnefaktos'un yükselen gücü karşısında zayıftı. Mısır rakip güçler arasında öyle bir anlaşmazlığın pençesine düşmüştü ki Asur'un yayılmasına karşı koyamadı.

Şam Krallığı en parlak dönemine MÖ 9. yüzyılın başında ulaşmıştır. Gücü sekizinci yüzyılda azalmaya başlasa da, Asur karşıtı koalisyonun lideri olarak Asur için hâlâ tehdit oluşturabiliyordu. MÖ 733'te, Tiglat-Pileser Şam'ı kuşattı ve Ruhianu'yu "kafesteki kuş gibi" şehrine hapsederek müttefiklerinden tecrit etti. Kuşatma kırk beş gün sürdü, bu süre zarfında Asur ordusu çevre bölgeyi tamamen enkaza çevirdi. Şam bu ilk kuşatmaya direndi ve ancak ertesi yıl, MÖ 732'de düştü. Bu olaylar Kutsal Kitap'ta Asur yıllıklarından çok daha fazla yer almaktadır.⁵⁶ İsrail Kralı Pekah Asur karşıtı koalisyona dahildi. Yehuda Kralı Ahaz katılmayı reddedince, komplocular Şam, İsrail ve Edom, onun yerine Asur karşıtı bir prensi geçirmeye karar verdiler ve Kudüs'ü kuşattılar. Peygamber Yeşaya'nın uyarısına rağmen Ahaz, Tiglat-Pileser'e altın ve gümüş hediyelerle bir haber gönderdi: "Senin kulun kölenim; gel, bana saldıran Aram (Şam) ve İsrail krallarının elinden beni kurtar! Asur Kralı Ahaz'ın isteğini olumlu karşıladı, saldırıp Şam'ı ele geçirdi."⁵⁷ Tiglat-Pileser Ahaz'ın yardım çağrısını Şam'a müdahale etmek için bir bahane olarak kullanmıştır, zira batıyı fetih stratejisine göre zaten eninde sonunda bunu yapacaktı. Artık elimizde olmayan bir Asur yazıtına göre Kral Rahianu başkentinin ele geçirilmesi sırasında öldürülür.⁵⁸ Bu, bir Asur eyaletine dönüştürülen

56 RINAP 1, s. 57-59, no: 20, ll. 1'-17'.

57 2 Rois XVI, 7; P. Dubovský, "Tiglath-pileser III's campaigns in 734-732 BC", *Biblica* 87, 2006, s. 153-170.

58 RINAP 1, s. 56.

Şam Krallığı'nın sonu olur. İsrail de topraklarının bir kısmını kaybeder. Tiglat-Pileser MÖ 733-732 yıllarında Galile (Megiddo) ve Transürdün'ü (Gilead) fetheder.⁵⁹ İsrail Kralı Pekah öldürülür ve yerine Asur'a bağlılık yemini eden Hoşea geçer.

Asur kralı, Asur karşıtı Rahianu koalisyonuna katılan Arapların kraliçesi Şamsi'yi de MÖ 733 yılında Ürdün'ün kuzeyindeki Sakurri Dağı'nda yenilgiye uğrattı. 30.000 at ve 20.000 öküz ele geçirdi.⁶⁰ Arap krallığının toplumsal yapısı, kadınların yüksek derecede bağımsızlığa sahip olduklarını, hatta hem tahta çıkıp hem de rahibe olabildiklerini göstermektedir. Şamsi "bir yaban eşeği" gibi çöle kaçar ama yüklü bir haraç ödemesi ve Asurlu bir müfettişin gözetimi altında kalması koşuluyla tahtını korumasına izin verilir. Yakın Doğu'daki Arap varlığı şüphesiz MÖ 1. binyılın başlarında başlamıştır.⁶¹ "Arap" (Aribi, Arbaia, Arbym) terimi Asur yazıtlarında Suriye-Arap çölünün, Kuzey Arabistan'ın ve Sina'nın kuzeyinin göçbeleri olan Bedevileri temsil etmekte kullanılır. Bu terim genellikle bir etnik gruptan ziyade bir yaşam biçimini ifade eder. Yazıtlarda üç farklı Arap siyasi oluşumundan bahsedilmektedir: kabileler, Saba Krallığı ve Kedar Krallığı. Kutsal Kitap Arabistan'da iki bölgeyi karşı karşıya getirir: güneyde, Saba Krallığı'nın bulunduğu Romalıların *Arabia felix*'i (Bereketli/Mutlu Arabistan) ve kuzeyde, Hicaz (Dedan) vahası ve Kedar Krallığı.⁶²

Fetihlerinin dördüncü evresinde Tiglat-Pileser tüm ayaklanmaları ve Asur karşıt koalisyonu ezmeyi başardı. Şam Krallığı'na son verdi, İsrail Krallığı'nın büyük bir bölümünü ve Asur'a ilhak ettiği Transürdün'ü fethetti. Gazzeli Hanuna, İsraili Hoşea ve Arapların kraliçesi Şamsi gibi diğer kral ve kraliçeleri yenerek ya kendine vasal yaptı ya da Aşkelonlu Mitinti'nin yerine Rubiktu'yu geçirmesi gibi onları tahtlarından etti. Sonunda Yehuda Kralı Ahaz gibi bazıları

59 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. C. 2, a.g.e, s. 248.

60 RINAP 1, s. 106-107, no: 43, ll. 19'-27'; PNA 3/1, s. 1085.

61 J. Retsö, *The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads*, New York, 2003.

62 Ézéchiél XXVII, 20-22.

kendiliğinden boyun eğdi. Asur kralı, her zamanki gibi, herhangi bir isyan ihtimalini önceden engellemek için halkları yurtlarından bambaşka yerlere sürgün etti. Başlangıçtaki stratejisine uygun biçimde, kâh Asur eyaletleri kurarak kâh vasal devletler oluşturarak imparatorluğun batısını yatıştırmayı tamamladı.

Seferlerin Beşinci Evresi (MÖ 731-727)

Tiglat-Pileser, Asur İmparatorluğu'nun doğu, kuzey ve batısında mümkün olduğunca barışı sağlamasının ardından güneye ilgilendi ve MÖ 731 yılında Babil'e, Keldani ve Arami kabilelerine karşı bir sefer düzenledi. Keldani kabilesi Bit-Amukkani'nin lideri Nabu-Mukin-zeri, MÖ 731'den 729'a kadar hüküm süreceği Babil tahtını henüz ele geçirmişti. Bir ayaklanma çıkartan ve sadece bir ay iki gün hüküm süren selefi II. Nabu-şum-ukin'in tahtını elinden almış,⁶³ Asur Kralı Şam kuşatması yüzünden müdahale edememişti.

Keldaniler kimdir? Yazılı kaynaklarda MÖ 878 yılından önce belgelendikleri görülmez.⁶⁴ Akrabalık bağlarına dayanan toplumsal, ekonomik ve siyasi yapılarının merkezinde kabile birliği yer almaktadır. Her kabile kendi şefi (*ra'su*) tarafından yönetilir. Keldani kabileleri Fırat'ın güneyindeki yerleşim bölgelerinde yerleşik bir hayat sürmekte, tarımla uğraşmakta, at ve sığır yetiştirmektedir. Levant, Mısır ve Kuzey Arabistan'a giden başlıca Mezopotamya ticaret yollarını kontrol ederler. Başlıca kabileleri Bit-Dakkuri, Bit-Amukkani ve Bit-Yakin çok sayıda surla çevrili şehir, kasaba ve köy içerir. Bit-Şilani ve Bit-Şaalli daha az güçlü kabilelerdir. Asur kralı, Marduk-apla-iddina (Kutsal Kitap'ta II. Merodak-baladan) tarafından yönetilen Bit-Dakkuri, Bit-Yakin ile şef Nabu-uşabişi'yi şehrinin kapıları önünde kazığa oturtmuş olan Bit-Şilani kabileleriyle karşı karşıya geldi.⁶⁵ Asur yazıtları, Asur kralının Keldani kabilelerine

63 SAA 19, s. xxviii-xxxiii; A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 72, Chronicle 1, i, ll. 16-18.

64 F. M. Fales, "Arameans and Chaldeans: Environment and Society", alıntılanan makale, s. 288-298.

65 RINAP 1, s. 97, no: 39, ll. 8-10; PNA 2/2, s. 900-901.

karşı uyguladığı şiddeti ayrıntılarıyla betimler: şehirlerini yakıp yıkmış, topraklarını yağmalayıp tahrip etmiş, halklarını sürmüş ve ele geçirmeyi başardığı şefleri idam ettirmiştir. Bu toprakların tamamını tufandan sonra olduğu gibi harabe yığınlarına dönüştürmüş olmakla övünür.⁶⁶ Özellikle Babil'in yeni kralının geldiği Bit-Amukkani kabilesine saldırır.⁶⁷ Eponim Kroniği'ne göre, başlıca eylemi MÖ 731 yılında kuşattığı Bit-Amukkani'nin başkenti Şapiya'ya yönelikti.⁶⁸ Ayrıca Babil'deki Arami kabileleri olan Pukudu, Ruaua ve Litau'yu da egemenliği altına aldı ve başlarına adını vermediği bir eyaletin valisi olan bir hadımı yerleştirdi.⁶⁹

Tiglat-Pileser'in Babil'i alarak Babil'in fethini bütünüyle tamamlaması beklenebilirdi, özellikle de Babil tanrılarına kurbanlar sunduğu hesaba katıldığında.⁷⁰ Gel gör ki bilinmeyen bir nedenden ötürü duraklamayı tercih etti. Eponim Kroniği'nde hükümdarlığının on dördüncü yılı olan MÖ 730 için şöyle denmektedir: "(Kral) ülkede kalır."⁷¹ MÖ 729'da Babil'in fethini tamamına erdirmek üzere yeniden yola çıktı. Babil kralı Mukin-zeri, Bit-Amukkani şehri Şapiya'ya sığındı. Tiglat-Pileser onu orada hapsettiğini ve kentinin kapıları önünde ağır bir yenilgiye uğrattığını iddia eder. Ardından çevredeki meyve ve hurma bahçelerini harap etti.⁷²

Asur kraliyet yazıtları eksik olduğundan MÖ 730 ile 727 yılları arasındaki dönem çok az bilinmektedir. Elimizdeki bilgi kaynağı sadece kısa ve yorumlaması zor Eponim Kroniği ve Babil kronikleridir. Tiglat-Pileser, Eponim Kroniği'ne göre MÖ 729 ve 728'de "Tanrı Bel'in ellerini tutar": Bu sembolik jest Babil tahtına çıktığı anlamına gelmektedir, ancak bir sorun vardır zira bunu iki sene üst üste tekrarlayamaz. Babil kroniklerine göre tahta çıktığı yılın ertesi yılı olan MÖ 727'de ölür: Demek ki Babil'de MÖ 728'den 727'ye

66 RINAP 1, s. 119-120, no: 47, ll. 24-25.

67 *A.g.e.*, s. 97, no: 39, ll. 11-12.

68 SAAS 2, s. 45, 59.

69 RINAP 1, s. 97, no: 39, ll. 12-13; s. 100, no: 40, ll. 3-11; s. 113, no: 46, ll. 1-3.

70 *A.g.e.*, s. 97, no: 39, ll. 15-16.

71 SAAS 2, s. 45, 59.

72 RINAP 1, s. 119, no: 47, ll. 23-24.

kadar sadece iki yıl hüküm sürmüştür.⁷³ Babil kraliyet listesinde ve daha sonraki kaynaklarda belirtildiği gibi Pulu adını benimser. Başta Yeni Yıl Şenliği (*akitu*) olmak üzere yerel Babil geleneklerine saygı gösteren bu ikili krallık, Babil'e boyun eğdirmek için bulduğu en iyi çözümdü. Keldani kabilelerinin tahta el koymasından kurtulmuş olmaktan memnun olması gereken Babillileri kazanmak istiyordu. Eponim Kroniği'nde MÖ 728 ve 727 yıllarında gerçekleşen iki askeri seferden bahsedilmektedir. Ne var ki yazıtın bu noktası hasar gördüğünden, tek bildiğimiz MÖ 728 seferine katılan şehrin adının Hi- ile başladığıdır, bu da birçok ihtimale kapı açar. MÖ 727 seferinde yer alan şehrin adı ise tamamen silinmiştir ve aynı şehir olup olmadığı belli değildir. Tiglat-Pileser'in her iki seferi de kendisinin mi yönettiği yoksa subaylarından birini mi gönderdiği bilinmez. MÖ 727 yılının *Tebetu* (Ocak) ayındaki ölümünün koşulları hakkında bilgi olmadığından⁷⁴, ikinci sefer sırasında öldürülüp öldürülmediğine dair bir fikrimiz yoktur. Asur İmparatorluğu'nun tamamını egemenliği altına almayı ve uzlaştırmayı başarmış olsa dahi, bu, haleflerinin de deneyimleyeceği gibi zaman zaman yerel isyanların patlak vermesini engellemez. Bu isyanların yayılmasını önlemek, sürekli gözlem altında tutarak gerektiğinde başlarını ezmek zorunluydu.

MÖ 727'de Asur İmparatorluğu'nun Genişliği

Tiglat-Pileser, Asur tahtına tanrı Enlil tarafından oturtulduğunu ve kendisinin tanrı Aşur'un rahibi olduğunu düşünmektedir. Tanrılar tarafından kendisine verilen -taç giyme töreninde hatırlatılan- Asur'un sınırlarını genişletme ve nüfusunu artırma görevini yerine getirdiğini iddia eder: "Ben, Asur kralı Tiglat-Pileser, doğudan batıya tüm toprakları fethettim, kral atalarımın savaş arabalarının hiçbir zaman ulaşamadığı yerlere valiler atadım... ve dünyanın dört bucağı

73 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 72, Chronicle 1, i, ll. 23-24; J. A. Brinkman, *A Political History of Post-Kassite Babylonia*, a.g.e., s. 240-243.

74 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 72, Chronicle 1, i, ll. 24-26.

üzerinde yetkimi kullandım.”⁷⁵ Fetihleri ve sürgünleri sayesinde, Asur’un çevresinde bulunan ve önceki hükümdarların döneminde terk edilmiş tüm bölgeleri yeniden nüfuslandırmak ve eski haline getirmiş olmakla övünür.⁷⁶ Yıllıklarının sadece üçte biri korunduğundan, yıllık türündeki yazıtları İran’da yer alan bir stel ve Mila Mergi’deki yazıtlı bir kayaya indirgendiğinden, fetihleri hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapmak zordur. Bununla birlikte, eksikliklerine rağmen çok değerli olan özetler vardır. En uzununu Nimrud’da bulunan pişmiş topraktan bir tablet üzerindedir ve hükümdarlığının on altıncı yılı olan MÖ 729 civarında yazılmıştır; Nabu tapınağında bulunan başka bir tabletteki bir özetle tamamlanır.⁷⁷ Tiglat-Pileser’in fetihleri coğrafi sırasıyla verilmiştir: önce onun için büyük önem taşıyan güney, ardından doğu, kuzey ve batı. İlk zorluk, yer adlarının tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Bahsi geçen şehirlerin fetihlerinin uydurulmadığı varsayılır. Nihayetinde bunlara atfedilen statüyü bilmek zordur: bazen bir Asur eyaletinin kurulduğu belirtilir, fakat metin bu Asur kralınca kurulan tüm eyaletleri belirlemeye izin vermez. Eyalet sistemi Asur’da çok eskiden beri mevcuttur: Örneğin MÖ 13. yüzyılda bunlardan yaklaşık 45 tane vardı, imparatorluğun sonunda ise 80’e yakındı. Gerçekte, bölünme şeklinde değişiklikler olmuştur: yeni eyaletler kurulmuş, diğerleri ortadan kalkmış ya da isim değiştirmiştir.⁷⁸ Bu eyaletlerin tamamı tespit edilememiştir, tespit edilenlerinse sınırları hiçbir zaman kesin olarak bilinmez. Dolayısıyla Asur İmparatorluğu’nun MÖ 727 yılındaki eyaletlerinin haritası ancak yaklaşık olarak çizilebilir.⁷⁹

Güneyde Tiglat-Pileser, Dur-Kurigalzu yakınlarında ve Dicle’nin doğusunda yenilgiye uğrattığı Arami kabilelerini MÖ 731

75 RINAP 1, s. 86, no: 35, ii, ll. 18’-24’; s. 114, no: 46, l. 5.

76 *A.g.e.*, s. 27-28, no: 5, ll. 11-12.

77 *A.g.e.*, s. 115-125, no: 47; p. 128-133, no: 49.

78 J. Llop, “The Development of the Middle Assyrian Provinces”, *AoF* 39, 2012, s. 87-111.

79 E. Forrer, *Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, Leipzig, 1921; E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria, a.g.e.*, s. 179, fig. 8.2; K. Radner, *RIA* 11/1-2, 2006, s. 42-68.

yılında Asur'a bağladı ve başlarına vali olarak bir hadımı atadı. Bu yeni eyaletin yerini belirlemek ne yazık ki mümkün değildir. Pukudu'yu ve Elam sınırındaki çok sayıda kenti ilhak ederek yine bir hadım olan Arrapha valisinin yetkisine verdi. Ayrıca Keldani kabilelerinden Bit-Dakkuri, Bit-Amukkani, Bit-Yakin ve Bit-Şilani'yi de fethetti ancak bir eyalet kuruluşundan bahsetmez. Aslında bu toprakların bir kısmı, MÖ 728'de kralı olduğu Babil'e dahildi. Bit-Dakkuri'nin boyun eğen şefi Balassu zengin bir haraç sunarak Asur'un vasalı oldu. Arap kabilelerine de boyun eğdirildi ve Arapların Kraliçesi Şamsi bağlılık yemini etti, ancak gözlem altına alındı.

Doğuda, tanımlanamayan yerler dışında, orta Zagros'taki eylemi esas olarak Asur'a ilhak ettiği Bit-Hamban, Namri, Zamua ve Parsua üzerinde yoğunlaşır. Başına vali olarak hadımları geçirdiği iki yeni Asur eyaleti kurdu: Bit-Hamban ve Parsua. Zamua zaten MÖ dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında II. Aşurnasirpal tarafından kurulmuş bir eyaletti.⁸⁰ Tiglat-Pileser bu eyaletlerde yıktığı şehirleri baştan inşa etti ve sürgün edilen halkla yeniden doldurdu. Yazıtlarında ilk defa bahsedilen ve Arbela'nın kuzeydoğusunda yer alan "saray muştucusu" eyaletini kurmuş olabilir.⁸¹ Öteki halklar kendiliğinden boyun eğerek Mannalar, Elipealılar ve Medler gibi zengin bir haraç sundular. Manna Kralı İranzu, bağlılık işareti olarak yeri bilinmeyen yeni şehri "Dur-Tiglat-Pileser"e gelerek ayaklarını öptü.⁸²

Kuzeyde, seferlerini Nal Dağı'na ve Ninova'ya sadece 100 kilometre uzaklıktaki Urartu etkisi altında bulunan Ulluba ülkesine yöneltti. Bu bölgeyi ilhak etti ve kuzeydeki düşmanı Urartu'ya karşı Asur kontrolünü güçlendirmek için yeni bir eyalet başkenti olan Aşur-ikişa'yı inşa etti. Sürgün edilmiş halkları buraya yerleştirerek bir hadımı vali atadı. Ayrıca Ninova'nın kuzeybatısında bulunan ve yazıtlarında ilk kez adı geçen Barhalzi eyaletine de sürgünleri iskân

80 G. B. Lanfranchi, "The Assyrian Expansion in the Zagros and the Local Ruling Elites", alıntılanan makale, s. 79-118; J. N. Postgate, "The Assyrian Army in Zamua", *Iraq* 62, 2000, s. 89-108.

81 H. Tadmor, *The Inscriptions of Tiglath-pileser III...*, a.g.e., s. 44-45, Ann. 10, l. 10; K. Radner, *RIA* 11/1-2, 2006, s. 49.

82 *RINAP* 1, s. 120-121, no: 47, ll. 29-42.

etmiştir. Urartu kaleleri de dahil olmak üzere kuzeydeki birçok yeri fethetti ve buraları “idare memuru” eyaletine kattı. MÖ 9. yüzyılda kurulan bu eski eyalet, Kumme’nin doğusunda yer alıyordu ve Tiglat-Pileser’in ilhak ettiği Cizre ovasını da içeriyordu. Diğer yerleşkeleri Van Gölü’nün güneyindeki Nairi eyaletine, ötekilerini de yerini tespit etmesi zor olan “büyük saki” eyaletine bağlar. İkisinin de konumlarına dair şu varsayım öne sürülmüştür: doğuda İran Zagros’u veya Yukarı Dicle’de Tur Abdin, ki bu daha akla yakın görünmektedir.⁸³ Orada yaşayan toplulukları muhtemelen Amidi eyaletinin yanında bulunan ve günümüzde Ziyaret Tepe’ye karşılık geldiği düşünülen Tuşhan eyaletine sürgün etti.⁸⁴

Kuzeybatı ve batıda Tiglat-Pileser, III. Salmanassar tarafından oluşturulan bir Habur eyaleti olan Nasibina’dan (Nusaybin) bahseder.⁸⁵ Kummuhu sınırındaki bölgeleri fethederek buraları “başkomutan” eyaletine ilave etti. Burası Samsat yakınlarında, Fırat Nehri’nin sağ kıyısında yer almaktadır. MÖ 740 yılında Arpad’ı aldıktan sonra burayı bir Asur eyaletine dönüştürdü. MÖ 738’de Unqi’yi ilhak ederek bir Asur eyaletine dönüştürdü ve Hatarikka şehrine kendi hadımlarından birini vali olarak atadı.⁸⁶ Sumur şehri de eyalet haline getirildi lakin Kuzey Suriye’de oluşturulan eyaletlerin sayısı net değildir, çünkü yazıtlarda hepsi hadım olan iki ya da altı validen bahsedilmektedir.⁸⁷ Büyük Şam Krallığı MÖ 732 yılında ilhak edildi ve bir kısmı Subutu eyaletini oluşturdu.⁸⁸ Ayrıca Celile ve Transüdü’n de ilhak edildi. Fenike kentleri Asur’un vasalları haline geldi. Eski Filistin şehirleri ve güneydoğudaki Ürdün devletleri Asur kralı tarafından Asur ve Mısır arasında tampon devletler olarak görülüyordu ve özerk bir statüye sahiplerdi.⁸⁹

83 *A.g.e.*, s. 121-122, no: 47, ll. 43-44; B. J. Parker, *The Mechanics of Empire: The Northern Frontiers of Assyria as a Base of Imperial Dynamics*, Helsinki, 2001, s. 88-89.

84 RINAP 1, s. 43, no: 13, ll. 11-12.

85 K. Radner, *RIA* 11/1-2, 2006, s. 52; SAA 19, s. xvi-xvii.

86 RINAP 1, s. 131, no: 49, rev., ll. 1-2.

87 *A.g.e.*, s. 131, no: 49, rev., ll. 1-2 (2); s. 134, no: 50, rev., ll. 1-2 (2).

88 K. Radner, *RIA* 11/1-2, 2006, s. 62.

89 J. Elayi, “The Buffer States in the Neo-Assyrian Empire”, alıntılanan makale, s. 118-122.

Tiglat-Pileser yılmaz yayılmacı siyasetiyle MÖ 745 yılında miras aldığı Asur topraklarının sayısını, eyaletler ve vasal devletler de dahil olmak üzere en az iki katına çıkarmayı başardı. Bununla birlikte, vasallar üzerindeki kontrolü çok sıkı sayılmazdı ve vasallık anlaşmalarına gösterilen saygıya göre dalgalanıyordu. MÖ 727 yılına gelindiğinde Asur, çok kavimli, çok dilli, merkez ile çevre arasında dengesizliğin olduğu, denetlenmesi ve yönetilmesi gereken devasa bir imparatorluk haline gelmişti.

Tiglat-Pileser'in İnşaat Faaliyetleri

Tiglat-Pileser'in inşa faaliyetleri, savaşçı faaliyetlerine ve selefleri ile haleflerinin başarılarına kıyasla çok mütevazı kalır. Yaptığı işlerden bazıları bölgenin savunmasıyla ilgilidir: Nitekim, Tuşhan eyaletinin valisi Duri-Aşur'u Dicle üzerinde kışlalar, ambarlar, bir sur ve tatlı su deposu içeren bir kale inşa etmekle görevlendirir.⁹⁰ Ancak başlıca çabası kendine seçtiği başkenti Nimrud'a odaklanmıştı. III. Adad-narari tarafından yaptırılan ve bazı malzemeleri daha sonra Asarhadon'un sarayını inşa etmek için yeniden kullanıldığından günümüze dek iyi korunamamış "merkezi sarayı" elden geçirdi. Yeni Asur döneminde, büyük bir kralın yeni bir başkent kurması ve yeni bir saray inşa etmesi gerekiyordu. Nimrud'u başkent olarak tuttuğu ve seleflerinden birinin sarayını restore etmekle yetindiğine göre Tiglat-Pileser'in asıl kaygısı bu değildi. Fetihlerine harcadığı enerjiyi, belli ki ikincil önemde gördüğü inşaatçılık faaliyetlerine feda etmek istemiyordu.

Buna rağmen, büyük ölçüde kırık dökük yıllıklarının sonunda ve saltanatının uzun özetinde sarayının ihtişamını betimler. Bu iki tasvir, onun için asıl önemli olan fetihlerin anlatımından sonra yer almaktadır. Suriye sarayının (*bit-hilani*) sedirden bir kopyasını inşa eder. Önceki saraya kıyasla boyutlarını büyütür. Temellerini sağlamlaştırarak ve yükselterek onu su baskınlarından korur. Hatti krallarının haraçlarından elde edilen fildişi, abanoz, şimşir, sedir, ardıç ile süsler. Yazıtlarda bu krallara "kahramanlığının gücü sayesinde"⁹¹ boyun eğdirdiğini

90 SAA 19, s. 64-66, no: 60; PNA 1/2, s. 389-390.

91 RINAP 1, s. 123-124, no: 47, rev., ll. 17'-36'.

hatırlatır. Sarayının çatısı Amanos Dağı, Lübnan Dağı ve Ammanana Dağı'ndan gelen kokulu sedir ağacının uzun kirislerinden yapılmıştır. Sedirden çift kapılar parlayan gümüş şeritlerle süslenmiştir. Sarayın girişleri, tabanları alçıtaşı levhalarla kaplı aslan gibi görkemli hayvan heykelleri tarafından korunur. Korkutucu koruyucu melek heykelleri istinat duvarını çevreler. Sarayın salonları altın, gümüş ve bronzdan büyük parlak çivilerle süslenmiştir. Son olarak, krala ayrılan odalar değerli taş kakmalarla ısıt ışıdır. Onlara "bolluk sunan, kralı kutsayan ve inşaatçının uzun ömürlü olmasını sağlayan görkemli neşe salonu"⁹² adını vermiştir. Saray kapılarına ise "adalet kapısı" gibi isimler. Tanrı Enlil tarafından tapınakları onarmakla görevlendirildiğinden sarayın yanındaki Nabu tapınağını da restore eder.⁹³

Tiglat-Pileser Nimrud dışında Asur'da ve bir Asur eyaletinin başkenti olan Hadatu'da (Arslantaş) da bazı çalışmalar yapmıştır. "Fildişi bina" oyma fildişlerinden oluşan muhteşem bir koleksiyona sahiptir. İnşaat çalışmalarının Hadatu'da gerçekleştiğini iddia etse de Nasibina valisi Ninurta-ilaya'ya emanet etmiş olması daha mümkündür. Bu alanda bulunan iki anıtsal bazalt boğanın yazıtlarında şöyle bir açıklama bulunur: "Hayatımın korunması, dualarımın kabul olması, saltanatımın uzaması, soyumun refahı, rahiplik görevimin tahtının güvenliği, hastalanmamak, Asur'da iyi bir hasat mevsimi ve Asur'un mutluluğu için onları Hadatu kentinin önemli bir yerine yerleştirdim."⁹⁴ Tiglat-Pileser, Ulluba eyaletinde yeni bir başkent olan Aşur-ikişa'yı inşa etti. Orada, kraliyet ikametgahı olarak Tanrı Aşur'un silahını yerleştirdiği bir saray yaptırdı.⁹⁵ Nihayet, Nal Dağı yakınlarında [Li]ti-Aşur adını verdiği surlarla çevrili bir şehir kurdu ve yeni Bit-Hamban ve Parsua eyaletlerinde yıktığı şehirleri yeniden inşa etti.⁹⁶ Böylece bir inşaatçının geleneksel faaliyetleriyle de uğraşmış oldu, ancak sınırlı bir şekilde ve oğlu II. Sargon'un yapacağı gibi coşkuyla bu sürece karışmadan.

92 *A.g.e.*, s. 124-125, no: 47, rev., ll. 33'-36'.

93 *A.g.e.*, s. 114, no: 46, ll. 1-4.

94 *A.g.e.*, s. 142, no: 53, ll. 26-28.

95 *A.g.e.*, s. 121, no: 47, ll. 43-44.

96 *A.g.e.*, s. 130, no: 49, l. 11'; p. 121, no: 47, l. 36b.

Asur İmparatorluğu'nun Ana Hatları

Tiglat-Pileser'in kurduğu Asur İmparatorluğu, tahta çıktığında miras aldığı Asur Krallığı'ndan ne kadar farklıydı? Bu imparatorluğu kurmak için hangi reformları gerçekleştirdi? Tiglat-Pileser'le ilgili kaynakların nispeten azlığı ve II. Sargon hakkındaki kaynakların bolluğu, ilkinin reformlarını tanımlamayı daha zor hale getirir çünkü bazen bunlar ikincisine atfedilir.¹ Batı sınırının fiilen Akdeniz kıyısına yerleşmesi, yeni ilhak politikasının en önemli neticelerinden birini temsil eder: Asur İmparatorluğu sadece kıtasal bir imparatorluk olmaktan çıkıp deniz imparatorluğu haline de gelmiştir. Bu temel değişimin farkındaki Tiglat-Pileser unvanlarına, imparatorluğunu “batan güneşin denizi”nden “doğan güneşin denizi”ne kadar uzanan diye tanımlayan yeni bir ifade ekler; bu, Asur'un Akdeniz ve Basra Körfezi'nde çifte deniz cephesine sahip olduğunu göstermektedir. Yeni imparatorluk-haraç sisteminin tüm temellerini kendisi oturtmuştur: sistemin ideolojik olarak meşrulaştırılması, kıta ve denizde çeşitli hedefleri bulunan kuvvetli yapıları bir devletin oluşturulması, aralıksız fetih siyaseti, haraç sisteminin genelleştirilmesi, tüm topraklar üzerinde idari ve askeri kapsama alanının mevcudiyeti ve iletişimin geliştirilmesi. Ne var ki getirdiği yeniliklerin bolluğuna rağmen, çoğu oldukça eski olan yüksek sayıda geleneksel unsurdan yola çıkmaktan kaçamamıştı.

1 N. N. May, “Administrative and other reforms of Sargon II and of Tiglath-pileser III”, *SAAB* 21, 2015, s. 80-116.

Kral

Kraliyet, Mezopotamya'da bilinen en eski kurumlardan biridir. Sümerler, tufandan sonra yeryüzünde krallığın ortaya çıkışını tanrı Enlil'in inisiyatifine bağlarlar. En başından bu yana kral, tanrının yeryüzündeki temsilcisi ve tebaasının aynı zamanda savaş lideri de olan koruyucusudur.² Geleneksel olarak mutlak güce sahiptir. Askeri başarıları, saray ile tapınakların inşası ve onarımı gibi faaliyetleri aracılığıyla her zaman kendinden önceki krallardan daha iyisini yapmak, gelecek nesillere kalıcı bir hatıra bırakmakla yükümlüdür. Tiglat-Pileser inşaatçı bir kraldan çok, savaşçı bir kral olarak ün salmıştır. Kralın teorik mutlak gücünün sınırı, tanrılara hesap verecek olmasında yatar: Onların önceliğini kabul etmeli, tüm dini törenlere katılmalı ve büyük tapınaklara ev sahipliği yapan şehirlerin imtiyazlarına saygı göstermelidir.³ Ayrıca kraldan, tanrılara adak adanması ve tapınakları koruması için dindarlık, toplumsal ilişkiler arasındaki uyumu koruması için adalet, düşmanlarını yenmesi için yiğitlik ve sonuçlarını öngördüğü olgun kararlar vermek için akıl gibi niteliklere sahip olması beklenir. Kraliyet unvanları bu nitelikleri yüceltir. Asur kralının tebaasıyla ilişkileri toplumsal bir hiyerarşiye dayanmaz, çünkü kudretli ya da mütevazî herkes onun "hizmetkârı"dır (*urdu*), zaten kendisi de tanrı Aşur'un hizmetkârıdır. Tebaasının tamamı Asur kralına hizmet edeceğine törenle "yemin" (*adê*) eder.⁴ Yemin töreni, uygun görülen belirli tarihlerde gerçekleştirilir. Yemin, tebaanın kralın özel hizmetinde olması ve onun için nöbet tutması (*maşşartu naşaru*) gerektiğini öngörür. Kraliyet emirlerine körü körüne itaat

2 P. Garelli, "Le roi d'Assyrie et son peuple", *SciAnt* 1, 1987, s. 513-524; F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne, a.g.e.*, sp. 729-733.

3 R. Labat, *Le Caractère religieux de la royauté assyro-babylonienne*, Paris, 1939; M. Liverani, "The Ideology of the Assyrian Empire", içinde M. T. Larsen (yay. haz.), *Power and Propaganda. A Symposium on Ancient Empires*, Copenhagen, 1979, s. 297-317.

4 S. Ponchia, "The Neo-Assyrian Adê Protocol and the Administration of the Empire", in S. Gaspa ve diğerleri (yay. haz.), *From Source to History: Studies in Ancient Near Eastern Worlds and Beyond Dedicated to G. B. Lanfranchi*, Münster, 2014, s. 501-526.

edilmelidir. Krala bilgi vermek, düşmanlarıyla tüm ilişkileri kesmek ve seferlerinde ona yardım etmekle yükümlüdürler. Bu yemini ihnet, isyan, komplo ya da sakıncalı eylemleri bildirmeme gibi davranışlarla bozanların cezası ölümdür. Böyle bir sistemin neticesi şüphe, muhbirlik ve gelişen koruyucu ihtiyacı olmuştur. Kralla yapılan yazışmaların çoğu sadakat beyanları, yanlış suçlamalara karşı itirazlar ve bir meslektaş ya da komşunun ihbarından oluşmaktadır. Sadık tebaa ise bazen toprak bağışısı gibi kraliyet lütuflarıyla ödüllendirilir. Asur Kralı onlara koruma borçludur ve bu sadece teoride değildir. Örneğin vasalına yardım etmek amacıyla bir dış düşmana veya içerdeki bir hizbe karşı askeri müdahalede bulunabilir. Bu koruma karşılığında vasal, krala “hediyeler” (*namurtu, tamartu*) sunar ve bağlılığının bir sembolü olarak düzenli “haraç” (*madattu, biltu*) öder. Vasal, iyi niyetinin teyit edilmesi gerektiği takdirde, oğullarından birini ya da birkaçını Asur eğitimi almaları için kraliyet sarayına gönderebilir. Haraç ödemelerinin kesilmesi kral tarafından bir isyan eylemi olarak yorumlanır ve cezası da buna göre kesilir.

Komşu devletler de Asur kraliyet ideolojisine dahil olmuştur. Tanrı Aşur’un yeryüzündeki temsilcisi olan kral, onun adına bir tür kutsal savaş olan yayılcı bir politika izlediği müddetçe, tüm komşu devletler en azından potansiyel olarak bundan etkilenir.⁵ Asur’un otoritesini tanımak zorundadırlar, aksi takdirde düşman kabul edilir ve yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Asur anlaşmalarının birçoğu bu anlayışla yapılmıştır, ortada eşit şartlar yoktur. Bunlar, hegemonik bir konuma sahip olduğunu düşündüğünden tüm hakları saklı tutan Asur kralının üstünlüğünü göstermektedir.

Kraliyet gücünün meşruiyeti esastır ve bunu en çok iddia eden krallar da gayrimeşru hükümdarlardır. Geleneksel olarak tahta geçişte doğum sırası geçerlidir, ancak MÖ 9. yüzyılda yaşanan devrimlerden sonra bu hak pek önemsenmez. Taht rekabeti kraliyet ailesini kendi içinde de kasıp kavurur. Tiglat-Pileser, hükümdarlık ailesine mensup olmasına rağmen tahtın meşru varisi olmadığından

5 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. C. 2, a.g.e., s. 127-128.

gaspçı kabul edilir. Asur kralları veraset sorununu çözmek adına, kendi seçtikleri varisi iktidara dahil etmeyi alışkanlık haline getirirler. Böylece Tiglat-Pileser, yerine geçecek olan (V.) Salmanassar'ı veliaht prens olarak belirler. II. Sargon Sanherib'i, Sanherib Asarhaddon'u ve Asarhaddon Aşurbanipal ve Şamaş-şum-ukin'i seçecektir. Babalarının sağlığında, veliaht prenslerin "veraset evine" (*bit riduti*) girmelerine izin verilirdi. Bu saray, veliaht prensin öncelikle eğitimi ni tamamladığı ikametgâhı ve hükümet merkeziydi. Yeni kral tahta çıktığı vakit, iktidardan uzaklaştırılan prensler de dahil olmak üzere tüm Asurlular sadakat yemini etmek zorundadır, ancak bu, veraset sorununu çözmeye yeterli gelmez.

Kraliyet propagandası Asur Krallığı'nın doğal bir parçasıydı. Resmi yazıtlarında ve sarayındaki alçak kabartmalarında kral, ulusal tanrı Aşur'un heybetli figürünü canlandırır. Askeri başarılarını ve bir inşaatçı olarak faaliyetlerini över, seleflerinin yaptıklarının ötesine geçtiğini vurgular. Kendisini yenilmez olarak gösterir: Orduları hiç kayıp vermez çünkü savaşın yarattığı tahribat yalnızca düşmanlarını etkileyebilir. Sanherib, siyasi merkez Ninova'daki yazıtlarda askeri üstünlüğünün altını çizerken, dini başkent Asur'daki yazıtlarda tapınak onarımını ve kült faaliyetlerini öne çıkarır. Asıl mesele, bu propaganda metinleri ve kabartmalarının kime hitap ettiği ve amaçlarının ne olduğudur. Kral potansiyel rakiplerini caydırmak mı istemektedir? Bu nutuklarla ailesi içinde ihtiras uyandırma riski yaratmaz mı? Yoksa sadece kibrini mi dile getirir? Uzmanlar arasında bu konuda devam eden tartışma henüz nihayete ermemiştir.⁶

Merkezî Yönetim

Kral, resmi yazıtlarında kendisini muazzam imparatorluğunun tek kurucusu ve destekçisi olarak takdim eder. Mektupların, raporların ve idari belgelerin de gösterdiği gibi bu doğru değildir. Kral gerçekten de Asur'u yönetirken idari, askeri ve kültürel açılardan seçkinlerinden

6 Larsen, *Power and Propaganda...*, a.g.e., s. 297-343; P. Garelli, «La propagande royale assyrienne», *Akkadica* 27, 1982, s. 16-29; SAAS 26, s. 80-122.

destek görür.⁷ Geleneksel ya da daha yeni unvanlara sahip yedi yüksek rütbeli kişiden oluşan küçük bir grup ana gövdeyi oluşturmaktadır. Her birinin kendine özgü görevleri olsa da, o anki ihtiyaca bağlı olarak kendilerine benzer görevlerin emanet edilmesi de mümkündür. Yazıtlarda en çok geçen “başkomutan”dır (*turtanu*). Batı ordusuna ve tüm Asur ordusuna komuta eder. Bu makama dair ilk tanıklıklar MÖ 9. yüzyılda II. Aşurnasirpal’ın hükümdarlığı sırasında ortaya çıkmıştır. Bilhassa kralın yokluğunda eyalet valilerini ve kırsaldaki diğer ileri gelenleri yönetir.⁸ “Başkomutan” eyaletinin başkenti şüphesiz Til Barsip’tir. “İdare memuru” (*masenmu*) imparatorluktaki tüm inşaat işlerini, örneğin değerli malzemeler ile taşların taşınmasını ve kullanılmasını denetler. Bu makamın II. Aşurnasirpal döneminden beridir var olduğu da kanıtlanmıştır. Habur’da yer alan “idare memuru” eyaletinden III. Salmanassar dönemine ait yazıtlarda bahsedilmektedir. “Büyük sakı” (*rab saqe*) makamı tam olarak net değildir. Adından da anlaşılacağı gibi kralın sakisi olabilir ve kuzeydoğu ordusuna komuta etmiştir. Onun görevi de II. Aşurnasirpal dönemine kadar uzanmaktadır. Tiglat-Pileser döneminden beridir bilinen eyaleti Yukarı Dicle’de, Urartu sınırında konumlanır. Yine MÖ 9. yüzyıla kadar uzanan “saray muştucusu” (*nagir ekalli*) makamının da çok belirgin olduğu söylenemez. Adından da anlaşılacağı üzere kraliyet fermanları yayımlamış ve kuzey ordusuna komuta etmiş olabilir. Eyaleti kuzeydoğu sınırında, Yukarı Zap bölgesindedir. “Hadımbaş” (*rab sa-resi*), özellikle III. Tiglat-Pileser döneminden itibaren kralın yakın çevresine dahil olduğundan sarayda büyük siyasi etkiye sahiptir. “Kraliyet ordusu”na (*kişir sarri*) komuta eder. Kraliyet yazıtlarında çoğunlukla adları geçmeyen hadımlar genellikle önemli mevkilerde bulunurlar zira çocuk sahibi olamamaları krala sadakatlerinin teminatıdır. Bu kişiler bir bakıma kralın evlatlıkları olarak görülürler.⁹ “Vezir-i azam”

7 N. Postgate, “The Invisible Hierarchy: Assyrian Military and Civilian Administration in the Eighth and Seventh Centuries BC”, in *The Land of Assur and the Yoke of Assur: Studies on Assyria: 1971-2005*, Oxford, 2007, s. 331-360.

8 SAAS 11, s. 107-125, 165.

9 O. N’Shea, “Royal Eunuchs and Elite Masculinity in the Neo-Assyrian Empire”, *NEA* 79, 2016, s. 214-221.

(*sukallı dannu*) makamı sadece III. Tiglat-Pileser döneminden itibaren ortaya çıkar. İki görevi vardır; birincisi muhtemelen kralı temsil ettiği Babil’de, ikincisi ise yüksek yetkili olduğu adalet alanındadır. Bilhassa, IV. Salmanassar döneminden beridir varlığı bilinen “hakim-başı” (*sartinnu*) ile işbirliği içinde çalışır, ama aynı zamanda askeri birliklerden de sorumludur. Son üç yüksek rütbelinin kendi adlarına kayıtlı eyaletleri bulunmaz. Başkomutanlık ve büyük sakilik makamları yüksek rütbelilerin en yaşlılarına ayrılmıştır.

Tiglat-Pileser, amacı şüphesiz başkomutanın gücünü azaltmak olan çok sayıda önlem alır.¹⁰ Böylece, saray muştucusu Bel-Har-ran-belu-usur’a kendi yazıtlarını yazdırma ve şehir kurma yetkisi vererek müstesna bir güç bahşeder: Onun gücündeki kayda değer artış, başkomutanın gücünü azaltmaktadır.¹¹ Hadımbaşı da onun gücünü dengelemek adına ordu komutanı olur.¹² “Ülke” (*matu*) teriminin “eyalet” (*pahutu*) terimiyle değiştirilmesi, bir eyaletin başındaki yüksek rütbeli kimselerin kralın otoritesine tabi olduğunu vurgulamaktadır.¹³ Tiglat-Pileser iktidara gelmesine yardımcı olanları sonunda terfi ettirir.¹⁴

Yedi kişilik gruba ek olarak, sarayın bakımı ve tedarikinden sorumlu “vekilharç” (*sa pen ekalli*) ve “baş fırıncı” (*rab nuhatimmi*) gibi başka yüksek rütbeli memurlar da krala hizmet etmekteydi. Asur yönetimi karmaşıktır çünkü esas kraliyet sarayını, ikincil sarayları ve eyalet merkezlerini içerir. Tiglat-Pileser sistemi merkezileştirme yönünde yeniden düzenlemiş ve mantıklı bir hale koymuştur. Sayılarının 100 ila 200 arasında olduğu tahmin edilen “büyükler” grubu, hiyerarşide eyalet valilerinden daha yüksek bir konuma sahiptir: Onlar kralın temsilcileridir. Güvenine tamamen sahip yüksek

10 N. N. May, “Administrative and other reforms of Sargon II and of Tiglath-pileser III”, alıntılanan makale, s. 107-108.

11 RIMA 3, s. 241-242, no: A.O.105.2; A. Fuchs, “Der Turtan Šamši-ilu und die grosse Zeit der assyrischen Grossen (830-746)”, alıntılanan makale, s. 61-145.

12 SAAS 11, s. 73, 152.

13 *A.g.e.*, s. 137.

14 N. N. May, “Administrative and other reforms of Sargon II and of Tiglath-pileser III”, alıntılanan makale, s. 109.

rütbelilerden oluşan kısıtlı bir çevreyle ayrıcalıklı ilişkiler kuran kral, birbirlerini karşılıklı olarak etkisizleştiren ve imparatorluğu istikrara kavuşturan “büyükler” arasındaki güç dengesini var kuvvetiyle korumaya çalışır. Örneğin artık soylu aileler arasından seçilmezler, pozisyonlar liyakate göre verilir. Sarayda özellikle saygı gören bazı ayrıcalıklı kişiler kraldan mülk alabilir. Bununla birlikte, kraliyet lütfundan yararlananlar bunun geçici olduğunu da bilirler. Eğer bu lütfu kaybederlerse, gözden düşme riskiyle karşı karşıya kalırlar, yani gelir kaynaklarını kaybederler. “Büyükler”in hepsi kralla düzenli olarak bir tür kraliyet kurulunda bir araya gelir. Toplulukların yerel yönetimle yaşadığı yasal anlaşmazlıkları çözmekle görevlidirler. Uzak eyaletlere göreve gittiklerinde, kurul toplantılarına katılmaları zor olurdu. Bu sorunu çözmek için, her önemli görev üç kişilik bir gruba emanet edilirdi: görevdeki kişi, onun yokluğunda yerine geçebilen “yardımcı”sı (*saniu*) ve bir kâtip olan “üçüncü kişi” (*şalışu*).

Eyaletlerin İdaresi

En mühim yetkililer kralın atadığı “eyalet valisi” (*bel pahati* veya *saknu*) ve kralın eyaletlerle ilişkilerden sorumlu kişisel temsilcisidir (*qepu*, “güvenilir kişi”). Eyalet valisi emrindeki askeri birliklerle düzeni sağlamakla yükümlüdür. Vergilerin toplanmasını ve malzeme ya da hammaddelerin teslimini denetlemeli, orduya ve toplu çalışma isteyen işlere gereken adamları toplamalıdır. Haracı alır ve paylaştırır: bir kısmı başkente gönderilir, bir kısmı yerel birliklerin bakımında kullanılır ve kraliyet ordusu için yedeklenir, bir kısmı da kendi ihtiyaçlarını gidermeye yarar. Haraç, kralların onun koruması altına girmeye karar verdiklerinde Asur kralının üstünlüğünü tanıdıklarını gösteriyordu. Bir tür hoş geldin hediyesi olan ilk haraçtan sonra vasalın Asur kralına kalıcı bağlılığını yansıtan yıllık ödemeler yapıldı. Haraç, çeşitliliğinin ve bolluğunun altını çizmek için bazen metinlerde tumturaklı sözlerle zikredilir. Kadastro sayımları, mali kaynaklarının durumu ve harekete geçirilebilecek veya angarya işlerde çalıştırılabilecek nüfus hakkında bilgi sahibi olmak isteyen

kralın talebi üzerine yapılırdı. Başlıca vergi tahıl ve samandan, büyük ve k    k ba  hayvanlardan ve deriden alınıyordu. Malların taşınması ge i   ücretlerine ve ardiye vergilerine tabiydi. Transit geçen tüm mallardan ticaret vergisi (*miksu*) alınıyordu.¹⁵

Vali ayrıca kendi eyaletiyle ilgili tüm bilgileri toplamak ve iletmek zorundaydı.¹⁶ Raporları başkentte bulunan idari i lere gönderilir, ardından krala sunulmadan önce veliaht prens tarafından kontrol edilirdi. Raporlardaki bilgiler bölgeye gönderilen bir vezir aracılığıyla doğrulanabilir; idare piramidinin tüm seviyelerini kontrol eden bu vezir ba kentteki vezir-i azama rapor hazırlardı. Kral ayrıca düzenli olarak yanına  a ırdı ı güvenilir adamları tarafından da bilgilendirilirdi. Sistemin bütünlüğü nihayetinde yazışmaların d zenlili ine ve hızına ba lıydı. Kral ve eyalet sorumluları arasında teati edilen mesajlar, mektup veya ulakla zamanla artan bir hızla ula tırılabilirdi. Tiglat-Pileser yönetiminde kurulan emir komuta zinciri muhtemelen yönetimi en iyi hale getirmeyi ve kişisel hırs-ları sınırlamayı amaçlıyordu. Kral, temsilcilerine otorite ve güvenin bir işareti olarak kraliyet mührünü verirdi: Bu mühürde kral başında kraliyet mi feri ve elinde kılıcıyla kükreyen bir aslanla savaşırken tasvir edilmiştir.¹⁷ O zamanlar yüzlerce kopyası dolaşımda olan kraliyet mühründen günümüze sadece kil tabletler üzerindeki baskıları kalmıştır. Mührü taşıyan her türlü belge, kraldan gelen doğrudan bir emirle aynı değere sahipti ve tebaası, mührün sahteli inden   phelenilmedi i müddetçe buna uymak zorundaydı.

M  9. yüzyıldan itibaren Asur kralları Babil'den ilham alarak bireyler, tapınaklar ve şehirler yararına imtiyazları  o alttılar. Başka bir deyişle, çeşitli vergi veya y k ml l klere tabi olan ileri gelenler

- 15 M. De Jong Ellis, "Taxation in Ancient Mesopotamia: The History of the Term miksu", *JCS* 26, 1974, s. 211-250; J. N. Postgate, *Taxation and Conscription in the Assyrian Empire*, Rome, 1974.
- 16 S. Ponchia, "Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire", *SAAB* 16, 2007, s. 123-143.
- 17 K. Radner, "The Delegation of Power: Neo-Assyrian Bureau Seals", in P. Briant ve diğerleri (yay. haz.), *L'Archive des fortifications de Pers polis.  tat des questions et perspectives de recherches*, Paris, 2008, s. 481-515.

ve saray mensuplarını muaf tuttular. İmtiyazlar tapınaklara ve onların hizmetkârlarına da verilebiliyordu. Bu aynı zamanda kralın da avantajıydı çünkü imtiyazdan yararlanan kişi artık vergi ödemek zorunda kalmadığı takdirde, karşılığında tanrının maddi bakımını üstlenmekten de kurtuluyordu. Söz konusu vergi muafiyetleri özellikle kralın bir mülkün kullanımını verdiği kişilerce rağbet görüyordu, çünkü artık gelirlerine yük olmuyorlar ve hatta bazen mülklerini yönetmek için tam idari özerklik elde ediyorlardı. Kentsel imtiyazların durumu biraz daha farklıydı: Bunlar şehrin girişinde bir “sınır taşı” veya bir “stel” (*kidinnu*) ile somutlaştırılıyordu. Krala göre bu bir siyasi propaganda yöntemi ve şehirleri kontrol etmesini sağlayan bir araçtı. Dolayısıyla kentsel imtiyazlar esasen yeni fethedilen şehirlere, en önemlilerine ve tez isyan edenlere uygulanmıştır.¹⁸

Tüm Asur valilerinden, eyaletlerinin büyüklüğüne bakılmaksızın merkezi yönetime aynı katkıyı sağlamaları bekleniyordu.¹⁹ Bu da teoride tüm eyaletlerin aşağı yukarı aynı ekonomik potansiyele sahip olması gerektiği anlamına gelmekteydi. Yoğun askeri koruma altında olduğundan en üst düzey yetkililere emanet edilen ve ekonomik gelişmesi kuşkusuz ikinci planda kalan sınır eyaletleri istisnaydı. Diğer eyaletler aynı zamanda komşu bölgelerle ya da Akdeniz vasıtasıyla ticareti geliştirmek gibi temel bir işleve de sahipti. Fethedilen bir bölgede yeni bir eyaletin kurulması için öncelikle altyapının kurulumu, eyalet merkezinin inşası, yerel yapının yeniden düzenlenmesi, imparatorluğun eyaletler ağına dahli ve tarım potansiyelinin kullanılması gerekiyordu. Bu ağır ön çalışmanın sonunda, eyaletin büyüklüğü diğerleriyle aynı ekonomik getiriye sağlayacak şekilde ayarlanmalıydı. Örneğin, eğer yüz ölçümü daha küçükse, sürgün edilenlerin yerleştirilmesi yoluyla nüfusu yükseltilebilir ve sulama projeleriyle verimliliği artırılabilirdi. Valinin başarılı olduğunu gösteren kriterler zamanla evriliyordu. Artık göz dikilenler Asur’un merkezi eyaletleri değil, yeni fethedilenlerdi.

18 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne, a.g.e.*, s. 343-344.

19 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria, a.g.e.*, p. 213-216.

İmparatorluğun sınırları hızla ve önemli ölçüde genişledikçe, kral yeni ve zaptı daha zor eyaletleri deneyimli ve sadık valilere emanet etmeyi tercih eder oldu.

Ordu

Sanılanın aksine, Asur kralları sadece savaş liderleri değildi. Savaş hükümet modellerinin önemli ancak münhasır olmayan bir parçasıydı. Rakiplerine karşı doğrudan savaş ilan etmek yerine çoğunlukla diplomasiyi kullanmaya çalışırlardı. Her halükârda, askeri operasyonların sonunda barışın sağlanması elzemdi.²⁰ Asur krallarının askeri eylemlerinin gerçekliği, savaşla ilgili propagandalarıyla karıştırılmamalıdır. Bununla birlikte, Asur ordusu III. Tiglat-Pileser Asur İmparatorluğu'nu kuruncaya kadar Asur Krallığı'nın gelişmesini sağlamıştır.

Orta Asur döneminden bu yana uluslararası ilişkilerde, özellikle de askeri seferlerde ideolojik gerekçelendirme hâlâ tanrı Aşur'a dayanmaktaydı. Asur kralları büyük seferleri hakkında Aşur'a uzun mektuplar yazar ve tanrı da desteğini sunarak onları cevaplardı. Nitekim Aşurbanipal'a verdiği cevapta şöyle demiştir: "Büyük tanrısallığımıza yalvardığın duaların ve yakarışların sayesinde yanında durduk ve düşmanlarının kanını döktük."²¹ Tiglat-Pileser yeni bir fetih yöntemi ortaya koymuştur: Yerel otoritelerle yaptığı vasallık antlaşmalarını ihlal ederek yeni eyaletlerin kurulmasını meşrulaştırıyordu.²² İhlal durumunda uygulanacak cezalar antlaşmalarda belirtilmişti. Vasal antlaşmaya uyduğu müddetçe özerkliğini korurdu lakin maruz kaldığı ağır yükümlülükler onu sık sık isyana sürükledi. Kraliyet dili, ceza ve ödül üzerine kurulu olduğundan iki yönlüdür. Tanrılar önünde edilen yeminlere ihanet anlamına gelen antlaşmaya uyulmaması korkunç karşılıklara yol açarken, vasalın uysallığı ona önemli menfaatler sağlardı. Asur yanlısı seçkinler, Asur kralının

20 F. M. Fales, *Guerre et paix en Assyrie...*, a.g.e., s. 11-24.

21 SAA 3, s. 111, no: 44, l. 28.

22 S. Parpola, "Assyria's Expansion in the 8th and 7th Centuries and Its Long-Term Repercussions in the West", içinde W. G. Dever ve S. Gitin (yay. haz.), *Symbiosis, Symbolism, and the Power of the Past*, Winona Lake, 2003, s. 99-102.

yayılmacı politikasını yürütürkenki en büyük kozuydu. Yerel halkı eğitmeleri için onlara güvenirdi. Fethedilen bölgeleri sistematik bir şekilde ilhak eden Tiglat-Pileser yeni eyaletlerin başkentlerine sembolik olarak Aşur'un silahını yerleştiriyordu. Tasviri olmayan ve kazılarda bulunmamış bu silahın ikonografisi, doğrulanması mümkün olmayan varsayımlara yol açmıştır.²³ Her halükârda, boyun eğmiş halka Aşur kültürünün yerleştirilmesinin ve imzalanan vasallık antlaşmasının simgesidir. Bu simgeden sadece MÖ 745 ve 696 yılları arasındaki yazıtlarda bahsedilmektedir.²⁴

Sargon dönemine ait birçok metin ordunun işleyişiyle alakalı olsa da, ordu reformunun Tiglat-Pileser tarafından başlatılmış olması muhtemeldir. Uzmanlar arasında bu reformun bazı yönlerinin hayata geçirilmesine ilişkin tartışmalar devam etmektedir.²⁵ Genellikle ordu ikili bir sisteme göre örgütleniyordu: ihtiyaç halinde genel seferberliğe başvurma ve kralın etrafında daimî birliklerden oluşan bir çekirdek. Bu seferberlik, kralın üstlendiği büyük işlerde de geçerliydi. Her yıl, kendisine kraliyet hizmeti borcu bulunan köylülerden asker toplardı. Bu kişiler her idari bölgenin sorumlusu tarafından kaydedilir, donatılır ve kadroya alınırdı. Seferberlik, yerel tarım ekonomisini sekteye uğratmamak içine genellikle hasattan sonra gerçekleşirdi. Askeri seferlerin tarım faaliyetlerinin yeniden başladığı vakit sona ermesi gerekliydi. Birbirini izleyen birçok sene boyunca tekrarlanan seferler böylece açıklanabilir. *İlku* sistemi kapsamında, savaşa gitmeye hazır donanımlı asker sağlamakla yükümlü çiftçilere, yerlerine yenisini tutma imkânı ile birlikte toprak da tahsis edilirdi.²⁶ Asur ordusunun daimi birlikleri, merkezi yönetimin üzerinde çok daha güçlü bir etkiye sahip olduğu farklı bir sistemle yönetiliyordu.²⁷ Çeşitli acemilerden

23 M. Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israel in the Eighth and Seventh Centuries BCE*, Missoula, 1974, s. 53 ve 63, fig. 2.

24 S. W. Holloway, *Ašur Is King! Ašur Is King!...*, a.g.e., s. 160-177.

25 N. N. May, "Administrative and other reforms of Sargon II and of Tiglath-pileser III", alıntılanan makale, s. 79-80 ve no. 4.

26 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 774-778.

27 H. W. Saggs, "Assyrian Warfare in the Sargonid Period", *Iraq* 25, 1963, s. 145-146; J. N. Postgate, *Taxation and Conscription in the Assyrian Empire*, a.g.e., s. 218-219.

oluşan bir ordu olan “kralın birlikleri” (*sab sarri*) aslında başkomutana emanet edilirdi. Bu birlikler garnizonlardan gelen askerleri ve ihtiyaca göre çeşitli eyaletler tarafından sağlanan yardımcı birlikleri kapsıyordu. Profesyonel bir ordu olan “kralın müfrezesi” (*kişir sarri*) daha da çeşitliydi. II. Sargon döneminde, ayrı ya da birleşik olabilen iki askeri tümendenden oluşuyordu.²⁸ İlki, hadımbaşının kontrolü altındaki karargâh personelini, muhafızlar ile kralın kişisel korumalarını ve şehir birimlerini içeriyordu. İkincisi, eyalet valileri ya da yüksek rütbelilerin komuta ettiği taşra birimlerinden müteşekkildi.

Tiglat-Pileser yönetimindeki Asur İmparatorluğu’nun önemli ölçüde genişlemesi, yeni fetihler için sahra birlikleri ve fethedilen bölgelerin kontrolü için garnizon birlikleri arasında bölünmesini gerektireceğinden, ordunun hazır kuvvetlerini artırmasını zorunlu kıldı. Vasal krallar, Asur kralına sefer sırasında ilave birlikler sağlamakla yükümlüydü. Ayrıca, fethedilen ülkelerdeki askerlerin bir kısmı orduya aktarılıyordu. Tiglat-Pileser ve halefleri özel birlikler kurdular: hadımbaşının kontrolündeki Aramiler birliği, Babil, Kaldea ve Samarya’dan gelen süvari ve savaş arabası birlikleri, Karkamış ve Hama’dan sürgün edilenlerden oluşan bir birlik.²⁹ Asurlular süvariliği hatırı sayılır ölçüde geliştirmiş, ticaret, ganimet ve haraç yoluyla elde ettikleri büyük ve düzenli bir at kaynağına sahip olmayı başarmışlardı. Asur ordusu, gerekli farklı görevlere uyarlanmış birliklerden oluşuyordu. İstihkâmıcılar ulaşılması zor dağlarda yollar açtılar. Ovalarda savaş arabası sürücülerine ihtiyaç vardı. Müstahkem şehirlerin kuşatılması muhasara uzmanlarını gerektiriyordu. Orduda ayrıca keşif subayları ve gerektiğinde deniz operasyonu uzmanları da yer alıyordu.

Tiglat-Pileser, çok kavimli hale gelen Asur ordusunda yabancı yardımcı birliklerin varlığını artırdı.³⁰ Örneğin Gurreliler ve İtualılar,

28 T. Dezsö, “The Reconstruction of the Neo-Assyrian Army as Depicted on Neo-Assyrian Palace Reliefs”, *AAASH* 57, 2006, s. 87-130; age., *The Assyrian Army I. The Structure of the Neo-Assyrian Army*, Budapeşte, 2012.

29 S. Dalley, “Foreign Chariotry and Cavalry in the Armies of Tiglath-pileser III and Sargon II”, *Iraq* 47, 1985, s. 31-48.

30 D. Nadali, “The Representation of Foreign Soldiers and Their Employment in the Assyrian Army”, içinde W. H. Van Soldt ve diğerleri (yay. haz.), *Ethnicity in Ancient*

Tiglat-Pileser tarafından boyunduruk altına alınmış, Dicle'nin doğusunda yaşayan göçebe kökenli Aramilerdi. Genel kanının aksine, İtualıları Asur ordusuna daimî bir yardımcı kuvvet olarak ilk dahil eden Tiglat-Pileser değildi. Aramilerin zorla askere alınması aslında MÖ 9. yüzyılda başlamıştır. Asurlu olmayanların orduya bu denli yoğun bir şekilde dahil edilmesinin nedeni neydi? Belki de kral, yerel halkın isyanlarını önlemede daha güvenilir bulduğundan garnizonlara Asurluları yerleştirmeyi tercih ediyor ve yabancıları daha az hassas birliklerde kullanıyordu. Sargon'un hükümdarlığı esnasında Hama valisi personel eksikliğinden yakınır: "Şimdi kral bana Asurlular ve İtualılar vermeli... artık Supar'ta ne kentin Asurlu idare memuru ne de kapıların bekçisi var."³¹ Nihayet, askeri olmayan personel Asur ordusunu tamamlıyordu: hizmetkârlar, aşçılar, ambarcılar, kâtipler, kâhinler, müzisyenler, vs. Örneğin saraylardaki alçak kabartmalarda, birliklerin ilerleyişi sırasında, ordugâhta ve Asur'a zaferle dönüşleri sırasında enstrümanlarını çalan müzisyenler betimlenmiştir.³²

Asur ordusunun gerçek mevcudunu değerlendirmek zordur. III. Salmanassar, kraliyet yazıtlarında MÖ 845 yılında batı koalisyonuna karşı gerçekleştirdiği saldırıda 120.000 kişi gibi bir rakam vermektedir, ancak bu rakamın 75.000 piyade, 5.000 süvari ve 6.000 savaş arabası sürücüsü ve savaşçısı olmak üzere 86.000 kişiye indirilmesi önerilmektedir.³³ İdari belgeler ve mektuplar askerlerin yiyeceği ve atların yemi hakkında bazı rakamlar verse de bu dağınık ve sınırlı veriler ordunun dönemden döneme değişen mevcudu hakkındaki sorulara bir cevap vermez.³⁴ Asurlular, rakiplerinkinden

Mesopotamia, Leyde, 2005, s. 222-244; M. Luukko, "Gurraeans and Iru'aeans in the Service of the Assyrian Empire", içinde J. Dušek ve J. Mynářová (yay. haz.), *Aramaean Borders*, Leyde-Boston, 2019, s. 92-124.

31 SAA 1, s. 138, no: 176, ll. 30-33.

32 L. Marti, «Chanter les victoires, déplorer les défaites: la musique dans et après la guerre à l'époque néo-assyrienne», *DoArch* 310, 2006, s. 60-67.

33 SAAS 3, s. 107-112; M. Liverani, "Assyria in the Ninth Century: Continuity or Change?", içinde G. Frame (yay. haz.), *From the Upper Sea to the Lower Sea: Studies in the History of Assyria and Babylonia in honour of A. K. Grayson*, Leyde, 2004, s. 215-216.

34 F. M. Fales, *Guerre et paix en Assyrie...*, a.g.e., s. 95-101.

daha üstün olan, ancak Güney Anadolu ve Lübnan'dan bakır, kalay ve demir tedarik etmeyi gerektiren tunç ve demir silahlar kullanıyorlardı. MÖ 1. binyılda üretimi giderek ucuzlayan demir silahların yaygınlaşmasının askeri strateji üzerinde büyük tesiri olmuştur.

Asur piyadeleri kullandıkları silaha göre üç farklı gruba ayırıyordu: mızrakçılar, okçular ve sapancılar. Tuniklerinin üzerine kolsuz örme zırh giyerler ve göğüs göğse dövüş için kemerlerinde bir kılıç bulunurdu. Savaşta hücum öncülüğü eden mızrakçılar, III. Salmanassar ve Tiglat-Pileser dönemleri arasında bir mızrak, bir miğfer ve küçük yuvarlak bir kalkan taşırlardı. Görevleri düşmanı ilk temastan önce vurmak olan okçular, MÖ 8. yüzyılda şekli değişen itinayla hazırlanmış sadaklar ve bileşik yaylarla donatılmıştı ve küçük yuvarlak kalkanları olan piyade erleri tarafından korunulurlardı. Tiglat-Pileser bu düzenlemeyi değiştirerek küçük kalkanın yerine okçuyu boyunca koruyan büyük bir siperlik geçirdi. Kökenleri Aramilere veya Anadolu'lulara dayanması muhtemel sapancılar MÖ 8. yüzyıldan itibaren ortaya çıkar: okçuların arkasında çiftler halinde iş görürlerdi.

Savaş arabalarını yandan kuşatan hızlı bir saldırı gücü olan süvariler, Asur ordusunun seçkin birlikleri haline gelmişti. Sayıları III. Salmanassar'ın saltanatından itibaren önemli ölçüde artış gösterir. Süvariler ya mızrakçı ya da okçulardı. Okçular ok atarken ellerinin serbest olması için birbiri ardına koşulu atlar üzerinde çalışırlardı. Tiglat-Pileser teknolojik bir yenilik sayesinde pozisyonlarını daha iyi duruma getirir: atın sürülmesini kolaylaştıran bir koşum parçası olan "*martingale*". Kullanılan at cinsleri Yukarı Mısır, İran ve Anadolu'dan gelirdi. Nimrud'da Salmanassar kalesi veya "cephanelik" (*ekal masarti*) askeri manevralar, ahırlar, dükkanlar ve ambarlara yetecek kadar geniş alanlara sahipti. Savaş arabasının muharebe meydanında korkutucu bir etkinliği vardı. Tiglat-Pileser'in de ilan ettiği gibi, kraliyet gücünün mükemmel bir simgesiydi: "Kral atalarımın savaş arabalarının gitmediği yerlere gittim."³⁵ Kendini savaş

35 RINAP 1, s. 86, no: 35, ii, ll. 20'-21'.

arabasının üzerinde saldırıya geçerken tasvir ettirmiştir. MÖ 8. yüzyıldan itibaren, üç ya da dört at tarafından çekilen, üç ila beş kişi taşıyan (sürücü ile mızrakçı ve okçulardan oluşan dört asker), sekiz kollu tekerlekleri olan, daha ağır ve daha iyi silahlanmış bir savaş arabası ortaya çıkar.³⁶ Donanma Asur ordusuna dahil değildi, Asur kralları nadiren çıktıkları deniz seferlerinde Fenike filolarına başvururlardı. Sanherib'in Ninova'daki sarayının alçak kabartmalarında temsil edildiklerini görmek mümkündür.

Sürgünler

Halkların sürgün edilmesi Yakın Doğu'da, Mısır'da, Hitit Krallığı'nda ve Urartu'da yaygın bir uygulamaydı. Asur yazıtları, fethedilen halkların ilk sistematik sürgünlerini II. Aşurnasirpal döneminde gerçekleştirmiş gibi gösterir. Ne var ki, sürgünlerin evrimi âdetleriyle bir değildir: sürgün esirlerin fiziksel olarak ortadan kaldırılmasının yerini almamıştır. Gerçekten de mağlup edilen düşmanlara uygulanan şiddet yok olmaz. Tiglat-Pileser döneminde, elbette rakamların yaklaşık ve kuşkusuz abartılı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sürgünlerin sayısı oldukça artmıştır: V. Şamşi-Adad döneminde 32.000 kişi olan sayı en az 593.958'e yükselmiştir.³⁷ Onun döneminde getirilen yenilik, çapraz sürgünlerde yatmaktadır: Bu sürgünler, bir bölgenin sakinlerinin, yeni bir nüfusun yerleştirildiği uzak bir bölgeden gelen sürgünlerle yeniden iskân etmek üzere boşaltılmasını içerir. Sürgünlerin ilk amacı Asur'a karşı yükselebilecek isyan hevesini etkisiz hale getirmektir. Babil'in Asurlulara karşı sık sık isyan eden Keldani nüfusu bu sürgünlerin bilhassa kurbanı olmuştu.³⁸ Arzulanan, seçkinleri kimliklerinden, dillerinden, geleneklerinden ve hatta bazen de dinlerinden yoksun bırakmak için dağıtmak ve bölmektir. Yazıtlarda açıklandığı gibi, amaç

36 D. Noble, "Assyrian Chariotry and Cavalry", *SAAB* 4, 1990, s. 61-68; E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria, a.g.e.*, s. 522-533.

37 B. Oded, *Mass Deportations and Deportees...*, *a.g.e.*, s. 20, 50.

38 KAI 233, ll. 15-16.

sürgün edilenlerin Asur'la tamamen bütünleştirilmesi idi: "Onları Asurlu olarak kabul ettim."³⁹ Bu, onlara Asurluların tüm görev ve haklarıyla birlikte "kralın hizmetkârları" statüsü verildiği anlamına geliyordu. Sürgünlerin ikinci amacı, sürgün edilenleri büyük inşaat projelerinde işgücü olarak kullanmak, işgücü eksikliği olan bölgelerde toprağı işlemek, bitmek bilmez askeri seferler nedeniyle nüfusu azalan Orta Asur'u yeniden nüfuslandırmak ve çeşitli alanlarda uzmanlar edinmekti.

Sürgünler merkezi idare tarafından düzenleniyordu, bu da hatırı sayılır bir görevdi. Sürgün edilecek kişiler fethedilen topluluk arasından seçiliyordu. Öncelik seçkinlere ve genç, dinç erkeklere verilirdi. Yaş ve boy gruplarına göre sınıflandırılırlardı.⁴⁰ Ülkeleri yok edildiğinde ve Asur kralı onlara daha iyi bir yaşam vaat ettiğinde bazen sürgünü seve seve kabul ettikleri bile olurdu: "(Ben sizi) sizinki gibi bir ülkeye, buğday ve yeni şarap ülkesine, ekmek ve üzüm bağları ülkesine, zeytin ağaçları ve bal ülkesine götüreceğim ve böylece yaşayacak ve ölmeyeceksiniz."⁴¹ Asur kabartmalarında sürgünlerin yolculuğu olumlu bir şekilde tasvir edilmiştir: asla bağlı değillerdir, gruplar halinde, bazen aileleri ile arabaları, mobilyaları ve hayvanları eşliğinde seyahat ederler.⁴² Ancak sürgün edilen gruplar kalabalık olduğunda, bilhassa da yolculuk uzun sürüyorsa, yeterli yiyecek bulmak zorlaşıyordu.⁴³ Gerçekte, özellikle dayanıksız sürgünler için koşullar çok ağırdı: ölüm oranlarının %5 ila %20 arasında olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁴ II. Sargon'un bir memuru, sürgünleri teftiş ettikten sonra şu gözlemde bulunmuştur: "İnsanlar çok zayıf, iklim koşulları görünüşlerini mahvetmiş ve dağlar onları ezip geçmiş. Ateşleri çıkmaya başladı."⁴⁵ Bu operasyonların amaçlarından biri de kaybedilen işgücünü geri kazanmak olduğundan, hedeflerine ulaşanlar

39 SAA 19, s. xxxvi-xxxvii; RINAP 1, s. 46, no: 14, l. 9.

40 F. M. Fales, *Guerre et paix en Assyrie...*, a.g.e., s. 215-216.

41 2 Rois XVIII, 32.

42 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 210-211 ve fig. 9.1.

43 SAA 19, s. 85-86, no: 81.

44 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 227-232.

45 SAA 5, s. 117, no: 156, rev., ll. 1-7.

yeniden yerleştirilmektedir. Aileler bazen keyfi olarak birbirlerinden ayrılırlardı: kadınların bazıları tarım işlerinde çalıştırılır, diğerleri ise kızlarıyla birlikte ev kölesi olarak satılırdı. Geleneksel bağları koparmak amacıyla, örneğin Arap kabileleri gibi sürgün edilen bir nüfusun çok sayıda farklı bölgeye dağıtıldığı olurdu. Ne var ki, kısmen kendi kendini yöneten gruplar çoğunlukla korunurdu. Kâtipler ve zanaatkârlar gibi uzmanlık gerektiren mesleklere sahip sürgünlere ayrıcalıklı muamele gösterilmiş ve bazen yeni ikamet yerlerinde yüksek mevkilere ulaşmışlardır. Orta Asur'un Ninova ve Asur gibi büyük şehirleri her yerden gelen uzmanlara ev sahipliği yapıyordu. Böylece, tehcir olgusu imparatorluğun sanatsal ve edebi gelişimine kendi tarzınca katkıda bulunmuştur.

Ekonomi ve Toplum

Asur İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal yapısını anlamak, belgelerdeki boşluklar nedeniyle zordur. Örneğin, tarım arazilerinin dağılımını veya çiftçilerin gelirini belirlemek mümkün değildir zira alan ölçümlerinin tam değeri bilinmez: yüzölçümü birimi (*imeru*) eşiğin yüküyle ekilen alana karşılık gelmektedir, bu da oldukça belirsiz bir veridir.

Yönetim, ister köle ister yüksek memur olsun, "halkın" (nishe) veya "bireylerin" (*nashati*) hukuki statüsünü dikkate almaz.⁴⁶ Kralın tüm tebaasını, kim olurlarsa olsunlar, kralın ona mutlak itaat borçlu olan hizmetkârları olarak görürler. Bir hizmetkâr bir köle gibi adanmıştır ve üstünün karşısında hiçbir güce yahut hakka sahip değildir. Deniz Ülkesi'nin başkomutanı Bel-ibni, Kral Aşurbanipal'e şöyle seslenir: "Ben ki sadece ölü bir köpektim, kimsenin oğlu değildim, kralım, efendim, beni yaşattı."⁴⁷ Kralın kendisi de tanrısının hizmetkârıdır. Tüm Asurlular hizmetkâr olduklarından, o anın ihtiyaçlarına göre çeşitli görevlere tahsis edilebilirler. Her şey kralın kanun hükmünde olan emrinin gerektirdiği hizmete

46 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. C. 2, a.g.e., s. 143-144.

47 ABL, no: 521; PNA 1/2, s. 306-310.

bağlıdır.⁴⁸ Kralın görev yaratmayan bir emri, öte yandan, onun lütfünü elde etmek için ona yeterince yakın olmak koşuluyla, güç ve servet yaratabilir. Bu sistem entrikaları ve ihbarcılık ruhunu desteklemektedir. Bazı asiller nispeten geniş mülkler edinmiş olsalar da, soylular toprak soylusu değil göreve bağlı soylulardır. Başlıca gelirleri yönettikleri eyaletlerden gelir. Kralın lütfuna ya da gözden düşmesine bağlıdır; kral istediğinde rütbelerini yükseltebilir ya da görevden alabilir.

Asur ekonomisi esasen tarımsaldır. Ana kaynak olan toprak, büyük toprak sahiplerinin elinde toplanmamıştır. Tapularda ve nüfus sayımlarında bahsi geçen araziler mütevazı boyutlardadır. Bağımsız çiftçiler azınlıktadır. Çoğu yerel valilere veya daha uzaktaki yöneticilere bağlıdır. Demek ki kiracılık uygulanıyordu: Tarım arazinin sahibi, her yıl hasattan kendisine pay ödeyecek bir çiftçiye toprağını kiralıyordu. Bu pay sabit bir oran üzerinden hesaplanıyordu ve değişken olan yüzde 40'a kadar ulaşabiliyordu. Kraliyet yönetimi tapınaklara "genel çiftlik" adı verilen yeni bir sistem dayatmıştı: Topraklarının bir kısmı, hasadın önceden belirlenen bir bölümünü teslim etmeyi taahhüt eden özel iş adamlarına emanet edilmişti.⁴⁹ Yaklaşık yirmi yılın sonunda tapınaklar, arazilerinin yönetimini kendi çalışanlarına emanet ederek topraklarının kontrolünü yeniden ele geçirmeyi başardılar. Çiftçilerin durumu güvencesiz olmayı sürdürüyordu, çünkü mahsulün kötü çıkması durumunda, geçinebilmek için faizle borç almak zorunda kalıyorlardı. Krediyi ödeyemeyenler yoksullaşıyor, bazen borçtan ötürü köle olma noktasına kadar geliyorlardı. Üzerlerindeki yükün ağırlığı köylü sayısındaki düşüşü kısmen açıklayabilir.

Asur İmparatorluğu'ndaki toprakların çoğu tarıma ayrılrsa da, Zagros ve Torosların otlakları ile bozkırlar hayvan yetiştiriciliğinde kullanılıyordu.⁵⁰ Bu Asur ekonomisi için mühimdi, özellikle de

48 P. Garelli, "L'appel au roi sous l'Empire assyrien", içinde M. Lebeau et P. Talon (yay. haz.), *Reflets des deux fleuves. Volume de mélanges offerts à André Finet*, Louvain, 1989, s. 45-46.

49 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne, a.g.e.*, s. 331-333.

50 A. Greco, "Zagros Pastoralism and Assyrian Imperial Expansion: A Methodological Approach", içinde G. B. Lanfranchi ve diğerleri (yay. haz.), *Continuity of Empire (?)...*, a.g.e., s. 65-78.

yünü tekstilde kullanılan, etiyle süt ürünleri ise tüketime yarayan koyun. Koyunlar çoğunlukla keçilerle birlikte yetiştiriliyordu. Sığırlar çoğunlukla toprağı sürmede ve deri üretiminde kullanılıyordu. Asurlular ayrıca eşek, at, domuz ve kümes hayvanı da besliyorlardı. Tapınaklar ve saraylar, bağımsız çobanlara ve sığırtmaçlara emanet ettikleri büyük hayvan sürülerine sahipti. Bu hayvanlar kutsal adaklar olarak ve çalışanlara dağıtılan tayında kullanılırdı.⁵¹ Arap kabilelerinin koyun ve deve sürülerini Cezire'nin kurak bölgelerinde otlatmalarına izin verilirdi. Gelgelelim geçimlerini bozkırda artık sağlayamadıkları zaman komşu şehirlere baskın verirlerdi. Asur valisi Tab-sil-Eşarra, Kral Sargon'a bu şehir yağmalarına son vermek için bir çözüm önerdi: Verimli Nimrud eyaletinde bu Arap kabilelerini beslemeye yetecek kalıcı bir üs kurmak.⁵² Amacı, yaşam biçimlerini göçebelikten basit yaylacılığa dönüştürmektir.

İster kurumsal ister özel olsun, zanaatkârlık çoğunlukla idari merkezlerde yoğunlaşmıştı. Kurumlara çalışan zanaatkârlar, yaş, cinsiyet ve yapılan işe göre değişen tahıl, yün, giysi veya yağ gibi aynı bir maaş alıyorlardı. Çalışmalarında gereken hammaddeleri yetkililerden temin edebiliyorlardı. Tekstil endüstrisi, büyük kuruluşlara bağlı kolektif atölyeleri ve çoğunluğu kadınlardan oluşan büyük bir işgücü ile açık ara en önemli zanaat faaliyetiydi. Saraylar tekstil üretimi için yüzlerce kadını istihdam etmişti.⁵³ Metalürji uzmanları, tunç ve demir uzmanlarından bir farkla, madenlerin arıtılması ve yeniden şekillendirilmesinden sorumluydu. Ekipler halinde gruplara ayrılarak tapınaklara ve saraylara bağlanmışlardı. Madenlerin nispeten nadir olması nedeniyle çeşitli işlemler sıkı bir kontrole tabiydi. Kuyumcular çekiçe işleme, gravür, peletleme, telkari ve kakma gibi birçok tekniğe hakimdi. Diğer zanaatkâr kategorileri arasında marangozluk, deri uzmanları, taş işçileri, çömlekçiler, sepetçiler, aşçılar, biracılar, kasaplar, yağcılar, inşaat ve sulama işlerinde çalışanlar yer alıyordu.

51 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 276-27

52 SAA 1, s. 74, no: 82; E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 218-219.

53 S. Teppo, "The role and the duties of the neo-Assyrian *šakintu* in the light of archival evidence", *SAAB* 16, 2007, s. 257-272.

Görünüşe bakılırsa ticaret tamamen varlıklı seçkinlerin memnuniyetine yönelikti. Bu bağlamda, tüccarlar altın ve gümüş, fildişi ve değerli taşlar gibi nadir ve pahalı malzemelerin yanı sıra boyalar için şap ve natron, silah ve alet üretimi için demir, bakır ve kalay da taşımışlardır. Büyük uluslararası ticaret MÖ 8. yüzyılda yeniden başladı ve Tiglat-Pileser gibi Asur kralları bunu geliştirmeye çalıştılar. Yabancıların oynadığı rolün önemi giderek artıyordu. Özerk “tüccar” (*tamkaru*) serbestçe dolaşabilir, diplomatik anlaşmalar ve sözleşmeler sayesinde seyahat ettiği bölgelerde tasdikli bir aracı olarak belirli bir korumadan yararlanabilirdi. Mal alıp satmasının yanı sıra birtakım vergileri toplamaktan sorumlu görünür. Tapınağa aşar vergisi ödemesi gerekliydi lakin tapınağa bağlı olma zorunluluğu yoktu. İdarenin bir temsilcisi olmakla birlikte, kendi hesabına işler de yapıyordu. MÖ 1. binyılın başında malların taşınması için tek hörgüçlü devenin kullanılmaya başlanması uluslararası ticareti altüst etmiştir. Bu hayvan çöl ve bozkırı geçmede eşek ve katırdan çok daha dayanıklıydı. Kervanlarda değerli ve lüks malların taşınmasında kullanılmıştır. Kralın tüccarları sarayın tedarikinden sorumluydu, ancak her zaman kraliyet yönetiminin yapısına dahil edilmiyorlardı.⁵⁴ Asur krallarının yayılmacı politikası, yağma ve haraç yoluyla diğer uluslararası ticaret türlerini önemli ölçüde geliştirmiştir.

Kralın tarımsal ve endüstriyel üretimi yönlendirdiği, ticareti kontrol ettiği ve bayındırlık işlerinden sorumlu olduğu Asur’da kölelik özel bir konuydu.⁵⁵ Tüm nüfusun, zorunlu askerlik ya da angarya işler gibi krala hizmeti yerine getirmesi gerekiyordu. Aynı terimin (*urdu*) hem hizmetkâr hem tebaa hem de köle anlamına gelmesi dikkate değer. Asur kralının emrinde, sistematik olarak köleleştirildiklerine dair hiçbir kanıt bulunmayan büyük bir sürgün veya savaş esiri kitle de vardı. Demek oluyor ki bu bağlamda köleler yalnızca yardımcı kuvvetti. Öte yandan, bireylerin yasal statüsü

54 J. G. Dercksen (yay. haz.), *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia*, İstanbul, 1999.

55 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 306-310.

idarenin gözünde ikinci önemdeydi. Geleneksel tanıma göre köle, satılabilen ya da takas edilebilen, çeyiz veya miras yoluyla devredilebilen bir maldı. Ne var ki Asur İmparatorluğu'nda köleler tüzel kişiliklerini koruyorlardı: Örneğin, hür biriyle evlenme, mülk sahibi olma, yasal işlem yapma hakları vardı ve çocukları özgürdü. Borç köleleri, kölelik durumları geçici olduğundan yasal koruma hükümlerinden yararlanırdı. Bu kölelik anlayışının bir neticesi olarak, bireyler tarafından çalıştırılan köle sayısı düşüktü. Yeni Asur döneminde pahalı olduklarını da ayrıca belirtmek gerekir: Bir kadın ortalama 40 şekel (yak. 320 gr.) gümüş, bir erkek 50 ila 60 şekel gümüş, uzmanlık sahibi bir köle ise 90 şekel gümüş değerindeydi.⁵⁶ Bazen işlerinde beklenmedik derecede başarı gösterirlerdi: çiftçiler, zanaatkârlar, tüccarlar ve hatta bankerler. Hür insanlarla ve kendi efendileriyle yapılan ticari işlemlere katılırlardı. Bazılarının tarla kiraladıkları kendi kişisel köleleri, diğerlerinin ise özel sekreterleri vardı. Aslına bakılırsa efendilerinin mülkü olmayı sürdüren mülk sahibi kölelerin malları öldükleri takdirde efendilerine miras kalıyordu.

Dinî Sistem

Yazıtlar ve arkeolojik kalıntılar Asur panteonunun bolluğu ile evrenin ve insanın doğasına ilişkin bir mitolojiyi ortaya koymaktadır. Asur'da tapılan tanrıların çoğuna Babil'de de tapılıyordu, bu yüzden hangisinin Asur hangisinin Babil kaynaklı olduğunu ayırt etmek zordur. Asur panteonuna, dini sistemin temelinde yer alan tanrı Aşur hakimdir. Simgeleri arasında kanatlı disk ve boynuzlu taç bulunmaktadır. Diğer tanrılar ona tabidir ve o gerçek kraldır. "İlahi güçlerin tamamının sarayı" olarak adlandırılan kraliyet sarayı, "İlahi güçlerin tamamının dağ-evi" olarak adlandırılan tapınaktan ayrı düşünülemez. Asur çok tanrıcılığında tanrılar sayısızdır, ayrıca yere ve döneme göre değişkenlik gösterirler. Adad, Sin, Şamaş, İstar ve Nabu gibi büyük tanrıların kendi tapınakları vardır.

56 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. C. 2, a.g.e., s. 141-143, 262-263.

Asur ideolojisi fetih ruhuna dayanır ve ulusal tanrı Aşur'un özel emirlerinin yerine getirilmesi olarak tanımlanır. Kendini doğrulamak için hangi sistemi feyz alıyordu? Toprak genişlemesi Asurlular tarafından dini bir görev, ilahi takdisin özel bir işareti olarak görüldü. Dolayısıyla askeri seferler ilahi görevler olarak ele alınıyordu. Aşur, Asur kentinde daha sonra İstar olarak tanımlanan büyük tanrıçaya karşı belki de ilk kez MÖ 3. binyılın sonunda üstünlük kazanmıştır. İlk Aşur tapınağının inşasının, yaklaşık MÖ 2400'de "çadırdı yaşayan" Asur krallarının sonuncusu Uşpia tarafından yapıldığı düşünülmektedir.⁵⁷ Aşur başlangıçta ilahi bir soyu ya da eşi olmayan bağımsız ve yalnız bir tanrıydı. Küçük, barışçıl bir şehir devletinin bu yerel tanrısı nasıl oldu da muazzam ve dehşetengiz Asur İmparatorluğu'nun savaşçı tanrısı haline geldi? Asur krallarının yayılmacı ideolojisi sonucunda emperyalist olan Asur sakinlerinin evrimini takip etmiş olabilir.⁵⁸ Aşur, Asur şehrinin tepe noktasına o kadar derin bir şekilde kök salmıştı ki, MÖ 13. yüzyılda Kral I. Tukulti-Ninurta'nın şehri üç kilometre uzaklıktaki yeni bir şehre taşıma girişimi başarısız olmuştu. Anadolu'da kurulan ticaret tezgahlarında zenginleşen Asurlu tüccarlar, o zamanlar "vahşi boğa" diye adlandırılan tanrının tapınağını güzelleştirmişlerdi. Tanrının silahı Anadolu ticaret merkezlerindeki tapınaklara yerleştirildi. Asur'a fırtına tanrısı Adad ve gökyüzü tanrısı Anu gibi başka tanrılar da dahil edildi. Aşur böylece tanrıların kralı ve şehrin gerçek kralı oldu.

Kral I. Şamşı-Adad MÖ 18. yüzyılda Aşur tapınağına kesin bir görünüm kazandırır ve yeni bir teoloji geliştirir: Aşur, Nippur'da yürürlükte olan Sümer-Babil panteonundaki tanrılarının ve evrenin kralı Enlil'dir. Enlil'in oğlu Ninurta, kardeşinin emriyle kaosu yenmiş ve dünyanın düzenini kurmuştur. Şamşı-Adad'ın siyasi hesabı kurnazcadır: III. Ur hanedanının ve Nippur'un rolünün sona ermesinin ardından Asur'u "yeni Nippur" yapar. Nippur'da tapılan birçok tanrıya adanmış tapınakların yanı sıra, küçük bir Aşur tapınağıyla taçlandırılmış anıtsal bir ziggurat ya da teraslı kule inşa etmiştir.

57 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 336-338.

58 W. G. Lambert, "The God Aššur", *Iraq* 45, 1983, s. 82-86.

Babil Kralı Hammurabi de çok geçmeden aynı fikri benimsemiş, Marduk'u Enlil'e asimile ederek Babil'i "yeni Nippur" haline getirmiştir. Asur'da geliştirilen yeni teolojiye göre, tüm Asurlular Aşur-Enlil'e bakım verir, o da karşılığında onları besler. MÖ 2. binyıl sonunda yazılmış olan *Yaratılış Destanı* (*Enuma eliş*) insanın tanrıları beslemek ve onları bu yorucu işten kurtarmak üzere yaratıldığını anlatır. Yiyecekler günde iki ila dört kez tanrıların önüne konulur ve tanrılar bakışlarıyla bunları ruhani enerjiye dönüştürür. Yemekten arta kalanlar daha sonra krala sunulur. Din adamları ve tapınak çalışanları da kendi paylarına düşeni alırlar. Yabancılar yasak olan bu toplu sunu eylemi güçlü bir kimlik duygusu yaratır.

Kraliyet sarayı, kralı baş rahip ve tanrısı şehrin kralı olan Aşur tapınağına bitişiktir. Taç giyme töreninde krala her türlü ilahi güç ve işaret bahşedilir.⁵⁹ Asur kralları, başkent Asur'u terk ettikten sonra bile kült yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla her zaman bu şehirdeki eski saraya geri dönmüşlerdir. Onların çocukları olduklarından kendilerini tanrılar tarafından beslenmiş kabul ederler. Sanherib, Babil'i boğmak için tanrıların efsanevi silahı olan tufanı kullanarak kralın bu ilahi doğasını yansıtır.

Asur krallarının dindarlığı, siyasi ve askeri başarılarının esas nedeni olarak kabul edilir. Taç giyme töreninde Aşur krala şu emri verir: "Ayaklarının altındaki bu ülkeyi büyüt!"⁶⁰ Kraliyetin askeri seferleri ilahi bir vekaletin yerine getirilmesi şeklinde tanımlanır. Yeni Babil dönemindeki resmi antlaşmaların kopyaları kralın mührü ile değil, tanrı Aşur'un mührü ile imzalanmıştır. Kral, muzaffer seferlerini anlatmak için doğrudan tanrıya mektuplar yazar. Aşurbanipal savaşındaki bazı başarıları Aşur ve İştar'a atfeder. Fetihler ilerledikçe, fethedilen halkların yüzlerce tanrısı da Aşur panteonuna dahil edilir ve kesin bir teolojik düzene göre tanrıların kralına tabi kılınır. Gelgelelim Marduk bu alanda öncelik istediğinden Aşur'la rekabet eder ve popülerlik kazanır. Bunun üzerine II. Sargon, tanrı Aşur'un Marduk'tan ve hatta Sümer tanrılarının babası Enlil'den

59 SAA 3, s. 26, no: 11, l. 15.

60 *A.ge.*, s. 26, no: 11, l. 3.

daha eski olduğunu kanıtlamak için Aşur'un adını ses uyumuna sahip eski bir Sümer adı olan ve "tam teşekküllü gökyüzü" anlamına gelen An-sar'la değiştirme fikrini ortaya atar. Sanherib ise, atası I. Tukulti-Ninurta'nın MÖ 13. yüzyılın sonunda yaptığı gibi, Babil'i yıkarak ve Marduk'u esir alıp Asur'a götürerek bu konuya bir son vermeye karar verir. Marduk onuruna düzenlenen Babil festivali, tanrının yokluğunda Babil'de kesintiye uğramış, ancak Asur'da yeniden yaratılmıştır. Asurlu bilgiler, *Yaratılış Destanı*'nı yeniden yazarak Marduk'un adını Aşur'un adıyla, Babil adını da Asur şehriyle değiştirirler. Tanrı Aşur, Marduk'un tüm ayrıcalıklarını ve işlevlerini alır. Asarhaddon ve Aşurbanipal yönteminde Babil baştan inşa edilir ve Marduk oraya geri gönderilir.

Asurluların tanrılar tarafından desteklendiklerinin bilincinde olmaları, ikili bir dünya görüşüne ve iyi ile kötü arasında maniheist bir çatışmaya yol açmıştır.⁶¹ Asurlu veya "Asurlulaştırılmış" her şey iyiyken geri kalan her şey kötüdür. Kozmos ve kaos arasındaki geleneksel karşıtlığa göre, Asur fethedilmemiş çevreyle karşı karşıyaydı, kültürlü ve medeni Asurlular yabancılarla, tanım gereği barbarlarla yüzleşmek durumundaydı. Kralın görevi medeniyetten nasibini almamış bu insanlığı örgütlenmeye ve kültüre yönlendirmektir. Çevreyi merkeze getirmek, onun tanrılar adına başarması gereken bir uygarlık eseri idi.⁶² Kralın pek çok niteliği, barış anlaşmalarına uymayan ve tanrılarının önünde ettikleri yeminlere ihanet eden düşmanlarının yüreksizliğiyle tezat oluşturunuyordu. Resmî ideolojiye göre, kral tanrılar ve insanlık arasındaki kozmik bağın temsilcisiydi. Biraz çelişkili bir biçimde, kendisine ilahi özellikler ve ayrıcalıklar atfedilmişti. Demek ki Asur siyaseti emperyalizm ile dindarlığın karmaşık ve o dönemde yeni sayılabilecek bir karışımıydı.

Tanrılar yakın ama ulaşılmazdı. Görünümlerini yansıtan fiziksel varlıkları inananlar için önemli bir garanti unsuruydu, bu nedenle bu görünümü koruyan tapınakların önemi büyüktü. Düşmanlar bir tanrı heykelini çaldığı takdirde, halk ilgili tanrının korumasından

61 F. M. Fales, *Guerre et paix en Assyrie...*, a.g.e., s. 82-83.

62 M. Liverani, "The Ideology of the Assyrian Empire", alınulanan makale, s. 297-317.

mahrum kalırdı. Asur kralları düşmanlarını daha iyi yenebilmek için zaman zaman tanrı heykellerini çalmış ya da tapınaklarını yıkmışlardır. Asur kralı, Aşur'un baş rahibi ve mülklerinin yöneticisi olarak, ritüelleri onun varlığını gerektiren tüm kült törenlerine katılmalıydı. Yalnızca Asur kentinde değil, Ninova ve Arbela (Erbil) gibi diğer dini merkezlerde de görevini ifa etmesi gerekiyordu. Bunun imkânsız olduğu bazı durumlarda kendisi yerine "kraliyet pelesini" (*kuzippu*) göndermiştir.⁶³ Ayrıca önde gelen tapınaklarda daimi delegeleri olan rahipler tarafından da teslim edilebilirdi. Yazıtlar, saray ve tapınaklardaki tasvirler sayesinde ulaşabildiğimiz Asur dini sistemine dair tüm bu bilgiler, yalnızca resmi dini temsil etmektedir. Halkın dini, yani sıradan Asurluların inandığı din konusunda ise, kaynaklarda bahsi geçmediğinden bilgi sahibi değiliz. Ritüeller halkın tapınak törenlerine katılımını öngörmez: onlar her zaman dışarıda kalırlar. Onomastik bize sadece rağbet gören belli başlı ibadetler hakkında malumat sağlayabilir. Resmi görevlilerden değil de sıradan insanlardan gelen mektuplar birkaç değerli bilgi içermekle birlikte, ele aldıkları konular genellikle dinle ilgili olmaz.⁶⁴

Edebiyat, Bilim ve Kitabet Gelenekleri

Bize kadar ulaşan Asur edebiyatının çoğu Yeni Asur dönemine, bilhassa da Aşurbanipal'ın kütüphanesine aittir. Babil edebiyatına çok şey borçludur. İlahiler tanrıları, şehirleri ya da kralın taç giyme törenini kutlar. II. Sargon tanrı Nabu'nun kendisini de kutsayan karısı Nanaia'ya bir ilahi yazdırmıştır.⁶⁵ Asur edebiyatı, başta aşk şiirleri olmak üzere bazı hazin şiirler içerir. Destansı şiir Asur kralları tarafından ayrıca sevilirdi çünkü onların savaşçı kahramanlıklarını tasvir ediyordu. Mektup yazma sanatı da sarayda, bilhassa tanrılar tarafından yazıldığı iddia edilen mektuplarla geliştirilmiştir. İki hiciv metni bulunmuştur: biri Babil'e, öteki Elam kralı Teumman'a

63 ABL, no: 667.

64 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. C. 2, a.g.e., s. 292-293.

65 SAA 3, s. 13-16, no: 4; B. R. Foster, *Akkadian Literature of the Late Period*, Münster, 2007.

karşı. En uzun edebi metinlerden biri, muhtemelen Sargon'un kötü şöhretli ölümünden ve Sanherib'in suikastinden esinlenen *Bir Asur Prensinin Ahiret Hayalı*'dir. Sonuç olarak, çok çeşitli türlere ait edebi metinler mevcuttur lakin bize kadar ulaşanların sayısı azdır.

Kehanet ve büyü üzerine yazılan eserler, bilimsel üretimin büyük bir kısmını, yani Aşurbanipal'in kütüphanesinde muhafaza edilmiş tabletlerin aşağı yukarı yarısını temsil etmektedir. Gerçekte, zamanın bilginleri tıp, hukuk, sözlükbilim ve matematik gibi diğer konulara da aynı ruhla yaklaşmışlardır. Şeylerin görelî önemini nasıl ölçeceklerini bilmediklerinden, hiçbir şeyi atlamamak onlara elzem görünüyordu: gözlem ve sayımın önemi de buradan geliyordu. Örneğin, hekim belirtileri sıralamaktan hastalığı tahmin etmeye sorunsuzca geçer ama teşhise gelince yan çizdi. Bununla birlikte hekimler, bazı hastalıkları iyileştirmekte özellikle lapa ve şifalı bitkilerin kullanıldığı tedavileri nasıl uygulayacaklarını biliyor ve küçük operasyonlar yapıyorlardı. Matematikçiler ise hesaplama tekniğini, işlemleri, genel algoritma düzeyini ve çözüm stratejisini bilirlerdi.

Yeni Asur döneminde krallar güçlerini bilgi sayesinde artıracaklarına inanıyorlardı: tanrıların iyilikseverliğine nasıl mazhar olacaklarını, onların arzularını nasıl bileceklerini ya da eylemlerinin gelecekteki sonuçlarını nasıl tahmin edeceklerini. Asur bilginleri, Kral II. Aşurnasirpal'in başkentini Nimrud'a taşıdığı MÖ 9. yüzyıldan itibaren güçlerinden çok şey kaybederler. Bununla birlikte, diğer Asur kâtiplik merkezlerindeki homologlarıyla doğrudan temas halinde kalmışlardır. Bu bilginlerin kütüphaneleri arasında keşfedilen en önemlisi, üyeleri üç kuşak boyunca Asur tapınağının baş üfürükçüsü olan Babu-şumuibni ailesinin kütüphanesiydi.⁶⁶ Bu kütüphanede 1.200 üfürükçülük metninin yanı sıra mitler, masallar, kelime listeleri ve sözlükler de yer almaktadır.

Ninova'da, yazı tanrısı ve kâtiplerin koruyucusu olan Nabu'nun tapınağı, kâtip eğiten bir okul olarak hizmet vermesinin yanı sıra

66 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria, a.g.e.*, s. 368- 377; SAA 17; L. E. Pearce, "The Scribes and Scholars of Ancient Mesopotamia", içinde J. M. Sasson (yay. haz.), *Civilizations of the Ancient Near East, a.g.e.*, s. 2265-2278.

Asurlu ve Babilli kâtipler tarafından yazılmış metinleri içeren bir kütüphaneye de ev sahipliği yapmıştır.⁶⁷ Kehanet, geleceği görme ve ona göre hareket etme bilimi olarak görülüyordu. Kehanet yasaları bir dizi kehanetten çıkarılmıştır. II. Sargon kehanete, özellikle de gök işaretlerine büyük önem veren ilk kraldı. Kendisi ve halefleri kâhinler ve üfürükçülerle sürekli temas halindeydi. Nimrud kraliyet sarayında, daha sonra Horsabad'daki kraliyet sarayına nakledilen bir kütüphane bulunuyordu. Metinler çoğunlukla kil tabletler üzerine yazılmıştı, diğerlerinin yazımında ise balmumu ile kaplanmış fildişi veya ahşap tabletler kullanılmıştı ancak bunlar korunamamıştır.⁶⁸ Sarayda çalışan tüm bilginler her yeni veliaht prense sadakat yemini etmek zorundaydı.

Aşurbanipal, diğer Asur ve Babil kütüphanelerinden tabletler toplayarak Ninova'daki en önemli kraliyet kütüphanesini oluşturdu. Korumaya değer gördüğü metinleri kopyalamaları için Asurlu ve Babilli kâtipler tuttu: "Kral, efendim, doğrulamalı: Çıkarılması gerekenleri çıkaracağım ve eklenmesi gerekenleri ekleyeceğim."⁶⁹ Aşurbanipal kâtiplik bilgisiyle övünürdü: "Bilge Adapa'nın zanaatini, kitabet bilgisinin nihan hazinesini, göğün ve yerin kehanetlerini öğrendim."⁷⁰ Ninova'da İhtar ve Nabu tapınaklarının kütüphaneleri en eskileri, güneybatı ve kuzey saraylarının kütüphaneleri ise en yenileridir. Ninova'da toplamda 20.051 tablet ve tablet parçası bulunmuş olup, bunların 21.546'sı Asurlu, 3.505'i ise Babilli katipler tarafından yazılmıştır. Tabletlerin en az %35'i kehanetle ilgilidir.

Yasal Derlemeler

MÖ 1900-600 yılları arasındaki Asur hukuk sistemi sadece büyük siyasi ve ideolojik değişiklikleri değil, aynı zamanda hukuki

67 M. Luukko, "The Administrative Roles of the 'Chief Scribe' and the 'Palace Scribe' in the Neo-Assyrian Period", *SAAB* 16, 2007, s. 227-256.

68 D. J. Wiseman, "Assyrian Writing-Boards", *Iraq* 17, 1955, s. 3-13.

69 SAA 10, s. 80, no: 103, rev., ll. 1'-4'.

70 ARAB II, s. 379, § 986; A. Livingstone, "Ashurbanipal: Literate or not?", *ZA* 97, 2007, s. 98-118.

prosedür ve kurumsal temellerdeki yenilikleri de yansıtır ve içerir.⁷¹ Yeni Asur döneminde bu sistem, kraliyet ideolojisi, dini kuram ve metinsel ve görsel propagandanın birleşimi aracılığıyla Asur kralının ilahi güç tarafından seçilmesi gibi eski unsurları muhafaza eder. Adaletin uygulanması, her şeyi bilen, kadirimutlak ve erdemli kralın görevlerinden biridir, ancak hatalı eylemler karşısında tanrılara hesap vermesi gereken de kendisidir. Askeri birliklerce desteklenen dallı budaklı bir tür bürokratik aygıtın başlıca işlevi Asur egemenliği altında büyüyen topraklarda düzeni ve yasayı korumaktır.

Önceki dönemlerin aksine, Yeni Asur dönemine ait hiçbir kanun derlemesi bize ulaşmamıştır. Bununla birlikte, başka kaynaklardan bilgi edinebiliyoruz.⁷² Kraliyet kararnameleleri, arazi tahsisi ya da bireylerin veya tapınakların vergiden muaf tutulmasıyla ilgilidir. Mektupların bazıları yasal prosedürler hakkında genel bir fikir vermektedir. Ayrıca, çoğu kişiye mahsus evlerdeki mühürlü kavanozlar da saklanan yüksek sayıda satış veya kredi sözleşmesi bulunmuştur. İmparatorluğun büyük şehirlerinde özel hukuka ve kamu hukukuna ilişkin yaklaşık 2.000 tane tarihli metin ortaya çıkarılmıştır. Tabletler Asur çivi yazısı veya Aramice alfabeyle yazılmıştır. Kralın dahil olduğu yargılamaların resmî belgelerinin yokluğunda, bazı mektuplar sayesinde kralın resmi bir prosedüre tabi olduğu ve buna göre, tebaasından herhangi birinin mağdur edildiği ya da kötü muamele gördüğü takdirde kendisine başvurabileceği bilinmektedir. Tüm bölgelere, itiraz edilmesi mümkün olmayan kraliyet emrini ileten diğer mektuplar ise açıkça “Kralın Sözü (Emri)” (*abat sarri*) başlığını taşır. Asurlular medeni hukuk ve ceza hukuku arasında ayırım yapmazlardı.

Antlaşma belgeleri dört gruba ayrılır: Asur ile başka bir devlet arasında karşılıklı yardım veya dostluk antlaşmaları; başka bir devlet tarafından talep edilen ittifak antlaşmaları; yıllık haraç ödemeyi

71 G. Cardascia, *Les Lois assyriennes*, Paris, 1969; E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 398-422.

72 R. Jas, *Neo-Assyrian Judicial Procedures*, Helsinki, 1996; K. Radner, “Neo-Assyrian Period”, içinde R. Westbrook (yay. haz.), *A History of Ancient Near Eastern Law*, II, Leyde-Boston, 2003, s. 883-910.

içeren vasallık antlaşmaları; vasallar ile tüm vatandaşlara dayatılan hanedan devamlılığına ilişkin bağlılık sözleşmeleri.⁷³ Aramice kökenli *ade* genel terimi, “tanrılar önünde edilen yemin, bağlılık anlaşması, ittifak” ve yazılı olarak kaydedilen “teslimiyet antlaşması” anlamlarını birleştirir. MÖ 7. Yüzyılın başlarında kelimeye yeni bir anlam yüklenir: yönetici hanedana edilen sadakat yemini. Bu yeniliği Sanherib, MÖ 683 yılında Asarhaddon’un tartışmalı bir şekilde veliahtlığa yükseltilmesi vesilesiyle hayata geçirmiştir. Asarhaddon tarafından, oğlu Aşurbanipal’in tahta geçmesi halinde kullanılmak üzere düzenlenen sadakat yemini metninin parçaları muhafaza edilmiştir. Bu metnin tam bir nüshası Kullania (Tell Tayinat) eyaletinde bulunmuştur, Asur kralının tüm eyalet valilerine gönderdiği nüshalardan biri olması muhtemeldir.⁷⁴ Bu metin Asur siyasi birliğini ve hanedan sürekliliğini temsil etmektedir.

Teknolojik Başarılar

Akadçada “mühendis”e karşılık gelen bir terim yoksa da “mimar”, “baş inşaatçı” yahut “kanallar müfettişi” gibi aslında bu uzmanlığı temsil eden birkaç terim bulunur. Asur kralı başlıca müşteri, finansör ve proje yöneticisidir. Her kral ya mevcut bir şehri elden geçirerek başkenti yapar ya da yeni bir şehir kurardı.⁷⁵ Örneğin MÖ 9. yüzyılda, II. Aşurnasirpal harabe halinde bulduğunu iddia ettiği Nimrud’u on beş yıl boyunca restore etmiştir. Yeni şehir, bir krallık sarayı, dokuz tapınak, güçlendirilmiş bir sur, su sistemi ile 360 hektarlık bir alanı kaplıyordu.

Nimrud, II. Sargon’un 50 kilometre kuzeydeki Horsabad’da (Dur-Şarrukin, “Sargon’un kalesi”) yeni başkentini kuracağı MÖ 706 yılına kadar imparatorluğun başkenti olarak kaldı. Yeni şehir yaklaşık 300 hektarlık bir alanı kaplıyordu ve geometrik bir plana sahipti. Yapımı yaklaşık on yıl sürdü. Sargon, yönettiği ve dikkatle takip ettiği

73 SAA 2; D. J. Wiseman, *The Vassal-Treaties of Esarhaddon*, Londra, 1958.

74 J. Lauinger, “Esarhaddon’s Succession Treaty at Tell Tayinat: Text and Commentary”, *JCS* 64, 2012, s. 87-123.

75 S. Lackenbacher, *Le Palais sans rival: le récit de la construction en Assyrie*, Paris, 1990.

işlemleri yazıtlarında ayrıntılarıyla anlatır.⁷⁶ Kendisini çorak arazilerin kalkındırılması, meyve bahçelerinin ekimi, kaynakların kullanılması ve sulama ile ilgilenen biri olarak tanıtmıştır. Başkentinin yakınında, Amanus Dağı'na benzeyen, her türlü aromatik bitki ve meyve ağaçlarıyla donatılmış egzotik bir park yaratmış olmaktan gurur duyar. Göletler, tepeler ve bir kasır ile peyzajına özen gösterilmiş bu park ile yeni bir park anlayışı ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Sanherib Ninova kentini yeni başkenti ilan eder. Etrafını, 70 metre genişliğinde ve 10 metre derinliğinde bir hendekle korunan 11 kilometre uzunluğunda, 15 metre genişliğinde ve en az 24 metre yüksekliğindeki çift duvarla çevirir. Şehrin yüzölçümü 150 hektardan 750 hektara çıkar.⁷⁸ Şehre su sağlamak amacıyla etkileyici bir su mühendisliği projesi inşa ettirir. Sarayın ve tapınakların onarımı ve inşası kraliyet yazıtlarında detaylıca betimlenir. Asur krallarının hepsinde aynı takıntı mevcuttu: seleflerinden daha büyük ve daha güzel binalar inşa etmek. Binaların devasa boyutları, odaların aydınlatılması, su temini ve atık su boşaltım sistemleri gibi teknik sorunları çözmeleri gerekmiştir.

Asur'daki su mühendisliği çalışmaları, eski şehirlerin restorasyonu ve yeni başkentlerin kurulmasıyla bağlantılı olarak MÖ 13. yüzyıldan itibaren gelişir. Dicle'nin suyu, seviye farklılıkları ve akıştaki güçlü dalgalanmalar nedeniyle kullanılamıyordu. Suyu civardaki dağlık bölgelerin nehirlerinden getirmek gerekiyordu. II. Aşurnasirpal, Dicle boyunca uzanan tarlaları sulamak ve meyve ağaçları ile arpa yetiştirmek için Yukarı Zap'ta başlayan 18 kilometre uzunluğundaki "bereket kanalı"nı kazmasıyla övünür. En iddialı su projesi ise Sanherib'in Ninova bölgesini sulamak ve başkente gerekli suyu sağlamak üzere yaptırdığı sistemdi. Uzunluğu 150 kilometreyi aşan dört kanal sisteminin yanı sıra tüneller, barajlar ve Jerwan'daki gibi su kemerleri inşa etti.⁷⁹ Ağır

76 A. Caubet, *Khorsabad...*, a.g.e.; J. Elayi, *Sargon II...*, a.g.e., s. 201-210.

77 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 512-513 ve fig. 25.1.

78 J. Elayi, *Sennacherib...*, a.g.e., s. 183-185.

79 F. M. Fales ve R. Del Fabbro, "Back to Sennacherib's Aqueduct at Jerwan: A Reassessment of the Textual Evidence", *Iraq* 76, 2014, s. 65-98; J. A. Ur, "Sennacherib's Northern Assyrian Canals: New Insights from Satellite Imagery and Aerial Photography", *Iraq* 67, 2005, s. 317-345.

yüklerin taşınması veya yeni malzemelerin getirilmesine yönelik yeniliklerle ilgileniyordu. Hiç şüphesiz, suyu daha yüksek bir seviyeye çıkarmakta kullanılan "Arşimed vidası"nın ve büyük heykellerin kalıba dökülmesi ile belirli alaşımların üretimi gibi metalürji alanındaki buluşların da temelinde o vardı.⁸⁰ Bu yenilikleri yapmasına yardımcı olan ya da kendileri yapan mühendisleri cömertçe ödüllendirirdi. Ayrıca taş ve tuğla su yolları, kil borular ve lağım çukurları kullanarak bir kent kanalizasyon sistemi kurmuştu. Sokaktaki tahliye boruları binalardan gelen atık suyu topluyordu.

Asur kaynaklarında iki tür köprüye rastlanır: askeri seferler sırasında kullanılmak üzere geçici ve kalıcı. Geçici köprü, birbirine bağlı tomruklardan yapılmış bir sal veya deri tulumlar üzerinde taşınan ahşap bir platformdan oluşmaktadır. Kalıcı köprü taş, duvar ve tuğladan inşa edilir. Kereste, örneğin sedir, uzun mesafeler boyunca kısmen kara kısmen de su yoluyla taşınırlar: ikinci durumda kütükler gemiye istiflenir ya da kış tarafına bağlanarak sürüklenir. En zoru, 6 metre yüksekliğinde ve 40 ila 50 ton ağırlığındaki devasa taş boğaların taşınması olmuştur. Testiate taş ocağı öteki kıyıda olduğundan Dicle Nehri üzerinden karşı kıyıya taşınmaları gerekmiştir. Gemiler sık sık ağırlık yüzünden battığından, Sanherib Dicle'yi geçmek zorunda kalmamak için nehrin aynı kıyısında yer alan Balatai'de yeni bir taş ocağı bulur. Sarayında bulunan bir alçak kabartmanın tasvirine bakılırsa, boğa heykeli dört grup tarafından halatlarla çekilerek makaralar sayesinde daha kolay hareket eden bir kuzanın üzerine yerleştirilmektedir.⁸¹

Mimari ve Güzel Sanatlar

Asur mimarisi, kazılarda ortaya çıkarılan binalar, kraliyet yazıtlarındaki, mektuplardaki ve idari metinlerdeki bina tanımları ve önceki krallar tarafından inşa edilen binaların hatırlanması sayesinde bilinmektedir.⁸² III. Tiglat-Pileser tarafından Nimrud'da inşa edilen

80 J. Elayi, *Sennacherib...*, a.g.e., s. 191-192.

81 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 518-520 ve fig. 25.3.

82 A.g.e., s. 423-492.

saray, çok sayıda oyma döşeme taşı dışında korunamamıştır, ancak yazıtlarında muazzam boğa ve beş ayaklı aslan heykellerini ve onu süsleyen kem göze karşı koruyucu figürleri betimler; içine “Hatti ülkesinden bir sarayın kopyası” (*bit hilani*) yerleştirilmiş ilk Asur sarayı olduğu tahmin edilmektedir.⁸³ Til Barsip’in sarayını, özellikle de aslan avı, haraç ve esir alayları ile bir deniz savaşı gibi anlatı sahneleri içeren duvar resimlerini restore etmiştir. II. Sargon’un yeni başkenti Horsabad’ın mimarisi, başta neredeyse tamamı kazılmış olan ve kraliyet yazıtlarında uzun uzun tasvir edilen kraliyet sarayı olmak üzere çok iyi bilinmektedir: oyma alçak kabartmalar, duvar resimleri ve heykellerle zengin bir şekilde dekore edilmiştir. Kabartmalarda temsil edilen konular haraç ödeyenlerin oluşturduğu alaylar, askeri seferler, kraliyet avları ve kraliyet şölenleridir. Birçok salonun tavanı geometrik desenlerle boyanmıştır. Saray ve tapınakların cepheleri, sembolik figürler taşıyan emaye tuğlalarla süslenmiştir.

Sanherib Ninova’yı büyük ölçüde yeniden inşa etti. “Güneybatı sarayı” olarak adlandırılan sarayı bulunmuştur. Taht odasındaki kabartmaların düzeni babasının sarayındakilerden esinlenilmiştir. Gelgelelim dev hayvan heykellerinden beşinci bacağı kaldırarak yenilik yapmıştır. Askeri seferlerinin tasviri otuz sekiz odadan üçüyle sınırlıdır ve bunlar sadece ilk üç seferini anlatır, çünkü heykeltraşlar bu kabartmaları saltanatının başında gerçekleştirmişlerdir. Tasvirlerin esas odak noktası, taş ocaklarından taş çıkarma, muazzam boğa heykellerinin oyulması ve saraya ulaştırılması, hatta devasa taş parçalarının ve tomrukların su üzerinde taşınması gibi teknik becerilerdir. Duvar kabartmalarının formatı farklıdır: sahneler devamlılık içinde tasvir edilir ve yazıtlar kısa lejantlarla sınırlıdır. Asarhaddon geleneksel başkentlerde yeni yapılar inşa etmek yerine mevcut yapıları restore etmiştir; örneğin veliaht prensin ikamet ettiği Tarbisu (günümüzde Şerif Han) sarayı ve Nimrud cephaneliğindeki duvar resimleri gibi. Aşurbanipal’in Ninova’daki başlıca projesi, veliaht prensin “kuzey sarayı” diye adlandırılan sarayının

83 RINAP 3, p. 123, no: 47, rev., ll. 17’-18’.

yeniden inşasıydı. Dev boğaların yerini kapıların dik kısımlarındaki kem göze karşı koruyucu figürler almıştır. Alçak kabartmalar askeri seferleri, av sahnelerini ve Elam Kralı Teumman'ın kellesinin bir ağaca asılı olduğu kraliyet şölenini tasvir eder. Kral Sin-şarru-işkun son büyük mimari projeyi üstlenir: I. Tukulti-Ninurta tarafından inşa edilen İhtar tapınağını yıkarak Asur'da yeni bir Nabu tapınağı kurmak.

Heykel, taş oymacılığı ve resim dışında Asur sanatı başka şekillerde de ifade edilmektedir. Kazılarda yüzlerce mühür keşfedilmiştir. Ana işlevleri koruma ve kimlik doğrulamadır. Mühürler bir alanı veya bir nesneyi kapatmakta kullanılırdı: örneğin, içinde mal bulunan bir çanta iple bağlanarak kapatılır, düğüme kil sürülür ve üzerine gönderenin yahut sorumlu kişinin mührü basılırdı. Mühürler ya yuvarlanarak kullanılan silindir mühürlerdir ya da vurulan damgalardır.⁸⁴ Silindir mührün yapımında kullanılan malzemeler çoğunlukla hematit (kantaşı) olmakla birlikte lapis lazuli, kaya kristali veya akik gibi değerli taşlardır. Yeni Asur döneminde temsil edilen konular ritüel ve av sahneleridir. MÖ VII. yüzyılda, tanrının yerini genellikle hilal veya şimşek gibi simgelerinin aldığı görülür. Kişinin hayvanla karşı karşıya geldiği sahneler de oldukça yaygındır. Toprak kaplar Mezopotamya'da MÖ 5. binyıldan itibaren ortaya çıkar. Pişmiş toprak üzerine sırlama uygulaması ise MÖ 2. binyıldan bu yana bilinmektedir. Camı malzemelerin üretimi de bu dönemde gelişir, ancak MÖ 1. binyılda Aşurbanipal'in kütüphanesindeki metinlerde tanımlanan yeni kimyasal işlemler sayesinde, bilhassa vazolar, şişeler ve kolye uçlarında kullanılan yarı saydam camlar üretilir. Kazılarda Yeni Asur dönemine ait çok sayıda fildişi nesne bulunmuştur. Ağırlıklı olarak mobilya dekoru şeklinde kullanılırlar. O dönemde fil fildişi kullanılıyordu, su aygırı fildişi değersizleşmişti. Aslında, fildişi nesnelerin büyük çoğunluğu Suriye-Fenike kıyılarında üretilmiş ve Asur kralları tarafından savaş ganimeti olarak getirilmiştir. Bu nesnelerin küçük bir kısmı yerel üretimdir, sarayların alçak

84 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 761-763.

kabartmalarındakilere benzeyen konu ve biçimler kullanılmış, ince fildişi levhalar üzerine çizgisel bir teknikle kazınmıştır.

Altın, gümüşün ortalama dört ila sekiz katı değerinde olan oldukça kıymetli bir madendir. Dolayısıyla sürekli eritilip yeniden şekillendirildiğinden bulunan altın nesne sayısı nispeten azdır. Yeni Asur döneminde altın, takılarda, temel tabletlerinde, anıtsal süslemelerde ve mobilyalarda (altın veya altın kaplama) kullanılmıştır. 1988-1990 yıllarında Nimrud'da keşfedilen dört tuğla tonozlu mezarın üçünde büyük miktarlarda altın, altın gümüş alaşımı ve gümüş mücevher ve kişisel eşyalar bulunmuştur. Mezarların ikisinde ölen kişileri Asur kraliçeleri olarak tanımlayan yazıtlar mevcuttur.⁸⁵ Ölüler mezarların içinde yer alan pişmiş toprak, taş ve tunç lahitlerde yatmaktadır. En eski sakini II. Aşurnasirpal'in ve daha sonra IV. Salmanassar'ın karısı Mulissumukannişat-Ninua gibi görünmektedir, ayrıca on iki kişi daha buraya gömülmüştür. Son iki sakin, III. Tiglat-Pileser'in ve ardından IV. Salmanassar'ın karısı İaba/Banitu ile II. Sargon'un eşi Atalia'dır. Taş lahitten 14 kilo altın ve gümüş takı ile aksesuar çıkarılmıştır. En dikkat çekici altın nesneler asma yapraklarından bir taç, çifte gül biçimli bir kâse, bir ibrik, bir mühür ve altın ve lapis-lazuliden silindirdir.

85 M.M. Hussein, M. Altaweel ve M. Gibson, *Nimrud: The Queens' Tombs*, a.g.e.

V. Salmanassar'ın Kısa Süren Saltanatı (MÖ 726-722)

V. Salmanassar iki isimle bilinir: Veliaht prens iken almış olabileceği resmi Asurca ismi Salmanuüşared, “Salmanu (tanrısı) asıl olandır” ile doğduğunda verilen isim olması muhtemel Ululayu, “*Ululu* (eylül) ayında (doğan)”.¹ Asur İmparatorluğu’nda sadece beş yıl hüküm sürmüştür ve kaynakların eksikliğinden ötürü hükümdarlığı hakkında çok az bilgi mevcuttur. Diğer Asur kralları gibi askeri seferleriyle alakalı ne bir yıllık ne de herhangi bir resmi yazıt bırakmamıştır. Peki neden böyle olmuştur?

Her zaman keşiflerin tesadüfüne güvenilebilir ancak ikametgâhı olan Nimrud sarayında yapılan kazılarda hiçbir şey bulunamamış olması şaşırtıcıdır. Saltanatı çok kısa sürdüğünden kâtiplerin onun yıllıklarını yazmaya vakit bulamadıkları söylenir. Bu bir öncekinden daha geçerli bir söylem değildir: örneğin Tiglat-Pileser gibi diğer Asur kralları ilk seferlerini dahi kâtiplerine anlattırmıştır. Belki kâtipler kayda değer hiçbir şey yaşanmadığından hükümdarlığının ilk yıllarını anlatmamışlardır. Halefi Sargon’un Salmanassar’ın resmi yazıtlarını ortadan kaldırtıp kaldırtmadığı sorusu da gündeme gelmiştir ki bu imkânsız değildir çünkü veraset süreci ihtilafı geçmiştir.² Dolayısıyla bu kralın hükümdarlığına ilişkin kaynaklar yalnızca

- 1 K. Radner, “Salmanassar V. in den Nimrud Letters”, *AfO* 50, 2003-2004, s. 96-97; PNA 3/2, s. 1375-1378.
- 2 SAA 19, s. II-III; J. A. Brinkman, “A Legal Text from Babylon Dated in the Reign of Shalmaneser V”, *NABU*, 2008, no: 1, 13, 8, 3. not.

Asur kraliyet listeleri, Babil kronikleri, birkaç mektup, idari ve yasal belgeler, aslan şeklindeki tunç ağırlıklar üzerindeki kısa yazıtlar ve başta Kutsal Kitap ve Josephus³ olmak üzere daha eski veya yeni belgelerde nadiren geçen bahsidir. Saltanatı hakkındaki kaynakların yetersizliği, Sur kuşatması gibi tarihi kesin olarak verilemeyen az bilinen olayların ona atfedildiği anlamına gelmektedir.

Ailesi

V. Salmanassar, Asur kraliyet listesine göre III. Tiglat-Pileser'in oğludur.⁴ Babasının 40-50 yaşlarında tahta geçtiği kabul edilirse, uzun süre veliahtlık yapmasının ardından iktidara geldiğinde kendisinin de muhtemelen orta yaşlarda olduğu söylenebilir. Nimrud'daki kraliçelerin mezarındaki yazıtlara bakılırsa karısı İaba/Banitu'dur.⁵ Asur'daki benzer diğer örneklerle göre, önce Tiglat-Pileser'in karısı olup onun ölümünden sonra Salmanassar'la evlenmiştir. Bu durumda, babasının dul eşiyle evlenen Salmanassar'ın annesi, Tiglat-Pileser'in adı bilinmeyen başka bir eşidir.⁶ Daha az olası başka bir varsayım ise yeni öne sürülmüştür: İaba ve Banitu iki farklı kadındır ve Salmanassar'ın karısı Banitu adına yazılmış nesneler, iki kral arasındaki gergin ilişki nedeniyle Sargon'un karısı Atalia tarafından ganimet olarak onun mezarına bırakılmış olmalıdır.⁷

Salmanassar'ın en az iki erkek kardeşi vardır. Biri Tiglat-Pileser'in oğlu olan Sargon'dur. Diğer kardeşi Sin-ahu-usur'la ise aynı anneden olmaları muhtemeldir. Horsabad'daki büyük konutun yazıtlarında "vezir-i azam ve Sargon'un gerçek kardeşi" şeklinde

3 PNA 3/1, s. 1077; K. et S. Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", içinde A. Baruchi-Una ve diğ. (yay. haz.), "Now It Happened in Those Days", *Studies in Biblical, Assyrian, and Other Ancient Near Eastern Historiography Presented to M. Cogan*, 2, Winona Lake, 2017, s. 428-433.

4 A. K. Grayson, "Königslisten und Chroniken. B. Akkadisch", *RIA* 6, 1980, s. 115.

5 M. M. Hussein, M. Altaweel et M. Gibson, *Nimrud: The Queens' Tombs, a.g.e.*

6 PNA 1/2, s. 265; S. Dalley, "Yabā, Atalyā and the Foreign Policy of Late Assyrian Kings", *SAAB* 12, 1998, s. 83-98.

7 K. Ve S. Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", alıntılanan makale, s. 394-395.

takdim edilmiştir. [Tanrı] *Aşur'a mektup'a*⁸ göre Sargon'un Urartu'ya karşı düzenlediği sekizinci sefere katılmıştır. Bununla birlikte, Horsa-bad'da bulunan bir alçak kabartmada Sargon'un karşısında biri veliaht prens, yani oğlu Sanherib, diğeri de kardeşi Sin-ahu-usur olabilecek iki figür temsil edilmiştir.⁹ Ne var ki bu ikinci kişinin görünümü değiştirilmiş, sakalı ve kafa sargısı çıkarılmıştır. Belki de veliaht prensle aynı düzlemde temsil edilince fazla önemsendiğinden Sargon ona haddini bildirmek istemişti. Salmanassar'ın bir oğlunun olmuş olması da mümkündür: Ninova'da bulunan, kâtip Kabti tarafından Sargon ya da Asarhaddon'a gönderilmiş bir mektuba göre "Salmanassar'ın oğlu ve sarayın amiri" olan Aşur-da"ın-aplu. Bahsi geçen kralın V. Salmanassar mı yoksa III. Salmanassar mı olduğu bilinmemektedir.¹⁰

Veliaht Prens

V. Salmanassar ne zaman veliaht prens olarak belirlendi? Nimrud'da bulunan altı alçak kabartma parçasında babası kral ile birlikte veliaht prensin ayırt edici işaretleri olan iki bantlı taç ve arkada dalgalanan şeritlerle tasvir edilmiştir. Tasvirlerden biri MÖ 745 yılında Babil'e karşı yapılan seferin, diğerleri ise MÖ 740, 738 ve 734 yıllarındaki seferlerin temsilidir.¹¹ Tiglat-Pileser hükümdarlığının başında veliaht prensi belirlemiş olabilir, bu bir yeniliktir. Amaç, halefiyet hususundaki anlaşmazlıkları en baştan kestirip atabilmektir. V. Salmanassar'ın veliaht prensken babası Tiglat-Pileser'e yazdığı mektuplardan bazıları günümüze ulaşmıştır. Hiç şüphe yok ki edebiyat

- 8 N. N. May, "What can be learned from the destruction of figurative complexes?", içinde N. N. May (yay. haz.), *Iconoclasm and text destruction in the ancient Near East and beyond*, Chicago, 2012, s. 175-186.
- 9 E. Guralnick, "A partially re-cut relief from Khorsabad", içinde *a.g.e.*, s. 517-528.
- 10 SAA 16, s. 91-92, no: 98 ve 99, l. 9'; K. ve S. Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", alınt. makale, s. 425-426.
- 11 R. D. Barnett ve M. Falkner, *The Sculptures of Aşur-naşir-apli II (883-859 BC), Tiglath-pileser III (745-727 BC), Esarhaddon (681- 669 BC) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*, Londres, 1962, c. VIII; H. Tadmor, *The Inscriptions of Tiglath-pileser III...*, *a.g.e.*, s. 240-257.

ve savaş sanatı da dahil olmak üzere haleflerinin de ileride alacağı eğitimi almıştır.¹² O zamanlar doğumda verilen Ululayu adını kullanıyordu. Bu mektuplar Tiglat-Pileser'in başkenti Nimrud'dan gelmektedir. Her biri üzerinde anlaşılmış bir sözle başlar: "Efendim krala, hizmetkârınız Ululayu. Efendim krala sağlık dilerim! Asur iyi durumda, tapınaklar da ve kralın bütün kaleleri de. Efendim kral, gerçekten mutlu olabilir."¹³

Tabletteki kırık yüzünden gönderenin adı bulunmayan bir mektup Que Kralı ve Kraliçe'nin ev halkına ait on atının gönderilmesiyle ilgilidir: veliaht prens Salmanassar yahut Sanherib olabilir.¹⁴ Başka bir mektup ise sadece üzerinde mutabık kalınan sözü içermektedir: muhtemelen veliaht prensin idari bölgesinde her şeyin yolunda olduğunu belirten rutin bir rapordur.¹⁵ Batılı elçiler hakkında yazılmış mektup daha karmaşıktır, özellikle de sözde bilinen ama bizim bilmediğimiz gerçekler geliştirilmediğinden. Kummuhu, Karkamış, Maraş, Samal, Aşdod ve Moab'dan gelen elçiler, veliaht prensin izni olmadan Til Barsip ve Guzana'dan geçmiştir. Fırat'ı geçmelerine izin vermek ve onları Kubana[ş] (Tell Hanafız) şehrinde alıkoymak üzere bir memur gönderir. Kummuhu'dan evine dönen ve krala iletme üzere kendisinden bilgi beklediği başka bir elçiden bahsedilmektedir. Talimatlarını almak üzere babasını görmek ister.¹⁶ Diğer iki mektup, sazlık ya da buz olarak yorumlanan mal denkleminin krala gönderilmesiyle ilgilidir. İkinci ihtimal imkânsız değildir, zira MÖ 2. binyılda bile Mari sarayındaki şarap ve yiyecekleri soğutmak için Tur Abdin dağından buz getirilirdi¹⁷ — zamanından önceki bir buzdolabı!

12 SAA 19, s. I-li; S. Zamazalová, "The education of Neo-Assyrian princes", içinde K. Radner ve E. Robson (yay. haz.), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford, 2011, s. 313-330.

13 SAA 19, s. 10, no: 8, ll. 1-8.

14 *A.g.e.*, s. 160, no: 158; K. Radner, "Salmanassar V. in den Nimrud Letters", alıntılanan makale, s. 97-98.

15 SAA 19, s. 13, no: 11.

16 *A.g.e.*, s. 10-11, no: 8.

17 *A.g.e.*, s. 11-12, no: 9-10.

Bu yazışma sırasında veliaht prens nerede ikamet ediyordu? Kuzey Suriye gibi batı bölgelerinden sorumluydu. Ancak başka sorumlulukları da yok değildi: Aşağı yukarı her yıl askeri sefere çıktığından tahtı sık sık boş bırakan babasının yerini alıyordu. Buna uygun olarak, imparatorluğun batısını da yönetiyor olsa bile, kolaylık açısından Asur'un merkezinde, başkent Nimrud yakınlarında mukim olması muhtemeldi.¹⁸

Tahta Çıkış

Tiglat-Pileser halefi Salmanassar'a ikili Asur-Babil monarşisi gibi yeni bir etiket altında devasa bir birleşik imparatorluk bırakmıştı. Ne var ki bu, fethedilen halkların tüm bağımsızlık heveslerine son verdiği anlamına gelmiyordu. Nasıl öldüğü bilinmemektedir: belki de çıktığı gereğinden fazla bir askeri seferde hayatını kaybetti. Her ne olursa olsun, uzun süredir hazırlanan halefiyeti hiçbir zorluk yaşanmadan gerçekleştirilmiş gibi görünmektedir. Babil kroniklerine göre, Salmanassar MÖ 727 yılının sonunda *tebetu* ayının (ocak) 25. gününde, yani babasının aynı aydaki ölümünden sadece birkaç gün sonra tahta çıktı.¹⁹ Bu kronikler ve tüm Asur kraliyet listeleri onun beş yıl hüküm sürdüğü ve MÖ 722 yılının *tebetu* ayında öldüğü konusunda hemfikirdir.

Saltanatının dördüncü yılı olan MÖ 723 eponimidir. Böylece saltanatlarının hep ikinci yılına isimlerini veren önceki krallardan ayrılır; sonraki krallar da bu yeniliği benimseyerek seçtikleri yılın eponimi olacaklardır. Eponim Kroniği, MÖ 727 yılı için babasının yönettiği ve kendisinin de katılmış olabileceği bir askeri seferden bahseder. MÖ 727'nin sonunda ve MÖ 726'da, bu noktada kısmen kırık olan liste Salmanassar'ın "ülkede"²⁰ kaldığını gösteriyor gibi durmaktadır. Hükümdarlığının başında neden askeri sefer

18 RINAP 1, s. 115, no: 46, ll. 28-29; K. ve S. Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", alıntılanan makale, s. 399-402.

19 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 73, Chronicle 1, i, ll. 27-28.

20 SAAS 2, s. 45 ve 59.

düzenlemez? Ya imparatorluk genelinde durum sakın olduğundan ya da önce iç sorunları çözmesi gerektiğinden. Sargon, *Aşur Nizamnamesi*'nde onu Asur'a vergi düzenlemesi ve zorunlu hizmet uygulayarak şehri geleneksel ayrıcalıklarından mahrum bırakmakla suçlamıştır. Bunu, "dünyanın kralından" yani tanrı Aşur'dan korkmadığından yaptığını söyler ki bu ciddi bir kutsala saygısızlık suçlamasıdır.²¹ Ne var ki Sargon'un bu suçlamasının asılsız olması ihtimal dahilindedir.²² İnşaat işleriyle mi meşguldü? Apku'da bulunan bir tuğla üzerindeki yazıta göre, burada bazı çalışmalar yaptırmış gibi gözükür.²³ MÖ 722 yılında Nabu tapınağını restore ettirmiştir. Her halükârda, diğer şehirlerde ve hatta hiç şüphesiz babasının inşa ettirdiği sarayda ikamet ettiği Nimrud'da bile hiçbir iş üstlenmedi.

On dokuzuncu yüzyılda Nimrud'un kuzeybatı sarayında, devasa bir boğa heykelinin altında ilginç bir keşif yapılmıştır: Üzerlerinde hem Akadça, "Asur Kralı Salmanassar'ın sarayı; Kralın 5 madeni" hem de Aramice, "Ülkenin 5 madeni. Kralın 5 madeni." yazan yazıtların yer aldığı uzanmış yatan aslan şeklinde 16 tunç ağırlık.²⁴ Ağırlıkların dokuzu Salmanassar'ın, diğerleri ise Tiglat-Pileser, Sargon ve Sanherib'in adını taşımaktadır. Dokuz ağırlık yaklaşık 1.000 gramlık ağır bir madene, yedi ağırlık ise yaklaşık 500 gramlık hafif bir madene karşılık gelmektedir. Bu ağırlıkların yorumlanması ise hâlâ tartışma konusudur. Bir varsayıma göre, üzerinde "ülkenin malı" yazan ağırlıklar Asur'a savaş ganimeti olarak gelmiş ve Asurlu kâtipler kralın adını, unvanını ve Akadça "kralın madeni" sözcüklerini ilave etmişlerdir. Başka bir varsayımsa, bunların Asur atölyelerinde üretildiği ve Salmanassar'ın ağırlık sistemini birleştirmek için ağır madenin ağırlığını azalttığı yönündedir.

21 H. W. F. Saggs, "Historical Texts and Fragments of Sargon II of Assyria. 1: The 'Aššur Charter'", *Iraq* 37, 1975, s. 14-15, ll. 31-35.

22 K. ve S. Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", alıntılanan makale, s. 424.

23 RINAP 1, s. 183-184, no: 1002.

24 RINAP 1, s. 171-181, no: 1-9; F. M. Fales, "Assyro-Aramaica: The Assyrian Lion-Weights", içinde K. Van Lerberghe ve A. Schoors (yay. haz.), *Immigration and Emigration within the Ancient Near East, Festschrift E. Lipiński*, Louvain, 1995, s. 33-55.

Samarya Seferleri

Salmanassar, Eponim Kroniği'nde belirtildiği gibi saltanatının başlangıcı hariç, MÖ 725, 724 ve 723 yıllarında seferler düzenlemiştir lakin savaştığı şehirlerin ismi maalesef eksiktir.²⁵ En çok tartışılan seferleri Samarya'ya düzenledikleridir zira Samarya'nın yıkılmasına ve İsrail Krallığı'nın sona ermesine yol açmıştır. Bu olay üç farklı kaynak tarafından aktarılmaktadır: Sargon'un yazıtları, Babil kronikleri ve çelişkilerle dolu Kutsal Kitap.²⁶ İsrail Kralı Hoşea'nın haraç ödemeyi reddederek Asur'a karşı düşmanca bir politika gütmesi Asur'un müdahalesinin ilk nedeniydi. İlâveten Asurluların düşmanı olan Firavun So ile temas kurmuştu. Mısır hâlâ birkaç rakip güç arasında bölünmüş olduğundan, bu firavunu tanımlamak zordur: Tanis hükümdarı IV. Osorkon olabilir. Samarya'nın düşüşüyle ilgili Kutsal Kitap'ta anlatılanlar başta Salmanassar'ın adını geçirir, operasyonların geri kalanı ise ismi belirtilmeyen ancak Sargon'un halefi olması mümkün bir "Asur kralı" tarafından gerçekleştirilmiştir. Kutsal Kitap'a göre Samarya'nın ele geçirilmesi Yehuda Kralı Hizkiya'nın iktidarının dördüncü ve İsrail Kralı Hoşea'nın yedinci yılında gerçekleşmiştir. Bu iki kralın saltanatları için verilen geleneksel tarihler (Hizkiya MÖ 719-699 ve Hoşea MÖ 731-722), Samarya'nın Eponim Kroniği'nde geçen MÖ 725, 724 ve 723'te yaşanmış üç sefere karşılık gelen üç yıllık bir kuşatmanın ardından MÖ 722'de düşmesiyle uyuşmamaktadır. Samarya'nın fethi Babil kroniklerince Salmanassar'a atfedilir: "Samarya kentini yerle bir etti." Kullanılan fiil (*hepu*) çok anlamlı olduğundan muğlaktır: "yıkarak", "yok etmek", "yağmalamak", "kırpıp geçirmek". Kazılar şehrin bütünüyle yıkıldığını ortaya sermemiştir, lakin Asurlular bir şehri fethettiklerini iddia ettiklerine bu onu tamamen yıktıkları anlamına gelmez.²⁷

25 SAAS 2, s. 59.

26 A. Fuchs, *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*, Göttingen, 1993, s. 197, 87-89, 34, 76, 261, 63; 2 Rois XVII, 3-6, XVIII, 9-10; A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 73, Chronicle 1, i, ll. 27-28.

27 N. Avigad, "Samaria (City)", içinde *NEAHL* 4, p. 1300-1310; S. Forsberg, *Near Eastern Destruction Datings as Sources for Greek and Near Eastern Iron Age Chronology*, Stockholm, 1995, s. 48-49.

Asıl sıkıntı, Sargon'un açıkça ve sekiz kez Samarya'yı fethettiğini iddia etmesidir: "Samarina'yı (Samarya) kuşattım ve fethettim."²⁸ Başlıca altı teori öne sürülmüştür.²⁹ Birincisine göre, Babil kronikleri Salmanassar'ın Samarya'yı değil başka bir şehri ele geçirdiğinden bahsetmektedir. İkincisine göre, Samarya kuşatması Salmanassar tarafından başlatılsa da Sargon tarafından tamamlanmıştır. Üçüncüye göre Samarya'nın fethi Sargon tarafından üstlenilir çünkü bu olay selefinin hükmünün sonunda gerçekleşmiştir. Dördüncü teori Sargon'u Salmanassar'ın başarısından kendine pay çıkarmakla suçlar. Beşinciye göre, MÖ 727-719 yılları arasında Samarya'nın dört kez fethi söz konusu olmuştur ve bunların ilk üçü Salmanassar'a aittir. En olası olan altıncı teoridir: Samarya iki kez fethedilmiştir; ilki MÖ 722'de İsrail Kralı Hoşea'yı tahtından eden Salmanassar, ikincisi de şehrin Hama Kralı İaubidi'nin koalisyonuna katılması nedeniyle MÖ 720'de Sargon tarafından. Bu olay Sargon'un son yazıtlarında, saltanatının başındaki hareketsizliği gizlemek amacıyla MÖ 722'de tahta çıktığı yıla kadar geriye çekilir.³⁰

Öteki Seferler

Salmanassar'a atfedilen başka askeri eylemler de mevcuttur; bunların bazıları doğrulanmamış, bazıları ise en azından doğrulanması gereken varsayımlar olarak birtakım zayıf kanıtlardan çıkarılmıştır. Sur'un beş yıl süren kuşatması, dolaylı yoldan MÖ 8. yüzyılın Sur yıllıklarına kadar iz sürebilen MÖ 3. yüzyılda yaşamış Yunan yazar Bergamalı Menandros'tan esinlendiği iddia edilen Josephus tarafından anlatılır. Bu kuşatma Salmanassar'ın hükümdarlık dönemine atfedilir, ancak süresi saltanat dönemini aştığından hatalıdır. Gerçekte, yazıtlarının belirttiği gibi Sargon'un hükümdarlığının sonunda, Kıbrıs'taki olaylarla bağlantılı gerçekleşmiştir.³¹

28 A. Fuchs, *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*, a.g.e., s. 197.

29 J. Elayi, Sargon II..., a.g.e., s. 48-51; S. Hasegawa ve diğ., *The Last Days of the Kingdom of Israel*, Berlin-Boston, 2019.

30 H. Tadmor, "The Campaigns of Sargon II of Assur: A Chronological-Historical Study", *JCS* 12, 1958, s. 33-39.

31 Josèphe, *Antiquités juives* IX, 14, 3, § 288; J. Elayi, Sargon II..., a.g.e., s. 69-78.

Salmanassar'ın batıdaki diğer askeri eylemleri de dolaylı olarak bilinmektedir. Tiglat-Pileser, MÖ 730 ya da 729 yılında Tabal Kralı Uassurme'nin yerine Huli'yi geçirir. İlâveten, selefi tarafından sürgün edilen Huli'yi MÖ 713 yılında yeniden tahta çıkaracaktır.³² Tabal'ın komşu bölgesi Hilakku'nun (Kilikya Trakea) da Salmanassar tarafından fethedildiği varsayılsa da burayı fethettiğini ve Tabal'ın yeni kralı Ambaris'e verdiği iddia eden Sargon'dur.³³ Benzer şekilde, Que'nin bir Asur eyaletine dönüşmesi Salmanassar'ın değil, Sargon'un bir mektubunun yeni yorumuna göre, Sargon'un hükümdarlığının MÖ 715 yılında Frigya kralı Midas tarafından alınan şehirleri yeniden fethettiği dönemine dayanmaktadır.³⁴ Samal'ın bir Asur eyaletine dönüştürülmesi, yakın zamanda yayımlanan bir yasal belgeye göre MÖ 713 yılından öncedir, fakat bunu Salmanassar'a yoracak hiçbir kanıt yoktur.³⁵

Salmanassar'ın Asur ve Babil kralı olarak hüküm sürdüğü dönem birkaç yazıtla belgelenmiştir. Bir köle satış sözleşmesi Asur kralı olarak hüküm sürdüğü ikinci yıldan (MÖ 725) kalmaz. Bir Babil hukuk metni Babil'deki hükmünün üçüncü (MÖ 724) yılındandır. Sargon zamanından kalma bir yazıt, Der'de yine MÖ 724 yılından kalma bir arazi işlemini düşündürmektedir. *Aşur'un kırık çömlek parçası* (ostrakon) diye adlandırılan Aramice bir mektup, Salmanassar'ın Bit-Adini'de gerçekleştirdiği sürgünlere atıfta bulunur; Bit-Adini burada Bit-Dakkuri'nin Keldani kabilesinin bir parçası olarak anlaşılmalıdır.³⁶ Babil'de nispeten sakin bir durumu miras almış olmasına rağmen, Babil kralı olarak Keldani kabilelerinin tehdidiyle mücadele etmek zorunda kalması şaşırtıcı değildir. Sargon zamanından kalma bir mektup parçası tam olarak Salmanassar, Der ve Kaldea'dan bahsetmektedir.³⁷ Son olarak, Babil'de çalışan memur

32 ARAB I, s. 288, § 802; II, p. 11, § 24.

33 ARAB II, s. 40-41, 45-46, 51-52, § 80, 92, 99.

34 G. B. Lanfranchi, "Sargon's Letter to Aššur-šarru-ušur: An Interpretation", *SAAB* 2, 1988, s. 59-64.

35 B. I. Faist, "Die Keilschrifttafel aus Sam'al (Zincirli)", *SAAB* 20, 2013-2014, s. 36-39.

36 KAI, s. 282-284, no: 233, ll. 14-15.

37 K. ve S. Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", alıntılanan makale, s. 416-418 ve 433.

Bel-ikişa'nın Sargon'a yazdığı Ninova'da bulunan bir mektup, ondan gelip Babil'in Tiglat-Pileser ve belki de Salmanassar tarafından kaldırılan ayrıcalıklarını geri vermesini istemektedir.³⁸

Saltanatının Sonu

Salmanassar'ın nasıl öldüğü kaynak yetersizliği nedeniyle bilinmemektedir. Sadece Babil kronikleri "kaderine doğru gitmek"³⁹ anlamına gelen nötr bir terim kullanarak ölümünden çok kısaca bahseder; bu sözün hem doğal hem de şiddetli bir ölümü ifade etmesi mümkündür. Sargon tarafından tahttan indirildiğine dair bir beyan da yoktur. Ne var ki Sargon'un güç mücadelesi ve Salmanassar'a yönelik suçlamaları onu tahttan alaşağı ettiğini düşündürebilir. Salmanassar'ın hayatını bu iktidar mücadelesinde kaybedip kaybetmediği sorusu cevapsız kalmaya devam etmektedir. Sonuç olarak, eldeki yetersiz kaynaklar bu kısa hükümdarlık dönemine pek ışık tutmamaktadır. Salmanassar'ın Asur İmparatorluğu'nu halefine nasıl bıraktığı hakkında fikir sahibi olmak için Sargon'un saltanatının başlangıcına ilişkin yazıtlarına bakmak gerekir. MÖ 722'den sonra patlak veren sayısız isyana bakılırsa, imparatorluğun dengesi bozulmuş olmalıydı.

38 SAA 17, s. 26-27, no: 23, ll. 21-26.

39 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 73, Chronicle 1, l. 29.

II. Sargon, Dünyanın Kralı (MÖ 721-705)

II. Sargon belli ki MÖ 2335-2279 yılları arasında hüküm sürmüş olan, adını taşıdığı ünlü Agadeli veya Akadlı Sargon'u kendine model olarak benimsemişti.¹ Her şeyden önce, MÖ 721 yılında miras aldığı Asur İmparatorluğu'nu hatırı sayılır ölçüde genişleten ve geliştiren savaşçı bir kraldı. Hükümdarlığı, bize kadar ulaşan yüksek sayıda yazıt sayesinde selefi V. Salmanassar'inkinden daha iyi bilinmektedir.² Saltanatının görkemini gelecek nesillere aktarma arzusundan ötürü askeri seferlerini kutlayan, tahttaki yıllarına göre tarihlendirilmiş ayrıntılı yıllıklar yazdırdı. Ne var ki açığa serilen bu kronoloji, yapılan propagandaya göre eğilip bükülmekte ve bazen yerini coğrafi bir düzene bırakmaktaydı. Bu, taş yahut metal üzerine kazılı tüm diğer resmi yazıtlarda takip edilen sıralamadır. En çok bulunan yazıtlar kil tablet üzerine yazılmış mektuplardır: bazıları Sargon'a atfedilebilecek, diğerleri ise dönemindeki çeşitli kişilere ait olan yaklaşık 1.300 mektup. Horsabad'daki sarayının duvarlarına, bazen bir lejant eşliğinde en görkemli fetihlerini resmettirmişti.³ Sargon'un iktidarının tarihi Babil, Urartu, Mısır, Kutsal Kitap ve Yunan kayıtları gibi dış kaynaklarda da mevcuttur.

1 J.-J. Glassner, "Sargon "roi du combat", *RA* 79, 1985, s. 115- 126; J. G. Westenholz, *Legends of the Kings of Akkade*, Winona Lake, 1997.

2 J. Elayi, *Sargon II...*, a.g.e., s. 5, no. 16.

3 P. Albenda, *The Palace of Sargon King of Assyria. Le Palais de Sargon d'Assyrie*, Paris, 1986.

Sargon'un Portresi

Sargon, sarayının alçak kabartmalarında sıklıkla temsil edilmiş ve kraliyet yazıtlarında defalarca kendini anlatmıştır. Mantıken, fiziksel ve ahlaki portresini zorlanmadan çizmemiz mümkün olmalıydı. Gelgelelim, gerçekte olduğu gibi değil görülmek istediği gibi bir görüntü çizdiğinden durum böyle değildir. Kâh ayakta durur, kâh savaşı, avlanır, dinleyicilere hitap eder veya bir şölene katılır. Bir yay ve sadak, ya da kılıç ve mızrak ile silahlanmıştır. Kıyafeti nadiren değişir: gül motifleriyle süslenmiş uzun, kısa kollu bir cübbe ve üzerinde nakış ve püsküllerle bezeli geniş bir ceket. Ayaklarına sandalet giyer, başında güllü şeritlerle ve uzun kurdelelerle donatılmış konik uçlu yüksek bir taç yer alır. Küpenin yanı sıra koluna ve bileğine bilezik takar. Kollarının güçlü kas yapısı vurgulanmıştır. Yüz hatları basmakalıptır; büyük badem biçimli gözleri, ince dudakları ve ince bir bıyığı vardır. Uzun sakalı ve kıvrık saçları oldukça sofistike biçimde şekillendirilmiştir. Genellikle etrafındaki insanlardan daha uzun boylu tasvir edilse de bu kuşkusuz hakikati yansıtmaz, yalnızca üstünlüğünü belirtmek içindir.

Yazıtlarında kendisine yakıştırdığı karakter özellikleri de propaganda niteliğindedir, lakin eylemleri ve hükümdarlığını yürütme biçimi aracılığıyla kişiliği hakkında bir fikir edinebiliriz. Aşırı gururlu bir tavır sergiler ve gerçek bir kişi kültü geliştirir. Tanrıların kendisine, seleflerinkinden çok daha üstün, olağanüstü bir zekâ bahşettiğine inanmaktadır. Ona eşi benzeri olmayan bir imparatorluk emanet etmiş ve şöretin zirvesine ulaşmasını sağlamışlardır.⁴ Narsisizmi onu imparatorluğunun her yerinde kendini temsil etmeye yöneltir: yol kenarlarına ve önemli yerlere Aşdod, Larnaka, Tell Aşarneh, Necefabad ve Tangivar'dakiler gibi steller diker.⁵ Sargon savaşçı bir

4 ARAB II, s. 39, 55-56, 62-63, § 77, 105, 119; A. Fuchs, *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad, a.g.e.*, s. 75, XIV, l. 2; 37, Zyl. 38; PNA 1/1, s. 43.

5 F. J. Kreppner, "Public Space in Nature: The Case of Neo-Assyrian Reliefs", *AFO* 29, 2002, s. 363-383; H. D. Galter, "Sargon II. und die Eroberung der Welt", içinde H. Neumann ve diğ. (yay. haz.), *Krieg und Frieden im Alten Vorderasien*, RAI 52, Münster, 2014, s. 329-343.

kral, tarihi selefi Agadeli Sargon'un izinde dünyayı fethetmeyi hayal eden megaloman bir fatihtir. Kendine "dünyanın kralı" (*šār kiššati*) ve "(dünyanın) dört bucağın(ın) kralı" (*šār kib-rāt arba'i*) unvanlarını vermiş⁶ ve tüm savaşlarda her yerde ve her zaman hazır olarak tanımlamıştır: yönetir, saldırır, yok eder, katleder, esir alır. Savaşırken öldüğü ve hiç şüphesiz haleflerinden çok daha fazla savaştığı doğrudur fakat on yedi yıl süren askeri seferleri sırasında sürekli risk alması mümkün değildi. Nitekim ileri gelenlerinden biri onu uyarmıştır: "Elbette efendim kral savaşın kalbine girmemeli! Tıpkı kral atalarınızın yaptığı gibi bir tepede mevzilenin ve bırakın generalleriniz savaşsın!"⁷ İddialarının aksine MÖ 711'de Aşdod'a karşı seferi yöneten kendisi değil başkomutanıydı.

II. Sargon tanrıların, düşmanlarının suçlu ve dinsiz olmaları nedeniyle adil olan savaşlarını onayladığına inanıyordu. Betimlediği zulümler onun için savaşın doğal kısımlarıydı. Baş vücuttan ayırma geleneksel bir uygulamaydı çünkü düşmanların kafaları savaş ganimeti olarak kâtipler tarafından bir tür kayıt defterine kaydedilirdi. Katliam tasvirleri bazen Delacroix'nın resimleri gibi kırmızının fazlasıyla kendini gösterdiği şiirsel görüntülere sahip bir savaş estetiğini de ifade eder: "Vadilerde ve uçurumlarda su gibi kan akıttım, ovaları, tepeleri ve dağları yeni açmış dağ laleleri gibi kırmızıya boyadım."⁸ Ne var ki tasvir edilen zulümlerin bazıları Karalla'nın şefi Amitaşı'nın iki oğlunun öldürülüşü gibi dayanılmazdır. Derilerinin canlı canlı yüzüldüğünü ve babalarının yağıyla pişirildiklerini anlatır.⁹ Bununla birlikte, gerçek ile yazıtlarda ve figüratif temsillerde gözdağı vermek için kullanılan söylemi birbirinden ayırmak gerekir. Sargon, babası III. Tiglat-Pileser'den miras aldığı ve bugün bile hâlâ

6 A. Fuchs, *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*, a.g.e., s. 32, Zyl. 2.

7 SAA 16, s. 74, no: 77, rev., ll. 3-8.

8 ARAB II, s. 60-62, § 118; B. R. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*, Bethesda, 2005, s. 798; N. N. May, "The vizier and the brother: Sargon II's brother and vizier Sîn-aḫu-ušur and the neo-assyrian collateral branches", *BiOr* 74, 2017, s. 492-527.

9 H. Winckler, *Keilschrifttexte Sargons, König von Assyrien (722-705 v. Chr.) I*, Leipzig, 1989, s. 146, ll. 9-11.

kullanılan bir kavram olan psikolojik savaş tekniğini kullanırdı.¹⁰ Ayrıca geleneksel savaş yöntemlerini de uygulamış, bilhassa askeri istihbarat ve stratejide ustalaşmıştı.¹¹ Asur İmparatorluğu dört bir yandan düşmanlarla çevrili olduğundan, onlarla birbiri ardına metodik bir şekilde savaşmış ve beklenmedik baskınların yarattığı etkiden fazlasıyla yararlanmıştır. Sargon, birlikleriyle ilişkisi bakımından karizmatik bir liderin tam tersiydi. İtaati ve disiplini pekiştirmek amacıyla onlara sert davranır ancak motivasyonlarını yüksek tutmak için yağmalama hakkı verirdi. İsyan olasılığını sınırlamak adına çok sayıda etnik kökenli askerin bir arada yer aldığı heterojen bir ordu kurmuştu. İmparatorluğun sınırlarını genişletmek adına sürdürdüğü daimî fetih siyaseti ekonomik hedefleri de dikkate alıyordu. Zengin kaynaklara sahip bölgelere odaklanırken ekonomik getirisi az olanları göz ardı etmişti.

Asur geleneğini doğrudan takip eden Sargon tüm girişimlerine tanrıları da katardı. Kendisi de Aşur'un rahibi ve Enlil'in valisiydi. Selefleri gibi o da askeri seferlerini tanrı Aşur'un emirleri doğrultusunda gerçekleştirirdi. Sefer sırasında desteğini almak adına ona dualar eder, zafere ulaşmak için ritüelleri yerine getirir, kurbanlar adardı. Dönüşünde ise tanrısına sefer hakkında detaylı bilgiler veren bir mektup yazardı. Aşur ve diğer tanrıların gösterdikleri desteğe şükranlarını sunmak amacıyla zengin adaklar sunmaya özen gösterirdi. Her şeyden önce bir savaş lideri olsa da, Sargon aynı zamanda kraliyet kütüphanelerini zenginleştiren ve hatta belki de kendine örnek aldığı Adageli Sargon'un kahramanlıklarını anlatan metinlerin basımını sağlayan bilgili bir adamdı. Dahası, yeni başkenti Horsabad'ın yapımını tasarlayan ve denetleyen inşaatçı bir kraldı. Güzelden anlayan biri olarak sarayların ve tapınakların şatafatlı dekorasyonunu düzenlerdi. Vermek istediği görüntü, yani enerji, güç, beceri, zekâ, dindarlık ve adalet görüntüsü, gerçek miydi?

10 L. Battini (yay. haz.), *Making Pictures of War: Realia et Imaginaria in the Iconography of the Ancient Near East*, Oxford, 2016.

11 P. Villard, "Quelques aspects du renseignement militaire dans l'empire néo-assyrien", *HiMA* 3, 2016, s. 87-97.

İktidarı Ele Geçirme (MÖ 722-721)

Babil kroniklerine göre Kral V. Salmanassar MÖ 622 yılının *Tebetü* (Ocak) ayında hayatını kaybetmiş ve yerine aynı ayın 12. gününde Sargon geçmişti.¹² İktidarı ele geçirmek uğruna onu ortadan kaldırmış olabilir miydi? Tahtı gasp mı etmişti yoksa meşru varis miydi? Kaynakların yetersizliğinden ötürü bu sorulara cevap bulmak imkansıza yakın. Salmanassar'ın ölüm sebebini bilmiyoruz lakin Sargon onun saltanatının sonunu tanrı Aşur'un ciddi bir hata nedeniyle verdiği cezayla açıklar: Salmanassar'ı Asur şehrini geleneksel ayrıcalıklarından mahrum bırakmakla suçlar; bu ayrıcalıkları kendisi yeniden tesis etmek zorunda kalmıştır.¹³ Esasında, asıl istediği şey iktidara gelişini meşrulaştırmaktı, çünkü Aşur rahiplerinin ve şehrin ileri gelenlerinin imtiyazlarını ellerinden alan Salmanassar'dan ziyade III. Tiglat-Pileser'di. Kısacası, Sargon'un, selefinin ölümünde bir rol oynayıp oynamadığı muallaktır.

Onu gaspçı olmakla suçlayanlar, isminin anlamını ve yazıtlarının kökeni hakkında hiçbir şey söylememesini ileri sürmüşlerdir.¹⁴ Sargon (Sarru-kin) ismi, "meşru kral" anlamına gelir çünkü alenen gaspçı olan Agade Kralı Sargon gibi kendisinin de meşrulaştırılmaya ihtiyacı vardır. Harran şehriyle arasındaki yakın ilişki, o hanedanın bir yan koluna mensup olduğunu düşündürmektedir. Kökeninden genellikle bahsetmemesi yeni bir siyasi programla yeni bir dönem başlatmak istediğinin veya hanedanıyla çatıştığının bir işareti de olabilir. Gelgelelim III. Tiglat-Pileser'in oğlu olduğunu gösteren iki yazıt mevcuttur. İki kardeşi — selefi V. Salmanassar ve MÖ 714 yılında kraliyet süvari birliğinin komutanı olan Sin-a-hu-usur — ile karısı Atalia bilinen figürlerdir. Peki ya annesi kimdir? Belki de İaba'dır.¹⁵ İktidara gelmeden önce üstlendiği görevler

12 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 73, Chronicle 1, i, ll. 29-31.

13 J. Elayi, *Sargon II...*, a.g.e., s. 25-27.

14 J.-J. Glassner, *La Mésopotamie*, Paris, 2002, s. 313; F. Thomas, "Sargon II., der Sohn Tiglat-pileser's III", içinde M. Dietrich ve O. Loretz (yay. haz.), *Mesopotamica-Ugaritica-Biblica: Festschrift für K. Bergerhof*, Neukirchen-Vluyn, 1993, s. 465-470.

15 J. Elayi, *Sargon II...*, a.g.e., s. 27-29.

hakkında bilinenler nelerdir? Asur'un valisi, rahip veya Harran'da vezir olmuş olabilir lakin bunlar yalnızca varsayımdır. Her halükârda, bazen "Sargonid hanedanı" olarak adlandırılan hanedanı kendisi tarafından kurulmamıştır, aslında çok daha eskidir. Ne var ki o bu hanedanla arasına mesafe koymak istiyor gibi görünür. Sargon iktidarı ele geçirdiğinde 40 ila 50 yaşları arasında, orta yaşa ulaşmış bir adamdı. Saltanatının ilk günlerinden itibaren oğlu Sanherib veliaht prens sıfatıyla imparatorluğun yönetiminde ona yardımcı olmuştur.

Hangi koşullar altında tahta çıkmıştı? V. Salmanassar'ı hiç anlamaması, onu eleştirmesi ve bazı siyasi kararlarını iptal etmesinden ötürü iktidarı zorla ele geçirdiği düşünülmektedir. Her ne olursa olsun, tahta geçer geçmez, bilinmeyen bir sebeple Asur'un merkezinde ve imparatorluğun diğer bölgelerinde muazzam bir muhalefetle karşılaştı. Gerçekten de, Babil kroniklerinin ve *Aşur Nizamnemesi*'nin belirttiği üzere, tahtını güvence altına alabilmek amacıyla, tahta çıktığı yıl ve saltanatının ilk yılı boyunca, yani MÖ 722 ve 721 yılları arasında hiçbir askeri sefere çıkmamıştır. Merodak-baladan'ın Babil tahtını ele geçirmesini engellemek için harekete geçmez. Gururlu ve cesur bir savaşçı olduğunu ilan eden bir kralın böylesi bir hareketsizlik dönemi haklı gösterilemez. Bu nedenle yazıtlarının çoğunda kâtiplerine seferlerinin kronolojisini tahrip ettirmiştir: saltanatının ilk yılı MÖ 721 değil, gerçekte saltanatının ikinci yılı ve ilk çıktığı seferin yılı olan MÖ 720 diye kaydedilir.¹⁶

Seferlerin Birinci Evresi (MÖ 720-711)

Sargon'un askeri seferlerinin arka planında, MÖ 721'de saltanatının başında ve dolayısıyla onun hatasıyla kaybedilen Babil'in yeniden fethi vardı. İlk seferini MÖ 720 yılında Babil'e karşı yaptı ancak başarısız oldu. Ardından MÖ 710'da tekrar denedi ve bu sefer kazandı. Seferleri iki evreye ayırır: Babil'in fethinden önce (MÖ 720-711) ve sonra (MÖ 710-705). Sargon, Bit-Yakin kabilesinin lideri

16 H. Tadmor, "The Campaigns of Sargon II of Assur: A Chronological-Historical Study", *JCS* 12, 1958, s. 22-40.

Merodak-baladan'ın Babil tahtını ele geçirmek için kendi iç sorunlarından yararlanmasını kabul edemezdi. İlk savaşını Asur eyaletinin başkenti Der yakınlarında yaptı, lakin cephede yalnızca birlikleri çok geç gelen Elam kralı ve Merodak-baladan'ın müttefiki I. Huban-nikaş ile karşılaştı. Savaş sonuçsuz kaldı fakat Sargon buna razı gelemezdi, hele ki bunun ilk seferi olduğu düşünülürse: bu nedenle zaferini ilan etti.¹⁷ Bununla birlikte henüz Babil'i fethedemeyeceğini anlamıştı. Önce Asur İmparatorluğu'nu sağlamlaştırmalı ve Babil'in tehlikeli müttefiki Elam Kralı'nı etkisiz hale getirmeliydi. Kargaşa içindeki eyaletleri yatıştırmalı, imparatorluğun gücü ile kaynaklarını artıracak yeni fetihler yapmalıydı. Bu hedeflere ulaşmak için de ordusunu güçlendirmesi gerekiyordu. Üstelik dinlenecek vakti yoktu, gecikmeden sefere çıkması lazımdı.

Başka bir acil durum da, III. Tiglat-Pileser yönetimindeki eski Asur eyaletleri olan Sumur, Şam, Arpad ve Samarya'yı içeren, Hama'nın Suriyeli kralı Iaubidi liderliğindeki Asur karşıtı koalisyondu. Sargon, Asi Nehri üzerindeki Karkar Savaşı'nda koalisyonu bozguna uğrattı, mağlup olan halkları ve 6.000 Asurlu muhalifi sınır dışı etti ve bu eyaletleri yeniden Asur eyaletlerine dönüştürdü.¹⁸ Samarya'yı yeniden fethetti, halkını sürgün etti ve İsrail krallığını bir Asur eyaleti haline getirdi. Ardından Gazze Kralı Hanunu'nun ve Mısırlı müttefiklerinin Rapihu'daki (günümüzde Raphia) isyanını bastırmayı üstlendi. Gazze, hem Delta liderleriyle temas halinde olduğundan askeri açıdan hem de Arabistan'dan Kuzey Mısır'a giden yolların sonunda yer aldığı için ticari açıdan stratejik önemi nedeniyle özerkliğini korumuştur.¹⁹ Sargon'un amacı sadece Iaubidi ve Hanunu'nun isyanlarını bastırmak değildi: o da selefleri gibi batı devletlerinin zenginliğinden etkilenmiş ve Akdeniz'den büyülenecek imparatorluğunu gerçek bir deniz imparatorluğu haline getirme

17 ARAB II, s. 2, 40-41, § 4, 80.

18 G. Frame, "The Tell Acharneh Stela of Sargon II of Assyria", içinde M. Fortin (yay. haz.), Tell Acharneh 1998-2004. *Rapports préliminaires sur les campagnes de fouilles et saison d'études*, Turnhout, 2004, s. 49-68.

19 N. Na'aman, "The Brook of Egypt and Assyrian Policy on the Border of Egypt", *Shnaton* 3, 1978-1979, s. 138-158.

arzusuna kapılmıştı. MÖ 720'de yaptığı seferlerle imparatorluğun batı kısmını pasifize etti ve boyunduruk altındaki halklara bir propaganda mesajı verdi: asla direnmeyin, sadık ve uysal olun, haracınızı ve verginizi ödeyin ve askeri yardım sağlayın.

Sargon, batıda barış sağladıktan sonra MÖ 719 yılında imparatorluğun kuzeydoğusuna yöneldi. Hakikaten de, kuzeyde hesaba katması gereken güçlü bir düşmanı vardı: Urartu Krallığı. Urartu ve Batı İran arasında, alternatif olarak Urartu ya da Asur ile ittifak kurabileceklerinden güvenilmez sayılabilecek birkaç devlet vardı.²⁰ Sargon bu bölgeye müdahale etmek için Manna Kralı İranzu'nun yardım çağrısını bahane olarak kullanır. Gerçekte, büyük bir at tedarikçisi olan Manna o zamanlar iki krallığa bölünmüştü: biri otuz beş yıldan fazla bir süredir Asur'un sadık bir vasalı olan İranzu tarafından yönetiliyordu, diğeri ise Urartu'nun müttefiki Mitatti tarafından. Sargon Mitatti'nin isyanını bastırdı ancak kısa süre sonra eski kral İranzu'nun verasetini düzenlemek zorunda kaldı: oğlu Aza'yı tahta geçirse de diğeri oğlu Ullusunu kardeşinin meşruiyetine itiraz ettiğinden sorunu çözemediğiyle kaldı.²¹

Sargon'un MÖ 718 ve 717 yıllarında imparatorluğun kuzeybatısıyla uğraşması gerekti. Frigya kralı Midas, Urartu ile ittifak kurması halinde Asur için bir tehdit oluşturacaktı. Midas'ın kendine has bir tekniği vardı: Asur'la doğrudan çatışmaya girmek yerine, krallığının doğusundaki küçük devletlerle ittifak kurmayı ve onları Asur'a baş kaldırmaya teşvik etmeyi tercih ediyordu.²² Dolayısıyla Sargon, Frigya ve Urartu arasındaki bağlantıyı engellemek için Anadolu dağlarında ulaşılması zor olan bu kontrolsüz devletlerle savaşmak mecburiyetinde kalmıştı. Tabal'ın kendisi de birbiriyle rekabet halindeki birkaç küçük devletten oluşuyordu.²³ Sargon "böl

20 B. J. Parker, *The Mechanics of Empire...*, a.g.e.

21 J. Elayi, *Sargon II...*, a.g.e., s. 129-133.

22 H. Erkanal ve diğ. (yay. haz.), *The Relations between Anatolia and Mesopotamia*, RAI 34, Ankara, 1998; T. Bryce, *The World of the Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford, 2012.

23 S. C. Melville, "Kings of Tabal: Politics, Competition, and Conflict in a Contested Periphery", içinde E. Richardson (yay. haz.), *Rebellions and Peripheries in the Cuneiform World*, New Haven, 2010, s. 87-109.

ve yönet” stratejisi uygulamıştı. Kiakki’nin isyanını bastırdı ve başkenti Şinuhtu’yu rakibi Atunalı Kurti’ye vererek onu sadık bir vasal haline getirmek istese de Kurti Midas’ın yanında yer almayı tercih etti. Tabal devletleri Asur için önemliydi çünkü gümüş, kaymaktaş ve kereste gibi Anadolu zenginliklerine açılan Kilikya kapılarını kontrol ediyorlardı, ancak kalıcı bir askeri kontrol sağlayamayacak kadar izole ve ulaşılmaz durumdaydılar. Asur kralı ayrıca Kral Midas’la ittifak kuran Karkamış kralı Pisiri’nin isyanıyla da başa çıkmak zorunda kaldı. Karkamış’ta bulunan yeni bir yazıt, Sargon’un burayı Asur İmparatorluğu’nun batı başkenti yapmayı planladığını ortaya koymaktadır.²⁴

Sargon’un imparatorluğunun kuzey sınır devletlerine yönelik askeri müdahaleleri tarihlendirilmemiştir, ancak bunların iki amacı olduğunu biliyoruz: Horsabad’ın MÖ 717’de başlayan inşasına gerekecek keresteler için ormanlarından faydalanmak ve Urartu ile karşılaşmaya hazırlanmak. Bu küçük devletler ya bağımsızdı ya da Asur veya Urartu egemenliği altındaydı: Şupria, Amidi, Tuşhan (Ziyaret Tepe), Ukku, Kumme ile idari memur ve büyük sakinin eyaletleri. Bunlar Asur ve Urartu arasında tampon devlet işlevi görüyorlardı.²⁵

MÖ 716 ve 715 yılları yoğun bir şekilde askeri seferlerle doludur. Sargon Kıbrıs steline Mısır’a boyun eğdirdiğini iddia etse de bu palavradır. Tek yaptığı Zagrus’tan sürülen toplulukları Mısır sınırına yerleştirmek ve muhtemelen Gazze’nin 20 kilometre güneyindeki Tell er-Rukeyş’ta, Laban’ın Arap şeyhi tarafından kontrol edilen bağımsız bir ticaret merkezinde uluslararası ticareti geliştirmekti. İmparatorluğun kuzeydoğusunda ve doğusunda, Urartu ve Elam arasındaki bölgede askeri seferler düzenledi. Orta Zagros ve Medya’daki küçük devletler, kendilerine özgü kurumlarıyla Asur’a

24 G. Marchesi, “A New Historical Inscription of Sargon II from Karkemish”, *JNES* 78, 2019, s. 1-24.

25 K. Radner, “Between a Rock and a Hard Place: Muşāšir, Kumme, Ukku and Šubria, the Buffer States between Assyria and Urartu”, in S. Kroll ve diğ. (yay. haz.), *Bianili-Urartu, a.g.e.*, s. 243-264.

ciddi bir tehdit oluşturmayacak kadar heterojendi, üstelik sundukları doğal kaynak da oldukça azdı.²⁶ Peki o hâlde Sargon bunları neden etkisiz hale getirmek istiyordu? Urartu ya da Elam ile bir çatışma durumunda orada askeri üsler kurabilmesi ve yerel atlı birlikler toplayabilmesi sebebiyle. Öncelikle, isyancı Uışdılı Bağdatı'yi Manna'da yakaladı ve Ullusunu'nun boyun eğmesini kabul ederek Mannaların kralı ilan etti. Karallalı Aşur-lei ve Allabrialı İtti'nin isyanlarını bastırdı. Peşinden, Kişesimli Bel-şarru-usur ve Harharlı Kibaba'nın isyanlarını bastırarak devletlerini bölgede zaten var olan üç eyalete (Zamua, Bit-Hamban ve Parsua) ilave ettiği yeni Asur eyaletlerine dönüştürdü.

O zaman Yunan yazarların iddia ettiği gibi bir krallık değil, küçük bağımsız devletler yığılması olan Medlerin topraklarına da-larak 28 Med liderini haraca bağladı.²⁷ Manna, Orta Zagros ve Medya'daki sorunları çözmek için MÖ 715'te yeni bir sefer daha yapılması gerekiyordu. Sargon, Urartular tarafından ele geçirilen 22 Manna kalesini tekrar fethederek Ullusunu'yu yeniden tahta çıkardı. Harhar ve Bit-Hamban eyaletlerinde özerk bırakılan şehirlerin küçük liderlerinin isyanlarını çok sert biçimde cezalandırdı. Aynı yıl, Midas ile Urartu Kralı arasında herhangi bir bağlantı kurulmasını önlemek amacıyla imparatorluğun kuzeybatısında geri döndü. Midas'ın ele geçirdiği Que Krallığı'nın şehirlerini yeniden fethetti ve burayı bir Asur eyaletine çevirdi. İyonyalılar uzun zamandır bu bölgeyle ilgilenmiş, hatta birkaç şehir kurarak buraya yerleşmişlerdi.²⁸ Dolayısıyla Sargon'un MÖ 715 yılındaki stratejisi Que'yi İyon ve Frig işgalinden kurtarmaktı. Nihayet aynı sene Asur kralı Arap kabilelerine boyun eğdirdi ve onları Samarya'ya

26 G. B. Lanfranchi, "The Assyrian Expansion in the Zagros and the Local Ruling Elites", alıntulanan makale, s. 81-82.

27 M. Liverani, "The Rise and Fall of Media", içinde G. B. Lanfranchi ve diğ. (yay. haz.), *Continuity of Empire* (?), a.g.e., s. 1-12.

28 J. Elayi et A. Cavigneaux, « Sargon II et les Ioniens », *OrAnt* 18, 1979, s. 59-75; R. Rollinger, "The Ancient Greeks and the Impact of the Ancient Near East: Textual Evidence and Historical Perspective (ca. 750-650 BC)", içinde R. M. Whiting (yay. haz.), *Mythology and Mythologies*, Helsinki, 2001, s. 237-264.

sürdüğü gibi Arapların Kraliçesi Şamsi ile Saba Kralı İtamar'dan da haraç aldı.²⁹

MÖ 714 yılına (8. yıl) Sargon'un Urartu Kuralı I. Rusa'ya karşı düzenlediği sefer damgasını vurmuştu çünkü iki kral MÖ 719'dan beri Manna ve Zikirtu üzerinden birbirleriyle savaş halindeydi. Bu seferin onun açısından mühim olduğu *Aşur'a Mektup*'ta yaptığı uzun betimlemelerden ve Horsabad'daki sarayında çok sayıda alçak kabartma üzerinde tasvir etmesinden anlaşılmaktadır.³⁰ Vasalı Manna Kralı Ullusunu'nun ricası üzerine, Manna Krallığı'nı istila eden Urartuları kovmak üzere müdahale etti. Mükemmel istihbarat servisi sayesinde en uygun zamanı seçebilmişti: Urartu'nun başkenti Turuşpa'da bir isyan ve göçebe Kimmer atlılarının istilası.³¹ Bu seferde askeri dehasını, siyasi ve askeri yapıları Asur İmparatorluğu'na benzediğinden saygı duyduğu güçlü bir devlete karşı kullanmıştı. Zaferi kazandı ancak Kral Rusa'yı yakalamayı başaramadı. Dönüş yolunda, Urzana Kralı'nın kutsal kenti olan ve muhteşem zenginliklerini ayrıntılarıyla anlattığı Tanrı Haldi tapınağını barındıran Musaşir'i yağmaladı.

Sargon, MÖ 716, 715 ve 714 yıllarındaki seferlere rağmen Asur İmparatorluğu'nun doğu, kuzey ve kuzeybatı sınırlarının sağlamlaşmadığını görmüştü. Yazıtlarında MÖ 714 yılında Musaşir'in yağmalanmasının hemen ardından Kral Rusa'nın intihar ettiğini anlatsa da aslında Urartu Kralı MÖ 708 yılına kadar hayattaydı ve Asurlular Musaşir'i kaybettiler. Rusa Anadolu'nun batısına doğru genişlemeye çalışınca Sargon onun Frigya ile temas kurmasını engellemek zorunda kaldı. Bu yüzden Tabal'a yeni bir sefere çıkarak burada Bit-Purutaş'ı diğer küçük devletlere karşı güçlendirdi ve sadakatini sağlamak amacıyla kızı Ahat Abişa'yı zengin bir çeyizle birlikte kralı Ambaris ile evlendirdi. Ne var ki Ambaris Asurluları

29 ARAB II, s. 7-8, 26-27, 60-62, § 17-18, 55, 118.

30 F. Thureau-Dangin, *Une relation de la huitième campagne de Sargon (714 av. J.-C.)*, Paris, 1912; M. Salvini, «Sargon et l'Urartu», içinde A. Caubet, *Khorsabad...*, a.g.e., s. 143-146.

31 A. I. Ivantchik, *Les Cimmériens au Proche-Orient*, Fribourg, 1993, s. 47.

kovmak için Frigya, Urartu ve diğer Tabal devletleriyle birleşip komplo kurarak ona ihanet etti. Sargon onu ailesiyle beraber Asur'a sürgün etti ve son çare olarak benimsediği çözümle Tabal'ı bir Asur vilayetine dönüştürdü. MÖ 713'te, yerine kardeşi Ahi-Miti'yi geçirdiği Aşdod kralı Azuri'nin isyanını bastırması lazım geldi.³² Babil'i yeniden fethetmek için öncelikle Merodak-baladan'ın müttefiki olan Elam Kralı'nı etkisiz hâle getirmesi gerektiği gerçeğini gözden kaçırmamıştı. Bu amaçla, İran dağlarındaki isyancılara karşı bir sefer düzenledi ve Karallalı Amitaşı'nın isyanını ezerek bu şehri Zamua eyaletine kattı. Başkomutanını, bir iç isyanın pençesindeki sadık vasalı Ellipi Kralı Talta'yı kurtarmaya gönderdi.

Tabal sorununun çözülmesine rağmen, MÖ 712 yılında komşu Kammanu eyaletinde başka sorunlar ortaya çıktı. Yıllıklarda aksini iddia etmesine rağmen Sargon o yıl Asur'da kalmış³³ ve Frigya Kralı Midas ile ittifak yapan Kammanu Kralı Tarhun-azi'nin isyanını bastırsın diye başkomutanını göndermişti. Kammanu'yu bir Asur eyaletine dönüştüren Sargon başkent Melid'i komşu Kummu eyaletinin kralı ve Asur'un sadık vasalı Mutallu'ya devretti. İsyân sırası komşu devlet Gurgum'a gelmişti. Belki de iki Asur seferi vardı: biri MÖ 711'den önce Kral Tarhulara'ya, ikincisi ise taht hırsıyla MÖ 711'de babasını öldüren oğlu Gurgumlu Mutallu'ya karşı. Sargon bu yerel hanedanı ortadan kaldırarak Gurgum'u da Asur eyaleti ilan etti.³⁴ Sadık vasalı Kummu Kralı Mutallu'nun desteğiyle Tabal, Kammanu ve Gurgum eyaletlerinin oluşturulması sayesinde bundan böyle tüm Orta Anadolu'yu kontrol edebilecekti. Aşdod kenti yeniden ayaklandı. Sargon'un MÖ 713 yılında tahta çıkardığı Kral Ahi-miti, Aşdod sakinleri tarafından kovuldu ve yerine Yamani getirildi. Yamani, Asur karşıtı bir koalisyon oluşturmak için Yehuda Kralı Hizkiya ve Firavun Piru'ya (Şabaka)

32 J. Elayi, *Sargon II...*, a.g.e., s. 57-61.

33 J. D. Hawkins, "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", in M. Liverani (yay. haz.), *Neo-Assyrian Geography*, a.g.e., s. 87-101.

34 J. Elayi, *Sargon II...*, a.g.e., s. 103-113.

başvurdu. Sargon Aşdod'u yerle bir ederek Aşdod-Yam'ı yeni bir Asur eyaletinin başkenti yaptı.

Seferlerin İkinci Evresi (MÖ 701-705)

MÖ 710 yılı Sargon'un hükümdarlığında belirleyici oldu çünkü sonunda Babil'i yeniden fethetmeye hazır olduğuna karar vermişti. Asur İmparatorluğu'nda barışı yeterince sağladığını ve ülkesini her yöne doğru genişlettiğini, ordusunun fazlasıyla güçlü ve deneyimli hale geldiğini düşünüyordu. Seferini meşrulaştırmak için Babil tanrısı Marduk'un kendisinden Babil'i Merodak-baladan'ın pençesinden kurtarmasını istediğini iddia etti.³⁵ Seferini dört aşamada gerçekleştirdi.³⁶ İlk, Dicle'nin doğusuna, Merodak-baladan'ın Babil'in kuzeydoğusundaki Asur eyaleti Dur-Şarukku'ya karşı saldırı düzenleyerek engellemeye çalıştığı bir sefer yaptı. İkinci aşama, Asur birliklerinin ilerleyişiyle ilgili endişe verici haberlerin Babil'e ulaşması ve Asurlu subayların kuzey Babil'deki şehirler ve kabilelerle yürüttüğü gizli müzakerelerden oluşuyordu. Bit-Dakkuri ve Bit-Amukkani gibi Keldani kabileleri bu savaşın sadece Merodak-baladan kabilesi olan Bit-Yakin'i ilgilendirdiğini düşündüklerinden Asur'a boyun eğdiler. Sargon, Babil üzerine yürümeden önce Dur-Athara şehrini ele geçirdi ve Elamlıların yolunu kapatarak Babil'i kurtarmaya gelmelerini engellemek için Gambulu eyaletini kurdu.

Üçüncü aşamada Merodak-baladan, Elam Kralı II. Şutruk-Nahunte'nin yardımını almayı başaramadı. Asur ordusunu çok güçlü bulduğu ve Babil halkı tarafından desteklenmediği için Babil'i terk ederek Elam'a kaçtı.³⁷ Sargon Babil'e zaferle girdi, Marduk'un ellerini ele geçirdi, yerel tanrılara kurban verdi ve kraliyet sarayına

35 ARAB II, s. 14-15, § 31.

36 P. Machinist, "The Assyrians and Their Babylonian Problem: Some Reflections", *WBJb*, 1984-1985, s. 353-364.

37 R. J. Van der Spek, "The Struggle of King Sargon II of Assyria against the Chaldean Merodach-baladan", *JEOL* 25, 1978, s. 56-66; J. A. Brinkman, "Merodach-baladan", içinde R. D. Biggs ve J. A. Brinkman (yay. haz.), *Studies Presented to A. Leo Oppenheim: June 17, 1964*, Chicago, 1964, s. 6-53.

taşındı. Onun hatası, selefleri III. Tiglat-Pileser ve V. Salmanassar gibi kendisi kral olmak yerine Babil'e bir vali atamak olmuştu. İkili krallık bahanesi Babil'in özerk olduğu izlenimi veriyordu. Seferin dördüncü aşamasında, MÖ 709 yılının *ayyaru* (mayıs) ayında Sargon, Basra Körfezi kıyısındaki Bit-Yakin kabilesine sığınmış olan Merodak-baladan'ın peşine düştü. Ona karşı zafer kazansa da onu ele geçirmeyi başaramadı çünkü Merodak-baladan kendisini surlarla çevrili kenti Dur-Yakin'e kapatmıştı. Bu şehir ancak MÖ 707 yılında Asurlular tarafından ele geçirilmiş ve yıkılmıştır.³⁸ O andan itibaren Basra Körfezi'nden Hindistan'a kadar olan ticaret Sargon'un kontrolüne geçti. Dilmun (kuşkusuz Failaka Adası) kralı Uperi ona bağlılık yemini etmeye geldi. Babil'i fetheden Asur Kralı MÖ 720 yılında hazırladığı planı gerçekleştirmiş oldu. Ne var ki Elam'a karşı savaşı bitiremedi ve sınır savunmasını güçlendirmek zorunda kaldı.

MÖ 710'dan 707'ye kadar Babil'de ikamet ederken, memurları ve valileri çeşitli seferler düzenlediler. Que Valisi Aşur-şarru-usur, batıda Kral Midas'a ait dağlık bir bölgeye (belki de Hilakku) üç kez baskın düzenledi. Yenilgiye uğrayan Midas boyun eğdi ve Sargon'un uysal bir vasalı oldu.³⁹ MÖ 709 yılında subaylardan biri, Sur'un kolonisi olan Kition'u haraç ödemeye zorlamak için Kıbrıs'a müdahale etti. Olayların mantıksal sıralaması muhtemelen şöyledi: Aynı yıl Kition, onu hemen yeniden fetheden Sur Kralı Luli'ye karşı ayaklandı⁴⁰; MÖ 708'e doğru Kıbrıs'ın Ia bölgesinin yedi kralı Sargon'a bağlılık yemini etmek için Babil'e gitti; Sargon Kition bölgesine bir stel diktirdi. Kıbrıs kralları Asur kralının vasalları haline gelmiş olsalar da, daha sonra onları kontrol etmesi zor olacaktı. Sargon'un Kıbrıs'a yaptığı seferle ilgili boşluklarla dolu bir tablette Şilta isimli yeni bir Sur kralının adının yanlış okunması tarihsel

38 SAAS 2, s. 60.

39 G. B. Lanfranchi, "Sargon's Letter to Aşur-şarru-uşur: An Interpretation", *SAAB* 2, 1988, s. 59-64; A. Lemaire, «Aşur-şarru-uşur, gouverneur de Qué», *NABU* 10, 1987, 5-6, no: 16.

40 J. Elayi, *Sargon II...*, a.g.e., s. 42-48.

hataların kaynağıdır.⁴¹ MÖ 706 tarihli üç Horsabad silindirinde Sur'un alınmasından kısaca bahsedilir.⁴² Bu arzulanan, ancak Sur, Sargon'un bir subayı tarafından saltanatının sonuna kadar beş yıl boyunca başarısız bir şekilde kuşatıldığından elde edilemeyen bir zaferdi. Luli'nin MÖ 709 yılında Kition'u yeniden ele geçirmesi üzerine Asur ordusu boyun eğmeyi reddeden Sur'u kuşattı. Yahudi tarihçi Josephus'a göre, adayı almayı beceremeyen Asurlular neticeye ulaşmayan uzun bir abluka gerçekleştirdi. Sargon bu başarısızlığı kabullenemediğinden Sur'u ele geçirdiğini iddia etmiştir. Bu başarısızlık ayrıca oğlu Sanherib'in Luli'ye karşı düzenlediği cezalandırma seferini açıklar.

MÖ 708 yılında, Orta Anadolu'da Asur'un son vasal devleti Kummuğu'nun kralı Mutallu da isyan etti. Sargon subaylarından birini üzerine yolladı; sonuç olarak Mutallu Urartu'ya kaçtı ve Kummuğu bir Asur eyaletine dönüştürüldü. MÖ 707 yılında, Asur'un sadık vasalı olan Ellipi Kralı Talta öldü ve iki oğlu Nibe ile Aşpa-bara arasında bir veraset savaşı patlak verdi. Birincisi Elam Kralı'ndan, ikincisi ise Asur Kralı'ndan yardım istedi. Sargon subaylarına Nibe'yi yenip Aşpa-bara'yı tahta çıkararak sorunu çözmeleri talimatını verdi, çünkü Ellipi'yi Elam ile arasında tampon bir devlet olarak tutmak istiyordu. Elam'a sınırları haricinde saldırma riskini göze almadı. Aynı yıl, Şabaka'nın halefi Firavun Şabatka, eski Aşdod kralı Yamani'yi Asur'a iade etti. MÖ 706'da, MÖ 716 yılından beri Zamua eyaletine bağlı olan Karalla'da bir isyan patlak verdi: Dolayısıyla isyanı bastırmak Zamua valisine düştü. MÖ 705 yılında ise Asur'un Tabal eyaletinde, kim olduğunun tespiti çok zor olan Gurdi adlı birinin önderliğinde başka bir ayaklanma çıktı. Sargon, birkaç yıldır yaptığı gibi, subaylarından birini onun başını ezmesi

41 N. Na'aman, "Sargon II and the Rebellion of the Cypriote Kings against Shilta of Tyre", *Orientalia* 67, 1998, s. 239-247.

42 ARAB II, p. 60-62, § 118; J. Elayi, *Histoire de la Phénicie, a.g.e.*, s. 172-173. Başka bir yorum için: L. Marti, «Deux têtes coupées en cinq mois. La prise de Sidon par Assarhaddon», içinde A. Lemaire (yay. haz.), *Phéniciens d'Orient et d'Occident. Mélanges Josette Elayi*, Paris, 2014, s. 26.

için gönderebilirdi ama yaz başında seferi bizzat yönetmeyi tercih etti. İnsan yaklaşık 60 yaşındayken neden bu kararı aldığını merak ediyor: Onun gibi bir savaş lideri çok sakın bir hayattan eninde sonunda sıkılmaz mıydı? Nihayetinde, savaş alanında öldürüldü ve kampı düşman birliklerinin saldırısına uğradı. Ölüm yeri ve rakibinin kimliği tam olarak bilinmemektedir. Cesedi gömülmek ve olağan cenaze töreni uygulamak için bile bulunamadı ki bu Asurlular tarafından gerçek bir lanet kabul edilirdi. Sargon'un utanç verici ölümü onlara, hayatının görkemli yörüngesinde beklenmedik ve anlaşılmas bir kaza gibi görünmüştü.

Horsabad'ın İnşası

MÖ 718 ve 717 yılları, yılda sadece bir seferin yapıldığı nispeten sakın yıllardı, ama imparatorluğun batısında cereyan eden bu seferler Sargon'un Asur'a çok zengin ganimetler getirmesine fırsat çıkarıyordu. İnsanüstü gücünü göstermek için yol ararken aklına yeni bir başkent inşa etme fikri geldi.⁴³ Bu mimari projeyi tasarlayan, bizzat yöneten ve ilerleyişini düzenli olarak takip eden kişi kendisiydi. MÖ 717'de, dikkatli bir değerlendirmeden sonra ve tanrıların emriyle, Ninova'nın 16 kilometre kuzeydoğusundaki Horsabad'ı seçerek projesine başladı.⁴⁴ Bu devasa projenin önemli mali kaynaklar, çok çeşitli uzmanlar ve çok sayıda işçi gerektirdiğinin farkındaydı. Bu girişim, yalnızca Asur kralının savaşçı olarak değerini kanıtlamak, imparatorluğunu sağlamlaştırmak ve genişletmek için değil, aynı zamanda savaş ganimeti ve haraç yoluyla gerekli serveti toplamak, mağlup edilen halkları inşaat işlerinde kullanmak için de giderek artan fetihler içeriyordu. Horsabad'ın inşasıyla gittikçe daha fazla ilgilendiğinden MÖ 712'yi Asur'da geçirdi. Ertesi senelerde, özellikle de MÖ 708 yılında, inşaattan sorumlu

43 A. Fuchs, *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*, a.g.e., s. XIV, 310, l. 31; G. Frame, "The Annals of Sargon II from the Palace at Khorsabad", içinde *Dieux, rois et capitales dans le Proche-Orient ancien*, a.g.e.

44 S. Parpola, "The Construction of Dur-Šarrukin in the Assyrian Royal Correspondence", içinde A. Caubet, *Khorsabad...*, a.g.e., s. 49-50.

astlarına Horsabad'ın tamamlanması için mühlet vererek onlara bir an önce bitirmeleri için baskı uyguladı.⁴⁵ MÖ 707'de (15. yıl) işin tamamlandığını söyleyen harika haberi aldığıında Babil'deydi. Yeni başkentinin açılışını yapmak ve oraya yerleşmek üzere ayrılmaya hazırlandı. Gerçekleştirdiği eskiden kalma megalomanyak bir hayaldi: hayal ettiği ve bütün ihtişamıyla inşa ettiği, dünyanın başkenti olarak gördüğü şehirde yaşamak.

Horsabad'daki sarayların ve tapınakların duvarlarına kazınmış çok sayıda kraliyet yazıtı inşaatın hikayesini anlatır, kraliyet sarayının alçak kabartmaları ise bu inşaatın yapım aşamalarını gösterir.⁴⁶ Sargon, baş hazinedar Tab-şar-Aşur'u inşaatı denetlemekle görevlendirdi ve 26 eyalet valisini yardımcısı olarak atadı.⁴⁷ Onlarla değiş tokuş ettiği mektuplar çalışmaları gayet yakından takip ettiğini gösterir. Yapay bir platform üzerine inşa edilen kent, 3 kilometrekarelik yüzölçümüyle antik çağın en büyük kentlerinden biridir.⁴⁸ 20 metre yüksekliğinde ve 14 metre kalınlığında bir duvarla korunmaktadır.⁴⁹ Şehre hâkim olan en güzel yapı, mimarisi ve dekorasyonu, özellikle de muazzam kanatlı boğa heykelleriyle muhteşem bir görüntüye sahip olan kraliyet sarayıdır. Akropolde ayrıca altı tapınak, bir ziggurat ve dört prenslik konutu bulunmaktadır. Sargon ayrıca her türlü bitki, meyve ağaçları, sedir ve servilerle dolu bir park inşa etmişti. İdeal kentinde imparatorluğun her yerinden insanları bir araya getirerek onlara Asur dilini, dinini ve kültürünü öğretmiş, yeni bir altın çağ ve dünya düzeni başlatarak halkını mutlu etmek istemiştir. Horsabad'ın açılışı muhteşem

45 SAA 1, s. 24, no: 26.

46 G. Sence, "Dur-Sharrukin: le portrait de Sargon II. Essai d'analyse structuraliste des bas-reliefs du palais découvert à Khorsabad", *REA* 109, 2007, s. 436-439.

47 P. Marthiae, "Subject Innovations in the Khorsabad Reliefs and Their Political Meaning", içinde G. B. Lanfranchi ve diğ. (yay. haz.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday*, Wiesbaden, 2012, s. 477-494.

48 P. Albenda, *The Palace of Sargon King of Assyria...*, a.g.e.

49 L. Battini, "Les portes urbaines de la capitale de Sargon II: étude sur la propagande royale à travers les données archéologiques et textuelles", içinde J. Prosecky (yay. haz.), *Intellectual Life in the Ancient Near East*, RAI 43, Prague, 1998, s. 41-55.

olmuştu.⁵⁰ İlkin, MÖ 707'de tanrıları yeni tapınaklarına yerleştirdi ve onları ziyafete davet etti; ikinci olarak, MÖ 706'da yönetimiyle birlikte resmen şehre taşınarak tüm valilerin, prenslerin, hadımların, vasalların, müttefiklerin ve de Horsabad halkının davetli olduğu devasa bir şölen düzenledi.⁵¹ Yeni başkentinde tanrı Aşur'a şu duayı okudu: "Kurucusu kral ileri bir yaşa ulaşsın, birçok varisi olsun! Kurucusu uzun yaşasın, beden sağlığı, kalp neşesi ve manevi mutluluğun tadını çıkarsın! İnsanların en şanslısı o olsun!"⁵²

Sargon'un "Günahı"

Sargon'un duası belli ki kabul olmamıştı çünkü ertesi yıl öldürüldü. Dahası, sarayında uygun bir cenaze töreni yapılmayan tek Asur kralıydı. Bu utanç verici ölüm Asurlular tarafından büyük bir trajedi ve kötü bir alamet olarak kabul edildi. Tanrıların Sargon'u bu derecede terk etmeleri için muhakkak yanlış bir şey yapmış olması gerektiğine inandılar.⁵³ Babil'de yürüttüğü siyasete karşı çıkan Asur milliyetçileri, bu trajik ölümle kendilerini güçlenmiş hissetmiş olmalıdırlar. O halde Sargon'un günahı neydi? İnsanlar ondan olduğu gibi yeni başkenti Horsabad'dan da yüz çevirdi. Lanetli kabul edilen bölge, halefleri tarafından ihmal edilmiş, ancak tamamen ıssız kalmamıştır. Hatta, Sargon'un günahı bazı Asurlular tarafından bu yapı olarak algılanmaktadır.⁵⁴

Bu ünlü günahı bahseden tek bir belge vardır: kötü şekilde muhafaza edilmiş 88 satırlık bir yazıt. Yazıtı yazan Sanherib, babasının tanrıları gücendirmesinden ötürü rezil bir şekilde öldüğünü anlatır. Aynı günahı işlemek ve aynı kaderi yaşamak

50 ARAB II, s. 38-39, 47, 50-51, § 74, 94, 98.

51 I. J. Winter, "The Court Banquets of Sargon II of Assyria: Commensality as a Positive Affirmation of the (successful) Hunt and Battle", içinde G. Bartoloni et M. G. Biga (yay. haz.), *Not Only History: Proceedings of the Conference in Honor of Mario Liverani*, Winona Lake, 2016, s. 35-52.

52 ARAB II, s. 24, 44-45, 53-54, § 49, 89, 101.

53 H. Tadmor, B. Landsberger ve S. Parpola, "The Sin of Sargon and Sennacherib's Last Will", *SAAB* 3, 1989, s. 3-51.

54 W. von Soden, *Herrscher im Alten Orient*, Berlin, 1954, s. 100-105.

istemediğinden, cezanın nedenini öğrenmek için kâhinlere sorular sorar. Yazıt çok iyi korunmamış olsa da ona iki neden gösterdikleri anlaşılmaktadır: Sargon Asur tanrılarını Babil tanrılarından daha fazla onurlandırmış ve ilahi bir anlaşmayı ihlal etmiştir.⁵⁵ İlk neden anlaşılabilir olmakla birlikte, hangi anlaşmanın kastedildiği açık değildir. Belki de Sargon, Keldani bir kabile şefi yerine Asurlu bir kral tarafından yönetilmeyi tercih eden Babilli Marduk rahipleriyle önceden bir anlaşma yapmıştı. Bazı yazarlar bu yazıtı Asarhaddon'a atfetmeyi önermektedir, ancak tablette açıkça adı geçtiğinden yazarının Sanherib olması daha mantıklıdır.⁵⁶ Hiç şüphesiz saltanatının başlangıcından, babasının utanç verici ölümünün şokunu henüz atlatamadığı ve aynı kaderi paylaşmaktan korktuğu dönemden kalmaz.

55 A. M. Weaver, "The 'Sin of Sargon' and Esarhaddon's Reconception of Sennacherib: A Study in Divine Will, Human Politics and Royal Ideology", *Iraq* 66, 2004, s. 61-65.

56 P. Garelli, "Réflexions sur 'le péché de Sargon' ", içinde S. Graziani (yay. haz.), *Studi sul Vicino Oriente Antico dedicati alla memoria di Luigi Cagni*, I, Naples, 2000, s. 341-343; başka bir yaklaşım için bkz. J.-J. Glassner, *Le Devin historien en Mésopotamie*, Leyde-Boston, 2019, s. 558.

Sanherib, Yenilikçi ve Mucit (MÖ 704-681)

Babası II. Sargon'un halefi olan Sanherib, önde gelen Asur krallarından biriydi.¹ Bize iki çelişkili imge aktarılmıştır. Birincisi Asur kraliyet yazıtlarında karşılaşılan propaganda imgesidir.² İkincisi ise olumsuz bir imajdır: Kutsal Kitap'ta Yehuda'ya saldıran, Kudüs ve Lakiş'i kuşatan kötü kral odur³, ayrıca Babil'i yerle bir eden olarak da gösterilir. Bu saygın şehrin su baskınıyla yerle bir edilmesi hafızalardan uzun süre silinmeyecek tarihi bir skandaldır.

Sanherib babasının Asurlularca hiç iyi karşılanmayan utanç verici ölümünün yarattığı zor ortamda tahta çıkmıştı. Nasıl tepki verecekti, babasının intikamını almalı mıydı? Hükümdarlığının tarihi, belge bolluğu sayesinde gayet iyi bilinmektedir. Çoğunlukla Londra'daki British Museum'da ve Berlin'deki Vorderasiatische Museum'da muhafaza edilen yüksek sayıda kraliyet yazıtı mevcuttur.⁴ Buna karşılık, veliaht prens olduğu döneme ait olanlar haricinde Sanherib'in saltanatından kalan mektuplar çok nadirdir. Öldürülmesinin ardından imha edilmiş olmaları mümkündür ya da müze depolarında henüz tespit edilmediler.⁵ Sanherib'in Ninova'daki

1 J. Elayi, *Sennacherib...*, a.g.e.

2 A. Laato, "Assyrian Propaganda and the Falsification of History in the Royal Inscriptions of Sennacherib", *VT* 45, 1995, s. 198-226.

3 F. C. Gonçalves, *L'Expédition de Sennacherib en Palestine dans la littérature hébraïque moderne*, Paris, 1986; C. Saporetti, *Sennacherib e la Bibbia*, Acireale, 2017.

4 RINAP 3.

5 SAA 1; SAA 5; SAA 17.

güneybatı sarayında bulunan ve genellikle efsanelerin eşlik ettiği alçak kabartmalar da hükümdarlığı hakkında bilgi veren kaynaklardır.⁶ Kraliyet yazıtlarında askeri seferlerini anlatır ancak bunların kronolojisini belirlemek zordur. Aslında, hükümdarlık yıllarına göre tarihlendirilmeseler de numaralandırılmışlardır: kendisinin veya generallerinin savaşa gittiği on altı yıllık dönemde (MÖ 704-689) toplam on iki tane sayılır.

Sanherib'in Portresi

Sin-ahhe-eriba, "Sin erkek kardeşlerinin yerini aldı" anlamına gelir, şüphe yok ki en büyük olmadığı ve kardeşlerinin neredeyse hepsi o doğmadan önce öldüğü için böyle denmiştir.⁷ Sanherib, Sargon'un oğlu olduğundan meşrudur; bu soy onun yazıtlarında olmasa da haleflerinin yazıtlarında geçmektedir. Annesinin kimliği tartışmalıdır. Atalia yerine, adı "sevgili" anlamına gelen ve Harran'dan gelmiş olabilecek Raima olduğu düşünülmektedir. Baba tarafından dedesi III. Tiglat-Pileser, büyükannesi ise herhalde İba'dır (Banitu)⁸. Birçok erkek kardeşi ve Ahat-Abişa adında en az bir kız kardeşi vardır. Asur geleneğine uygun olarak bir haremi mevcuttu. Eşlerinden ikisinin ismi bilinmektedir: Taşmetu-şerrat ve adı "saf" anlamına gelen Zakutu (Naqi'a); ancak ilk eşinin kim olduğuna dair bir bilgi yoktur. Her ne olursa olsun Sanherib, coşkusunu Taş-metu-şerat'a ithaf ettiği bir yazıtta dile getirir: "Dahası, sarayın hanımı, tanrıça Belet-ili'nin diğer tüm kadınlardan daha mükemmel bir görünüm verdiği sevgili karım Taş-metu-şerat'a aşk, mutluluk ve yüceliği temsil eden saray gibi bir salon inşa ettim ve kapılarını beyaz kireç taşından sfenkslerle çerçeveledim."⁹ Zakutu en çok oğlu Asarhaddon ve torunu Aşurbanipal dönemlerindeki önde gelen rolüyle tanınır;

6 J. M. Russell, *Sennacherib's Palace without Rival at Nineveh*, Chicago, 1991.

7 E. Frahm, "Family Matters: Psychohistorical Reflections on Sennacherib and His Times", içinde I. Kalimi ve S. Richardson (yay. haz.), *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography*, Leyde, 2014, s. 163-222.

8 D. Kertai, "The Queens of the Neo-Assyrian Empire", *AoF* 40, 2013, s. 114-115.

9 RINAP 3.2, s. 42, no: 40, l. 44.

Sanherib MÖ 720-710 yılları arasında onunla evlenmiş olabilir.¹⁰ Sanherib'in Şadditu isimli en az bir kızı ve başta Babil kralı Asur-nadin-şumi, Asur-ili-mubalissu, Asur-şumu-uşabşi ve Arda-Mulissu olmak üzere yedi oğlu vardı. Babası Sargon'un MÖ 770-760 yılları arasında doğduğu düşünülürse, Sanherib'in de çocukluğunu geçirdiği Nimrud'da yaklaşık MÖ 745 doğmuş olması ihtimal dahilindedir.¹¹ Veliht prens olarak atandıktan sonra Ninova'ya gitmiş olmalıdır, Ninova'nın kuzeyindeki Tarbisu'da da ayrıca bir ikametgahı mevcuttur. Kardeşleriyle birlikte öğretmenleri Hunni tarafından yetiştirilir ancak babası Sargon'un hükümdar olması beklenmediğinden özel bir eğitim almaz.¹² Kral olması bir dizi hiç beklenmedik hal ve şartlar sonucu gerçekleşmiştir: V. Salmanassar çok erken ölmüş, Sargon güçlü bir muhalefetin üstesinden gelmeyi başarmış, ağabeyleri hayatını kaybetmiş ve Sargon veliaht prens olarak onu seçmiştir. Böylelikle geleceğin kralı olarak eğitimini tamamlaması gerekmiştir.

Bilhassa Ninova'daki sarayının alçak kabartmalarında Sanherib'in birçok tasviri bulunur. Horsabad'daki kabartmalardaki görüntüsü Sargon'unkilerden pek farklı değildir. Av sahnelerinde yahut henüz yalnızca veliaht prens olduğu zamanlarda başlıksız tasvir edilse de uçuşan kurdeleli tacı onu tanınır kılar. Bulunduğu yer tanımlamayı daha da kolaylaştırır: Ninova'daki kabartmalar Sanherib, Horsabad'dakiler ise mutlaka Sargon'dur. Sanherib temsillerinde ilahi olana yakınlığını göstermeyi hedeflemiştir. Böylece tasvirlerde kendisine eşlik eden tanrıları, onların yetkinliklerinin kendisine yüklendiğinin altını çizmek için yavaş yavaş bastırır.¹³ Mezopotamya tanrıları gibi sola dönük ve insan görünümündeki büyük tanrılardan birinin eşliğinde resmedilmiştir. Amacının kendisiyle ilgili istediği imgeyi

- 10 E. Frahm, *Einleitung in die Sanherib-Inschriften*, Vienne, 1997, s. 4; SAAS 9, s. 13-16.
- 11 S. Parpola, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal II*, Neukirchen-Vluyn, 1983, s. 239, no: 390; PNA 3/1, s. 1116.
- 12 SAA 1, p. 110, no: 133, ll. 7-13.
- 13 T. Ornan, "The Godlike Semblance of a King: The Case of Sennacherib's Rock Reliefs", içinde J. Cheng et M. H. Feldman (yay. haz.), *Ancient Near Eastern Art in Context; Studies in Honor of I. J. Winter by Her Students*, Leyde, 2007, s. 161-178.

sunmak olduğunu düşünsek de belki de kendini zaten bu şekilde görüyordu. Peki ya gerçekte nasıldı? İşte bunu asla bilemeyeceğiz.

Sanherib'in kişiliği, propaganda ile metinden metine tekrarlanan kalıplaşmış sözleri birbirinden ayırmak kaydıyla, yazıtlarından çıkarılabilir. Kibirlidir çünkü kendisini zekâ, bilgelik ve bilgi bakımından tüm seleflerinden üstün görür. İmparatorluğun ana geçiş mekanlarına yerleştirdiği stellerde kendisini azametli bir şekilde temsil ettirerek kişi kültünü sürdürür.¹⁴ Tahta geçen, on beş yıldan uzun süredir imparatorluk işlerinde babasıyla birlikte çalışmış deneyimli bir adamdır. Önceki kralların aksine dünyayı fethetmeyi hayal etmez, imparatorluğunda düzen sağlamaya koyulur ve kendini cesur bir savaşçı olarak tanımlar. Geleneğe göre, tüm seferlerini zafere ulaşmış gibi betimler — başarısızlık düşünülemez zira bu tanrılar tarafından terk edilmek demektir. Dağlardaki kuvvetini ve dayanıklılığını över: “Sandalyemi taşımanın zor olduğu her yerde dağ keçisi gibi yürüyorum. Düşmanlarımla savaşmak için en yüksek zirvelere tırmanıyorum.”¹⁵ Gerçekte, seferlerinin liderliğini bazen generallerine devrediyordu. Adaletin koruyucusu olduğundan, tanrı Aşur'un desteklediği savaşları adildi: bu nedenle düşmanlarını bazen acımasız yollarla cezalandırma hakkına sahipti. Onları korkutur ve kaçırırdı: “Kalpleri köşeye sıkışmış genç güvercinler gibi çılgınca çarpar; sıcak idrarlarıyla üstlerini pisletir, arabalarında dışkılarını bırakırlardı.”¹⁶ Vahşet sergilemenin, büyükbabası III. Tiglat-Pileser örneğini izleyerek uyguladığı psikolojik savaşın bir parçası olduğu unutulmamalıdır.¹⁷ Ordusuna babasıyla aynı şekilde davranmış, savaş ganimetlerinin bir kısmını askerlerine dağıtmış ve hiç şüphesiz onlara bir toprak parçası yahut başka tür bir ödeme yapmıştır. Sanherib'in niteliklerinden biri de hatalarını kabul etmesiydi. Mesela MÖ 693 yılında Elam'dan dönmesinin kötü hava şartlarının sonucu

14 A.-M. Maïla-Afeiche, *Le Site de Nahr el-Kalb*, Beyrouth 2009, s. 42, no: VII, 243.

15 RINAP 3.1, s.178, no: 22, iii, l. 81-iv, l. 9a.

16 *A.g.e.*, s. 184, no: 22, vi, ll. 29b-33.

17 M. Van De Microop, “Metaphors of Massacre in Assyrian Royal Inscriptions”, *KASKAL* 12, 2015, s. 299-309.

olduğunu belirtmekten çekinmez: “Geçitlerdeki yağmur ve kar ile dağlardaki seller beni korkuttu.”¹⁸ Başlıca kusurlarından biri kindar, asabi ve sabırsız karakteridir. Örneğin oğlunun öldürülmesine duyduğu “öfke” (*uggatu*) onu mantıksız kararlar almaya iter.¹⁹

Aslında Sanherib, mecburiyetten giriştiği askeri seferlerden çok, inşaat projeleriyle ilgilenmektedir. İnşa ettiği yapıları uzun uzun, titizlik ve hassasiyetle anlatır. Kuşkusuz babasının Horsabad’ın inşasında yer almasından etkilenmiştir. Mimarlığa dair hiçbir şey bilmeden saraylar inşa eden atalarının aksine her türlü malzeme konusunda uzman olduğunu iddia eder.²⁰ Mimari, metalürji ve bahçecilik alanlarındaki deneylere tutkuyla bağlı büyük bir yenilikçidir. Örneğin kendisini yeni bir metal dökümü tekniğinin mucidi olarak tanıtır.²¹ Ninova, Nimrud ve Horsabad kütüphanelerinin zenginleştirilmesine katılmıştır. Aynı zamanda sanatın çeşitli alanlarında güzelden anlayan biri, askeri ve dini alanlarda ise reformcudur. Tanrıları onurlandırma ve rollerini vurgulama hususundaki geleneği takip etmiş, özellikle de seferlerini ve inşaat projelerini destekleyen tanrı Aşur’u el üstünde tutmuştur.²² Onlara kurbanlar, zengin hediyeler ve dualar sunardı. Hislerinin gözlerini kör etmediği zamanlarda gerçekçiydi ve kararları yanlışsa düzeltebilirdi. Sevecen ve ilgili biri olarak görülmüştür. Hatta vaktinden önce feminist olduğu bile söylenir,²³ tabii haremi olan biri için bu çıkarımı yapmak absürttür. Ne var ki kraliyet ailesindeki kadınların statüsünün onun hükümdarlığı sırasında bir miktar iyileşmiş olması mümkündür. Yazıtlarının hedef kitlesine bağlı olarak, örneğin Ninova’da savaşçı kahramanlıklarını, adaletini ve tebaasına karşı iyilikseverliğini vurgularken, kutsal Asur şehrinde tanrılarla arasındaki ilişkinin üstünde durmuştur.

18 RINAP 3.1, s. 181, no: 22, v. ll. 6-11a.

19 *A.g.e.*, s. 183, no: 22, v. ll. 74-78; L. Marti, “Sennacherib, la rage du prince”, *DoArch* 348, 2011, s. 54-59.

20 RINAP 3.1, s. 89-146, no: 15-17.

21 RINAP 3.2, s. 225, no: 160, ll. 23-25.

22 A. R. George, “Sennacherib and the Tablet of Destinies”, *Iraq* 48, 1986, s. 133-146.

23 J. E. Reade, “Was Sennacherib a Feminist?”, in J.-M. Durand (yay. haz.), *La Femme dans le Proche-Orient antique*, Paris, 1986, s. 139-145.

Veliaht Prens Sanherib

Veliaht prens belirleme geleneği III. Tiglat-Pileser ile başlamıştı. Sargon ne zaman oğlu Sanherib'e karar verdi? Herhalde saltanatının başında, MÖ 721 yılındaki ilk askeri seferinden önce. Bu, karşılaştığı güçlü iç muhalefetin ardından tahtını güvence altına alması gereken bir dönemdi ve Sanherib hem en büyük oğlu hem de zaten aşağı yukarı yirmi beş yaşında olduğundan seçimi tartışma götürmezdi. Sanherib, veliaht prene ayrılan veraset evinin bulunduğu Ninova'ya gitmek için Nimrud'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Burası Sargon seferdeyken ya da MÖ 710-707 arasında Babil'de kaldığı uzun süre boyunca hükümet merkezi olarak işlev görecekti. Sanherib'in veliaht prensliği MÖ 721 ile 705 yılları arasında on beş yıldan fazla sürer.²⁴ Görevleri nelerdi? Babasının yokluğunda en yüksek siyasi ve idari sorumlulukları üstlenir, onu imparatorluğun işleri hakkında sürekli bilgilendirirdi. Acil durumlarda babasıyla iletişim kurmak çok uzun süreceğinden kararları tek başına almak zorundaydı. Dolayısıyla onun yerine geçer ve bir tür naip gibi davranırdı; bu da demek oluyor ki aralarında oturmuş bir güven ilişkisi ve belirli bir derece eşitlik vardı.

Ekseriyetle askeri istihbarattan,²⁵ ayrıca Asurlu valiler ve yerel liderlerle ilişkilerden sorumluydu. Ulakları ve elçileri de kabul ediyordu. Haraçlar ile huzuruna çıkanların getirdiği hediyeleri alır ve bunları çeşitli alıcılara dağıtırdı. İç işleri ve idari işleriyle ilgilenir, babasını inşaat projelerinin ilerleyişi hakkında bilgilendirirdi. Sanherib'in babasına bilgi vermek ya da emirlerini sormak için gönderdiği ve Asurlu veya yerel yetkililere hitaben yazdığı düzinelerce mektup korunmuştur.²⁶ Krala yazılan mektupların alışıl-gelmiş biçiminde, kendisini "efendim" (*bēlīa*) diye hitap ettiği söz konusu kralın hizmetkarı olarak adlandırıyordu. Kraliyet mesajları o kadar önemli görülürdü ki, en güvenilir kabul edilen hadımlardan oluşan seçkin bir kraliyet muhafız birliğine emanet edilirdi.

24 J. Elayi, *Sennacherib...*, *a.g.e.*, s. 29-42.

25 P. Villard, «Quelques aspects du renseignement militaire dans l'empire néo-assyrien», *HiMA* 3, 2016, s. 87-97.

26 SAA 1, s. 28-44.

Sanherib'in mektuplarının birçoğu MÖ 717 ve 707 yılları arasında Horsabad'daki inşaat çalışmalarının izlenmesiyle ilgilidir: konu hakkındaki bilgisi ve kişisel ilgisi, hükümdarlığı sırasında mimari projelere duyduğu tutkuyu açıklar.

Sanherib'in veliaht olduğu bu dönemde babasıyla ilişkileri nasıldı? Sargon'a saygı ve bağlılık gösterir. Ona mümkün olduğunca sık danışmaya çalışır. Kelimesi kelimesine itaat ettiği emirlerini asla sorgulamaz. Sargon'un kendisini askeri seferlerine hiç dahil etmemesinden dolayı hayal kırıklığına uğramış mıdır? Muhtemelen hayır, zira askeri şan şöhrete pek hevesli olmamasının yanı sıra babasına sadık kalmak istiyordu. Peki neden ortak edilmiyordu? Herhalde Sargon'un oğluna pek de güvenmemesi yüzünden. Görünürdeki iyi ilişkilerine Sanherib babasıyla arasına mesafe koymayı tercih ederdi. İktidara geldiğinde Horsabad'ı kraliyet ikametgahı olarak seçmedi. Yazıtlarında soy ağacından bahsetmez. Belki de babasının kendisini gölgede bıraktığını düşünüyordu ve her halükârda, mimari dışında onunla ne aynı kişiliğe ne de ilgi alanlarına sahipti.

Öncelikli Seferler (MÖ 704-701)

Sanherib MÖ 705 yılının *abu* (Ağustos) ayının on ikinci günü tahta geçtiğinde hiçbir direnişle karşılaşmasa da, babasının utanç verici ölümüyle ilgili hassas bir sorunla uğraşmak zorunda kaldı. Onun intikamını almak ve kamuoyunu yatıştırmak için harekete geçmesi gerekiyordu: MÖ 704 yılında, babasının can verdiği Tabal bölgesindeki Kulummelere karşı bir sefer düzenlemek üzere subaylarını gönderdi.²⁷ Neden kendisi gitmemiştii? Belki de saltanatının başında tehlikeli bir bölgeye gitme riskini göze alamadığından ya da zaten Babil'e sefere çıkmış olması sebebiyle. Öyle ya da böyle, Kulummelere karşı düzenlenen sefer başarısız olsa gerek zira sadece Eponim Kroniği'nde bahsi geçmektedir ve MÖ 695 yılında onlara karşı ikinci bir sefer düzenlemek zorunda kalmıştır.

27 E. Frahm, "704 v. Chr.", *NABU*, 1998, no: 4, s. 106.

Sanherib'in saltanatının başındaki bir diğer önceliği Asur İmparatorluğu için tehlike arz eden Babil'di. Sargon'un ölümünden sonra, II. Marduk-zakir-şumi bir aylığına iktidarı ele geçirdi, peşinden Merodak-baladan MÖ 721'den 701'e süren ilk döneminin ardından MÖ 703'te dokuz aylığına hükümdar oldu.²⁸ Babil Kralı, büyük miktarda altın, gümüş ve değerli taşlar karşılığında Elam Kralı II. Şutruk-Nahunte'yi kendisine destek birlikler göndermeye ikna etti.²⁹ Sanherib ilk başta subaylarına Merodak-baladan'ın ordusunu Kiş'te karşılama talimatı verdi. Daha sonra Kutha'yı ele geçirip Babil ordusunun kaçmasını sağlayarak onlara yardım etti. Merodak-baladan kaçtıysa da yeğeni Adinu yakalandı. Müteakiben Sanherib Babil'e girdi ve kenti yağmaladı. Kaçak kralı güneydeki bataklıklara kadar boşuna kovaladı, lakin bu, yol üzerindeki 88 müstahkem şehri ele geçirmesini engellemedi. Babil Kralı olarak Asur sarayında yetişmiş yerli bir soylu olan Bel-ibni'yi tayin etti.³⁰ En son, Hararatu şehrinden sorumlu Nabubel-şumati'nin haracını aldı ve Hirimu şehrini yerle bir etti. Yanında getirdiği 208.000 esir, büyük miktarda büyükbaş hayvan ve ganimetle övündü. Ne var ki Merodak-baladan ele geçirilemediğinden Babil sorunu MÖ 704-703'e kadar çözülemedi.

İkinci öncelikli sefer MÖ 702 yılında, isyanları Asur'un Elam gibi düşmanlarına yarayabileceğinden dolayı bir tehdit oluşturan Zagros'ta gerçekleşti. Sanherib önce Kassitleri ve Yasubigallileri yenilgiye uğrattı, şehirlerine el koydu ve bölgeyi Asur'un Arrapha valisinin yönetimine verdi.³¹ Yazıtlarında adı geçmeyen ancak alçak kabartmalarda tasvirine rastlanan tanımlanamayan şehir Alammu'nun fethi hiç şüphesiz bu sefer sırasında gerçekleşmişti.³² Daha sonra

28 L. D. Levine, "Sennacherib's Southern Front: 704-689 BC", *JCS* 34, 1982, s. 29-40; G. Frame, *Babylonia 689-627 BC: A Political History*, Leyde, 1992, s. 53-54.

29 RINAP 3.1, s. 32, no: 1, ll. 5-7.

30 J. A. Brinkman, "Bel-ibni's Letters in the Time of Sargon and Sennacherib", *RA* 77, 1983, s. 175-176.

31 J. E. Reade, "Kassites and Iranians in Iran", *Iran* 16, 1978, s. 137-143.

32 D. Nadali, "Sennacherib's Siege, Assault, and Conquest of Alammu", *SAAB* 14, 2002-2005, s. 113-132.

kralı Aşpa-bara'nın isyan bayrağını çektiği Ellipi Krallığı'na doğru ilerledi. Bu krallığın bir kısmını ele geçirdi, başkenti Elenzaş'ın adını "Kar-Sanherib" olarak değiştirdi ve Harhar eyaletine bağladı.³³ Böylelikle kendisinin de Asur İmparatorluğu'nun genişlemesine katkıda bulunduğu konusunda ısrar edebildi. Atalarının adını bile duymadığı Medlere boyun eğdirmekle övünür ki bu külliye yalandır.³⁴ Gerçekte, sadece birkaç Med liderinden haraç almıştı.

Sanherib MÖ 701 yılındaki üçüncü seferinde batıya yöneldi. Bu sefer üç aşamadan oluşuyordu: kuzeyden gelirken coğrafi sırayla Fenike, Eski Filistin ve Yehuda'ya karşı.³⁵ Kutsal Kitap'ta anlatılan Yehuda'ya yönelik kısım en iyi bilinenidir. Bununla beraber üç bölgenin hiçbiri Sanherib açısından bir fark yaratmaz, o sadece şöyle yazar: "Üçüncü seferimde Hatti üzerine yürüdüm."³⁶ Sayda kralı Luli'ye karşı harekete geçmesinin tek nedeni haraç ödemeyi durduması değildi. Sargon'un saltanatının sonlarına doğru beş yıl süren Sur kuşatmasının başarısız olması, bilhassa da Luli'nin MÖ 705-701 yılları arasında yaşadığı sükûnet döneminden yararlanarak topraklarını yeniden ele geçirmesi nedeniyle cezalandırıcı bir eylem gerekliydi. Asur ordusunun yaklaşmasıyla yaşlı kral Luli, Sanherib'in iddia ettiği gibi korkaklıktan değil, gerçekçi bir kararla İadna-na'ya (Kıbrıs) kaçtı.³⁷ Muhtemelen Sur'la alakalı işlerini, en azından adayı kontrol etmeye devam edebileceği Kition kolonisine çekildi. MÖ 699 ila 697 arasında öldüğü düşünülmektedir. Sur adasını hâlâ alamamış olmasına rağmen Sanherib'in Luli'nin kaçmasına neden

33 ARAB II, s. 118, 135-136, 142, 147, 154, § 237, 279-280, 307, 325, 346.

34 K. Radner, "An Assyrian View on the Medes", in G. B. Lanfranchi ve diğerleri (yay. haz.), *Continuity of Empire (?)...*, a.g.e., s. 38-58.

35 K. L. Younger, "Assyrian Involvement in Southern Levant at the End of the Eighth Century BCE", içinde A. G. Vaughn ve A. E. Killebrew (yay. haz.), *Jerusalem in Bible and Archaeology: The First Temple Period*, Atlanta, 2003, s. 235-263; L. Marti, "The Levant and Assyria: perspectives from Assyrian royal inscriptions", *Semitica* 60, 2018, s. 453-471; J. T. Walton, "Assyrian interest in the West: Philistia and Judah", *Eretz- Israel* 33, 2018, s. 175-182.

36 ARAB II, s. 118-119, § 239.

37 RINAP 3.1, s. 63, no: 4, ll. 32-34.

olduğu için gurur duyduğu bellidir çünkü bu sahneyi sarayının alçak kabartmalarında resmettirmiştir.³⁸ Bu kaçışın ardından diğer Fenike kentleri de boyun eğdi ve haraç ödedi. Asur Kralı, Sayda tahtına oturttuğu İttobaal'a Sur adası dışındaki topraklarını teklif etti. Sur ve Sayda'ya yönelik politikası, asi kenti zayıflatmak ve diğer rakip kenti güçlendirmektir.³⁹ Luli'ye karşı düzenlediği seferin sonucu, çok farklı büyüklükteki iki bölgenin yan yana gelmesi oldu: toprakları Sayda'dan Akko'ya dek uzanan ve Asur yanlısı kral İttobaal tarafından yönetilen güçlü bir şehir ile toprakları Sur adasına indirgenmiş, Kıbrıs'tan Luli ve ardından I. Baal tarafından yönetilen bağımsız bir şehir. Sur adası bu dönemde o kadar zorluk çekiyordu ki Surluların oldukları yerde çömlek yapabilmek için uzaklardan kil ithal etmeleri gerekmişti.⁴⁰ Sur'un hegemonik konumunu Sayda'ya kaptırmasının nedenlerinden biri de budur.

Sanherib Fenike'den sonra Eski Filistin'deki Aşkelon ve Ekron (günümüzde Tel Miqne) kentlerinin isyanlarını bastırmak üzere güneye indi.⁴¹ Aşdod ve Gazze gibi diğer şehirler kendisine sadık kalmıştı. Asur Kralı önce Aşkelon'a ait olan Yafa bölgesini fethetti, ardından Aşkelon ayaklanmasını bastırdı ve Kral Sidka ile ailesini Asur'a sürdü.⁴² Olayların kronolojisi tartışmalı olsa bile, mantıklı sıralama şöyledir: Aşkelon ayaklanmasına son verdikten sonra Ekron'daki isyanı ezmekle ilgilendi. Ekron'un Asur karşıtı sakinleri Asur yanlısı kralları Padi'yi tutuklayıp Yehuda Kralı Hizkiya'ya teslim ettiler. Hizkiya ve isyankâr Ekronlular Asurlulara karşı Mısır'la güçlerini birleştirdiler. Sanherib, Ekronlulara desteğe gelen Mısır birlikleriyle Elteke (muhtemelen Tell esh-Shallaf) yakınlarında cereyan eden savaşta karşılaştı. 25. Hanedanın bu dönemi karmaşık ve siyasi açıdan parçalanmış halde olduğundan Mısır ordusunu kimin yönettiğini bilmek zordur, Taharqa olması mümkündür, çatışma ise hiç şüphesiz Yehuda'nın

38 J. M. Russell, *Sennacherib's Palace...*, a.g.e., s. 165, fig. 85.

39 J. Elayi, «Tyr et Sidon, deux cités phéniciennes rivales», *Trans* 49, 2017, s. 91-101.

40 P. M. Bikai, *The Pottery of Tyre*, Warminster, 1978, s. 14, 67-68.

41 H. Tadmor, «Philistia under Assyrian Rule», *BA* 29, 1966, s. 95-99.

42 RINAP 3.1, s. 64, no: 4, l. 40.

işgalinden önce gerçekleşmiştir.⁴³ Sanherib galip geldiyse de zaferi kesin değildi. Elteke ve Tanına (Timnah) kentlerini fethetti. Ekron teslim oldu: başkaldıranlar ağır bir şekilde cezalandırıldı ancak kentin diğer sakinlerine dokunulmadı ve Paki yeniden tahta çıkarıldı. Ne var ki Kudüs'teki esaretinden ne zaman geri getirildiği bilinmemektedir.

Üçüncü seferin Yehuda safhası, farklı kaynaklar, Asur yazıtları ve özellikle de Kutsal Kitap arasındaki çelişkiler nedeniyle analizi en zor olanıdır.⁴⁴ Çok sayıda yorum vardır, bazıları çelişkili ve ideolojik nedenlerle çarpıtılmıştır.⁴⁵ Sanherib için seferin bu üçüncü aşamasının Fenike ve Eski Filistin'e yapılan ilk iki seferden farklı olmadığı gerçeğini gözden kaçırmamak önemlidir.⁴⁶ Hizkiya'nın başkaldırmasının nedenleri neydi? Vasallar üzerindeki baskı o kadar büyüktü ki, her zaman isyan etmek için bir fırsat kolluyorlardı.⁴⁷ Sargon'un ölümünün yarattığı şok, ardından Horsabad'ın terk edilmesi ve Babil'in kaybı bu fırsatı sağlamıştı. Lakiş'in fethi neden belirtilmemiş de sadece alçak kabartmalarda temsil edilmişti?⁴⁸ Belki de kraliyet şehri olmadığı ve ilhak edilmediği için. Ne var ki Asur askeri taktiklerinin büyük bir kaleyi ele geçirmekte ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından eğitici bir değeri olabilir. Kudüs ablukası başladığında Lakiş kuşatmasının sona ermiş olup olmadığı bilinmemektedir. Sanherib Kudüs'ü almayı beceremiyor muydu? Kutsal Kitap'ın anlatılarına göre ablukanın amacı bu süre zarfında Yehuda'ya karşı operasyonlar düzenlemek ve Kudüs'ün kapılarını Asurlu elçilerle görüşülmesi için açık bırakmaktır. Bu ön görüşmeler akla yatkınsa da tarihsel açıdan hiçbir kanıtları yoktur. Sanherib fethettiği Yehuda topraklarının bir bölümünü Aşdod, Ekron ve Gazze

43 D. Kahn, "Taharqa, King of Kush and Sennacherib", *JAES* 6, 2014, s. 29-41.

44 RINAP 3.1, p. 65-66, no: 4; RINAP 3.2, s. 48, no: 42; 2 Rois XVIII, 13-19; Isaie XXXVI-XXXVII; 2 Chroniques XXXII.

45 J. Elayi, *Sennacherib...*, a.g.e., s. 69-88.

46 F. M. Fales, "The Road to Juda: 701 BCE, in the Context of Sennacherib's Political-Military Strategy", içinde I. Kalimi ve S. Richardson (yay. haz.), *Sennacherib at the Gates of Jerusalem...*, a.g.e., s. 223-248.

47 *A.g.e.*, s. 98-101.

48 D. Ussishkin, *The Conquest of Lachish by Sennacherib*, Tel-Aviv, 1982.

krallarına verir. Hizkiya boyun eğerek yüklü bir haraç öder.⁴⁹ Kudüs kuşatılır ama düşmez, Sanherib de Ninova'ya geri döner.

Neden Kudüs'ü almamıştı? Kutsal Kitap'a göre, bunun nedeni Yehova'nın araya girerek Asur ordusunu yok etmesiydi.⁵⁰ Bazıları bunun veba salgınından olduğunu söylese de bu doğru değildir zira ordu bir yıl sonra seferine devam edebilmiştir. Diğer yazarlar ise Sanherib'in Kudüs'ü ele geçirmeyi başaramadığını düşünürler. Gerçekte, Yehuda'ya karşı çıkılan sefer Asur Kralı tarafından başarılı kabul edilir, ne de olsa hedeflerine ulaşmıştır. Hizkiya'nın ayaklanmasını bastırmak istediğinden, onu teslim olmaya zorlamak için Kudüs'ü abluka altına almıştı. Hizkiya'yı tahtta bıraktı ama gücünü azaltmak amacıyla krallığın stratejik bir bölümünü kesip ayırdı. Bölgede yeni Asur eyaletleri oluşturmak yerine, vasal devletleri Mısır ile arasındaki tampon devletler olarak tutmayı tercih etti. Aslında, Hizkiya'nın ayaklanmasının bastırılması Sanherib açısından Sayda, Aşkelon ve Ekron krallarınıninkiler gibi sıradan bir askeri operasyondur. Yehuda'daki durumdan çok Babil'deki sorunlarla ilgilendiği kesindir ve Ninova'ya hızla dönmesinin sebeplerinden birinin de bu olması kuvvetle muhtemeldir. Yehuda'ya karşı ikinci sefere çıktığı varsayımı çok tartışılmıştır⁵¹, ancak Asur yazıtlarında bahsedilmediği ve muhtemelen Kutsal Kitap metnindeki çelişkilerden meydana geldiği için olası değildir.

Böylece Sanherib saltanatının başında imparatorluğu genişletmeyi değil sağlamlaştırmayı amaçlayan öncelikli seferlerle işe başlamış oldu. Gerçi Babil'e karşı düzenlenen sefer bölgedeki istikrarsızlığa gerçek bir çözüm getirmedi. İkinci seferi Zagros'un çalkantılı halklarını yalnızca geçici olarak sakinleştirdi. Üçüncü seferi ise, imparatorluğun batı kesiminde önceki krallar tarafından kurulan siyasi ve ekonomik düzeni yeniden tesis ettiği ve saltanatının sonuna kadar barışı sağladığından başarılı oldu.

49 RINAP 3.1, s. 65, no: 4, ll. 53-54.

50 2 Rois XIX, 35-36.

51 F. J. Yurco, "The Shabaka-Shebiktu Coregency and the Supposed Second Campaign of Sennacherib against Judah: A Critical Assessment", *JBL* 110, 1991, s. 35-45.

İmparatorluğun Sağlamlaşması (MÖ 700-695)

Sonraki seferler daha kısa süreliydi, her sene çıkılmadığı gibi her zaman Sanherib'in varlığını da gerektirmiyordu. Batıdan döndükten hemen sonra Babil'e karşı ikinci bir sefere girişti. MÖ 703'te Babil tahtına oturttuğu Bel-ibni otoritesini, bilhassa isyan eden Sümer ülkesinde olmak üzere yavaş yavaş kaybetmişti. Sanherib önce Keldani kabilesi Bit-Dakkuri'nin lideri Şuzubu'yu yendi, ancak bataklıklarda izini kaybetti. Hiç şüphesiz Elam'a sığınmıştı, oradan MÖ 692 yılında Muşezib-Marduk adıyla Babil kralı olarak geri dönecekti. Sanherib daha sonra ordusunu Babil tahtını geri almaktan bir türlü vazgeçmeyen Merodak-baladan'ın kabilesi Bit-Yakin'e doğru yöneltti. Merodak-baladan Elam'a ait bir bölge olan Nagitu'ya kaçtı. Sanherib Bit-Yakin'i yakıp yıktı ve ailesini esir aldı. Ne var ki yazıtlarında onu korkutmuş olmakla övünse de Elam kralıyla yüzleşmeye henüz hazır hissetmiyordu. Babilli Bel-ibni'yi Babil tahtına oturtma çözümü başarısız olunca, yerine büyük oğlu Asur-nadin-şumi'yi geçirdi, o da Sanherib'e altı yıllık bir soluklanma süresi sağladı.⁵²

İki yıl boyunca askeri sefer yapmayan Sanherib, MÖ 697 yılında imparatorluğun kuzeyine, Nipur Dağı ve Ukku kentlerine karşı beşinci seferini düzenledi. Veliaht prensken idaresinden sorumlu olduğu bu bölgeyi iyi tanıyordu. Bu sefer, Cudi Dağı'nda yer alan altı kaya levhasında gerçekçi bir şekilde anlatılmaktadır: "Dizlerim yorulduğunda, bir kayanın üzerine oturdum ve susuzluğumu gidermek için deri mataramdan su içtim."⁵³ Sanherib, Nippur Dağı'ndaki asi şehirleri yerle bir ettikten sonra Ukku Kralı Maniye'nin ayaklanmasını bastırmak üzere yola çıktı. Ukku'yu Asur ve Urartu arasında bir tampon devlet olarak tutmak istiyordu. Başkentin yıkımı oldukça şiddetli olmuştu, kuşkusuz Urartu'ya yönelik dolaylı bir tehdidi ifade etmek için yapılmıştı. Kuzey dağlarına gerçekleştirdiği bu akınla Sanherib, imparatorluğun topraklarını genişletebileceğini

52 RINAP 3.1, s. 134, no: 17, iv, ll. 13-17.

53 *A.g.e.*, s. 117, no: 16, c. II. 1-7.

göstermek istiyordu. Bu seferi yazıtlarında ve sarayının kabartmalarında da bolca resmettirmiştir. Gelgelelim bu başarı hem münferit ve geçiciydi hem de dikkate değer bir ganimet sağlamamıştı.⁵⁴

Başka bir sefer de MÖ 696 yılında Kilikya'ya karşı düzenlendi.⁵⁵ Her ne kadar Asur kralı bu seferi yönetmiş olmakla övünse de, sefere kendi subaylarından birinin ya da Que valisinin önderlik ettiği bilinmektedir. İllubru (Çamlıyayla) şehrinin lideri Kirua, Hilakku halkını isyana teşvik etti. İngirra ve Tarzi sakinleri Kilikya kapılarını kapattılar. Sefer üç harekâttan oluşuyordu: Asur ordusu önce Hilakku halkını bozguna uğrattı; ardından İngirra ve Tarzi şehirlerini aldı; son olarak da İllubru'yu ele geçirip Kirua'yı cezalandırdı. Yunan tarihçi Eusebios'un Berossos'un iki yazısından aktardığına göre, Asurlular Kilikya'da İyonyalılarla karşı karşıya gelmişlerdir.⁵⁶

Kilikya Kapıları'na giden yolun temizlenmesi doğal olarak Tabal'a götürecekti, dolayısıyla ertesi yıl MÖ 695'te sefer düzenlendi. Sanherib subaylarından birini gönderdiği halde bir kez daha seferi yönetmekle övünür. Sefer silaha sarılan Gurdi'nin lideri olduğu Til-Garimmu şehrine yönelikti.⁵⁷ Kim bilir belki Sargon'u öldüren de oydu. Her halükârda Til-Garimmu ele geçirildi ve enkaz haline getirildi, Asur ordusu ganimet ve çok sayıda esir topladı ancak Gurdi tutuklanmadı. Asur İmparatorluğu artık kuzey ve kuzeybatıda da gücünü sağlama almıştı. Geriye bir tek zorlu Babil sorununu çözmek kalmıştı.

Babil ve Müttefiklerine Karşı Seferler (MÖ 694-689)

Sanherib'in Babil sorununu çözüme stratejisi her zaman önce Babil'in baş müttefiki olan Elam'ı yenmekti.⁵⁸ MÖ 694'teki altıncı

54 K. Radner, "Between a Rock and a Hard Place: Muşasir, Kumme, Ukku and Šubria, the Buffer States between Assyria and Urartu", alıntılanan makale, s. 243-264.

55 J. D. Bing, *A History of Cilicia during the Assyrian Period*, Ann Arbor, 1969.

56 S. M. Burstein, *The Babyloniaca of Berossus*, Malibu, 1978.

57 RINAP 3.1, s. 136, no: 17, v. II. 2-5.

58 J. A. Brinkman, "Sennacherib's Babylonian Problem: An Interpretation", *JCS* 25, 1973, s. 89-95.

seferinin amacı buydu. Elam'a karşı MÖ 700 yılında gerçekleştirilmediği deniz seferine çıkmaya hazırdı. Yazıtlarında hatırlattığı gibi, o sırada kendisinden kaçan Bit-Yakin kaçaklarını yakalamak istemişti. Aslında bu özgün seferden oldukça zevk alıyordu: Surlu, Saydalı ve İyonyalı esirleri ve Levanten gemilerini denizci olarak kullandı. Sefer Dicle'den aşağıya, ardından Fırat'a ve daha sonra Basra Körfezi üzerinden Elam kıyısındaki Nagitu şehrine doğru ilerledi.⁵⁹ Bit-Yakin sığınmacılarıyla savaştı, esir ve ganimet alarak muzaffer biçimde geri döndü. Askerlerinin sadece simgesel bir zaferle "Elam'ın geniş topraklarına ölüm sessizliği yaymasından" gurur duyuyordu. Ne var ki Elam Kralı Halluşu (I. Hallutaş-İnşuşinak) bu yenilgiyi kabul etmedi. Hâlâ güney Babil'de bulunan Asur ordusuna arkadan saldırarak Akad üzerine yürüdü ve Sippar'a girdi. Böylece Sanherib'in oğlu, Asur-nadin-şumi esir alındı. Gerçekte, Elamlılar tarafından değil, onu Elamlılara teslim eden Babilliler tarafından ele geçirilmiş ve büyük ihtimalle Elam'da öldürülmüştür.⁶⁰

Asur'un Elam'a karşı seferinin ikinci aşaması, sırası bilinmeyen iki savaş içerir: Şuzubu'ya ve Elamlılara karşı. Şuzubu (Nergal-uşezib), belki de Elam'ın yardımıyla Babil Kralı olmuş ve altı ay hüküm sürmüştü. Sanherib onu yakaladı ve bir ayıyla birlikte Ninova'da bir kapıya bağladı.⁶¹ Elamlıları yendi ve Elam Kralı'nın oğlunu belki de kendi oğlunun intikamını almak için öldürdü. Ardından Asur ordusunun güney Babil'de tuzağa düşen kısmını kurtarmaya gitti.

Elam'a karşı seferinin yedinci sefer olarak adlandırdığı üçüncü aşamasını MÖ 693 yılında başlattı. Elam Kralı Halluşu, Asur ordusunu püskürtmekte yetersiz kalan kardeşi Kudur-Nahunte tarafından tahttan indirildi. Sanherib yağmalayıp yıktığı Elam kentlerinin fethini gözle görülür bir memnuniyetle anlatır. Elam Kralı, başkenti

59 RINAP 3.2, s. 82-84, no: 46, II. 56-64.

60 B. Dewar, "Rebellion, Sargon II's 'Punishment' and the Death of Aššur-nādin-šumi in the Inscriptions of Sennacherib", *JANEH* 3, 2016, s. 25-38.

61 RINAP 3.1, s. 223, no: 34, II. 33b-36a.

Madaktu'yu terk ederek kaçtı.⁶² Asur Kralı nihayet Elam'ın kalbine ulaşmayı başarmıştı ancak fikrini değiştirdi ve Zagros dağlarında kışı geçirmekten korkarak geri döndü. MÖ 692 yılında herhangi bir askeri seferden bahsedilmemektedir. Elam'da Kral Kudur-Nahunte halkının isyanı sonucu öldürüldü ve yerine Huban-menanu geçti. Babil'de, Asur ordusunun ayrılmasının ardından, diğer Şuzubu ile karıştırılmaması gereken Şuzubu (Muşezib-Marduk) kendi inisiyatifıyla iktidarı ele geçirdi.

MÖ 691'de Sanherib sekizinci seferine çıktı. Babil Kralı Muşezib-Marduk, Halule'de Asur ordusuna karşı savaşmak için yeni Elam Kralı Huban-menanu'nun yanı sıra Keldani ve Arami kabileleriyle ittifak kurdu. Yeri tespit edilemese de şüphesiz Samarra yakınlarındadır. Halule savaşının tasviri diğer Asur savaşlarının hepsinden daha ayrıntılıdır. Aynı zamanda gerçekçi ve bazen de şiirsel terimlerle betimlenen en korkunç katliamlardan biridir.⁶³ Sanherib'in anlatılan tüm zulümleri gerçekleştirdiği kesin değildir ancak akılda kalıcı olmak istediği açıktır. Muhtemelen yine kendi oğlunun intikamını almak için Merodak-baladan'ın bir oğlunu öldürür. Muzaffer olur lakin bu karışık bir zaferdir çünkü ordusu ağır kayıplar vermiş ve iddialarının aksine Babil ve Elam krallarını ele geçirmeyi başaramamıştır. Elam'a MÖ 690 yılında bir saldırı daha yaptıysa da Elam kralı o sırada felç geçirip öldüğünden bu saldırı sınırlı kaldı. Halule savaşından sonra Sanherib, belki de onları Babil'i desteklemekten vazgeçirmek için Araplara karşı bir sefer gönderdi. Asur ordusu Arapların kraliçesi Telhunu'yu esir aldı ve Şam'dan Medine'ye giden yol üzerinde, Kuzey Arabistan'daki başlıca vaha olan Adummatu (Dumet-ül Cendel) şehrini ele geçirdi.⁶⁴ Telhunu, Araplar için satın

62 P. de Miroschedji, « La localisation de Madaktu et l'organisation politique de l'Elam à l'époque néo-élamite », içinde L. de Meyer ve diğ. (yay. haz.), *Fragmenta Historiae Elamicae: Mélanges offerts à M.-J. Steve*, Paris, 1986, s. 209-222.

63 M. Van De Mieroop, "Metaphors of Massacre in Assyrian Royal Inscriptions", *KASKAL* 12, 2015, s. 291-317.

64 I. Ephal, *The Ancient Arabs*, Leyde, 1982, s. 118-125; R. Loreto, "Finding Adummatu, capital of the queens of the Arabs and the kings of Qedar", içinde *Dieux, rois et capitales dans le Proche-Orient ancien, a.g.e.*

aldığı zengin malları Asur'a geri getirdi. Asur'a değerli taşlar, odun ve baharattan oluşan zengin bir ganimet sundu. Arap Kralı Hazael bağlılık yemini etti ve haraç gönderdi.

Sanherib, Babil kuşatmasına MÖ 690 yılında başladı. Onu buna iten neydi? Babil'i yönetme denemelerinde art arda yaşadığı başarısızlıklar, tekrarlayan ayaklanmalar, büyük oğlunun ölümü ve sonuçsuz kalan bütün askeri hareketler. Bunların yanında bir de ekonomik nedenler vardı: bu hareketlerin bedeli ve inşaat projelerinde Babil'in zenginliklerinden yararlanma arzusu. Belki de Asur'un şovenist yaklaşımıydı bu zira yılların saygın başkenti Babil Ninova'yı kolaylıkla gölgede bırakabilirdi. Babil'in itibarının hiçbir zaman büyülemediği Sanherib bu şehrin yerle bir edilmesinin Babil'in ihtiraslarına son vereceğini, imparatorluğun güneyinde artan sıkıntıları ve rakip bir devletin ortaya çıkma ihtimalini ortadan kaldıracağını düşünüyordu. Uzun süren ve halkı oldukça zorlayan bir kuşatmanın ardından, Sanherib Babil'e girerek şehrin tüm sakinlerini katletti.⁶⁵ Kral Muşezib-Marduk ile ailesini Ninova'ya sürdü. Kentin hazinelerini ve tanrılarının heykellerini yağmaladı, Marduk'un heykelini ise yanında Ninova'ya getirdi. Peşinden Arahtu nehrinin suyunu şehre yaymak için kanallar kazdırarak Babil'i su altında bırakmaya girişti: "Şehri temellerine kadar yok ettim ki yıkımı tufandan bile büyük olsun. Şehrin bulunduğu alan tanınmasın diye tapınaklarıyla beraber onu suya boğdum ve yeryüzünden sildim, çayıra çevirdim."⁶⁶ Babil'in ne ölçüde yıkıldığını tahmin edemiyoruz, belki yalnızca kent merkezi zarar görmüştü. Her halükârda bu yıkımın Babil ve Asur arasındaki ilişkilerde ve Asur İmparatorluğu'nun evriminde hatırı sayılır sonuçları oldu. Kişisel olarak ise Sanherib oğlunun intikamını aldığı için artık öfkeli değildi, Babil sorununu kökünden halletmişti. Asurluların gözünde görkemli bir savaşçıydı, Asur İmparatorluğu'nda tamamen barış hüküm sürüyordu ve Babil'in tüm zenginliklerini artık inşaat projelerinde kullanabilirdi.⁶⁷

65 L. Marti, "Sennachérib, la rage du prince", alıntılanan makale, s. 54-59.

66 RINAP 3.2, s. 316-317, no: 223, ll. 50b-54a.

67 J. Elayi, *Sennacherib...*, a.g.e., s. 125-131.

Saltanatının Sonu (MÖ 688-681)

MÖ 688 yılında Sanherib yaklaşık 60 yaşındaydı ve on beş yıl süren askeri seferlerden sonra dinlenmeye ihtiyaç duyuyordu. Babil'in yıkımından saltanatının sonuna kadar olan dönem barış dönemi diye bilirse de maiyetinde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Babil kroniklerine göre, Tanrı Marduk Ninova'da esir tutulduğundan senelik *Akitu* şenliği artık yapılamıyordu.⁶⁸ Babil'de artık kral yoktu. Kuzey Babil bir Asur eyaletine dönüştürülürken Bit-Yakin Merodak-baladan'ın vali olarak atanan oğluna verilmiş gibi görünür. Sanherib ise kendi halefini düşünüyordu. Mantıken, veliaht prens olması gereken kişi büyük oğlu Asur-nadin-şumi'ydi ancak babası onu Babil Kralı olarak belirlediğinden belki de MÖ 698'den itibaren ikinci oğlu Arda-Mullisu'yu onun yerine seçmesi gerekcekti. Bununla birlikte, MÖ 683'te kaderin bir cilvesi gerçekleşti: Sanherib veliaht prens olarak genç Asarhaddon'u belirledi. Annesi Zakutu kuşkusuz bu seçimde etkili olmuş, Asarhaddon da kahinlerin desteğinden yararlanmıştı.⁶⁹ Bu karar kraliyet ailesinde büyük sorunlara neden oldu. Sanherib veraset evine giren yeni veliaht prense sadakat yemini etmeyi zorunlu kılarak seçimini pekiştirmeye karar verdi. Ne var ki Asarhaddon kendisini babalarının gözünden düşürmeye çalışan kardeşlerinin iftiralarına uğruyordu. MÖ 681'in başında komplo o kadar tehditkâr bir hal aldı ki Asarhaddon Ninova'dan ayrılmak ve dokuz ay boyunca gizli bir yere, belki de Harran'daki ailesine sığınmak zorunda kaldı.⁷⁰

Sanherib veliaht seçimini değiştirmek istemediğinden ve Asarhaddon Ninova'nın dini çevrelerinde destek gördüğünden, diğer oğulları harekete geçmeye karar verdi. Kral, Ninova'daki sarayının yakınlarında bulunan devasa heykellerin yanında öldürüldü. Katil

68 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 127, Chronicle 14, ll. 31-32; 131, Chronicle 16, 1-4.

69 SAAS 9, s. 22-29.

70 E. Leichry, "Esarhaddon's Exile: Some Speculative History", içinde M. T. Roth ve diğ. (yay. haz.), *Studies Presented to Robert D. Biggs*, Chicago, 2007, s. 189-191.

öz oğlu Arda-Mullisu'ydu.⁷¹ Suikast haberi Babil ve Yehuda'da Babil'in yıkılması, Kudüs ve Lakiş kuşatmaları nedeniyle ilahi bir ceza olarak görüldü.⁷² Oysa gerçekte bu basit bir veraset savaşının sonucuydu. Asarhaddon Ninova'ya döndüğünde, tahta çıkabilmek için altı hafta boyunca başını ezmekle uğraşacağı bir ayaklanmayla karşılaştı.

İnşaatçı Kral

Seleflerinden farklı olarak Sanherib, yazıtlarında askeri seferlerine olduğu kadar inşaat işlerine de geniş yer verir. Bunlar, bu çalışmaları böylesine ayrıntılı ve tutkulu bir ilgiyle anlatan tek Asur yazıtlarıdır. En iddialı projesi Kuyunjik'te Güneybatı Sarayı adıyla bilinen 503 metre uzunluğundaki Ninova sarayıdır.⁷³ Babasının Horsabad'ı inşa ederken edindiği deneyimlerden yararlanmıştı. Hemen hemen aynı kelimeleri kullanır: "Fil fildişi, abanoz, şimşir, dut, sedir, servi, ardıç ve sakız ağaçlarından bir saray inşa ettim ve adını 'Rakipsiz Saray' koydum."⁷⁴ Ne var ki yer seçimi (Horsabad yerine Ninova) ve imparatorluğun dünyadaki ışıltısını göstermek amacıyla imparatorluğun tüm malzemelerini kullanması babasından oldukça farklı bir tutumdur. Sarayı tamamlarken Nebi Yunus'ta, bir cephanelikle birleşik ve "arka saray" olarak adlandırılan bir saray daha ekledi. Ninova'ya tapınaklar dikti ve olanları onarımdan geçirdi. Başkentini genişleterek ve 12 kilometre uzunluğunda, 4,5 metre kalınlığında, 20 metre yüksekliğinde ve 18 anıtsal kapısı bulunan bir duvarla çevreleyerek değiştirdi. Sokakları ve meydanları düzenledi, botanik bahçeler ve hayvanat

71 S. Parpola, "The Murderer of Sennacherib", in B. Alster (yay. haz.), *Death in Mesopotamia*, RAI 26, Copenhagen, 1980, s. 171-182; C. W. Jones, "New Light on the Assassination of Sennacherib", *NABU*, 2019, 88-90, no: 53.

72 M. Cogan, "Sennacherib and the Angry Gods of Babylon and Israel", *IEJ* 59, 2009, s. 164-182.

73 J. M. Russell, *Sennacherib's Palace...*, a.g.e., s. 78-93.

74 RINAP 3.1, s. 38, no: 1, l. 79; S. Lackenbacher, *Le Palais sans rival: le récit de construction en Assyrie*, Paris, 1990.

bahçeleri kurdu.⁷⁵ Kökeni Babil'e atfedilen asma bahçeler belki de Ninova'da icat edilmişti.⁷⁶

Şehir planlaması ve inşasını üstlendiği ikinci şehir, Ninova'nın iktidar merkezi olduğu Asur'un dini merkezi olan Asur şehriydi. Babil'deki tanrı Marduk'un tapınağı olan Esagil'den esinlenerek tanrı Aşur'un tapınağı olan Eşarra'yı baştan inşa etti. Babil'de olduğu gibi bir de *akitu* evi kurdurarak burayı yeni bir geçit yolu ile Eşarra'ya bağladı. Tarbisu, Kalzu ve Nimrud gibi birçok başka restorasyon ve inşaat çalışması yürütmüştür.⁷⁷

Yenilikler

Sanherib aynı zamanda bir mucitti, bu özellik de onu diğer tüm Asur krallarından ayırıyordu.⁷⁸ Tanrılara borçlu olduğunu düşündüğü yetkinliğin farkındaydı ancak başarılarında ona yardımcı olan yetenekli zanaatkarların da hakkını teslim ediyordu. Eski sorunları çözmede yenilikçi bir yaklaşımı vardı. Örneğin, devasa boğa ve sfenks heykellerinin yapımında kaymaktaş gibi yalnızca mücevherlerde kullanılan taşları seçmişti. Yeni taş çeşitleri keşfetmiş ve bunları estetik ve nazarlık niteliklerine göre farklı şekillerde kullandı. Bakır heykellerde kullanılan "kayıp balmumu" adlı tekniği eleştirerek metal dökümünde yeni bir yöntem icat etmiş olmakla övündü. Gerçekte, küçük nesnelerde kullanılan kil kalıp tekniğini devasa heykellere uyarlamıştı.⁷⁹ Örneğin altıda bir kalayla alaşımlanmış tunçtan dört sütun gibi alaşımların nasıl yapılacağını biliyordu.⁸⁰ Dökme metal kullanımında hedefi herkesin hayranlığını kazanacak "mükemmel" (*suklulu*) nesneler yaratmaktı.⁸¹

75 D. Nadali, "An Urban Perspective of Nineveh", *Mesopotamia* 50, 2015, s. 157-176.

76 K. Polinger Foster, "The Hanging Gardens of Nineveh", *Iraq* 66, 2004, s. 207-220.

77 J. Elayi, *Sennacherib...*, *a.g.e.*, s. 185-190.

78 I. J. Winter, "Sennacherib's Expert Knowledge: Skill and Mastery as Components of Royal Display", in R. D. Biggs ve diğ. (yay. haz.), *RAI* 51, Chicago, 2008, s. 333-338.

79 RINAP 3.2, s. 86-87, no: 46, ll. 139-143.

80 *A.g.e.*, s. 226, no: 35, ll. 83-84.

81 *A.g.e.*, s. 87, no: 4, ll. 152b.

Sarayının inşasında, özellikle yüksek tavanlar ve devasa boyutlardaki heykellerle birçok yenilik yaptı. Gerçekçilik adına, hayvan heykellerinin beşinci ayağını kaldırdı. Alçak kabartmaların konularını değiştirerek resmi geçit, şölen ve av sahnelerinin yerine inşaat faaliyetlerini gösteren sahneler koydurdu. Kentin panoramik görüntüsüne öncelik verip imparatorluğun merkezi olmasının altını çizerek Ninova'nın kentsel anlayışını baştan yarattı.⁸²

Sanherib'in Ninova ile diğer kentlerin su ihtiyacının karşılanmasına ve yapay sulamanın geliştirilmesine yaptığı katkı çok önemlidir. Sebepleri çoktu: ekonomiyi iyileştirmek, teknik uzmanlığını göstermek ve Babil sulama sistemiyle rekabet etmek istiyordu. Su temini için yeraltı sularının kullanılmasıyla başlayan çeşitli çözümlere başvurdu. Ayrıca dört kanal sistemi inşa etti: MÖ 702'de Kisiru Kanalı, MÖ 694'te Musri Sistemi, MÖ 690 civarında Kuzey Sistemi ve MÖ 690-688 civarında Khinis Kanalı.⁸³ Sanherib'in kuzey sistemindeki hidrolik çalışmaları Bavian yazıtında anlatılmaktadır: toplam uzunluğu 46,4 kilometre olan 18 kanal. Bir kanalın açılması otomatik bir alavere havuzu ile yapılır. Kürdistan'dan Ninova'ya su getirmek için Jerwan su kemerini inşa ettirdi ve kemerin taşlarına kazınmış bir yazıtta yapımını anlattı.⁸⁴ Ayrıca Arbela şehrine su tedarik etmek için bir yeraltı kanalı inşa etti.⁸⁵

Sanherib aynı zamanda "Arşimed vidası" olarak adlandırılan aletin de mucidiydi. Bir eksen etrafında dönen sarmal bir sistem içeren bir silindirden oluşuyordu.⁸⁶ Sarayının bahçelerini sulamak için suyu yükseltmesine yarıyordu. Sanherib tarafından icat edilen bu sistem

82 M. Rivaroli, "Nineveh: From Ideology to Topography", *Iraq* 66, 2004, s. 199-205.

83 J. Ur, "Sennacherib's Northern Assyrian Canals: New Insights from Satellite Imagery and Aerial Photography", *Iraq* 67, 2005, s. 317-345.

84 F. M. Fales ve R. Del Fabbro, "Back to Sennacherib's Aqueduct at Jerwan: A Reassessment of the Textual Evidence", alıntılanan makale, s. 65-72.

85 F. Safar ve F. Basmachi, "Sennacherib's Project for Supplying Erbil with Water", *Sumer* 2, 1946, s. 50-52; J. A. Ur, "Water for Arbail and Nimrud", içinde H. Kühne (yay. haz.), *Water for Assyria*, Wiesbaden, 2018, s. 57-75.

86 S. Dalley ve J. P. Oleson, "Sennacherib, Archimedes, and the Water Screw: The Context of Invention in the Ancient World", *Technology and Culture* 44, 2003, s. 1-26.

görünüşe bakılırsa beş yüz yıl sonra Arşimed tarafından yeniden keşfedilmiştir. Son olarak, Asur'a tanıttığı birçok bitki çeşidi arasında "yün veren ağaç" olarak adlandırdığı pamuk yetiştiriciliği de olabilir.⁸⁷

Reformlar

Sanherib, selefleri gibi düşünmeden geleneği takip etmek yerine, onu Asur İmparatorluğu'nun yeni tarihsel gerçekliğine uyarlamaya çalıştı. Sürekli tekrarlayan geleneksel sorunlardan arınmış, istikrarlı bir imparatorluk yapısı oluşturmakla ilgilendi. Hükümdarlığı, özellikle Sargon'un Babil yanlısı politikasını reddetmesi ve kararlı bir şekilde Asur merkezli bir duruş benimsemesi nedeniyle geçmişten büyük bir kopuşa işaret ediyordu.⁸⁸ İktidara geldiğinde, gerçekleştirmesi gereken bir reform stratejisi elbette vardı, ancak bunları hemen ve büyük ölçekte uygulayamayacağını anlamıştı. Dolayısıyla ihtiyatlı ve yavaş gelişen değişiklikleri tercih etti.

Böylelikle, yazıtlarında soyağacından bahsetmedi ve geleneksel taht veraset sırasını titizlikle takip etmedi. Askeri seferlerin hızını yavaşlattı ve imparatorluğu yeni fetihlerle alabildiğine genişletmek yerine sağlamlaştırmayı tercih etti. Tampon devletler sistemini kullandı ve onlara eşdeğer topraklar tahsis edilmesini sağladı. Babil sorununa art arda çözümler aradı. Askeri alanda ise kraliyet taburlarını kraliçe de dahil olmak üzere kraliyet ailesinin başlıca üyeleri arasında paylaştırdı. Yeni bir askeri strateji geliştirdi: hem karada hem suda hareket kabiliyeti olan büyük ölçekli saldırı. Askeri kampların dikdörtgen kurulumunu değiştirdi, eliptik hale büründüler.⁸⁹

İdari reformları hayata geçirdi. Özellikle saray ileri gelenlerinden eponim olma hakkını alarak batı ve kuzeybatı eyaletlerinin valileri lehine nüfuzlarını sınırlamaya çalıştı.⁹⁰ Temsillerini alçak kabartmalardan

87 RINAP 3.1, s. 142, no: 17, vii, l. 57; 3.1, s. 145, no: 17, viii, l. 64.

88 J. Peçirkóva, "Assyria under Sennacherib", *ArOr* 61, 1993, s. 1-10.

89 M. G. Micale ve D. Nadali, "The Shape of Sennacherib's Camps: Strategic Functions and Ideological Space", *Iraq* 66, 2004, s. 163-175.

90 S. Zawadski, "The Question of the King's Eponymate in the Latter Half of the Eighth Century and the Seventh Century BC", in S. Parpola et R. M. Whiting (yay. haz.), *Assyria 1995, a.g.e.*, s. 383-389.

kaldırdı ve babasının terfi ettirdiği hadımların yerini küçülttü. Artık kraliyet gücüne tehdit oluşturmaları diye onların itibarını azaltmaya, konumlarını zayıflatmaya çalıştı. Kraliyet kadınlarının, en azından eşi Zakutu'nun toplumdaki statüsünü biraz değiştirdi.⁹¹

Sanherib'in başlıca reformu dinle alakalıydı. Babilliler tarafından tüm tapınaklarını ve tanrılarının heykellerini yıkan allahsız kral olarak görülürken böylesine büyük bir reform gerçekleştirmesi paradoksaldır. Eski ritüelleri yeniden düzenleyerek onlara yeni anlamlar kazandırdı. Tanrı Aşur'u merkezine alan teolojik bir söylem geliştirerek Yaradılış Destanı'nı yeniden yazdı. Aşur, *akitü* ritüelinin baş kahramanı olarak Marduk'un yerini aldı; kral da uygar dünyanın savunucusu olarak kozmik rolüyle ona eşlik etti ve yılda bir kez toplumsal ve sivil düzeni pekiştirdi.⁹² Sanherib, Asur ve Babil kültürlerini Marduk'tan üstün olan Aşur'un üstünlüğü altında birleştirerek, tüm yerel gelenekleri bir araya getirebilecek ve ortak bir ideolojik çerçeve oluşturabilecek bir kült geliştirmeye çalıştı. Aşur kültüne odaklanması, gerçek bir siyasi sorunun dini ifadesiydi. Geleneği hem meşruiyetin kaynağı hem de kraliyet gücünün sınırlandırılması olarak görüyordu. Adetleri tamamen reddetmeden reformlarını hayata geçirmek istedi. Gel gör ki öldürülmesinin nedenlerinden biri de kuşkusuz buydu: toplumun çoğunluğu, onun geleneği Asur İmparatorluğu'nun yeni tarihsel gerçekliğine uyarlama çabalarını tanrılara karşı bir suç ve kurulu düzene karşı bir tehlike olarak görüyordu. Asur tarihi, I. Tukulti Ninurta ve III. Salmanassar gibi geleneği gerçekten değiştirmeye çalışan kralların nihayetinde başarısız olup hayatlarını kaybettiklerini göstermiştir.

91 S. Svärd, "Changes in the Neo-Assyrian Queenship", *SAA B21*, 2015, p. 162-169; N. N. May, "Neo-Assyrian Women, Their Visibility and Their Representation in Written and Pictorial Sources", içinde S. Svärd ve A. Garcia-Ventura, *Studying Gender in the Ancient Near East*, Winona Lake, 2018, s. 249-288.

92 J. Finn, *Much Ado about Marduk*, Leyde, 2017, s. 97-104.

Asarhaddon, Batıl İnançlar ve Bunalım Arasında (MÖ 680-669)

Sanherib'in en küçük oğlu ve buna rağmen veliaht prensi olan Asarhaddon babasının öldürülmesi ve kardeşlerinin saldırılarının ardından dramatik koşullarda iktidara geldi. Fiziki ve ahlaki açıdan kırılğan bir kişiliğe sahipti. Dolayısıyla, böylesine zor ve elverişsiz şartlarda kendini kabul ettirmeyi başarması şaşırtıcıdır. Hükümdarlığı hakkındaki kaynakların bolluğu ve çeşitliliği sayesinde en iyi tanınan Asur krallarından biridir. Kil, taş ve metal üzerine yazılan kraliyet yazıtları külliyatı içinde eşi Eşarrahamat'ın iki ve annesi Zakutu'nun sekiz yazıtını da içeren 143 metinden oluşur.¹ Ayrıca çok sayıda çivi yazılı belge (anlaşmalar, kehanet danışmaları, kâhinlerin cevapları, mektuplar, edebi metinler, hukuki belgeler, mühürler), Babil kronikleri ve Kutsal Kitap da bulunmaktadır.²

Sıra Dışı Bir Kişilik

Asarhaddon'un adı Asur-ahu-iddina, "Aşur bir kardeş verdi" demektir ancak Asur'da bir ismin birçok anlamı olabildiğinden "Aşur Bir'in bütünüdür" veya "Aşur hem Bütün hem de Bir'dir"³ anlamlarına da gelebilir. Başlangıçta kral olması düşünülmediğinden bu

1 RINAP 4, s. 3-6.

2 PNA 1/1, s. 148-152; SAA 2, p. 21-59; SAA 10; SAA 13; SAA 16; Esdras IV, 2.

3 P. Talon, «Une interprétation ésotérique du nom d'Assarhaddon», *NABU*, 1999, no: 3, s. 62-63, no: 64.

uygun bir isim değildir, o yüzden veliaht prens olduğunda kendisine yeni bir isim verilir: Asur-etel-ilani-mukin-apli, “Aşur, tanrıların prensi, varisi seçen kişidir”. Daha münasip olsa da uzunluğundan ötürü az kullanılmıştır.

Asarhaddon bazen deli yahut fanatik olarak görülmüştür. Ancak, davranışları kişiliğinin yanı sıra tanımlanması zor bir hastalığın da sonucudur. Kralın kendisi hekim Urdu-Nanaia’ya bu konu hakkında sorular sormuştur: “Neden hastalığımın doğasını teşhis etmediniz ve bana uygun tedavi uygulamadınız?”⁴ Kendisinden bahseden birçok metinden anlaşılabildiği kadarıyla, kronik bir hastalık olan sistemik lupus eritematozusun muzdaripti. Hekimlerin ve kahinlerin mektuplarında tarif edilen belirtiler birbiriyle örtüşür gibidir: ateş, kas güçsüzlüğü, iştahsızlık, mide bulantısı, eklem iltihabı, göz hastalığı, deri döküntüleri, kabarcıklar, titreme, kulak ağrısı, dönüşümlü kriz ve remisyon dönemleri. Krala reçete edilen tıbbi tedaviler, ateşi düşürmek için losyonlar ve lapalar, cildi korumak için merhemler, dinlenme ve uygun bir diyet, tabii ki büyümlü devalar da es geçilmiştir. Bu hastalığın getirileri Asarhaddon’un mantıkdışı davranışlarının bir kısmını açıklayabilir. Sağlığı git gide daha kötüleşir. İzdırap içindedir; cildindeki döküntüler uzuvlarında ve kuşkusuz yüzünde de görülür hale gelmiştir. Hiçbir şey yapamayıp kendini tecrit etmek zorunda kaldığı bunalımlı dönemlerden ruh hali de etkilenir. Hastalığı oldukça belirgin batıl inanç düşkünlüğünü, astroloji ve büyüye duyduğu bağımlılığı en azından kısmen açıklamaktadır. En çok sayıda kâhin ve astroloğa danışan Asur kralı kendisidir, onlardan aldığı tavsiyelere göre hayatını sürdürür ve kararlarını verirdi. Bazı mektuplar nevroitik ve paranoyak yapısını açığa çıkarmaktadır, örneğin MÖ 670 yılında maiyetindeki birçok yüksek rütbeli kişiyi idam ettirmesi gibi. Astrologlar tarafından gözlemlenen uğursuz işaretleri o kadar ciddiye alırdı ki, MÖ 677 ile 669 yılları arasında en az yedi kez “vekil kral” (*şar puḫri*) ritüelini takip etmişti. Bu ritüel, kral uğursuz işaretler tarafından ölümcül bir tehlikeyle tehdit edildiğinde onun yerine

4 S. Parpola, *Letters from Assyrian Scholars...*, a.g.e., s. 188-189, no: 246, ll. 10-12; II, 1983, s. 229-238.

ortadan kaybolacak kişinin seçilmesi idi. Astrolog şöyle buyururdu: “Eğer bir ay tutulması meydana gelirse ve Jüpiter gezegeni bu tutulmada mevcutsa, kral (yerine) asil bir yüksek rütbelinin ölmesi şartıyla kurtulacaktır.”⁵ Kral, kraliyet vekilini seçmek için sarayda görev alan astrologların, üfürükçülerin ve ağıtçıların liderlerinden oluşan bir kurulun fikrini alırdı. Kral ile vekil rolleri değişirdi. Yerine geçen kişiye taç takılır ve genellikle yüz gün süreyle kraliyet nişanları ile donatılırdı. Bu süre zarfında gerçek kral inzivaya çekilir ve sıradan bir insanın yerini aldığını belirtmek için kendisini “üretici” (*ikkaru*) diye adlandıırırdı. Ritüelin amacı, kralın bilinçli ya da bilinçsiz hatalarından kaynaklanan tehlikeyi vekiline aktarmaktı. Bu tehlike, bir tanrıya karşı isteyerek ya da istemeden işlenen bir kabahatin neticesi olarak algılanmaktaydı.

Asarhaddon, Aşurbanipal’i çok erken bir tarihte veliaht prens olarak belirler çünkü hastalığının gidişatının ve akut kriz dönemlerinde yerine başkasının geçmesinin gerektiğinin farkındadır. Aşurbanipal’in şu cümlesi hiç şüphesiz bunu ifade etmektedir: “Kral babamın önünde durdum, yüksek rütbelilere emirler verdim; benim rızam olmadan hiçbir vali atanamazdı.”⁶ Şaşırtıcı olan, kralın fiziksel ve zihinsel sağlığına gösterilen ihtimam göz önüne alındığında, babası Sanherib’in yerine geçmesi için hasta bir varis seçmiş olmasıdır. Elbette Asarhaddon’un hastalığının veliaht olarak belirlenmesinden önce henüz tam olarak meydana çıkmamış olması mümkündür ya da bir ihtimal bu seçim Sanherib’e karısı Zakutu tarafından dayatılmıştır.

Hastalığının dışında şüpheli, kaygılı bir karaktere ve güvensizlik hissine sahiptir. Büyükbabası Sargon’un ölümü, gömülmeden bırakılması ve babası Sanherib’in Babil’i yok etmekle yaptığı kutsalla saygısızlık onda suçluluk duygusu yaratmıştır. Tanrıların başına felaketler getirdiğini çünkü atalarının ya da kendisinin günahlarından ötürü onu cezalandırdıklarına inanmaktadır. Bu yüzden onlara

5 A.g.e., s. xxii-xxiii.

6 M. Streck, *Assurbanipal und die letzten assyrischen König bis zum Untergang Ninivehs*, Leipzig, 1916, s. 258-259, i, ll. 27-28.

ne hata yaptıysa söylemeleri için yalvarır ki telafi edebilsin. Geçmişî şeytanlarından temizlemek niyetiyle Aşur tapınağının taş yoluna atalarının günahlarının yazılı olduğu bir döşeme taşı yerleştirir ve tanrının önünde çoğunlukla bu döşeme taşı üzerinde secde eder.⁷ Babil'i yeniden inşa etme girişimi, babasının kutsala yaptığı saygısızlığı en azından kısmen telafi etme arzusuyla açıklanabilir. Sorunlarının ve zayıflıklarının yanı sıra Asarhaddon inanılmaz bir irade ve direnç gösteren biridir. Örneğin, kışın ortasında Hanigalbat'ta soğuktan ya da kardan korkmadan isyancı kardeşleriyle savaşmıştır. Hükümdarlığı boyunca birçok zorlu askeri sefere ve önemli inşaat işlerine imza atar. Kendinden öncekiler gibi savaşçı bir kral, bir fatihtir ayrıca kendine şu unvanları uygun görmüştü: "Evrenin kralı, Asur kralı, Babil valisi, Sümer ve Akad kralı, dört bucağın kralı."⁸ Kendisine üstün bir zekâ bahşeden tanrıların gözdesiydi ve tüm uzmanlardan engin bilgiler edinmişti.⁹ Zamanının bilgileriyle yakından ilgilendiğinden Ninova kütüphanesi için birçok tablet kopyalatmıştı. O "halkını yeniden düzene sokan ve ışığını parlatan gerçek çoban, büyük tanrıların yaratma, inşa etme ve yenileme yeteneği verdiği kişidir."¹⁰ Kendisini savaş meydanında ve savaş sanatında yetenekli, tüm krallar arasında rakipsiz olarak tanımlıyordu. Til Barsip ve Zincirli stellerinde, görsel ve yazılı olarak, "ihtişam içinde, savaşta korkusuz, mükemmel savaşçı, düşmanlarına karşı acımasız, kralları avucunun içinde tutan kadirimutlak prens, kükreyen aslan, babasının intikamını alan" şeklinde tasvir edilmiştir.¹¹ Hastalığı, öldüğünde bazıları henüz bebek olan çok sayıda çocuk sahibi olmasını da engellememişti. Babasının, annesinin ve kahinlerin etkisi altında kalmış olsa da, siyasi zekadan yoksun değildi, çünkü üst üste gelen pek çok zorluğa rağmen Asur İmparatorluğu'na en geniş sınırlarına ulaştırmayı başaran yine de kendisiydi.

7 E. Frahm, "Nabû-zuqup-kenu, das Gilgamesch-Epos und der Tod Sargons II", *JCS* 51, 1999, s. 85-86.

8 RINAP 4, s. 11, no: 1, i, ll. 1-3.

9 *A.g.e.*, s. 61, no: 13, ll. 2-3.

10 *A.g.e.*, s. 175, no: 93, ll. 1-2.

11 *A.g.e.*, s. 175, no: 98, ll. 20-25; 183, fig. 5.

Dindar, güçlü, cesur, acımasız, zeki ve eğitimli bir kral imajı sunmak istiyordu. Fiziksel görüntüsü seleflerinin modellerinden esinlenerek oluşturulmuştur. Örneğin Zincirli stelinde, ayakta, Sayda kralı Abdimilkot (Abdimilkuti) ve Mısır veliaht prensi Ushana-huru'yu elindeki tasmayla tutarken tasvir edilmiştir.¹² Sol elinde bir asa ve iki tasma tutarken sağ eliyle selam verir. Ayak bileğine kadar uzanan ve üzerine Akadca bir metin kazındığından güllü rütbe şeridi olmayan bir cübbe giymektedir. Cübbenin üzerinde küçük kare güllerle süslü, kenarları saçakla çevrili bir ceket bulunur. Ayağında işlemeli sandaletler vardır. Yüz hatları titizlikle şekillendirilmiştir: uzun kemerli kaşlar, kalın göz kapakları, görünür irisler. Burnu hafif çengelli ve eziktir, hafif etli dudakları küçük bir bıyıkla vurgulanır. Sakalı ve saçları çok teferruatlıdır, sıra sıra buklelerden oluşur. Güllü bir bileklik ve bir kol bileziği takar. Tepesinde konik bir uç bulunan yüksek kesik konik başlığı, gül şeritleriyle süslenmiş ve arkada uzun kurdelelerle tamamlanmıştır. Diğerlerinden, bilhassa da esirlerinden daha uzun gösterilmiştir. Bu gerçekçi bir porte değil, bir Asur kralının alışıldık görüntüsüdür. Başka bir temsil de ilginçtir çünkü önemlidir: tunçtan bir kabartma parçasında ve iki mühürde annesi Zakutu tarafından takip edilmektedir, bu da hükümdarlığı boyunca annesinin oynadığı rolün önemini yansıtır.¹³

Asarhaddon'un ailesi oldukça iyi bilinmektedir. Sanherib ve Zakutu'nun oğluydu.¹⁴ Aralarında Sanherib'in varisi olması gereken Asur-nadin-şumi ile baba katili Arda-Mullisu'nun da bulunduğu ağabeyleri vardı.¹⁵ Kız kardeşlerinden birinin adı Şadditu'dur.¹⁶ Sahip olduğu çok sayıda çocuk birden fazla eş almış olduğunu gösterse de

12 *Ag.e.*, s. 183, fig. 5.

13 A. Parrot ve J. Nougayrol, "Assarhaddon et Naqi'a sur un bronze du Louvre (AO 20, 185)", *Syria* 33, 1956, s. 151-160; J. Reade, "Was Sennacherib a Feminist?", altınılanan makale, s. 139-145.

14 J. Elayi, *Sennacherib...*, a.g.e., s. 12-17.

15 L. Marti, "J'étais le plus jeune de mes frères." L'avènement héroïque d'Assarhaddon, un jeune homme prédestiné, içinde J.-M. Durand ve diğerleri (yay. haz.), *Le Jeune Héros*, Fribourg-Göttingen, 2011, s. 184-201.

16 PNA 3/2, s. 1181.

tek bilinen Eşarrahamat'tır. Kızlarından ikisinin adı kayıtlıdır: sarayda rolü olan Şerua-etirat ve Şarrat-şamşi. Öte yandan kaynaklar, en az 19 tane olduğu bilinen "birçok oğlundan" bahsetse de bazılarının da sağlık durumu babaları gibi hassas olan yalnızca dokuzunun ismi bilinir.¹⁷ Sin-nadin-apli, "Sin varis verdi", normalde onun yerine tahta çıkması gereken en büyük oğludur ancak belli ki varis ilan edilmesinden kısa süre sonra ölmüştür. Yaşça ikinci oğlu, Babil Kralı olacak olan Şamaş-şum-ukin'dir. Üçüncüsü Şamaş-metu-ubalit "Şamaş ölüyü diriltti" olabilir lakin bu isim onun iktidara yatkın olmayan zayıf sağlığını yansıtırıyor olmalıdır.¹⁸ Aşurbanipal dördüncü oğludur.

Tahta Çıkış

Asarhaddon tahta çıkışıyla ilgili olarak bir özür ya da otobiyografi olarak nitelendirilen nadir bir anlatı bırakmıştır.¹⁹ Bu anlatı Nino-va'da bulunan kraliyet yazıtlarının başında yer almaktadır. Alışıldığı üzere, Asarhaddon'un unvanlarıyla başlar. Çok kısa olması, bu anlatının saltanatının başında, pek çok unvan edinmeden önce yazıldığı anlamına gelir. Ayrıca, asi kardeşlerinin sığındığı yer henüz bilinmediğinden belirtilmemiştir. Bu anlatı şüphesiz tahta çıkışının meşrulaştırmak içindir, daha sonra kraliyet halefini belirlerken MÖ 672'de tekrarlanacaktır.²⁰ Tanrıların onu çocukluğundan itibaren kral olarak belirlediğini iddia ederek başlar ki bu yanlıştır. Bununla birlikte, kendisinin "ağabeylerinin en küçüğü" olduğunu kabul eder. Ne var ki bu zorluk, Asarhaddon'un veliaht prens olup olmaması gerektiği hususunda kahinler aracılığıyla tanrı Şamaş ve Adad'ı sorgulayan babası tarafından çözülür. "Ona kesin bir "evet" cevabıyla karşılık verdiler ve "O senin halefindir" diye eklediler.²¹ Sanherib ayrıca tüm Asurluları bir araya toplayarak veliaht prensi koruyacaklarına dair yemin ettirmek gibi bir önlem de alır. Adete

17 S. Parpola, *Letters from Assyrian Scholars...*, a.g.e., s. 102-105, no: 129.

18 PNA 3/1, s. 1138; 3/2, s. 1205.

19 RINAP 4, s. 9-14, no: 1.

20 L. Marti, "J'étais le plus jeune de mes frères.", alıntılanan makale, s. 198-199.

21 RINAP 4, s. 12, no: 1, i, ll. 14-16.

göre Asarhaddon bu giriş için elverişli bir tarih seçmeye özen göstererek veraset evine girdi.

Tanrılarının onayına ve halkın ettiği sadakat yeminine rağmen Asarhaddon'un varisliği kardeşleri tarafından kabul görmez. Asarhaddon, ayaklanmalarının gerçekte olan bitene denk gelebilecek farklı aşamalarını anlatır. Öncelikle ona komplo kurarak itibarını sarsmaya çalışırlar. Yalan söylentiler ve iftiralar yayarak eziyet ederler. Hastalığını biliyorlarsa belki bunu da ona zarar vermek amacıyla kullanmış olabilirler. Her halükârda istedikleri, babalarının kararını yeniden gözden geçirmesini sağlamaktır: "Tanrılarının isteğine karşı gelerek babamın bana kızmasına neden oldular, (ama) içten içe bana duyduğu sevgiyi koruyor ve krallığı benim yapmamı istiyordu."²² Nihayet, hararetle dua etmeye devam ettiği tanrılarının koruması altındaki, herhalde batı eyaletlerinden birinde bulunan gizli bir yere sürgün edildi. Bu sürgünün bir koruma önlemi mi yoksa biraz gözden çıkarılma mı olduğu tartışmalıdır. Bu arada Ninova'da durum kötüleşir çünkü Sanherib huzuru bozan oğullarına boyun eğmeyi reddetmektedir. Şiddet eylemleri uygulamaya başlar ve hakiki bir devrim gerçekleştirirler. Hatta aralarından biri, Arda-Mulissu, işi babasını öldürmeye kadar götürür. Asarhaddon'un anlatısı, ister eylem isterse kişi aracılığıyla ifade edilsin, kötülüğün susturulmasını gerektiren bir Mezopotamya tabusu nedeniyle bu suikasttan ancak üstü kapalı bir şekilde bahseder. Benzer şekilde, bu yas karşısında gösterdiği tepki de son derece mütevazıdır: "Vah!" diye bağırarak giysilerini parçalar.

Bu andan itibaren Asarhaddon olaylar karşısında edilgen kalmayı bırakarak, artık fiilen kral olduğundan harekete geçer. Tanrılar, isyancıların gücünü zayıflığa dönüştürerek ona yardım etmeye devam eder. Asur halkı onları desteklemeyi reddeder ne de olsa Asarhaddon'a sadık kalacaklarına dair yemin etmişlerdir. Yine tanrılarının yardımıyla kendisini savaşta asla geri adım atmayan biri olarak sunar: "Bir aslan gibi hiddetlendim, öfkeden çılgına döndüm ve krallığımı yapmak için babamın evinin üzerine yumruklarım

²² *A.g.e.*, s. 12, no: 1, i, ll. 28-31.

vurdum.”²³ Dua eder ve tanrılara danışır, onlar da kendisini savaşmaya teşvik eden olumlu alametler gönderirler. İsyancıları yenmek üzere derhal sürgün yerinden ayrılır. Ne ordusunu bekler, ne atları, ne savaş kılığı, ne yol azığıyla ilgilenir, ne de kötü kış havası onu endişelendirir. “Havadaki bir kartal gibi, düşmanlarımı püskürtmek için kanatlarımı açtım.” Ninova’ya giderken Hanigalbat’a vardığında asi birlikler tarafından yolu kesilir. İlginçtir ki, yine de kazandığı bu savaşı anlatmaz. Hiç şüphesiz dindarlığından dolayı zaferini tanrılara, bilhassa da koruyucusu savaş tanrıçası Abelalı İştâr’a atfetmiştir. Yazıtlarına göre, asiler dehşete kapılır, panik içindeki kadınlar gibi davranarak onu kralları olarak tanır ve kuzu gibi uysallaşırlar. Babasına ettikleri yeminle kendisine bağlı olan Asurlular ise kendisini karşılamaya ve ayaklarını öpmeye gelirler. İsyancı liderler birliklerini terk eder ve bilinmeyen bir ülkeye, belki de Urartu’ya kaçarlardı. Asarhaddon’a ordusuyla birlikte Dicle’yi basit bir hendekmişçesine geçmekten başka yapacak bir şey kalmaz. MÖ 680 yılının *Addaru* (mart) ayının sekizinci günü Ninova’ya muzaffer bir şekilde giriş yapar, babasının tahtına oturmanın mutluluğunu yaşamaktadır.²⁴ Taç giyme töreni on gün sonra Asur’da yapılır.

Tahta çıkış anlatısının sonu, belki de öyle hissettiğinden pastordur: “Güney rüzgârı, nefesi krallığa elverişli olan Tanrı Ea’nın meltemi üzerime esiyordu. Gökte ve yerde olumlu işaretlerle karşılaşıyordum.”²⁵ Sanherib’in kendisine miras bıraktığı Asur İmparatorluğu en azından görünüşte nispeten istikrarlıydı. Başından beri karşılaştığı ve çözmesi gereken tek sorun iç muhalefetti. Mezopotamya’da nadir görülmeyen veraset savaşları genellikle şiddetle çözüldü. O da tahta geçer geçmez tüm rakiplerini etkisiz hale getirerek işe başladı. Aşırı sert davranarak, kardeşlerini iktidarı ele geçirmeye teşvik edenleri, soylarından gelenleri yok ederek acımasızca cezalandırdı. Asarhaddon kral olduğunda kaç yaşındaydı? Annesi Zaku-tu MÖ 720-710 yılları arasında Sanherib’le evlendiğine göre kırk

23 *A.g.e.*, s. 13, no: 1, i, ll. 53-57.

24 *A.g.e.*, s. 14, no: 1, i, l. 87; A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, *a.g.e.*, s. 82, Chronicle 1, iii, l. 38 (18. veya 28. gün).

25 RINAP 4, s. 14, no: 1, ii, ll. 1-6.

yaşlarında olmalıydı. Saltanatının oldukça erken bir döneminde belirlediği halefi Aşurbanipal herhalde o sırada en az 20 yaşındaydı, demek oluyor ki diğer oğulları daha bile yaşlıydı.

Kahinlerin ve Astrologların Rolü

Kahinler ve astrologlar Asur kralı ve çevresinin hayatında daima önemli bir rol oynamışlardır, ancak hiçbir zaman Asarhaddon dönemindeki kadar nüfuz sahibi olmamışlardır. Asurlular tarafından bilimlerin ilki kabul edilen kehanet kader tabletleri, görüler, rüyalar ve işaretler aracılığıyla gizli şeylerin ve ilahi iradenin bilinmesini sağlıyordu. Kamusal ya da özel hayatta kehanet danışmanlığı talep edilmeyen önemli bir eylem neredeyse yoktu. Bu danışma sonucu bir teşhis konurdu ve kara büyüden korunmak için beyaz büyü ritüelleri gerçekleştiren bir üfürükçüye başvurarak kişinin kötü etkilerden nasıl kurtulacağı gösterilirdi.²⁶

Üfürükçüler hastayı kötülükten kurtarmak için genellikle vekil figürler kullanır, kral ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu takdirde ise vekil kral ritüelini uygularlardı. Kehanet meslekleri zamanla gelişmiş, bilhassa MÖ I. binyılda gök olaylarını yorumlayan astroloji tutkusu yaşanmıştı. Kral Asarhaddon ve Aşurbanipal'in kahinlere en sık danıştıkları konular sağlık durumu, ay gözlemleri, tutulmalar, deprem, meteorlar, mesleki, pratik ve kültle ilgili sorular, teknik bilgiler ve ihbarlardı.²⁷ Üfürükçüler bazen, örneğin Asur'da olduğu gibi hekimlerle işbirliği içinde çalışmaktaydı.

Asur'da şifa ve kötülüklerden korunma konusunda uzmanlaşmış profesyonel bir kütüphane, Asur ve Gula'da olduğu gibi tapınaklarda hizmet edecek üfürükçüleri ve hekimleri eğitiyordu.²⁸

26 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. T. 2, a.g.e., s. 176-181, 224-225, 303; F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 325-328; SAAS 17, s. 49-50; J.-J. Glassner, *Le Devin historien en Mésopotamie*, a.g.e., s. 535-549.

27 S. Parpola, *Letters from Assyrian Scholars...*, a.g.e., s. 472-477.

28 N. N. May, "Exorcists and Physicians at Assur: More on Their Education and Interfamily and Court Connections", *RA* 108, 2018, s. 63-80.

Ritüellerle ilgili çok sayıda açıklama içeren ve aynı zamanda okuma alıştırmaları olarak kullanılan tabletlerin kopyasını çıkarmayı öğreniyorlardı. Bu okulun rahipleri Ninova sarayıyla yakın ilişkiler içindeydi.

Asarhaddon, kronik hastalığı nedeniyle sorunlarına çözüm bulmak için sık sık kahinlere ve astrologlara danışırdı. Hasılı, onlarla sürekli etkileşim halindeydi. Verdikleri cevaplardan etkilenir fakat kuşkusuz aralarından bazılarını da kendi istediği yöne çekerti. Hükümdarlığı sırasında yaşanan olaylara karşılık gelen kehanetler muhafaza edilmiştir. Örneğin, Hanigalbat'ta kardeşlerinin isyancı ordusuna karşı kazandığı zafer, Arbelalı İhtar'ın bir kehanetinde önceden bildirilmişti: "Korkma ey Asur ülkesinin kralı... Düşmanın tek bir karşılaşmada alt edeceğim."²⁹ Benzer şekilde, bu zaferden sonra Dicle'yi geçeceği de ilan edilmişti: "Korkma kralım... Utanca boğulmana izin vermeyeceğim. Seni sağ salim nehrin karşısına geçireceğim."³⁰ İlahi iradenin bilinmesi önemli kabul edilirdi, rahipler ve tapınak yöneticileri krala kehanet mesajları iletmekle yükümlüydü.³¹

Asarhaddon döneminde Ninova'da en iyi bilinen üfürükçüleri kralın hususi üfürükçüsü Adad-şumu-usur ve baş üfürükçü Marduk-şakin-şumi'ydi.³² Dadaia muhtemelen ana kraliçe Zakutu'nun hizmetindeydi. Adad-şumu-usur Asarhaddon'a özel hayatını ilgilendiren öğütler verirdi, mesela tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanan çocuğunu kaybetmekten çok etkilenen krala, krallığının yarısını verse bile oğlunu hiçbir şeyin kurtaramayacağını açıklamıştı. Ayrıca ona verasetini nasıl düzenlemesi gerektiği konusunda da tavsiyelerde bulunurdu. Kral, Güneş Tanrısı Şamaş'a büyük oğlu Sin-nadinapli'yi veliaht olarak belirleyip belirlememesi gerektiğini sormuş ve olumlu yanıt almıştı. Ne var ki Sin-nadin-apli bu görüşmeden sonra ortadan kayboldu. Bunun üzerine kralın aklına bir

29 SAA 9, s. 5, no: 1.2, ii, ll. 6'-7'.

30 *A.g.e.*, s. 7, no: 1.6, iv, ll. 3-4.

31 SAA 13, s. xvii; F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 693-694.

32 C. Jean, «Le petit monde des exorcistes de Ninive», *Iraq* 66, 2004, s. 77-81.

soru takıldı: “Kim?”, yani ya onu kim ortadan kaldırmıştı, ya da yerine kimi getirmeliydi. Başka bir cevapta ise üfürükçü, kralın veliaht prense, yani kuşkusuz Aşurbanipal’e sunulan içeceklerin çeşnicilerce tadılması gerektiğini söylerken haklı olduğunu kabul ediyordu. Bu güvensizlik, ilk veliaht prens olarak atanan en büyük oğlunun zehirlenmiş olmasıyla açıklanabilir. Üfürükçü Asur tahtına Aşurbanipal’i, Babil tahtına ise Şamaş-şumukin’i halefleri olarak seçmesinden ötürü Asarhaddon’u tebrik eder. Kral bu kararı verirken büyük ihtimalle zorlanmıştı zira kendi deneyimlerinden kardeşlerin potansiyel rakipler olduğunu bilmektedir.

Asarhaddon’un annesi Zakutu da, özellikle Sanherib’in halefi meselesi ortaya çıktığı zamanda kahinlere sık sık danışmıştı. Asarhaddon’un veliaht seçilmesindeki muhtemel rolü kahinlere danışmasına dayanıyor olmalıydı. Nihayet Asarhaddon, uzun ve zorlu tahta çıkış sürecinde, ustaca kullanmayı bildiği kahinler tarafından desteklenmiş ve yardım görmüştü: onların gözünde, kötülüğün güçlerini yenmek, düzeni yeniden sağlamak ve ülkeyi kurtarmak için tanrıların seçtiği varisti.³³

Babil’i Yeniden İnşa Etmek

“Korku içinde ve endişeli” olan Asarhaddon, atalarıyla aynı günahları işlemekten kaçınmak ve onların hatalarını telafi etmek istediğinden Babil’i yeniden inşa ederek Aşur ile Marduk tanrıları arasındaki güç dengesini yeniden kurmayı üstlendi.³⁴ Babil’deki gerilimin yatışması hükümdarlığının en önemli girişimlerinden biridir. Aslında yaptığı eski Asur krallarının barışçıl politikasına geri dönmekti. Babil’de bulunan prizma, silindir, taş anıt, kil tablet ve tuğla üzerine yazılmış bir düzine yazıt, Babil şehri ile Marduk ve Nabu tapınaklarının yeniden inşasını farklı şekillerde anlatır. Bunların çoğu MÖ 680 yılının *addaru* (mart) adının sekizinci gününde başlayan ve yirmi gün süren tahta çıkış yılından kalmaktadır, ancak içeriklerine

33 SAAS 9, s. 28-29; J. Elayi, *Sennacherib...*, a.g.e., s. 141-145.

34 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 186-187.

bakıldığında en erken MÖ 674'te yazılmış oldukları söylenebilir.³⁵ Bu sözde tarihleme bir propaganda unsurudur: Asarhaddon Babil'in yeniden inşasına ne kadar meraklı olduğunu göstermek istediğinden kral olur olmaz kendini bu işe adar. Öncelikle babasının şehirleri sular altında bırakmasını hatırlatır: "Arahtu nehri, bereket nehri, korkunç bir dalgaya, öfkeli bir gelgite, tufan benzeri büyük bir sele dönüştü. Yıkıcı sularını şehrin, binaların içine yayılarak onları harabeye çevirdi. Orada yaşayan tanrılar kuşlar gibi göklere uçtu, şehrin sakinleri başka yere saklandı ve bilinmeyen bir ülkeye sığındı."³⁶ Kentin terk edilme süresi ilk olarak bir kehanetle yetmiş yıl olarak tahmin edilmişti; daha sonra bu süre on bir yıla indirildi. Marduk, Asarhaddon'a kült merkezlerini yeniden inşa etmesini, tapınakları yenilemesini, Esagil ayinlerini canlandırmasını ve şehri yeniden insanlarla doldurmasını emretmişti. Şehrin ve Esagil'in yeniden kurulması emrini doğrulamaları için özellikle hepatoskopi (hayvan karaciğerine bakarak geleceği görme) yoluyla çeşitli kehanetler verildi. Bu amaçla zanaatkarları, savaş esirlerini ve Babillileri de seferber etti. Babil tanrısı Marduk ve karısı tanrıça Sarpanitu'nun kendisine minnettar kalarak onu ve soyundan gelenlerini koruyacağını uman Asarhaddon yazıtlarında kendini şöyle tanıtmıştı: "Ben, Babil'i yeniden inşa edenim."³⁷

Yeniden inşa çalışmaları nedeniyle ihtiyaç duyduğu muazzam mali kaynakları kısmen MÖ 671'deki muzaffer Mısır seferinin ganimetlerinden karşılamıştı. Astrolog Mar-İssar kralın Babil'deki resmi temsilcisiydi ve ona düzenli mektuplar göndererek işin gidişatı hakkında bilgi veriyordu.³⁸ Zakutu Babil'den bazı mektuplar aldığından, o sırada bu eyaletin valisi olduğu varsayılmıştır.³⁹ Asarhaddon

35 RINAP 4, s. 193-237, no: 104-114; M. Cogan, "Omens and ideology in the Babylonian inscription of Esarhaddon", içinde H. Tadmor et M. Weinfeld (yay. haz.), *History, Historiography and Interpretation. Studies in Biblical and Cuneiform Literatures*, Jérusalem, 1983, s. 76-87.

36 RINAP 4, s. 196, no: 104, i, l. 34-ii, l. 9a.

37 *A.g.e.*, s. 215, no: 106, iv, ll. 34-v, ll. 1-26.

38 PNA 2/2, s. 739; SAA 10, s. 282-305.

39 SAAS 9, s. 70-71.

seferdeyken yahut hastalandığında zaman zaman sorumluluk üstlenmiş olsa da, Babil'e olan ilgisi basitçe kocası Kral Sanherib'in daha önce bu bölgede karşılaştığı ciddi zorluklarla açıklanabilir.

Asarhaddon'un yeniden inşa çalışmaları Babil yazıtlarında tuğla yapımından binaların dekorasyonuna kadar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Başında bir sepet kil taşıyarak bizzat kendisi de yardımcı olmuştur.⁴⁰ Yıkılan tapınakların yeniden yapımında orijinal planlara titizlikle riayet etmiş, ancak kent sınırlarını öncekinden çok daha geometrik bir ızgara plana göre genişletmiştir. Temellerini sağlamlaştırdığı, yapımında sedir, servi ve sakız ağaçları kullandığı ve altın, gümüş ve tunç süslemelerle donattığı Marduk, Sarpanitu ve Nabu tapınaklarını yeniden inşa etti. Dini çalışmalarını anmak için bu tapınakların temellerine gümüş, altın, tunç, lapis lazuli, kaymaktaş, bazalt ve beyaz kireçtaşından tabletler yerleştirdi ve adını özgün bir şekilde, hiyeroglifle yazdı.⁴¹ Marduk'un tapınağı olan Esagil'in törenlerini eskisinden de görkemli biçimde yeniden düzenledi, bilhassa on iki gün süren *akitu* şenliğini. Ayrıca *Etemenanki*'yi, yani Kutsal Kitap'ta Babil Kulesi diye geçen zigguratu yeniden kurdurdu. Babillilere de lütufta bulunur: borçlarını iptal eder, eski ayrıcalıklı statülerini geri verir ve herkese özgürlük tanır. Çalınan mallarını iade eder, giyecek sağlar ve sürgün edilenlerin Babil'e dönmesine müsaade verir: "Onları kente yerleşmeye, evler inşa etmeye, meyve ağaçları dikmeye ve kanallar kazmaya teşvik ettim."⁴² Tüm ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirebilmeleri için her yöne yollar açtı. Ayrıca Babil'in Der, Kut-ha, Borsippa ve Uruk şehirlerinde de çalışmalar yürütmüştü.⁴³ Bu durum MÖ 678 Nippur ve MÖ 675 Bit-Dakkuri ayaklanmalarını sert bir şekilde bastırmasına engel olmadı. Kralın Babil'deki temsilcisi Mar-İssar, şehirde patlak veren isyanlar hakkında ona bilgi verdi: yoksul göstericiler taşları olmadığından toprak parçaları fırlatıyorlardı.⁴⁴ Asarhaddon, Asurlular ve Elamlılar tarafından yağmalanan tanrı

40 RINAP 4, s. 205, no: 105, iv, ll. 20-26.

41 *A.g.e.*, s. 200-201, no: 104, vii, ll. 4-18.

42 *A.g.e.*, s. 199, no: 104, c. ll. 20-28.

43 SAA 10, s. 284-285, no: 349; 289-294, no: 353-355.

44 *A.g.e.*, s. 283, no: 348, rev., ll. 1-14.

heykellerini de kült merkezlerine iade etti. Gelgelelim MÖ 689'dan beri Asur'da tutsak edilen Marduk'u Babil'e geri getirmedi; bunu MÖ 688'de oğlu Şamaş-şum-ukin yapacaktı.

Asarhaddon'un Babil'deki yeniden inşa çabası dikkate değerdir çünkü karşılaştırıldığında Asur'da yürüttüğü çalışmalar daha az gösterişlidir: Ninova, Asur, Nimrud, Arbela, İmgur-Enlil ve Tarbisu. Nimrud'da kentsel yenileme çalışmaları yapmış, Asur, Nimrud, Ninova ve Tarbisu'da kraliyet konutları ve cephanelikler inşa etmiş ya da elden geçirmiştir. Arbela, Asur ve Ninova'daki tapınakları onarmış ve Şubria Krallığı'nda yıktığı şehirleri baştan yapmıştır.⁴⁵

Seferlerin İlk Evresi (MÖ 680-675)

Asarhaddon'un yazıtları, iki prizma ve parçalı bir kil tablet dışında, askeri seferlerini kronolojik bir sırayla sunmaz. Babil kronikleri ise kronolojik olmakla birlikte bazı değişiklikler içerir ve çok kısadır.

Asarhaddon sadece yirmi gün süren tahta çıkış yılı boyunca sefere çıkmaz. Önceliği, Babil yazıtlarını hatalı bir şekilde o yıla tarihleyerek Babil'in inşasına hemen başlamış gibi yapmaktır. Saltanat değişikliği, alışıldığı üzere ayaklanmalar için bir fırsattı. Kaldea kargaşa içindeydi, İskitler ve Kimmerler hareketlenmişti, Firavun Taharqa Mısır'a ticari çıkışlarının Asur gücü tarafından engellenmesine öfkelenen Fenike şehirlerinin düşmanlığını körüklüyordu. MÖ 680'de (1. yıl) Merodak-baladan'ın oğlu ve "Deniz Ülkesi"nin valisi Nabu-zer-kitti-lişir, Ur valisi ve Asur'un sadık vasalı Nikkal-iddin'i kuşattı. Asarhaddon haremağalarını ve komşu eyaletlerin valilerini gönderdi.⁴⁶ Nabu-zer-kitti-lişir tilki gibi Elam kralına kaçtı, kral da onu idam ettirdi. Erkek kardeşi Naid-Marduk, kendisini kardeşinin yerine atayan Asur Kralı'na bağlılık yemini etmeye Ninova'ya geldi. Muhtemelen aynı yıl, Arami kabilesi Gambulu'nun lideri Bel-iki-şa da, "ona acıyan ve onu yüreklendiren" Asarhaddon'a haracını ve

45 RINAP 4, s. 3.

46 PNA 2/2, s. 906; A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 82, Chronicle 1, iii, ll. 40-42.

borcunu ödemek üzere Ninova'ya geldi. "Elam'a açılan kapı" olarak hizmet vermesi için Asurlu bir garnizon yerleştirdiği kalesini güçlendirdi.⁴⁷

MÖ 679'da (2. yıl) Mısır sınırındaki Arza'ya (Qal'at El-Arish) karşı bir sefer düzenledi, şehri ele geçirdi, yağmaladı ve Kral Arsuhili'yi esir alıp Ninova'ya götürerek onu burada bayağı bir domuz gibi teşhir etti.⁴⁸ Asarhaddon, imparatorluğun kuzeybatısında, Hilakku'nun ulaşılmaz dağlarında yaşayan Kilikya halklarına karşı düşmanlığını güçlü bir biçimde ifade etti: onlar "yüce dağlarına güvenen ve bir türlü boyun eğmeyen sefil Hititler"di.⁴⁹ Çevresindeki yerleşimlerle birlikte 21 müstahkem kente el koyup yaktı ve boyun eğmelerini sağladı. Bu sefer sırasında, Asur İmparatorluğu'nun batı sınırlarına yakın bir noktada bir grup Kimmer'le burun buruna geldi. Tabal ve Hilakku sakinleriyle birlikte Asur karşıtı eylemlere katılıyorlardı. Asur kralı Tabal yakınlarındaki Hubişna ülkesinde Kimmerleri katletti. Kimmerlerin lideri "barbar"⁵⁰ Teuşpa'yı kılıçla öldürdü. Asur kralının MÖ 679'da bu bölgelerde kazandığı zaferin Kimmerler ya da Hilakkulular üzerinde muhtemelen hiçbir etkisi olmamıştır. Gerçekten de, Asur kralının tanrı Şamaş'a haklarında defalarca sorular yönelttiği MÖ 670'lerde hala Asur'un düşmanı olarak görülüyorlardı.⁵¹

MÖ 678'de (3. yıl) Asarhaddon Keldani kabileleriyle yeni bir sorun yaşadı: Bit-Dakkuri kabilesinin lideri Şamaş-ibni ona göre bir hayduttu ve Babil ile Borsippa sakinlerine ait toprakları istimlak etmişti. Asur kralı onu yakaladı, idam ettirdi, toprakları sahiplerine geri verdi ve yerine Nabu-uşallim'i atadı.⁵² O yıl, İskitlerle ittifak kuran Mannalılara karşı da zafer kazanmış olsa gerek zira Sayda'nın alınması anısına dikilen MÖ 677 tarihli Til Barsip stelinde bu zaferden

47 RINAP 4, s. 77, no: 31, ll. 9'-14a'.

48 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 125, Chronicle 14, ll. 7-8; RINAP 4, s. 77-78, no: 31, rev., l. 29.

49 RINAP 4, s. 18, no: 1, iii, ll. 47-55.

50 A.g.e., s. 18, no: 1, iii, ll. 43-46; A. I. Ivantchik, *Les Cimmériens...*, a.g.e., s. 57-94.

51 SAA 4, s. 18-19, no: 16-17.

52 PNA 3/2, s. 1198-1199; 2/2, s. 903.

bahsedilmektedir. İkinci bir Kimmer grubu Manna, Hubişka, Ellipi ve Med ülkelerinde dikkate değer bir rol oynamıştı. Aynı bölgede bir grup İskit, Kimmerlerle bir olup Asur'a karşı düşmanlıklarını gösterdiler. Asarhaddon İskit lideri İşpakaia'yı kılıçla öldürdü.⁵³

MÖ 677'de (4. yıl) Sayda kralı Abdimilkot, mali baskılar ve ticari faaliyetlerinin aşırı kontrolü nedeniyle çileden çıkarak isyan etti.⁵⁴ Kendine müttefik aradıysa da ne mağlup rakibi Sur kralına, ne aşırı ihtiyatlı Byblos kralına, ne de komşusu Sumur'un kaderini yaşamak istemeyen Arvad kralına güvenebildi. Bu nedenle Kilikya'daki Kundu ve Sissu kralı Sandauarri ile ittifak kurdu, hiç kuşkusuz onunla zaten ticari bağlantıları vardı. Asarhaddon fethetmeyi hayal ettiği Mısır'a giden yol üzerindeki stratejik konumları sebebiyle Fenike kıyılarıyla ilgileniyordu. Ayrıca Fenike filoları sayesinde Asur'un deniz gücünü geliştirmek de istiyordu. Sayda isyanının bastırılması, Asarhaddon'un hükmünün Babil kroniklerinde bildirilen tek batı olayıdır, çünkü insanların zihinlerine yer edecek kadar şiddetli olmuştur. Asur kraliyet yazıtları Sayda'nın baskı altına alınışını uzun uzun ve oldukça ayrıntılı biçimde anlatırlar. Zincirli ve Til Barsip stelleri, Asur kralı tarafından tasmayla tutulmuş biçimde tasvir edilen Sayda kralını aşağılamayı amaçlamaktadır. Asarhaddon denizin ortasındaki kentsel basmışçasına dümdüz etmiş, ana kıyı yerleşiminin duvarlarını ve binalarını söküp denize atarak harabeye çevirmişti. Abdimilkot Sayda'nın bir adacığına sığınmış, ancak Asur kralı tarafından bir balık gibi yakalanarak kafası kesilmişti. Asarhaddon sarayında topladığı hatırı sayılır miktarda ganimeti kraliyet ailesi ve hizmetkarlarıyla birlikte Asur'a götürdü. Aralarında Fenike krallarının da olduğu Hatti krallarına, doğu dağlarından sürgün edilenlerin doldurduğu "Kar-Asarhaddon" adında yeni bir şehir inşa etmelerini emretti. Ardından bütün Sayda kentlerini ele geçirdi ve onları Asur eyaleti şeklinde yeniden örgütleyerek eskisinden daha ağır bir vergi ve haraç yükledi.

53 RINAP 4, s. 18, no: 1, III, ll. 59-61.

54 *A.g.e.*, s. 16, no: 1, ii, ll. 65-82; J. Elayi, *Histoire de la Phénicie, a.g.e.*, s. 179-181; L. Marti, «Deux têtes coupées en cinq mois. La prise de Sidon par Assarhaddon», alıntılanan makale, s. 13-30.

Sur Kralı I. Baal'ı uzlaştırmak ve topraklarını dengelemek amacıyla ona iki Sayda kenti olan Marabbu ve Sarepta'yı verdi. Aynı sefer esnasında Kilikya Kralı Sandauarri'nin isyanını bastırdı. Onu bir kuş gibi dağlarına hapsetti ve kafasını kesti. *Adon Papirüsü*, bazen öne sürüldüğü gibi Kral Sandauarri'nin MÖ 677 yılında firavuna yaptığı bir yardım çağrısı değildir çünkü aşağı yukarı MÖ 603 yılından kalma olup Yeni Babil İmparatorluğu ile alakalıdır.⁵⁵

MÖ 676'da (5. yıl) Asarhaddon, Abdimilkot ve Sandauarri'nin kesik başlarını Ninova'ya getirerek, biri Saydalı diğeri Kilikyalı iki soylu tutsağın omuzlarında asılı olarak müzik ve şarkılar eşliğinde sokaklardan geçen zafer alayında sergiledi. Gaddarlığı karşılıksız değildi; "halka Asur'un gücünü göstererek" haraç aldığı devletleri Asur'a başkaldırmaktan caydıracak bir örnek olarak değerliydi.

Babil kronikleri aynı ay Bazu/Bazza'nın ele geçirilmesinden bahseder. Kraliyet yazıtları daha ayrıntılıdır.⁵⁶ Bazu bir çöl şehri, susuzluk diyarı diye tanımlanır. Asarhaddon bölgedeki sekiz kralı yenilgiye uğratmış, mülklerini ele geçirmiş, tebaalarını ve tanrılarını Asur'a sürmüştür. İçlerinden biri, İadia Kralı Laiale, ayaklarını öpmek üzere Ninova'ya kadar gider: Asarhaddon kralın haline acır ve onu Asur'un Bazu eyaletine vali yapar.

Asarhaddon'un Sur kralı I. Baal ile imzaladığı vasallık antlaşması muhtemelen MÖ 676 yılında, antik Sadya şehrinin topraklarının yeniden düzenlenmesinin ardından yapılmıştı.⁵⁷ Bu dönem Sur ile Asur arasında bir yumuşama dönemi olmasına rağmen, Asarhaddon, adasında bir türlü zapt edilemeyen bu asi Fenike şehrine hala şüpheyle yaklaşıyordu. Bu nedenle kralına, haklarını ve görevlerini sınırlayan, faaliyetlerini sıkı bir şekilde kontrol eden bir antlaşma dayattı. Ayrıca Asur İmparatorluğu'nun bir deniz gücü haline

55 A. R. Green, "Esarhaddon, Sanduarri, and the Adon Papyrus", içinde J. Kaltner et L. Stulman (yay. haz.), *Inspired Speech, Prophecy in the Ancient Near East. Essays in Honour of Herbert B. Huffmon*, Londres-New York, 2004, s. 88-95; J. Elayi, *Histoire de la Phénicie*, a.g.e., s. 205-207.

56 RINAP 4, s. 20-21, no: 1, iv, ll. 53-77.

57 SAA 2, s. xixx, 24-27, no: 5; J. Elayi, *Histoire de la Phénicie*, a.g.e., s. 181-182.

gelmesinden bu yana ilk kez Levanten kıyılarının deniz ticaretini düzenleme ihtiyacı hissetti. Antlaşma, bir Asur temsilcisinin Sur'a, yani anakaradaki Uşu'ya kalıcı biçimde yerleştirilmesini öngörüyordu. Görevi, Sur sarayına gelen her ulağı, krala yahut ihtiyarlar meclisine gönderilen her mektubu kontrol etmekte. Onun yokluğunda hiçbir haberci kabul edilemez, hiçbir mektup açılmazdı. Antlaşma Asarhaddon'a Sur kralının ya da Surluların bir gemisinin batması durumunda mallarına el koyma hakkı tanıyordu. Antlaşmada ayrıca Asur Kralı'nın Baal ve Surlulara gümrük vergisi ödemeleri koşuluyla kullanma hakkı verdiği limanlar ve ticaret yolları sıralanmıştı: Akko ve Dor limanları, Eski Filistin kıyıları, Lübnan ülkesi ve dağ kentleri, Asur kıyısı yani Sumur ve Sayda eyaletleri. Byblos ufak özerk bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Asur ve Sur tanrıları anlaşmaya kefil olurlar. Sayda'nın bir Asur eyaletine dönüştürülmesi ve Sur'a dayatılan antlaşma, bu iki Fenike kentini etkisiz hale getirerek Mısır'a karşı sefere hazırlanmayı amaçlıyordu.

MÖ 675 yılı (6. yıl) söz konusu olduğunda, Babil kroniklerinin çoğunlukla Elam ile ilgili olayları bildirdiğini görürüz. Elam Kralı II. Huban-haltaş Sippar'a saldırmış ve sakinlerini katletmiştir. Hasta olmadığı halde birdenbire ölür ve yerine kardeşi Urtak geçer. Kronikler ayrıca Sur'a nakledilen Nippur valisi Şuma-iddin ile Bit-Dakkuri sakini Kudurru'nun yarattığı bir sorundan da bahseder.⁵⁸ Asarhaddon döneminde Asur ve Elam arasındaki gerilim düpedüz meydandaydı. Aynı yıl Asur ordusu Melid üzerine yürüyerek önce Melid sonra Tabal kralı olan Mugallu'yu kuşattı. MÖ 675'ten kısa bir süre önce iktidara gelen bu kral yaklaşık otuz beş yıl hüküm sürmüştür.⁵⁹ Kraliyet yazıtlarının Mugallu hakkındaki sessizliği, Asarhaddon'un, kendisine karşı gönderilen İtuealı birlikler hakkında iyi bir alamet veren astrolojik rapora rağmen onu yenmeyi başaramadığı anlamına gelir.⁶⁰ Kuşkusuz doğuya doğru, Kimmerler

58 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 83-84, Chronicle 1, iv, ll. 9-15; 126, Chronicle 14, ll. 16-19; SAAS 12, s. 37-40; RINAP 4, s. 7.

59 PNA 2/2, s. 761-762.

60 SAA 8, s. 284, no: 512, ll. 4'-6'.

tarafından desteklenen Mannalılar ve Gutealılara karşı ikinci bir sefer düzenledi.⁶¹ Bu seferden, Bel-uşezib'in Asur kralına gönderdiği ve göktaşlarıyla ilgili bir gök olayının yorumunu aktardığı bir mektupta bahsedilmiştir: Mannalılara ve onların Kimmer müttefiklerine saldırmalıdır zira zafer onun olacaktır.⁶²

Seferlerin bu ilk evresinde Asarhaddon batı eyaletlerini en azından geçici olarak istikrara kavuşturdu, ancak imparatorluğun kuzey-batı, kuzey ve doğu sınırlarını, İskitlerin ve özellikle de Kimmerlerin taşkınlıklarını engelleyerek güvence altına almayı başaramadı. Gelgelelim batının barışa kavuşturulmasından sonra mümkün görünen bir fethi gerçekleştirmeye karar verdi: Mısır'ın fethi. MÖ 690'dan beri iktidarda olan 25. Kuşit hanedanının firavunu Taharqa MÖ 683'ten bu yana Levant'a müdahale ederek Asurlulara karşı saldırgan bir politika uyguluyordu. Doğu Akdeniz'deki ticareti kontrol etmeye çalışıp Asur karşıtı isyanları destekliyordu. Asarhaddon, Mısır'ın fethinin hedeflerinden birinin "Kuş'un köklerini Mısır'dan söküp atmak" olduğunu ilan etti.

Seferlerin İkinci Evresi (MÖ 674-670)

Babil kronikleri MÖ 674 yılında (7. yıl) Asur'un Mısır'a yaptığı ilk seferden bahseder. Aslında Babil kronikleri olmasaydı, Asarhaddon'un Mısır'a karşı bu ilk felaket seferini yönettiğini bilemezdik: "Adarru (mart) ayının beşinci gününde, Asur ordusu Mısır'da bozguna uğradı."⁶³ Mısır'a saldırmadan önce, Asur kralı Ölü Deniz'deki Arap kabilelerinin tarafsızlığını güvence altına almak zorundaydı, ancak bu girişimin tarihini belirtemiyoruz. Kral Arapların kalesi Adummatu'nun babası Sanherib tarafından fethini, tüm tanrıların ve Arapların kraliçesi Apkallatu'nun ele geçirilmesini hatırlatmıştı. Bunun ardından Arapların kralı Hazael, muhteşem bir hediyeyle Ninova'da Asarhaddon'la tanışmaya gelmiş, ayaklarını öpmüş ve

61 RINAP 4, s. 18, no: 1, iii, ll. 59-61.

62 SAA 10, s. 86-90, no: 111; A. I. Ivantchik, *Les Cimmériens...*, a.g.e., s. 78-80.

63 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 84, Chronicle 1, IV, l. 16; 126, Chronicle 14, l. 20; 219, 262.

tanrılarını geri vermesi için ona yalvarmıştı. Asur kralı ona acıdı ve isteğini kabul etti. Tahta, Hazael ile ilişkisi net olmayan, Asur sara-yında yetişmiş genç Arap sürgün Tabua'yı geçirdi. Hazael öldüğü vakit tahta çok ağır bir haraç yüklediği oğlu İata'yı çıkardı. Daha sonra Uabu'nun devirmeye çalıştığı İata'ya yardım etmek için tekrar araya girdi; versiyonlara göre Uabu ya esir alınmış ya da İata'yı devirmeyi başarmıştır.⁶⁴ Asarhaddon, Aşkelon isyanını bahane ederek Firavun Taharqa'nın 17. yılı olan MÖ 674'te kıyı boyunca Mısır'a karşı bir sefere çıkmış olabilir. Beyrut'un kuzeyinde, Nehr el-Kalb'in (Köpek nehri) ağzında, uçurumda MÖ 671'den sonra kazınmış olan stel Mısır'ın fethini anlatıp Aşkelon'dan bahsetse de burası anlaşıl-mayacak kadar tahrip olmuştur.⁶⁵ Pedubastis'in destan döngüsünde MÖ 674 yılının Asur yenilgisine bir gönderme vardır.⁶⁶ Bu seferin başarısız olmasının Asur ordusunun Heliopolis kralı Pemu'nun geri püskürttüğü Wadi Tumilat'tan geçmesinden kaynaklandığı söylenir.

MÖ 673 yılının (8. yıl) Babil kronikleri Şubria'ya yapılan seferi, Uruk'a getirilen ganimetleri ve kralın karısının ölümünü anlatır.⁶⁷ Kraliyet yazıtlarında o yıl gerçekleşen başka bir olaydan daha bahsedilmektedir: On iki deniz kıyısı kralı ve on Kıbrıs kralı da dahil olmak üzere 22 Hatti kralının Ninova'nın cephaneliğinin yeniden inşası için seferber edilmesi.⁶⁸ *Tanrılara Mektup* olarak adlandırılan yazıtta Asarhaddon, MÖ 673 yılında Şubria'ya karşı düzenlenen ve MÖ 672 yılında düzenleyeceği veraset töreni için gerekli bir ön hazırlık olan seferi anlatmaktadır.⁶⁹ Şubria, Van Gölü yakınlarında

64 RINAP 4, s. 19, no: 1, iv, ll. 1-31; PNA 2/1, s. 468, 495; 3/2, s. 1302.

65 RINAP 4, s. 193, no: 103, ll. 30-35; N. Grimal, *Histoire de l'Égypte ancienne, a.g.e.*, s. 421-422; I. Ephal, "Esarhaddon, Egypt, and Shubria: Politics and Propaganda", *JCS* 57, 2005, s. 99-101.

66 D. Kahn, "The Assyrian Invasions of Egypt (673-662 BC) and the Final Expulsion of the Kushites", *SAK* 34, 2006, s. 252.

67 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 84-85, Chronicle 1, IV, ll. 19-22; 127, Chronicle 14, ll. 23-25.

68 RINAP 4, s. 23, no: 1, c. ll. 54-73a; E. Lipiński, "The Cypriot Vassals of Esarhaddon", *içinde M. Cogan ve I. Ephal (yay. haz.), Ah, Assyria ... , a.g.e.*, s. 58-64.

69 RINAP 4, s. 84-85, no: 33, Tablet 2, iii, ll. 6'-7'; E. Leichty, "Esarhaddon's 'Letter to the Gods'", *içinde M. Cogan ve I. Ephal (yay. haz.), Ah, Assyria ... , a.g.e.*, s. 99-111.

küçük bir kuzey şehriydi. Bu seferi meşru göstermek için gösterilen sebep, kralı İk-Teşup'un Asurlu siyasi mültecilere sığınma teklif etmesi ve Asur kralının defalarca talep etmesine rağmen onları iade etmeyi reddetmesiydi. Ordunun yaklaştığını öğrenince teslim olsa da Asarhaddon bunu önemsemedi: kılıcıyla onu öldürdü ve Urartu'dan gelmeyen esirlerin ellerini, burnunu, kulaklarını keserek gözlerini oydu. Başkent Uppume'yi kuşatıp aldı, diğer kentleri yakıp yıktı, halklarını sürgün etti ve bölgeyi iki Asur eyaletine dönüştürdü. Babil kroniklerinde bahsedildiği gibi, kısmen Asurlulara ve Babillilere, özellikle de Uruk şehrine dağıttığı büyük miktarda ganimet getirdi.

Asarhaddon neden küçücük bir kent olan Şubria'ya karşı bu denli güç ve şiddet kullanmıştı? Her ikisi de geçerli olabilecek iki varsayım öne sürülmüştür. Mısır'a karşı düzenlediği ilk seferin yenilgiyle sonuçlanmasının ardından kral, Asur İmparatorluğu'nun kudretinden bir şey kaybetmediğini göstermek istemişti. Sanherib'in katili olan kardeşi Arda-Mulissu'nun ve komplocuların Urartu'ya sığınmış olmaları da mümkündür. Asur'la bir anlaşma yapmış gibi görünen Urartu Kralı onları iade etmek zorunda kalmıştı. Asurlu kaçaklar, Urartulu kaçaklarla birlikte daha sonra Şubria'ya sığınmış olacaktı. Bu, Asarhaddon'un Asurlu kaçakla karşı gösterdiği ama Urartulara karşı göstermediği zalimliği açıklar. Ertesi yıl verasetini düzenlemeden önce tahtta hak iddia etmesi muhtemel kişileri ortadan kaldırması şarttı.

Babil kroniklerine göre kralın MÖ 673 yılında ölen karısı olan kraliçe Eşarahamat'tı. Gerçekten de Asarhaddon tam bu dönemde onun adına bir türbe inşa ettirmişti. Şüphesiz oğlu olan Aşurbani-pal, veliaht prens olarak buranın bakımından sorumluydu ve kraliçenin hayaletiyle temas halindeydi.⁷⁰

Babil kroniklerinde ya yanlışlıkla ya da kendilerince önemli bir olay vuku bulmadığından MÖ 672 yılından (9. yıl) bahsedilmez. Ancak askeri bir sefer yapılmamış olmalıdır çünkü kil tablet üzerindeki bir yazıtta Şubria'ya karşı seferin yapıldığı sekizinci yıldan

70 R. Borger, *Die Inschriften Asarhaddons König von Assyrien*, Graz, 1956, s. 10, § 10, Ass. I; SAA 10, s. 154-155, no: 188.

doğrudan Mısır'a karşı ikinci seferin yapıldığı 10. yıla geçilmiştir.⁷¹ MÖ 672 yılı bu sözü geçen ikinci seferin hazırlığına ayrılmış olabilir. Kimmerler ve İskitlerin Asurlularla ilişkileri farklı şekilde gelişmişti. İskit kralı Bartatua, İspakaia'nın yerine geçtiğinde Asarhaddon'un bir kızıyla evlenmek istedi ve böylece muhtemelen bir dostluk antlaşması yapıldı. Herodot ondan Protothys adıyla bahseder ve daha sonra Asurluların yanında savaştığını söyler.⁷² Öte yandan Kimmerler Asurlulara düşmanca davranmaya devam ettiler ve Mannalılar ile Medlerin Asur karşıtı eylemlerine katıldılar.⁷³ Kimmerler bilhassa, sıklıkla Med hanedanından Phraortes ile özdeşleştirilen (teyit edilmesi gerekir) Med lider Kaştaritu'nun isyanını desteklemişlerdi. Asarhaddon tanrı Şamaş'a defalarca Medlere karşı harekete geçip geçmemesi gerektiğini sormuştu. Asarhaddon ile liderleri arasında MÖ 672 yılının *ayyaru* (mayıs) ayında veraset antlaşması imzalandı. Ninova'dan ayaklarını öpmeye geldikleri vakit şüphesiz buydu, krala çok sayıda safkan at ve lapis lazuli blokları sunmuşlardı. Kaştaritu'nun ayaklanması antlaşmanın yapılmasından sonra ve Asarhaddon'un hükümdarlığı sırasında, yani MÖ 671 ile 669 yılları arasında gerçekleşmişti. Lapis lazuli dağı olan Bikni Dağı yakınındaki Patuşarri ülkesinin başkaldıran Med liderleri Şidir-parna ve E-parna'yı ne zaman yendiği bilinmemektedir. O dönemde Asur'a düşman olan Ellipi'ye karşı MÖ 672 ile 669 yılları arasında sefer düzenlenmişti, ancak daha fazla ayrıntı mevcut değildir.⁷⁴

MÖ 672'de yaşanan en vurucu olay, Asarhaddon'un iki oğlunu varis prensler olarak belirlediği veraset antlaşmasıydı: Asur için Aşurbanipal ve Babil için Şamaş-şum-ukin. Önceki krallar Asur ve Babil çifte tacını giydiklerinden bu uygulama yeniydi. Hastalığının yarattığı gerginlik nedeniyle, kralın tüm sorumluluklarıyla başa çıkabilmesi için güvendiği kişilerin yardımına ihtiyacı vardı. Aynı

71 RINAP 4, s. 87, no: 34, ll. 1'-11'.

72 PNA 1/2, s. 273; Hérodote, *Histoires*, I, 103, 3.

73 RINAP 4, s. 181, no: 97, ll. 19-21; A. I. Ivantchik, *Les Cimmériens...*, a.g.e., s. 90-94, 184-185, no: 11.

74 SAA 4, s. 46-81, no: 41-73; PNA 2/1, s. 608; RINAP 4, s. 20, no: 1, ll. 32-45.

zamanda olası bir veraset savaşına da böylelikle son vermiş oluyordu. Yeni veraset usulünü, Til Barsip ve Zincirli'nin stellerinde iki veliaht prensi kendisinin iki yanında göstererek ve mühürlerin üzerine aslan öldüren bir insan figürünün üç tane motifini kazıyarak yansıttı. Antlaşmanın iki yüz nüsha olarak dağıtıldığı düşünülmektedir, ancak Nimrud'daki Nabu tapınağında bulunan sekiz nüsha korunmuştur.⁷⁵ Kralın annesi Zakutu'nun bu orijinal veraset prosedürüne ilham vermiş olması mümkündür. Medler veliaht prensin korunmasına özellikle dahil edilmiş gibi görünmektedir.

Mısır'ın Fethi (671)

Babil kronikleri, MÖ 671 yılında (10. yıl) Asarhaddon'un Mısır'a yaptığı ikinci seferi ve Mısır'ı fethetmesini normalden daha uzun anlatırlar.⁷⁶ Bahsedilen olaylar şunlardır: Asur ordusunun Mısır'a girmesi, birbirini izleyen üç katliam, ardından Memfis'in ele geçirilmesi, Firavun Taharqa'nın kaçması, oğlu ile kardeşinin yakalanması, kentin yağmalanması ve ganimet toplanması. Kraliyet yazıtlarına göre, Asur kralı ilk olarak arkasını tehdit eden Sur kralı I. Baal'in isyanını buradan geçerek bastırmıştı. Sur bölgesi Mısır'a saldırmak için lojistik bir üs olarak kullanılacaksa bu daha da gerekliydi. Sur kralı, muhtemelen MÖ 674'ten itibaren Taharqa ile ittifak kurarak Asur'a bağlılık göstermeyi ve haraç ödemeye devam etmeyi reddetti. İsrail'de Tul Karm'a altı kilometre uzaklıktaki Qaqun'da dikilen bir stel, Asur'dan ayrılıştan sonraki ikinci Mısır seferini anlatmaktadır.⁷⁷ Asarhaddon'un aksi yönde övünmesine rağmen aslında Sur adası'nı

75 SAA 2, s. 28-58, no: 6, XIX-XXX; G. B. Lanfranchi, "Esarhaddon, Assyria and Media", *SAAB* 12, 1998, s. 99-109; F. M. Fales, "After Tā'yinat: the new status of Esarhaddon's adē for Assyrian political history", *RA* 106, 2012, s. 148; D. Charpin, «*Tu es de mon sang.*» *Les alliances dans le Proche-Orient ancien*, Paris, 2019, s. 110-116; K. Watanabe, "Aššurbanipal and His Brothers Considered from the References in Esarhaddon's Succession Oath Documents", *Orient*, Suppl. I, 2019, s. 237-257.

76 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 85-86, Chronicle 1, iv, ll. 23-28; 127, Chronicle 14, ll. 25-26.

77 J. Elayi, *Histoire de la Phénicie*, a.g.e., s. 183-185.

yine alamamıştır: “Denizin ortasındaki Sur kentini fethettim.” Başka bir yazıtta ise adayı abluka altına aldığını ve ada sakinleri için hayati önem taşıyan gıda ve su kaynaklarını kestiğini belirtmektedir. Sur’un “anakaradaki şehirlerine” el koymuştur. Belki de ada olmadan, Sayda gibi yeni bir Asur eyaleti yaratmıştır. Ne var ki iki kralın da taviz vermekte çıkarı vardı: Asarhaddon Sur’un zenginliklerini sömürmeye devam etmek, Baal ise tahtını korumak istiyordu. Dolayısıyla boyun eğdi ve Asur kralının ayaklarını öpmeye gitti. Asarhaddon ona ağır bir kraliyet vergisi uyguladı, mallarına el koydu ve kızlarını zengin çeyizlerle donatarak Asur’a getirdi ki bu rehin almaktan ziyade evlilik anlaşmalarını andırmaktadır.⁷⁸

Kraliyet yazıtlarına göre, Asur kralı daha sonra Eski Filistin’e doğru yöneldi ve Arap Mibsam kabilesinin lojistik desteğiyle düşmanı şaşırtmak için kıyı yolunu izlemek yerine Sina çölünü baştan başa geçti.⁷⁹ Firavunun ikametgahı Memfis’i kuşattı ve yarım gün içinde yıkma hendekleri, gedikler ve saldırı merdivenleri kullanarak ele geçirdi. Kraliyet ailesini, eşyalarını, atlarını, sığırlarını ve bazıları Ninova kazılarında bulunan 55 kraliyet heykelini Asur’a götürdü. Bütün sakinlerini de Mısır’ın dışına sürdü.

Ne var ki kraliyet yazıtlarının resmi versiyonu propaganda ile çarpıtılmıştır. Asarhaddon Mısır’ı kendisi fethetmemişti. Dahası, Babil kronikleri kraldan değil, Asur ordusundan söz eder. Gerçekten de Memfis’in *tammuzu* (temmuz) ayının 22. gününde alınmıştı, halbuki Asarhaddon *tammuzu*’nun 14. gününde vekil kral ritüelini gerçekleştirmek üzere Ninova’daydı, çünkü bir ay tutulması kâhinler tarafından kral için ölümcül bir işaret olarak yorumlanmıştı.⁸⁰ Yerine tehlikeyi ondan alıp kendi üzerine çekecek bir vekil geçti; bu ritüelin yaklaşık yüz gün sürdüğü bilinmektedir. Asur ordusu MÖ 671 yılının *nisannu* (nisan) ayının üçüncü günü Mısır seferi için yola çıktı. Ninova’dan Memfis’e yolculuk neredeyse üç ay sürmüş, çeşitli

78 RINAP 4, s. 76, no: 30, rev., ll. 1’-11’.

79 *A.g.e.*, s. 90, no: 36, ll. 4’-15’; I. Ephal, “Esarhaddon, Egypt, and Shubria: Politics and Propaganda”, alıntılanan makale, s. 109 et n. 38.

80 S. Parpola, *Letters from Assyrian Scholars...*, a.g.e., s. xxviii, 9; xxix, 10-11.

duraklamalarla birlikte günde 25-30 kilometre hızla yaklaşık 1.850 kilometre yol kat edilmiştir.⁸¹ Asarhaddon, Tanrı Sin'e dua etmek için yaklaşık yirmi günlük mesafede bulunan Harran'a kadar gitti. Bu duraktan Asur yazıtlarında bahsedilmez, ancak daha sonra kendisine iletilen ve Ninova'daki baş kâhin Marduk-şumu-usur tarafından Aşurbanipal'e gönderilen bir mektupta bahsedilen bir kehanet sayesinde bilinir.⁸² Harran'daki bu durağın nedeni neydi? Asarhaddon herhalde Tanrı Sin'den Mısır'ı fethetmesine yardım etmesini istemişti, ancak Sin'in bu tür hastalıklara yol açtığı bilindiğinden hastalığını iyileştirmesini dilemiş olması da mümkündür.⁸³ Bu hastalık krala halk içine çıkmasını engelleyen bir cilt rahatsızlığı vermişti, zira bir Asur kralının zihnen ve bedenen sağlıklı olması gerekirdi. O zamana kadar aşağı yukarı gizli tutulabilmiş hastalığı gün yüzüne çıkarak kral olarak meşruiyetinin sorgulanmasına neden olabilirdi.

Asarhaddon, *tammuzu*'nun 14. gününde Ninova'da olabilmek ve yerine geçecek vekil kralın törenine katılabilmek istediği takdirde Mısır'a, hatta Sur'a kadar gidemezdi. Ya Harran'dan geri döner ya da en iyi ihtimalle Ninova ile Memfis arasındaki yolun yarısı boyunca orduya eşlik ederdi. Peki kralı kenara koymaya kim hangi nedenle karar vermişti? Kahinler kuşkusuz seferlerinde ona eşlik ediyorlardı, çünkü onların onayı olmadan hiçbir şeye karar veremezdi. Bunun nedeni, bu dayanılması güç yolculuk esnasında sağlığının bozulması olabilirdi. Ancak, bilhassa hastalığı nedeniyle kral olarak meşruiyeti sorgulandığı takdirde sefer sırasında yerini almak isteyenlerin kişisel hırsları gibi siyasi nedenler de devreye girebilirdi. Ortaya çıkan soru şuydu: onun gidişinden sonra seferlerin yönetimini kim devralacaktı? Vekil kral atandığı andan itibaren, Asarhaddon durumdan haberdar edilse bile gölgede kalmalıydı. Bir önceki yıl atanan iki veliaht prens, Aşurbanipal ve Şamaş-şum-ukin de aynı şekilde

81 I. Ephal, "On warfare and military control in the ancient Near Eastern Empires: a research outline", içinde H. Tadmor ve M. Weinfeld (yay. haz.), *History, Historiography and Interpretation...*, a.g.e., s. 98-99.

82 SAA 10, s. 136-137, no: 174, ll. 10-15.

83 K. Radner, "The trials of Esarhaddon: the conspiracy of 670 BC", *ISIMU* 6, 2003, s. 171-173.

uzak durmalıydı. Vekil kral, siyasi kararlar verme yetkisine sahip olmadan sadece hayali bir egemenlik uygulayabilirdi. Dolayısıyla, seferin yeni sorumlusu bizzat ordunun içinden çıkmalıydı. Mantıksal olarak bu kişi, hadımbaşı, ordunun başkomutanı Aşur-nasır'dı.⁸⁴ Hadımların liderleri Sargonidler döneminde öncelikli bir konuma sahipti ve MÖ 670 yılında Aşur-nasır'ın yerine geçen ve Mısır'da yeni bir görev emanet edilen Şa-Nabû-şu da bunlardan biriydi.⁸⁵

Mısır'da Asur yönetimi kurulmuştu: "Mısır'ın her yerine başka krallar, valiler, yetkililer, liman sorumluları, memurlar, idari çalışanlar atadım."⁸⁶ Fakat Asurluların Mısır'ı fethi kısa sürdü. Asarhaddon büyük ölçüde yerel işbirlikçilere güvenmek zorunda kalmıştı. Asur ordusu ayrılır ayrılmaz Taharqa kuzeyde huzursuzluk çıkardı ve Asarhaddon'u, Mısır'ı elinde tutmak istiyorsa üçüncü bir sefer hazırlamaya zorladı. Her halükârda, kendisine "Aşağı ve Yukarı Mısır ve Kuş krallarının kralı" gibi itibarlı bir unvan verdi ki bu aldatıcı bir unvandı çünkü sadece Aşağı Mısır fethedilmişti.

MÖ 670 yılı hakkında (11. yıl), Babil kronikleri şunları kaydetmiştir: "Asur'da kral birçok subayı kılıçtan geçirdi."⁸⁷ Asarhaddon'un imparatorluğun diğer bölgelerine müdahale etmediği görülmektedir. Kimmerler MÖ 670 civarında Frigya Krallığı'nı istila etmiş ve selefi gibi Midas isimindeki Frigya Kralı'nın bu istila sırasında öldürüldüğü bildirilmiştir. Asur kralı bu konuda tanrı Şamaş'a danışır. Kraliyet yazışmalarındaki MÖ 670/669 tarihli bir mektup, Kimmerlerin Asurlularla askeri bir çatışmaya girdiklerini ve bunun sonucunda evlerine dönmek zorunda kaldıklarını ima eder, ancak daha fazlası bilinmemektedir.⁸⁸

84 J. Elayi, «Assarhaddon et la conquête de l'Égypte», içinde *Dieux, rois et capitales dans le Proche-Orient ancien*, a.g.e.

85 SAAS 11, s. 74; SAA 4, s. 102-104, no: 88.

86 RINAP 4, s. 185-186, no: 98, rev., ll. 37b-49b; N. Grimal, *Histoire de l'Égypte ancienne*, a.g.e., s. 421-422.

87 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 86, Chronicle 1, iv, l. 29; 127, Chronicle 14, l. 27.

88 A. I. Ivantchik, *Les Cimmériens...*, a.g.e., s. 73, 85 ve 194-196, no: 14; SAA 4, s. 15, no: 13.

Yılın en önemli olayı Asarhaddon'un yüksek memurlar arasında gerçekleştirdiği tasfiyeydi. Bu ikinci kez gerçek bir komployla uğraşmak ve onu bastırmak zorunda kalıyordu; ilki saltanatının başında gerçekleşmişti. Bahsi geçen ikinci komplodan resmi yazıtlarda bahsedilmediğinden, bağlam hakkında bilinenlerle açıklanması önerilmiştir. Aslında Asarhaddon'a karşı körüklenen gerçek ya da tahmini birçok komplo mevcuttu. Sasi diye birininki Harran'da hazırlanmıştı. Esrik bir yerel kadın kâhin bir kehanet iletmişti: "İşte Nuşku'nun (Sin'in oğlu) sözü: "Krallık Sasi'ye aittir. Sanherib'in adını ve soyunu yok edeceğim."⁸⁹ Bu kehanet, sahtekâr olarak suçlanacak Asarhaddon ve varisleri için felakettir. Peki Asur'un gerçek kralı olarak belirlenen bu Sasi kimdir? Kimliği bilinmez ama Harran'ın bir hanedan koluyla bağlantılı olması muhtemeldir.⁹⁰ Her halükârda Harran komplosu şekillenir ve MÖ 671 yılının *arahsammu* (kasım) ayında söylentinin Asarhaddon'a Asur ve Babil'e de yayıldığını bildiren birçok mektup ulaşır.

Aynı tarihte Ninova'da başka bir komplo daha kurulmuştu: Hepatoskopi uygulamasıyla geleceği gören Babilli kâhin Kudurru, kralı bir kehanet sorusunu yanıtlamakta zorlandığı konusunda uyardı: "Yoksa hadımların lideri krallığı ele mi geçirecek?"⁹¹ Asur'da şehrin valisi Abda, Sasi'nin suç ortaklığıyla, geleceği sezen bir rüyayı gerçekleştirmek için iktidarı ele geçirmek üzere bir komplo düzenlemişti. Nabu-rehtu-usur'un kralı uyardığı gibi, bu komplolarda hadımlar da yer alıyor gibi görünüyordu: "Canını hadımların elinden kurtar!"⁹² Söz konusu komplolar çoğunlukla bir önceki ritüelin sonu olan MÖ 671 yılının *teşritu* (ekim) ayının 14. günü ile bir sonraki ritüelin başlangıcı olan MÖ 670 yılının *tebêtu* (ocak) ayının 14. günü arasında oluşturulmuştu. Asarhaddon, MÖ 670'in nisan ayında, yeni vekil-kral ritüelinin yüz gününü tamamlar tamamlamaz

89 SAA 16, s. 53, no: 59, rev., ll. 4'-5'.

90 E. Leichty, "Esarhaddon's Exile: Some Speculative History", alıntılanan makale, s. 189-191.

91 SAA 10, s. 143, no: 179, rev., ll. 4-5.

92 SAA 16, s. 56, no: 60, s., l. 3.

acımasız bir baskıya girişti. Mısır'ın muzaffer hadım lideri Aşurnasir, bununla övünmek ve Asur kralını devirecek bir komploya katılmak gibi bir hataya düşmüş olabilir. Her halükârda, Asarhaddon böyle olduğunu düşünüyordu ve Mısır'ın tek fatihi olarak kalmak için onu idam ettirdi.

Bu büyük katliam bahsi geçen komplolara son verdi, lakin bu kadar çok yüksek rütbeli kişinin ortadan kaldırılması idari işleyişi bozdu, çünkü belgeler geleneğe göre o senenin eponimiyle değil, MÖ 671 yılının eponiminin sonraki yılıyla tarihlendirildi.⁹³ Harran bölgesinde, Burmarina'da (Tell Shiukh Fawqani) ve Zincirli'deki yapıların yerle bir edilmesi Sasi komplosunun bastırılmasıyla ilgili olabilir. Asarhaddon kişisel kurtuluşunu ve siyasi hayatta kalmasını, halkın nefret ettiği casuslar, muhbirler ve provokatör ajanlar da dahil olmak üzere mükemmel bir iç gözetim ağına borçludur: "Kral için gördüklerim, duyduklarım ve ihanet ettiklerim yüzünden, efendim, birçok insan benden nefret ediyor ve beni öldürmeyi planlıyor."⁹⁴ Her ne kadar durum yeniden kontrol altına alınmış gibi görünse de korku ve şüphe atmosferine katlanmak zor olsa gerekti.

Ölümcül Son Sefer (MÖ 669)

MÖ 669'da (12. yıl) Asarhaddon Mısır'a karşı yeni bir sefer düzenlendi. Bu sefer sadece Babil kroniklerinden bilinmektedir: "On ikinci yılda Asur kralı Mısır'a karşı yürüdü, yolda hastalandı ve *Arah-sammu*'nun (kasım) onuncu gününde öldü."⁹⁵ Neden bu yeni sefere çıkmıştı? Muhtemelen MÖ 671'deki fethin şanının kendisinden çalınmasına izin vermemek için fiziksel olarak buna muktedir olduğunu göstermek istemişti. MÖ 669 yılının *simanu* (haziran) ayının on dördüncü gününde yeni bir vekil-kral ritüeli gerçekleştirmesinin

93 SAA 6, s. 230, no: 286; SAAS 2, s. 68.

94 E. Frahm, "Hochverrat in Assur", içinde S. M. Maul et N. P. Heessel (yay. haz.), *Assur-Forschungen. Arbeiten aus der Forschungsstelle 'Edition literarischer Keilschrifttexte aus Assur' der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, Wiesbaden, 2010, s. 94.

95 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 86, Chronicle 1, iv, ll. 30-31; 127, Chronicle 14, ll. 28-29.

ardından kendini koruma altında hissetmiş olmalıydı.⁹⁶ Herhalde hastalığı nedeniyle bir dinlenme arası vermişti. Belki de ileri gelenlerin katledilmesinden sonra Asur'daki ağır atmosferden bir süreliğine kaçmak istiyordu. Dahası, Taharqa ülkeyi Memfis'in ötesinde tuttuğu ve Asurlulara karşı komplolar kurduğundan çok kırılgan durumdaki Mısır fethini sağlamlaştırmak zorundaydı. Gel gör ki Asarhaddon gücünü korusa ve hekimlerini yanına alarak önlem alsa bile hastalığın yeni bir saldırısına direnemedi. Cesedi muhtemelen Asur'a geri götürülmüş ve kraliyet adetlerine göre gömülmüştür.

Uzun bir saltanat için tanrılara sık sık ettiği dualar karşılık bulmamıştı.⁹⁷ Öldüğünde aşağı yukarı elli yaşlarında olmalıydı. Bununla beraber, hastalığı ve on iki yıllık hükümdarlığı boyunca giriştiği yorucu faaliyetler göz önüne alındığında, beklenmedik bir yaşa ulaştığı söylenebilir. Çelişkili biçimde, Asur İmparatorluğu'nun en büyük genişlemesini sağlayan kişi fiziksel olarak en az zayıf Asur kralı olmuştu. Aslında, dedesi Sargon'un utanç verici ölümü ve babası Sanherib'in öldürülmesinden sonra yüzleşmek zorunda kaldığı zor siyasi ortam, öncelikle Sargon tarafından geliştirilen iç gözetim ve dış casusluk sistemini güçlendirmesine yol açtı. Şüpheli doğası onu kimseye güvenmemeye itmişti. Oğlu Aşurbanipal nadiren güvendiği birkaç kişiden biriydi. Onu veliaht prens olarak belirler belirlemez, imparatorluğun kuzey ve doğu sınırlarındaki istihbarat servisini ve muhtemelen Babil işlerinin yönetimini ona emanet etmişti.⁹⁸ Annesi Zakutu, karısı Eşarahamat ve kızı Şerua-etirat gibi ailesinin kadınlara daha az şüpheli yaklaşırdı.

96 S. Parpola, *Letters from Assyrian Scholars...*, a.g.e., s. xxix, 11.

97 RINAP 4, s. 200, no: 104, vi, ll. 16-33.

98 SAA 16, s. xxvii-xxviii.

Aşurbanipal, Güçlü ve Aydın (MÖ 668-631)

Aşurbanipal, Asur İmparatorluğu'nun son büyük kralydı; sonraki krallar güçlerini kaybetmiş olup pek bilinmezler. MÖ 668'den 631'e kadar, yani otuz sekiz yıl hüküm sürdü, Asur kralları arasında en uzun hükümdarlık süresi ona aittir. Asur İmparatorluğu onun döneminde zirvesine ulaştı; MÖ 631'de öldüğünde imparatorluğun sadece yirmi bir yıllık ömrü kaldığını kimse öngöremezdi. Yeni Asur krallarının saraylarının kabartmalarındaki benzer basmakalıp temsiller, bunların karbon kopya olduğunu düşündürülebilir. Gelgelelim birbirlerinden farklıdır. Aşurbanipal ne babası Asarhaddon'a ne de büyükbabası Sanherib'e benzer. Onun hükümdarlığı, elimizdeki çok sayıda yazıt sayesinde en iyi belgelenmiş dönemlerden biridir.¹ Bazıları oldukça uzun olan birçok kraliyet yazıtı yazdırmıştır. Aynı zamanda yüksek sayıda resmi mektup, kehanet metinleri, astroloji raporları, yasal ve idari belgeler de muhafaza edilmiştir. Sarayın yontulmuş alçak kabartmaları genellikle açıklayıcı lejantlarla beraber saltanatında meydana gelen dikkat çekici olaylarını göstermektedir. Bu belge yığınının tarihçiye yarattığı esas zorluk, hem hükümdarlık yılına hem de yılın eponimine göre bir kronolojisinin bulunmamasıdır. Gerçekten de, Aşurbanipal'in hükümdarlığı sırasındaki eponimlerin listesi biraz karışıktır ve MÖ 649'da durmaktadır. Yıllıkları dokuz askeri sefere göre düzenlenmiştir, ancak

1 RINAP 5.1; R. Borger, *Beiträge zum Inschriftenwerk Assurbanipals*, Wiesbaden, 1996; PNA 1/1, s. 163

sıralamaları kronolojik olmaktan ziyade coğrafidir. Babil kronikleri neyse ki kronolojik sırayı takip eder lakin onlar da eksik ve parçalar halindedir. Bu nedenle, mevcut tüm bilgileri bir araya getirerek olayların gidişatını mümkün olan en iyi şekilde yeniden inşa etmek gerekmektedir.²

İki Veliaht Prens

Asarhaddon MÖ 672 yılında iki oğlunu veliaht prens olarak belirledi. İki başlı bir liderlik ona Asur ve Babil arasında sürekli tek-rarlanan çatışmayı çözmek için en uygun yol gibi görünmüştü. Dolayısıyla Aşurbanipal Asur'u yönetmesine karar verilen veliaht prens, Şamaş-şum-ukin ise Babil kralı olacak olan veliaht prensti. Yaşça büyük olan hangisiydi? Asarhaddon'un kullandığı söylem şöyleydi: "Kralın en büyük oğlu Aşurbanipal'i veraset evine getirdim."³ Bununla birlikte, Aşurbanipal bu noktayı doğrulasa bile, Şamaş-şum-ukin'in küçük bir farkla olsa da yaşça daha büyük olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Aşurbanipal'in büyükannesi "Zakutu'nun" etkisiyle yapıldığı düşünülen antlaşmada "eşit (konumdaki) erkek kardeşi"nden (*ahu talimešû*) bahsedilmektedir.⁵ Talimu terimi bi-yolojik erkek kardeş, ikiz veya eşit (kardeş) anlamlarına geliyor olabilir. Akılda tutulması gereken üçüncü anlamdır, ancak bu eşitliğin tam olarak ne içerdiğini söylemek zordur: belki de her ikisinin de veliaht prens olması ve hüküm sürmeye yazgılı oldukları gerçeğidir. Oysa aslında bu eşitliğe riayet edilmemiştir. Aşurbanipal kardeşinden daha yüksek bir rütbeye sahip gibi görünür çünkü babası ona askeri istihbarat servisini ve Babil işlerinin sorumluluğunu emanet

2 ARAB II, s. 290-323, § 765-840; A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 86, Chronicle 1, iv, ll. 33-38; 128-130, Chronicle 15; *age.*, "The Chronology of the Reign of Ashurbanipal", *ZA* 70, 1980, s. 227-254; RINAP 5.1, s. 15-16.

3 RINAP 3.1, s. 142, no: 64, ll. 8-10.

4 RINAP 5.1, s. 191, no: 9, i, ll. 1-3; PNA 3/2, s. 1214-1215.

5 SAA 2, s. 62, no: 8, l. 3; RINAP 5.1, s. 231, no: 11, I, ll. 20-30; A. Bartelemus, "Talimu and the relationship between Assurbanipal and Šamaš-šumu-ukin", *SAB* 16, 2007, s. 287-302.

etmiştir.⁶ Ayrıca, halefiyet anlaşmasının içeriği kelimesi kelimesine uygulanmamıştır. Şamaş-şum-ukin için “tüm Sümer, Akad ve Karduniaş ülkesi üzerinde egemenlik”, yani en geniş haliyle Babil öngörülmüştür. Fakat yönetimi altındaki bölge aslında Sippar, Babil, Borsippa ve Kiş arasındaki kuzey kesimle sınırlandırılmıştır.⁷

Adet erkek kardeşlerin en büyüğünü veliaht prens olarak seçmeyi gerektiriyordu. Aşurbanipal muhtemelen Şamaş-şum-ukin'den biraz daha genç olduğundan, babasının kararını büyük tanrılar kendisine verdiği değer ile gerekçelendirmişti. Bu nedenle kardeşlerine tercih edilmiş olmalıydı. Ardından Aşurbanipal, kral olmasının tanrılar tarafından gerçekten önceden belirlendiğine kendini ikna etti: “Çocukluğumdan beri, göklerde ve yerde yaşayan koca tanrılar kaderimi belirlediler; beni gerçek babalar gibi yetiştirdiler.”⁸ Doğumundan kısa bir süre sonra İstar'a ait bir tapınağa yerleştirilmesini ima etmektedir. Bu o zamanlar nispeten yaygın bir uygulamaydı, çünkü kardeşlerinden birkaçı da tanrılarının bakımına emanet edilmişti. Aslına bakılırsa, Aşurbanipal'ı farklı kılan ve babasının seçimini açıklayan nesnel nedenler mevcuttu. Asurlu bir anneden doğan en büyük çocuktı, oysa Şamaş-şum-ukin'in annesi Babil'deki Sippar kökenliydi ve oğlunu Şamaş'ın korumasına vermişti. Dolaısıyla adı “Şamaş bir nesil kurdu” anlamına geliyordu. Demek ki Asurluların Babillilere karşı geleneksel olarak duyduğu güvensizliğin bir kurbanıydı. Ne var ki Aşurbanipal, kardeşinde bulunmayan kişisel niteliklere de sahipti ve hanedanın geleceğini uzun vadede garanti altına alabilecek çocukları vardı. Bununla birlikte, veliaht prens olduğu zamanlarda sağlığı bazen kötüleyebiliyordu. Yazıtlar, esrarengiz bir biçimde, kralı “tamamen saran bir hastalığa” işaret etmektedir. Tek bildiğimiz sık sık ateşinin çıktığı ve ata binmesini engelleyen bir böbrek hastalığı olduğudur. Ancak altmışlı yaşlarına ulaştığında bile hala gürbüz yapısını koruyordu.

6 PNA 1/1, s. 163.

7 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 103.

8 ARAB II, s. 362, § 934.

Çelişkilerle Dolu Bir Kişilik

Aşurbanipal yaklaşık MÖ 693'te doğdu, dolayısıyla on iki yaşına kadar büyükbabası Sanherib'i yakından tanıma fırsatı buldu, ondan çok etkilenmişti. Sanherib'in Ninova'ya Babil kültürünü yerleştirerek Babil'e hükmetme planları vardı. Umutlarını Aşurbanipal'e bağlamıştı çünkü onun bu projeyi gerçekleştirebileceğine inanıyordu. "Aşur varis oğlanın yaratıcısıdır" anlamına gelen Aşur-ban-apli ismi babası tarafından veliaht prens olarak belirlendiğinde kendisine verilmişti. O Asarhaddon'un ve kuşkusuz Eşarahamat'ın oğlu, Sanherib ile Zakutu'nun da torunuydu. En az 19 olduğu tahmin edilen çok sayıda erkek kardeşi vardı ancak bunların büyük çoğunluğu henüz bebekken ölmüştü. Karısı Libbi-ali-şarat'tı, yani "Asur şehri kraliçedir". Ninova sarayındaki bir kabartmada yuvarlak, tombul ve gülümseyen bir çehreyle tasvir edilmiştir. Steli bulunan az sayıdaki kraliyet kadınından biridir; elinde bir çiçekle otururken resmedilmiştir. Aşurbanipal'in fiziksel görünümü, alçak kabartmalardaki basmakalıp tasvirlerden çıkarılamaz. Bununla birlikte, kendisini fiziksel olarak uzun boylu ve keskin yüz hatlarına sahip olarak tanımlamaktadır. Boyu yaklaşık 1,80 metredir çünkü eğer tasvir gerçekçiye, iki ayağı üzerinde durduğunda en azından 1,70 metre boya ulaşan yetişkin bir aslandan bir kafa daha uzun gösterilmektedir. Yüksek rütbeliler gibi giyinir ama ihtişamı daha belirgindir. Saçaklarla süslü ve nakışlarla bezeli uzun, kısa kollu bir tunik giyer. Avlanırken tüniği yukarı doğru kıvrır ve geniş kemerinin altına sokar. Uçuşan kurdeleleri olan yüksek bir taç takar, ancak sıradan günlerde başını basit bir kumaş bantla sarar. Uzun, kıvrıkcık, iyi bakılmış bir sakalı vardır. Aşurbanipal'in en az yedi çocuğu vardır; belki de büyükbabaları Asarhaddon'un sağlık sorunlarını miras aldıklarından hepsi hayatta kalamamıştır. Aşurbanipal kuşkusuz gençliğinin bir kısmını babasının kendisine saray yaptırdığı Tarbisu'da geçirmiş, ayrıca Asur'da da yaşamıştır. Mesafeli ve yalnız bir çocuk izlenimi vermektedir.⁹ MÖ 668 tarihli bir yazıt, tahta geçtiğinde muhtemelen tamamlanmamış

9 D. Arnaud, *Assurbanipal roi d'Assyrie*, Paris, 2007, s. 22-23.

olan eğitimi hakkında detaylı bilgiler verir. Bu bilgileri tamamlayan diğer yazıtlarsa bir Yeni Asur prensinin eğitimi hakkında eşsiz bir özet sunmaktadır.¹⁰ Katiplik eğitimi alan Aşurbanipal okulda değil özel hocalar tarafından eğitilmişti. Keni ve Balasi gibi sarayın önde gelen alimlerinin bazılarında dersler aldı. O zamanlar öğretim tek-rara ve hafızaya dayanıyordu. Eğitiminin ilk aşamasında ölü bir dil olan Sümerceyi ve kültür dili olarak Babilceyi öğrendi. Yazıda usta-laşmak için tabletleri kopyaladı. Bölme ve çarpma gibi hesaplama yöntemlerine hâkim oldu. İkinci aşamaya geçtiğinde, “kehanet sa-natı, göklerin ve yeryüzünün sırları” konusunda uzmanlaştı. Keha-net metinleri, özellikle de astrolojik metinler konusundaki yetkin-liği konunun mütehassıslarından farksızdı. Ayrıca, kötü korunmuş durumdakiler de dahil olmak üzere eski belgeleri çözümlemek için bilimsel bir merak gösteriyordu.

Bu bilgilerin yanı sıra, savaş arabası sürme, okçuluk ve başlıca silah türlerinin kullanımı gibi bir kralın geleneksel faaliyetlerinde de ustaydı. Eksiksiz bir eğitim almış olmaktan gurur duyuyordu: “Tüm yazma sanatını edindim, mümkün olan tüm ustaların derslerini de-rinlemesine inceledim, yay germeyi, ata binmeyi, dizginleri tutmayı öğrendim.”¹¹ Ne var ki önceki kralların aksine, babasının yanında cephede savaşmayı öğrenmedi. Eğitim programı kapsamlıydı, ancak hükümdarlığı sırasında nadiren katıldığı çatışmalardan çok uzaktı, her ne kadar o kendini aksi yönde övse de. Askeri seferleri subay-larına emanet etmiş ve onların manevralarını uzaktan yönetmişti. Dolayısıyla bir savaşçıdan ziyade bir sporcu eğitimi almıştı: özellikle de aslan avlamaktan hoşlanıyordu. Tasvirlerde kemerine bağladığı sazdan kalemle hayvanı avlarken gösterilmiştir. Ona göre, kırsalı ka-sıp kavuran hayvanları katletmek ve imparatorluğu tehdit eden düş-manları öldürmek, tanrılar tarafından kendisine emanet edilen aynı göreve dahildi: dünyanın düzenini bozan tüm yaratıkları ortadan

10 ARAB II, s. 378-380, § 986; P. Villard, «L'éducation d'Assurbanipal», *Ktéma* 22, 1997, s. 135-149.

11 RINAP 5.1, s. 193, no: 9, i, ll. 24-31; A. Livingstone, “Ashurbanipal: Literate or not?”, *ZA* 97, 2007, s. 98-118.

kaldırarak onu daha yaşanılabilir hale getirmek. Aşurbanipal düşmanlarını aşağılayıp onlara işkence ederken zalim miydi? Şüphesiz, ancak bu Asur İmparatorluğu'nda boyun eğdirilmiş halkları dehşete düşürmek amacıyla yüzyıllardır kullanılan bir uygulamaydı. Az ötesinde düşmanı Elam Kralı Teumman'ın kesik başının asılı olduğu çardak altındaki yemek sahnesi bize şok edici gelse de, Asurlular için muhtemelen çok sıradan bir sahneydi.¹² Aşurbanipal merhametli olarak da görülebilir: örneğin Babil kralı olan kardeşini yendikten sonra onu idam ettirmeyi reddeder.

Gerçek itiraflar niteliğindeki yazıtlarda, iktidara geldikten üç yıl sonra yaşadığı karışıklığı ve kaygıyı dile getirir. Fazlasıyla koruma altında geçen gençliği ve akademik eğitimi onu imparatorluğu sarsan krizlere hazırlamamıştı. Konuşma güçlüğünden, fiziksel ve zihinsel yorgunluktan şikâyet ediyordu: "Zihnimin kontrolü (hala) bende mi?"¹³ Depresif bir ruh halinde olmasının yanı sıra kalp sorunları da yaşıyordu. Kaygılarını yatıştırmak için, başta tanrı Şamaş'a olmak üzere kehanet danışmalarını arttırmıştı. Kendisi de bu alanda uzman olmasına rağmen, rahatlatıcı bir tavsiye almak için böyle davranıyordu. Her ne kadar siyasi rolünü öncelemek amacıyla resmi metinlerde tanrıları arka plana atsa da, onlarla olan bağı çok güçlüydü. Tanrı Aşur, her girişiminde ona eşlik eden tüm gücün kaynağıydı; İhtar, bilhassa savaş faaliyetlerinde koruyucu tanrıçasıydı, ancak en sevdiği tanrı, yazı tanrısı ve katiplerin koruyucusu Nabu'ydu.¹⁴ Ne de olsa Aşurbanipal'in en derin istidatı, kalbini yakıp tüketen bilgi aşkıydı. Asur İmparatorluğu'nu istikrara kavuşturmayı başarmak ve kendini nihayet entelektüel tutkularını tatmin edebilmek için neredeyse elli yıl beklemek zorunda kalmıştı. Hayatının geri kalanını hayalini gerçekleştirmeye adayacak, tanrı Nabu'nun takdisiyle tabletleri incelemek ve yorumlamak için alimler alemine girecekti.

12 M.-A. Ataç, "The Charms of Tyranny: Conceptions of Power in the 'Garden Scene' of Ashurbanipal Reconsidered", içinde G. Wilhelm (yay. haz.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, RAI 54, Winona Lake, 2012, s. 411-427.

13 D. Arnaud, *Assurbanipal roi d'Assyrie*, a.g.e., s. 100.

14 RINAP 5.1, s. 352, no: 59, ll. 14b-18; ARAB II, s. 406-407, § 1123-1129.

İki Kardeşin Tahta Çıkışları

Aşurbanipal, babası Asarhaddon'un *arabsammu*'nun (kasım) onuncu gününde ölümünden kısa bir süre sonra, MÖ 669 yılının *kislimu* (aralık) ayında tahta çıktı.¹⁵ Taht üzerindeki hakları MÖ 672 yılında, belki de büyükannesi Zakutu'dan esinlenerek, imparatorluk sakinlerinin ve vasalların genel bir yeminiyle garanti altına alındı. Her ne olursa olsun, Asarhaddon'un ölümü onu büyük bir dehşete sürüklemiş ve ruh sağlığının bozulmasına neden olmuştu. Zakutu Aşurbanipal'e karşı çıkan isyan söylentileri hakkında kahinlere danıştı. Aşurbanipal tahta çıkar çıkma kraliyet ailesinin, ileri gelenlerin ve tüm Asur halkının yeni krala sadakat yemini ettiği "yemin" (*adê*) töreni düzenledi. Yaşlı kraliçenin bu son müdahalesi onun nüfuzunu ve aynı zamanda sanki naiplik yapıyormuşçasına kendini kaygı içindeki kralın yerine koyabildiğini gösterir. Oysa başta Şamaş-şum-ukin olmak üzere diğer torunlarından açıkça korkmaktadır, bu korkusu asılsızdır ve zaten ardından ortadan kaybolur.¹⁶ Aşurbanipal'in anlattıklarına göre taç giyme töreni başarılı olmuştur: "Büyük tanrılar benim iyi davranışlarımı sevinçle gördüler, bu sayede onların yüce bildirisi üzerine beni mükemmel hazırlıklarla meydana getiren babanın tahtına oturdum."¹⁷ Kendine güveniyordu ve iktidara gelişi, en azından coşkulu tebrik mektupları aldığı sarayda büyük bir umut yaratmıştı.

Aşurbanipal, kardeşi Şamaş-şum-ukin'i Babil tahtına oturtmadan önce en az bir yıl bekledi. Bu süre zarfında, Babilli katipler tabletlerini Asur kralının saltanatından sonra tarihlendirdiler. Evvela kâhine danıştı: "Marduk, Şamaş-şum-ukin'in elini tutmasını (yani Babil kralı olmasını) onaylıyor mu?"¹⁸ Marduk heykeli MÖ 668 yılının başında, Asur ordusunun liderliğindeki Şamaş-şum-ukin'in eşliğinde Babil'e geri getirildi. Ancak Şamaş-şum-ukin o yılın

15 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 86, Chronicle 1, iv, l. 33.

16 D. Arnaud, *Assurbanipal roi d'Assyrie*, a.g.e., s. 37-40.

17 RINAP 5.1, s. 192, no: 9, i, ll. 16b-23.

18 A. K. Grayson, "The Chronology of the Reign of Ashurbanipal", alıntılanan makale, s. 232.

tebetu (ocak) ayının 20. gününe kadar tahta çıkmadı. Asur kökenli olmasıyla övündü fakat Babil kültürünü de üstlenme önlemini aldı. Kendisi hakkında çarpıtılmış bir görüntü çizen kaynakların kendisini yeterince tanıdığı söylenemez. Asur yazıtları onu Aşurbanipal'in güvenine ihanet eden bir asi olarak sunar. Daha sonraki Yunan kaynakları da bu görüşten ilham almış, ilaveten onu zayıf ve şehvet düşkününü bir doğu hükümdarı olarak göstermiştir. Resmi olarak araları iyi olsa bile iki kardeş arasındaki ilişki bilinmemektedir. Aşurbanipal Babil'e durmaksızın müdahale eder ve kraliyet görevlerinde kardeşinin yerini alır. Babil doğrudan tehdit altındayken yahut harekât alanı haline geldiğinde bile onu ordunun komutasından mahrum bırakır. Babilli yetkililer daima Asur kralına başvururlardı zira Şamaş-şum-ukin'in başkenti için hazırladığı projelerin hiçbirisi kardeşinin onayı olmadan gerçekleştirilemezdi. Keldani ve Arami kabileleri tarafından tehdit edilen Babil'in büyük şehirleri, doğrudan etki alanı çok küçük olan Babil kralını görmezden gelerek Asur kralına bağlı kalmayı tercih etmişlerdi.

Seferlerin İlk Evresi (MÖ 668-653)

Metinlerdeki birçok farklı olayın coğrafi temelde birbirine yakınlığına rağmen, yaklaşık bir kronoloji oluşturmak mümkündür. Der kalesinin sakinleri Aşurbanipal'e İran platosunun kenarında bulunan Qirbit kentinin saldırısına uğradıklarından şikâyet ederler. MÖ 668 yılında Asur kralı, hadımlarını ve valilerini göndererek şehir ile kralı Tandaya'yı ele geçirerek sorunu ortadan kaldırır.¹⁹ Esasen, MÖ 669'da zaten bir sorun olan ve Asarhaddon'un öldüğü üçüncü seferini haklı çıkaran Mısır'daki sıkıntılı durumu miras almıştır.

Firavun Taharqa Asur kralının ölümünden faydalanarak isyan bayrağını çekmişti. Aşurbanipal onu Memfis'i Asurlulardan geri almakla suçladı: "Ordusunu, Mısır'da bulunan Asur ülkesi halkını, beni var eden babam Asur ülkesi kralının oraya kral olarak yerleştirdiği hizmetkarlarımı dövmeye, soymaya ve yağmalamaya

¹⁹ RINAP 5.1, s. 49, no: 2, v, ll. 1'-22'.

gönderdi.”²⁰ MÖ 667’nin temmuz ayında Mısır’ın yeniden fethine başlamak zorunda hissetti. Başta Fenikeliler ve Kıbrıslılar olmak üzere 22 Levanten kralının kara ve deniz kuvvetlerini de yanına verdiği ordusunu Mısır’a gönderdi. Bu krallar da aynı şekilde Asur kralına haraç ödemeye gelmişlerdi, fakat muhtemelen başka bir vesileyle, zira Aşurbanipal’in ordusuna Mısır yolunda eşlik etmemiş olması mümkündür. Katiplerin, bu kralların isim listesini kendilerinin yazmayıp Asarhaddon’un metinlerinden kopyaladıkları söylenmiştir, ancak yazım farklılıkları mevcuttur ve bazı kralların isimleri değişmiştir: örneğin Arvad kralı Yakınlı, Mattanbaal’ın yerini almıştır. Demek ki Aşurbanipal’in listesi kopya değil, orijinaldir.²¹

Asur ordusu Karbanitu’da Mısır ordusunu yenilgiye uğrattı. Haberi duyan Taharqa Memfis’i terk ederek Teb’e kaçtı.²² Asur ordusu MÖ 667 yılında Memfis’i yeniden işgal etti. Asarhaddon tarafından belirlenen 20 kral görevini bıraktı. Aşurbanipal onları bu görevlere geri getirdi, Mısır ve Kuş’u baştan düzenledi, askerî varlığını güçlendirdi ve yerel anlaşmalar imzaladı. Asur ordusu Ninova’ya hatırı sayılır bir ganimetle döndü.

Aşurbanipal yazıtlarında Mısır’ın yeniden fethini tamamen kendisinin gerçekleştirdiğini iddia etse de, tüm harekatlara katıldığı kesin değildir. Haziran ayında, kötü kehanetlerin ardından, yaklaşık yüz gün yönetimden uzak kalması gerektiği anlamına gelen vekil-kral ritüeline boyun eğmek zorunda kalmıştı.²³ Her halükârda MÖ 666’nın nisan ayında maiyetini yenilemesi gerektiği bilinir, ancak yazıtları bunun nedenlerini vermez.²⁴

Asur kralı, saltanatının başında, yaklaşık MÖ 666-665 yıllarında Lidya Kralı Gyges’ten (Gugu) bir elçilik heyeti kabul etti. Akdeniz’in coğrafyası hakkında net bir fikri olmadığından Küçük Asya’nın batısındaki Lidya’yı “deniz kıyısının öbür tarafı”na

20 *A.g.e.*, s. 83-84, no: 4, i, ll. 45-48.

21 J. ve A. G. Elayi, *Arwad, cité phénicienne du nord*, a.g.e., s. 109-110.

22 RINAP 5.1, s. 233-234, no: 11, i, ll. 83-116a.

23 PNA 1/1, s. 164.

24 S. Parpola, *Letters from Assyrian Scholars...*, a.g.e., s. xxix, 12; D. Arnaud, *Assurbanipal roi d’Assyrie*, a.g.e., s. 98-99.

konumlandırmıştı.²⁵ Gyges Kimmerler tarafından tehdit ediliyordu. Tanrı Aşur rüyasında ona Aşurbanipal ile ittifak kurması halinde onları yenebileceğini söylemişti. Rüya gerçek oldu ve Guges yakaladığı iki Kimmer liderini Asur kralına sundu.²⁶

MÖ 664'e doğru Aşurbanipal Mısır'a karşı, metinlerde ilkinden ayrı bahsedilmeyen yeni bir sefer düzenledi. Görevlerine yeniden getirilen yirmi kral Asur'a karşı komplo kurdu ve ortak bir eylem gerçekleştirmek amacıyla Taharqa'ya ulaklar gönderdi. Ulakların yolunu kesen Asurlular, kralları zincire vurarak Ninova'ya gönderdiler. İsyançı şehirlerin sakinlerini katlettiler ve surlarını derileriyle kapladılar. İşbilir Aşurbanipal, Sais Kralı I. Neko'yu bağışladı çünkü babasının hükümdarlığı zamanında olduğu gibi Aşağı Mısır'daki Asur gücünün menzili olarak Neko'ya ihtiyacı vardı. Gelgelelim bu eylemi cömert bir jestmiş gibi sundu: "Neko'ya acıdım ve onu bağışladım."²⁷ Oğlu Nabu-şezibanni'yi Athribis kralı ilan etti. Mısır'da babasının kurmuş olduğu düzeni de yeniden tesis etti.

Ne var ki Taharqa öldü, Asur kralına göre sebebi yaşadığı deşetti. Yerine geçen yeğeni Tantamani, Memfis'te konuşlanan Asur birliklerine saldırmak için Teb ve Heliopolis'teki birliklerini topladı. Aşurbanipal daha sonra Memfis'i terk edip Teb'e sığınan Tantamani'ye karşı yeni bir Mısır seferine girişti. Krallar, valiler ve subaylar ayaklarını öpmek için onu karşılamaya geldiler. Asur kralı, Tantamani'yi Teb'e kadar takip ederek MÖ 664 yılında şehri yağmalayıp yıktı. Tantamani, sonrasında Nubye'ye sığındı ve burada tahta çıktı. Neko ölünce, Aşurbanipal halefi olarak oğlu Psammetikus'u (I. Psamtik) belirledi ve onu Aşağı Mısır'ın hakiki efendisi yaptı. Orta Mısır krallarıyla ittifak kurdu ve MÖ 656'da Nil vadisinin Teb'e kadar olan kısmının kontrolünü yavaş yavaş ele geçirdi.

Aşurbanipal'in saltanatının başında Elam'la kurduğu ilişkiler tıpkı babasının hükümdarlığının sonunda olduğu gibi tatmin

25 J. Elayi, «Terminologie de la mer Méditerranée dans les *Annales assyriennes*», *OrAnt* 23, 1984, s. 75-92.

26 RINAP 5.1, s. 237, no: 11, ii, ll. 95-110.

27 *A.g.e.*, s. 235, no: 11, ii, ll. 8-9.

ediciydi. Hatta Elam'da yaşanan bir kıtlık esnasında Asur kralı Elamlılara yiyecek göndermiş ve kıtlıktan kaçanları Asur'da ağır-lamıştı.²⁸ Ne var ki Elamlılar yine de Asurlulara meydan okudu-lar: MÖ 667'de Babil'i kuşatacak kadar ileri gittiler, sonra da çar-pışarak geri çekildiler. Nippur valisi, Elam kralının bir hadımı ve Arami Gambulu kabilesinin lideri Bel-ikişa ile MÖ 664'e doğru bir komplo kurdular. Elam kralı Urtak'ı Babil'e yeniden saldırma-ya ikna ettiler. Aşurbanipal bu ihanete inanmaya güçlük çekse de Elamlı istilacıları Babil'den kovmayı başardı. Peşlerine de düşmedi, çünkü komplonun dört lideri ertesi sene doğal yollardan cezalarını buldu: mesela içlerinden biri fare ısırgınından öldü, diğer ise damla hastalığına yakalandı.²⁹ Kral Urtak da öldü ve hanedanı, Urtak'ın çocuklarını ve kardeşi II. Huban-haltaş'ı öldürmekle tehdit eden "iblis-gallu suretli" Teumman adlı bir gaspçı tarafından tahtından edildi. Meşru kraliyet ailesinin üyeleri ile Elamlı soylular Ninova'ya sığındı.³⁰ Teumman'ın tekrar tekrar talep etmesine rağmen, Asur kralı onları Elam'a iade etmeyi reddetti.

Aşurbanipal, büyük ihtimalle Tabal, Hilakku ve Sur'a karşı MÖ 662'de giriştiği üçüncü seferi sırasında Arvad'a müdahale etti. Ar-vad kralı Yakınlı'nın ayaklanmasının nedenleri Asur yazıtlarında belirtilmemiştir. Asurlu bir memur olan İtti-şamaş-balatu'nun salta-natının başında Aşurbanipal'e yazmış olması gereken ihbar mektu-bunda da bahsedilmemektedir.³¹ Yakınlı'yu, bazı yozlaşmış Asurlu yetkilileriyle suç ortaklığı kurarak, bölgesinin deniz ticaretini Asur-luların çıkarlarına aykırı bir şekilde yönetmekle suçladı ve kralın bu suçlu hareketlerin önüne geçmesini istedi. Gel gör ki, her zaman pragmatik olan Aşurbanipal olayı örtbas etmeyi ve Asurlu yetkilile-ri yerinde bırakmayı tercih etti. Yakınlı yıllık olarak altın, kırmızı ve siyah yün, balık ve kuşlardan oluşan bir senelik haraç sundu ve

28 *A.g.e.*, s. 66, no: 3, iv, ll. 15-20.

29 *A.g.e.*, s. 67, no: 3, iv, ll. 49-67.

30 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, *a.g.e.*, s. 128, Chronicle 15, l. 3.

31 R. H. Pfeiffer, *State Letters of Assyria*, New Haven, 1935, s. 104-105, no: 137; J. ve A. G. Elayi, *Arwad, cité phénicienne du nord*, *a.g.e.*, s. 107-111.

ödedi. Ardından, kraliyet haremine girmesi için kızını zengin bir çeyizle Ninova'ya getirdi. Yakınlı'nun halefiyetine ilişkin anlatı, teslimiyetine ilişkin anlatıyı takip etmektedir lakin tarihi bilinmez.³² Belki de Asur yanlısı bir grup ya da kendi oğulları tarafından öldürülmüştür. Ölümünden sonra on oğlu Ninova'ya giderek Aşurbanipal'e bağlılık yemini ettiler. Asur kralı babasının yerine geçmek üzere Ozbaal'ı (Azibaal) seçti ve diğer dokuz oğlunu etkisiz hale getirmek için sarayda tuttu.

Sur Kralı I. Baal, Aşurbanipal'in saltanatının başında Mısır'ın yeniden fethine katıldıktan sonra MÖ 662 yılında ona karşı ayaklandı. Asur'un Doğu Akdeniz'deki ekonomik kontrolüne zorla katlanmış ve Asarhaddon ile yapılan ticaret anlaşmasını muhtemelen ihlal etmişti. Asur kralı Sur'un topraklarına giden yolları kapatmak amacıyla kuşatma duvarları inşa etti ve adayı abluka altına aldı.³³ Adanın kendisini besleyen anakara topraklarına ihtiyacı hayatiydi. Bu nedenle Baal hemen teslim oldu. Yüklü bir haraç ödedi ve kızı ile kız yeğenlerini kraliyet haremine girmeleri için büyük çeyizlerle Ninova'ya getirdi. Kraliyet yazıtlarına göre Asur kralının salt cömertliğinden kendisine geri gönderdiği oğlu da bu ziyarette yanındaydı. Sur kuşatması kaldırıldı, ada bağımsızlığını korudu ve kıta topraklarının bir kısmını geri aldı. Kalan kısım Asur eyaletine dönüştürüldü. Tabal kralı Mugallu ve Hilakku kralı Sanda-şarma da Sur kralı gibi boyun eğdiler.³⁴ Kızlarını zengin çeyizlerle Aşurbanipal'e gönderdiler. İlaveten Tabal, yıllık at haracı ödemekle yükümlüydü. İmparatorluğun batı ve kuzeybatısını en azından geçici olarak istikrara kavuşturan Asur kralı, Elam ve Babil'in oluşturduğu tehdide odaklanmadan önce kuzey ve doğudaki sorunlarla ilgilenebilirdi.

Aşurbanipal, beşinci seferim diye adlandırdığı MÖ 660 ile 657 yılları arasındaki seferinde, Mannalıların kralı Ahşeri'ye karşı ilerlediğini anlatır.³⁵ Kraliyet şehri İzirtu ile diğer şehirleri fethederek

32 *A.g.e.*, s. 111-113.

33 J. Elayi, *Histoire de la Phénicie*, a.g.e., s. 188-189.

34 RINAP 5.1, s. 62, no: 3, i, ll. 67-74.

35 *A.g.e.*, s. 63-65, no: 3, iii, ll. 16-91.

onları yeniden Asur İmparatorluğu'na dahil etmişti. Atları ekipmanlarıyla birlikte ganimet olarak yanında getirdi. Kral Ahşeri, halkının isyanının kurbanı olmuştu. Yerine oğlu Uali geçti, Asur kralına boyun eğerek ona kızını, atlarını ve haracını gönderdi. Aşurbanipal ayrıca surla çevrili 75 Med şehrini fethetti ve liderlerini esir aldı. Urartu valisi Andaria, Asur kentleri Uppumu ve Kulimeri'yi ele geçirdi. Oraların sakinleri Andaria'nın kafasını keserek Nino'ya getirdiler.³⁶ Lidya Kralı Gyges, önce Aşurbanipal'in müttefiki olmuş, daha sonra ise Asur Kralı'nın ihanet olarak göreceği şekilde Psammetikus'la (I. Psamtik) ittifak kurmuştu. MÖ 657 yılı civarında Kimmerler Batı Anadolu'ya bir akın başlattılar.³⁷ Gyges MÖ 652 yılında yenilerek öldürüldü. Yerini alan oğlu Ardys, Kimmer liderlerinden Dagdamme'yi (Lygdamis) yenmeyi başardı ve tekrar Aşurbanipal'in korumasını talep etti. Ancak Asur kralı, imparatorluğun en batı eyaletlerini kontrol altında tutmakta zorlanınca Lidya, Gyges döneminde yaptığı gibi Mısır'a yöneldi.

Temmuz MÖ 653'te Elam Kralı Teumman Asurlularla savaşmaya kararlı bir şekilde Babil üzerine yürüdü. Ne var ki alametler onun için iyi değildi, yüzüne kısmi felç inmişti. Asur ordusunun Der'e geldiğini öğrenince Susa'ya kaçtı ve destek kazanmak için boşu boşuna altın ve gümüş dağıttı. Ulaya nehri yakınlarında yenilgiye uğradı, Aşurbanipal kellesini alarak Elamlılara boyun eğdirdi. Ancak Elam'ı yağmadan korudu ve imparatorluğa dahil etmeyerek Urtak'ın Asur yanlısı iki oğlu II. Huban-nikaş ile II. Tammaritu'ya emanet ettiği iki devlete bölmekle yetindi. Daha sonra, Bel-ikişa'nın oğlu Dunanu'nun lideri olduğu Gambulu'ya karşı yürüdü. Fethettiği Gambulu'ya zalimce davrandı ve ittifak kurduğu Teumman'ın başını boynuna astığı Dunanu'yu Nino'ya getirdi: "Teumman'ın kesik başına gelince, efendilerim tanrı Aşur'un ve tanrıça İştar'ın gücünü halka göstermek için onu Nino'ya kalesinin önünde sergiledim."³⁸ Ardından kesik başı şölen sahnesindeki bir ağaca astı. MÖ 653'te Aşurbanipal, Babil de

36 A.g.e., s. 65-66, no: 3, iii, ll. 92b-iv, ll. 1-14.

37 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 104.

38 RINAP 5.1, s. 73, no: 3, vi, ll. 57-60; D. Bonatz, "Ashurbanipal's Headhunt: An Anthropological Perspective", *Iraq* 66, 2004, s. 93-101; PNA 3/2, s. 1323-1325.

dahil olmak üzere tüm sorunlarını halletmiş gözükmektedir. Ancak Mısır'ı boşaltmak zorunda kalmış, Kıbrıs'ı elinden kaçırmış, Sur adasını hala ele geçirememişti ve Babil de isyanın eşiğindeydi.

Ayrılık Savaşı (MÖ 652-648)

Ninova ile Babil arasında on beş yıl boyunca barış hüküm sürmüştü de aslında Şamaş-şum-ukin Asur İmparatorluğu'nun kardeşi ile kendisi arasında eşit olmayan bir şekilde bölünmesine ve kardeşinin Babil'e sürekli karışmasına içerlemişti. Yine de Asur kralının, Marduk'un ya-tağı ile tahtını Babil'e geri göndererek Babil sakinlerini uzlaştırmak için çaba sarf ettiği görülmektedir. Şamaş-şum-ukin, imparatorluğun zayıfladığı bir dönemde kardeşinin vesayetinden kurtulmaya çalıştı. MÖ 652 yılında gizlice bir koalisyon toplayarak iç savaşa hazırlandı. MÖ 651'in hemen başında savaşa girişti. Aşurbanipal bu kalleşliğe çok büyük tepki verdi: "Ona yaptığım iyilikleri unuttu; kötülük yap-maktan vazgeçmedi. Dudakları yüksek sesle sevecen sözler söylerken arka planda kalbi cinayet planları yapıyormuş."³⁹

Gel gör ki ne yapacağı konusunda tereddüt içinde kalmıştı çünkü öz kardeşiyle ve kültürüne hayran olduğu Babil'le açık bir çatışmadan kaçınmak istiyordu. Kız kardeşi Şerua-etirat da barışı korumaya çalıştı.⁴⁰ Babil halkına onları kardeşinin yalanlarına kulak asmamaya ve Asurlulara güvenmeye teşvik eden bir mektup yazdı.⁴¹ Buna rağmen Babilliler krallarını tahtan indirmeyi reddettiler ve Aşurbanipal istemeye istemeye saldırıya geçmeye karar verdi. Ayrıca Elam'ın yeni kralı II. Tammaritu'ya beş mektup yazarak onu koalis-yondan koparmaya çalıştı ama nafile. Ancak Tammaritu, İndabidi tarafından tahttan kovuldu ve Asur kralına kendisini Ninova sara-yında ağırlaması için yalvardı.⁴²

39 RINAP 5.1, s. 240-241, no: 11, iii, ll. 78-82.

40 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 189.

41 W. L. Moran, "Assurbanipal's message to the Babylonians (ABL 301), with an excursus on figurative *Biltu*", içinde M. Cogan ve I. Ephal (yay. haz.), *Ab, Assyria...*, a.g.e., s. 320-331.

42 RINAP 5.1, s. 22-23.

Asur karşıtı orduların ortak bir siyasi hedefi yahut askeri stratejisi bulunmayan tuhaf yapısı, hem Babil hem de Asur'da kaosa neden oldu. Savaşan taraflar arasında sürekli ittifaklar kurulup bozuluyor, her bir taraf diğerinin planlarını keşfetmeye çabalıyordu. Elam Kralı II. Huban-nikaş, Arap kabile lideri Abi-Yate ve "Deniz ülkesi" velisi Nabu-bel-şumati'nin temsil ettiği Asur karşıtı taraf bazı başarılar elde etti. Babil kroniklerine göre Asurlu subaylar isyana girişmişti.⁴³ Şamaş-şum-ukin Kutha ve Uruk'u ele geçirirken, Nabu-bel-şumati Asur birliklerini esir aldı. Gelgelelim Aşurbanipal MÖ 650 yılında, bilhassa Babil'i kurtarmaya gelen Kedarit birliğini ortadan kaldırarak, Nabu-bel-şumati'nin yerine Bel-ibni'yi getirdi ve Hirit savaşında koalisyonu yenerek yeniden üstünlük kazandı.

Şamaş-şum-ukin'i MÖ 650 yılının yaz başında Babil'e kapattı. Şehrin kuşatılması MÖ 647'nin başına kadar sürdü. Siyasi ve askeri başarısızlık, müttefiklerin beceriksizliği, Asurluların birbirini ardına toplanmaları ve nihayet kıtlık, kuşatılanların direnişine son verdi. Anonim bir anlatı çektikleri acıları şöyle aktarıyor: "Deriyi, kayışları, ayakkabı tabanlarını, sandaletleri çiğnediler... Ekmek yerine çocuklarının etini yediler; bira [niyetine] kızlarının kanını içtiler."⁴⁴ Babil'in ele geçirilmesi sırasında Şamaş-şumukin'in hayatına son vermek için kor yığınının atladığı söylenir, ancak bu intihar Asur propagandasının bir uydurmasıdır ve onun bu rezil sona kendini mahkûm ettiğini göstermektedir. Kraliyet sarayı, içindekiler ve kiracıları olduğu gibi Asurluların eline geçti. Babil'e boyun eğdirmesinin ardından Aşurbanipal kardeşinin başlıca destekçilerini idam ettirdi. Babilliler tahttaki yeni Kral Kandalanu'ya bağlılık yemini etmek zorundalardı. Önce bunun Aşurbanipal'in Babil'deki hükümdarlık ismi olduğu düşünülmüştür fakat bu daha ziyade kukla bir kralın adıdır.⁴⁵ Aşurbabnipal'in itibarı zirve noktasına ulaşmıştı: gücü "doğan güneşin yukarı denizinden batan güneşin aşağı denizine"⁴⁶

43 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 129, Chronicle 15, l. 11.

44 RINAP 5.1, s. 174, no: 8, viii, ll. 1'''-16'''.

45 F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, a.g.e., s. 104.

46 RINAP 5.1, s. 292, no: 11, l. 24'.

kadar hissediliyordu. Gerçekten de Urartu kralından, İran platosu prenslerinden ve Dilmun adasından elçiler huzuruna geliyorlardı.

Seferlerin Üçüncü Evresi (MÖ 647-639)

Babil'in teslim olmasından sonra Asur kralının ilk işi kenti temizlemek oldu: "Kıtılık ve yokluk nedeniyle hayatını kaybedenlerin cesetlerini, sokakları tıkayan ve meydanları dolduran köpekler ve domuzlara verilen yemek kalıntılarını dışarı attım."⁴⁷ Ölümünden zor kurtulan sakinlerin canını bağışladı, ancak isyanın liderlerini acımasızca cezalandırdı. Yerine yeni ileri gelenleri yerleştirdi. Babil yıllık bir haraca tabi tutuldu, ancak genel yönetimdeki değişiklikler sınırlı kaldı. Aşurbanipal kardeşinin eski müttefiklerini cezalandırmaya devam etti. Elam Kralı Ummanaldasi'ye (III. Huban-haltaş) karşı MÖ 647 yılında yeni bir sefer düzenledi, halkı korkutarak savaşmadan boyun eğdirmek için tasarlanmış bir terör politikası izledi. Elam kralı dağlara kaçtı. Aşurbanipal, kardeşinin Elam'a sığınan Babilli destekçilerini idam ettirdi ve önlem olarak eski kral Teumman'ın ailesini tutukladı. Tahta kendi himayesindeki Tammaritu'yu geçirdi.⁴⁸ Ne var ki tebaası onu Asur yanlısı olduğu için kovdu, o da Ninova'ya kaçtı ve yönetimi Ummanaldasi ele geçirdi. Yeniden sefere çıkan Aşurbanipal, Elam sorununa son vermeye kararlı bir şekilde ona karşı yeni bir sefer başlattı. Tüm sefer boyunca kendisini lider olarak sunmasına rağmen birliklerini Ninova'dan yönetmişti. Ummanaldasi savaşmayı reddederek tekrar kaçtı. Elam yakılıp yıkıldı, başkenti Susa yağmalandı ve hazineleri baştan aşağı talan edildi. Elam sonraki iki nesil için artık bir tehdit oluşturmuyacaktı: "İnsanların uğultusunu, sığırların ve öküzlerin ayak izlerini, hasatçıların hoş şarkısını onun kırsalından kovdum. Sanki bir çayırılmış gibi (şehirleri) yaban eşekleri, ceylanlar ve bozkırın bütün hayvanlarıyla meskûn kıldım."⁴⁹ Ummanaldasi,

47 *A.g.e.*, s. 244, no: 11, iv, ll. 80-84.

48 *A.g.e.*, s. 75, no: 3, vii, ll. 33b-54.

49 *A.g.e.*, s. 251, no: 11, vi, ll. 100-106.

Asur'a iade edilmektense intihar etmeyi tercih eden bir isyancı olan "Deniz Ülkesi" valisi Nabu-bel-şumati'nin cesedini Aşurbanipal'e teslim ederek onu uzlaştırmaya çalıştı. Ancak tebaası ona karşı tekrar ayaklanınca dağlara kaçmak zorunda kaldı ve orada yakalanıp Ninova'ya sürgüne götürüldü.

Aşurbanipal, Arap kabilelerine karşı dokuzuncu seferini MÖ 645-643 yılları arasında gerçekleştirdi. Abi-Yate ve Babil'de kardeşini destekleyen Te'ri oğlu Aiaammu ile savaştı. Abi-Yate teslim olunca Aşurbanipal onunla bir anlaşma yaptı ve onu Hazael'in oğlu Uaite'nin yerine Arapların kralı olarak atadı.⁵⁰ Gelgelelim Abi-Yate, Asur yazıtlarında ilk kez adı geçen Nabatilerin kralı Natnu ile ittifak kurdu ve Asurlulara karşı ayaklandı. Aşurbanipal, anlaşmalarına uymayan tüm Arap kabile liderlerini yendi ve hepsini esir olarak Ninova'ya geri götürdü. Asur'a dönerken, Asur'un Sur eyaletinin bir parçası olan Akko ve Uşu kentlerinin isyanıyla karşılaştı.⁵¹ Şehir sakinlerini katletti ve sürgün etti. Öte yandan Urartu Kralı İştardur (III. Sarduri), Parsumaş (Pers) Kralı Kiros ve Hudimiri Kralı Pislume Asur kralıyla iyi ilişkiler kurmuştur.⁵²

İnşaatçı Faaliyetleri

Önceki krallar gibi Aşurbanipal de inşaatçı bir kraldı; saltanatı boyunca yedi Asur ve on iki Babil şehrinde (kardeşinin Babil kralı olduğu dönemde bile) binalar restore ve inşa etti.⁵³ Aslında Sanherib tarafından yıkıldıktan sonra Babil'in yeniden inşası tamamlanmamıştı; dahası ayrılık savaşlarının yarattığı yıkımdan sonra ek imar çalışmalarına ihtiyaç vardı. Aşurbanipal, Babil'deki Marduk ve Gula tapınakları ile Borsippa'daki Nabu tapınağı gibi Babil tapınaklarını onarmış ya da baştan inşa ettirmiştir. MÖ 649 yılı civarında, Sanherib tarafından yaptırılan Ninova kalesini, cephaneliği ve surları restore

50 *A.g.e.*, s. 255-257, viii, ll. 30-120; P. Gerardi, "The Arab Campaigns of Ašurbanipal: Scribal Reconstruction of the Past", *SAAB* 6, 1992, s. 67-96.

51 J. Elayi, *Histoire de la Phénicie*, a.g.e., s. 189-190.

52 RINAP 5.1, s. 261-262, no: 11, x, ll. 40-50; 270, no: 13, vi, ll. 7'-13'.

53 *A.g.e.*, s. 27.

ettirdi.⁵⁴ MÖ 655 yılında Asur'un surlarını yeniden dikti. MÖ 649'a doğru, Sanherib tarafından yaptırılan Ninova kalesini, cephaneliği ve surları elden geçirdi. MÖ 646 yılı civarında Ninova'da veraset evini, *akitu* tapınağını ve bir botanik bahçesiyle süslediği kuzey sarayı ile Nimrud'daki Nabu tapınağını yeniden inşa ettirdi.⁵⁵ Ayrıca Arbela'daki İhtar tapınağı, Tarbisu'daki Nergal tapınağı, Ehulhul, Sin tapınağı ve Harran'daki Nusku tapınağında inşaat faaliyetlerinde bulundu.

Kral'ın Ninova sarayında inşa ettirdiği en görkemli yapı, önceki kralların oluşturduğu kütüphaneleri geride bırakan "Aşurbanipal Kütüphanesi"ydi.⁵⁶ Kütüphanenin amacı iki yönlüydü: Kralın çevresindeki üfürükçülere, kahinlere ve hekimlere görevlerini yerine getirebilmeleri için en iyi araçları sağlamak ve okuma yazma bilen krala onların bulgularını bizzat kontrol etme imkânı tanımak. Dönemin herhangi bir bilgininin sahip olabileceği el yazmalarından oluşan özel bir koleksiyondur, ancak Aşurbanipal'in kütüphanesi uygulanan yöntemler sayesinde muazzam boyutlara ulaşır. Böylece kral, Sargon ve Sanherib dönemlerinde, MÖ 718 ile 684 yılları arasında faaliyet göstermiş ünlü kâtip Nabu-zukup-kenu'nunki gibi imparatorluğun bilginlerinin el yazması koleksiyonlarını bir araya getirdi. Teslim olmasının ardından Babil'den getirilen ganimetler de kütüphaneyi zenginleştirdi. Ne var ki çoğu zaman tabletler sadece ödünç alınır, kopyalanır ve sahibine iade edilirdi. İyi bir kopya, okunması zor bir belgeye tercih edilir. Kopya çıkarmakla görevlendirilen katiplere bu iş için ödeme yapılırdı. Aşurbanipal'in kütüphanesi antik Mezopotamya'daki en önemli kütüphanedir ve dönemin tüm bilgisini bir araya getirmesi açısından bir ilktir. Ansiklopedik karakteri nedeniyle modern kütüphanelerin kökeni olarak kabul edilmektedir.⁵⁷

54 *A.g.e.*, s. 41-42, no: 1, vii, ll. 1'-25'; 51, no: 2, vii, ll. 4'-8'.

55 *A.g.e.*, s. 101-107, no: 5.

56 G. Frame ve A. R. George, "The royal libraries of Nineveh: new evidence for king Ashurbanipal's tablet collecting", *Iraq* 67, 2005, s. 265-284; A. Jacquet, « Assarhaddon et Assurbanipal, la collecte des savoirs », *DoArch* 348, 2011, s. 62-67.

57 J. S. du Toit, "Intellectual colonization, power and identity: Assurbanipal and the universal collection of information", içinde W. H. Van Soldt (yay. haz.), *Ethnicity in Ancient Mesopotamia, a.g.e.*, s. 90-100.

Kralın Sessizliği (MÖ 639-631)

Aşurbanipal'in hükümdarlığının son dönemi çok az bilinmektedir çünkü MÖ 639'dan itibaren sadece iki kraliyet yazıtı korunmuştur.⁵⁸ Önceki on yıl yazıtlar açısından çok zengin olduğundan bu daha da şaşırtıcıdır. Bu yarı-yokluk kuşkusuz keşfedilmemiş olmaktan kaynaklanmaz, ciddi bir siyasi krizin başlangıcını yansıtır. Ne yazık ki, Asur Eponim Kroniği sadece MÖ 649 yılına kadar kullanılabilir haldedir ve Asur tarihini de kapsayan Babil kronikleri ise MÖ 667'ten öteye gitmez.⁵⁹ Ancak idari belgeler, hadımlara önemli avantajlar sağlandığını ve basit bir şan ustasının dahi eponim olarak belirlendiğini göstermektedir.⁶⁰ Bu, Aşurbanipal'in geleneksel Asur seçkinlerini uzakta tuttuğu anlamına gelir. Saltanatının son yıllarında siyaset sahnesinden çekilmiş, muhtemelen Harran'a gitmiştir. Kardeşi Aşuretel-şame-erseti-muballisu'yu, tapınağını yeniden inşa ettiği Sin'in baş rahibi olarak atamıştı. Aşurbanipal yaklaşık otuz yılını, savaşçı tanrıça İştâr'ın koruması altında imparatorluk halklarının isyanlarını bastırmak ve imparatorluğu sağlamlaştırmakla geçirdi. Savaşlarının sonuçlarını ve Asur'un egemen olduğu on altı ülkeyi listeleyen son resmi yazıtını tanrıçaya ithaf eder.⁶¹ Daha sonra kendini hiçbir zaman tam olarak ifade edemediği ilk mesleğine adamaya karar verdi: ilahi metinlerin yorumlanmasıyla somutlaşan bilgi aşkı. Bunu Harran'da, uzmanlardan oluşan bir çevrede, tanrı Nabu'nun koruması altında uygulayabildi: "Sonsuza dek, ey Nabu, bana iyi gözle bak ve (davranışımı) onayla. Hakikatli yazılarınızdan, dudaklarınızdan uzun günlerle dolu bir hayat dökülsün. Ayaklarım senin tapınağında, Ezida'da, ilahi varlığının önünde yaşlansın."⁶²

58 J. Novotny, "Zaḫalū-Metal for Marduk's *Paramāhu* and the Date of Assurbanipal's E-Prisms", *Orientalia* 72, 2003, s. 211-215.

59 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 190.

60 K. Deller, "The Assyrian Eunuchs and Their Predecessors", içinde K. Watanabe (yay. haz.), *Priests and Officials in the Ancient Near East*, Heidelberg, 1999, s. 306-307; RINAP 5.1, s. 31.

61 RINAP 5.1, s. 305-309, no: 23, ll. 82-151.

62 ARAB II, s. 383, § 994.

Aşurbanipal kendi verasetiyle ilgilenmiş miydi? Asarhaddon tarafından belirlenen diğer veliaht prens olan kardeşiyle yaşadığı sorunlar göz önüne alındığında, bunu yapmış olması gerekirdi. MÖ 653'ten sonraki tarihi belgelerde bir veliahttan bahsedilmektedir ancak onun yerine oğlu Aşur-etel-ilani'nin geçip geçmediği bilinmez. Aslında bu dönemin krolonojisi çok tartışmalıdır.⁶³ Nabonides'in annesi Adad-guppi'nin Babil yazıtında Aşurbanipal'e kırk iki yıllık bir saltanat atfedilmiştir ki bu da ölümünü MÖ 727 yılı olarak belirler. Oğlu Aşur-etel-ilani, Nippur'da bulunan ve onun saltanat yıllarına ait olduğu düşünülen yazıtlara göre MÖ 630'da tahta çıkmıştır, dolayısıyla Aşurbanipal'in oğlu lehine tahttan çekildiği ya da onunla beraber saltanat sürdüğü düşünülmüştür. Ancak ölümünü MÖ 631 yılına, yani otuz sekiz yıl süren bir saltanatın sonuna tarihlemek daha doğru olur. Nitekim hükümdarlığının son belgesi 38. saltanat yılına, yani, MÖ 631'e ait bir Nippur yazıtıdır.

Aşurbanipal'in çelişkilerle dolu yaşamı, Yunan ve Roma kaynaklarında modern zamanlara kadar ulaşan Sardanapalus efsanesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁴ Bir yandan Asur İmparatorluğu'nu zirveye taşımış itibarlı bir kraldır. Hükümü altında eyaletlerin sayısı 60 ila 90 arasında değişmiş ancak yeni topraklar ilhak etmemiştir. Öte yandan, hükümdarlığının ikinci kısmı belirsizliğini korur ve bu da olumsuz yargılara yol açar. Aşurbanipal'den Sardanapalus diye bahseden ilk Yunan kaynağı Herodot'tur ve Herodot onu son derece zengin, hazinelerini yeraltındaki mahzenlerde saklayan biri olarak tanıtır.⁶⁵ Daha sonra, Aşurbanipal ile kardeşi Şamaş-şum-ukin arasında yapılan bariz bir karışıklık sonucu kadınsı ve sefahat düşkünü bir doğu hükümdarı imajı gelişir. Athenaeus'un aktardığı Amyntas'a göre, Sardanapalus'un mezar kitabesi şöyle yazar: "İçtim, yedim, sevdim çünkü biliyordum ki ölümlü hayat kısa."⁶⁶ Bu hedonist hayat

63 P. A. Beaulieu, "The fourth year of hostilities in the land", *BaghM* 28, 1997, s. 367-394; E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria, a.g.e.*, s. 191.

64 *A.g.e.*, s. 571-579.

65 Hérodote, *Histoires*, II, 150.

66 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria, a.g.e.*, s. 577-578.

anlayışı aslında iyi yaşamın mükemmel bir örneği olarak gösterilen Yunan ve Roma anlayışıdır. On dokuzuncu yüzyılın romantik döneminde Sardanapalus, örneğin Byron'un Sardanapalus oyununda ve Delacroix'nın Sardanapalus'un Ölümü tablosunda kahramanca ölen ideal bir hükümdar haline büründürülür.⁶⁷ Velhasıl bu ileri tarihli gelenek, Aşurbanipal'in hükümdarlığının sonundaki az bilinen dönemi aydınlatmayı sağlamaz.

67 E. Frahm, "Images of Ashurbanipal in Later Tradition", *Eretz- Israel* 27, 2003, s. 37*-48*.

Asur İmparatorluğu'nun Sonu (MÖ 630-610)

Aşurbanipal bir gaspçının yönetimi ele geçirmesinden korktuğundan, bu ihtimale karşı korunmak amacıyla sık sık kahinlere danıştı. Ancak ne o ne de bir başkası en büyük tehlikenin bir gaspçının gelişi değil, Asur İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olacak bir düşman olduğunu düşünememişti.¹ Asur'un geleneksel düşmanları olan Elam ve Urartu zayıflamış, Babil ise sakinleşmişti. İmparatorluğun son dönemi (MÖ 630-610), Aşurbanipal'in hükümdarlığının son on yılı kadar az bilinmektedir. Asur kaynakları son kralların birkaç yazıtına ve Asur ile bilhassa Babil şehirlerinin arşiv belgelerine indirgenmiştir. Olaylar ve saltanat değişiklikleri konusunda kısa ve öz davranan Babil kroniklerine göre imparatorluğun sonu MÖ 616'dan 609'a uzanan dönemi kapsar.² Dolayısıyla bu dönemin tarihini yeniden inşa etmek zordur.

Son Asur Kralları

Son Asur kralları, MÖ 647 yılında Aşurbanipal tarafından tahta geçirilen kukla kral Kandalanu'yu Babil tahtında bırakmıştı.³ Aşurbanipal'in Asur tahtındaki halefi, muhtemelen MÖ 630'dan 627'ye

- 1 M. Liverani, "The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations", içinde S. E. Alcock (yay. haz.), *Empires: perspectives from archaeology and history*, Cambridge, 2001, s. 384-385.
- 2 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 191-193.
- 3 G. Frame, *Babylonia 681-627 BC. A Political History*, a.g.e., s. 191-213.

kadar hüküm süren oğlu Aşur-etel-ilani'dir.⁴ Tahta çıktığında hala genç olmalıydı. Gerçekten de hadım lider Sin-şumu-lişir onun yardımına gelerek çok güçlü bir muhalefete son verdi ve hiç şüphesiz iktidarın dizginlerini de eline aldı.⁵ Aşur-etel-ilani'nin Aşurbanipal'in veraseti üzerindeki haklarına kardeşi Sin-şarru-işkun tarafından itiraz edilmiş olmalıdır. İki kardeş arasındaki çekişme sırasında şehirler sık sık el değiştirmiştir, bu döneme ait belgeler ise merkezi bir otoritenin boşluğuna tanıklık eder.⁶ Aşur-etel-ilani'nin yazıtlarında bir inşaatçı olarak faaliyetlerinden bahsedilir: Nimrud'daki Ezida tapınağının yeniden inşası ve Dilbar'taki birkaç tapınağın restorasyonu.⁷ Bit-Dakkuri kabilesinin lideri Şamaş-ibni'nin mezar kitabesi dindarlığını ortaya koyar çünkü lahdini memleketine göndermiştir. Aşur-etel-ilani, MÖ 672 yılında aydınlatılmamış koşullar altında, belki de kardeşini kuşattığı Nippur kuşatması sırasında ortadan kayboldu.

Aşur-etel-ilani'nin ortadan kaybolmasının ardından, onu destekleyen hadım şef Sin-şumu-lişir'in MÖ 627 civarında iktidarı ele geçirmiş olması muhtemeldir.⁸ Bu kronolojik sıralama, onun hükümdarlığını Sin-şarru-işkun'unkinden sonraya yerleştiren sıralamadan daha mantıklıdır. Bu hadımbaşı hakkında hiçbir şey bilinmez, ancak bazen düşünüldüğü gibi kraliyet ailesine mensup olması pek olası değildir.⁹ Tahtta birkaç ay kaldıktan sonra, nasıl olduğu bilinmemekle birlikte, o da ortadan kayboldu. Yerine Aşurbanipal'in diğer oğlu Sin-şarru-işkun geçti ve yaklaşık MÖ 626-612 yılları arasında hüküm sürdü.¹⁰ Bu kralın saltanatı, yaklaşık on beş yıl sürdüğü göz önüne alındığında, iki selefininkinden daha istikrarlı görünmektedir. Zorluklar, bilhassa MÖ 627 yılı itibariyle, Asur'a bağlı

4 PNA 1/1, s. 183-184.

5 SAA 12, s. 36-38, no: 35.

6 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. C. 2, a.g.e., s. 124-125.

7 ARAB II, s. 408-409, § 1130-1135.

8 R. Da Riva, "Sippar in the Reign of Sin-şum-lişir", *AOF* 28, 2001, s. 40-64; PNA 3/1, s. 1148.

9 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 191, 198.

10 PNA 3/1, s. 1143-1145.

olan Babil Kralı Kandalanu'nun ölümünden sonra başlamıştır. Daha çok Nabopolassar ismiyle tanınan Nabu-aplu-usur, bağımsızlık isteyen Babillilerin liderliğini üstlendi. Yazıtlarında kendisini "hiç kimsenin oğlu" olarak adlandırsa da Asur'un hizmetinde vali olarak görev yaptığı Uruk'tan gelmiş olabilir.¹¹ MÖ 626 yılında Babillilerin Asurluları yenilgiye uğratmasının ardından Nabopolassar Babil halkı tarafından kral olarak belirlendi. Sin-şarru-işkun kendisini "Asur ve Babil kralı" olarak tanımlayan geleneksel söylemi böylece koruyamamış oldu.¹² Babil ordusuyla tekrar tekrar karşı karşıya gelmek ve yavaş yavaş onun önünde geri çekilmek zorunda kaldı. MÖ 620 yılında Asurlular Uruk'tan ve tüm Babil'den tamamen çıkarıldı. Ayrıca, fiili bağımsızlıklarını yeniden kazanan batı eyaletlerinin de kontrolünü kaybettiler. Olayların bu şekilde gelişmesi, Firavun I. Psammetikus'u (I. Psamtik) Asurlulara yardım etmek ve Babillilerin hep göz diktiği Levant kıyılarını ele geçirmelerini önlemek için müdahalede bulunmaya sevk etti.¹³ Ne var ki Mısır birlikleri pek de etkili olmadı.

Kabileleri Büyük Siyaksares (Umakiştar) tarafından yeni birleştirilen Medler işte bu zaman sahneye girdi. Nabopolassar'ın taktikleri oldukça şaşırtıcıydı: Ordusu son derece itidalli davrandı ve Nino'ya'yı almak için Medlerden yardım aldı. Babil ordusunun uzun yıllar süren mücadeleden sonra kuşkusuz Asur ordusu kadar bitkin düştüğü doğrudur. Belki de Nabopolassar, Asur İmparatorluğu'nu yıkmak için güç ve kurnazlığı dengeleyerek hesaplı bir ihtiyat da göstermişti. Ordusu Büyük Siyaksares'in ordusunu da yanına katarak savaşı Asur'un kalbine taşıdı. Medler MÖ 615 yılında Arrapha'yı fethettiler.¹⁴ Babilliler Asur'u almayı başaramadılar ve Asurluların da ele geçiremediği Takrit'te kuşatıldılar. Medler MÖ 614'te Tarbisu'yu ele geçirmiş ve Asur şehrini yakıp yıkarak tapınaklarla

11 M. Jursa, "Die Söhne Kudurrus und die Herkunft der neubabylonischen Dynastie", *RA* 101, 2007, s. 125-136.

12 ARAB II, s. 416, § 1165.

13 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 91, Chronicle 3, ll. 10-11.

14 *A.g.e.*, s. 92, Chronicle 3, l. 23.

sarayları yağmalamış, kraliyet mezarlarını tahrip etmiştir.¹⁵ Asur İmparatorluğu'nun dini merkezine yapılan bu saldırı Asurluların moralini kesinlikle bozmuştu. İmparatorluğun çöküş haberi eyalet başkentlerine yayıldı.¹⁶ Şehrin ele geçirilmesinden sonra Asur'a gelen Nabopolassar, Asur'a karşı savaşın devamına hazırlanmak için Büyük Siyaksares ile ittifak yaptı.¹⁷

Ninova'nın Düşüşü (MÖ 612)

Kral Sin-şarru-işkun'un Asur yazıtlarında Ninova'nın düşüşünden bahsedilmez, çünkü kendisi şehrin ele geçirilmesi esnasında ortadan kaybolmuştur. Babil kroniklerinde, Babil kralı için saygın bir zafer olmasından ötürü normalden daha kısa bir şekilde anlatılır.¹⁸ Ordularını toplayan Nabopolassar ve Büyük Siyaksares Dicle boyunca Ninova'ya yürüyerek kentin önünde kamp kurdular. Üç ay süren kuşatmadan sonra Ninova'yı ele geçirdiler. "Kentın ve tapınağın muazzam ganimetlerini alıp götürdüler ve onu bir harabe yığına çevirdiler." Daha sonra, Büyük Siyaksares ve ordusu Medya'ya dönerken Nabopolassar Nisibinah üzerine yürüdü ve kenti yağmaladı. Ninova'nın düşüşü Kutsal Kitap'ta yer alan peygamber Nahum tarafından farklı bir şekilde anlatılır: "Nehrin kapıları açıldı ve saray sular altında kaldı. Ninova göl gibiydi: suları önünde kaçıştılar."¹⁹ Ninova'nın sular altına kalmış olması imkânsız değildir çünkü şehir Dicle Nehri boyunca kurulmuştur ve içinden Khosr Nehri geçmektedir. Nabopolassar, Babil'in MÖ 689 yılında Sanherib tarafından suya gömülmesinin intikamını almaya yeltenmiş olabilir. Kraliyet sarayı tamamen yıkılmamıştır, çünkü Babil Kralı Rasafa esirlerini hiç şüphe yok ki burada kabul etmiştir.

15 P. A. Miglus, "Die letzten Tage von Assur und die Zeit danach", *ISIMU* 3, 2000, s. 85-99.

16 S. Parpola, "Cuneiform Texts from Ziyaret Tepe (Tuşhan), 2002- 2003", *SAAB* 17, 2008, s. 1-133.

17 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 93, Chronicle 3, l. 29.

18 A.g.e., s. 93, Chronicle 3, ll. 38-46.

19 Nahum II, 7-9.

Ninova'da kazı yapan arkeologlar, kentin MÖ 612 yılında yıkıldığına dair izler bulmuşlardır. Surlardaki on beş kapıdan biri olan Halzi Kapısı'nda, savaşta ölen bir düzineden fazla kişinin iskeletinin yanı sıra ok uçları ve mızraklar gibi çeşitli silahlar keşfettiler.²⁰ Saldırıya karşı korunmak için kapının orta koridoru 7 metreden 2 metreye indirilmişti. Aynı şey Şamaş Kapısı'nda da yapılmıştı. Saneherib kendini düşmanlara karşı korumak adına, içinde bir heykelcik ve ayin metni bulunan bir kutuyu oraya gömmüş ve iç sura "ihtişamı düşmanı alt eden sur", dış sura ise "düşmanı dehşete düşüren sur" adlarını vermişti.²¹ Gerçekte Ninova'nın savunmasının, şehrin uzun dikdörtgen şekli, surların aşırı uzunluğu (12 kilometre), yer yer yüksekliğinin azlığı (ancak 4 metre) ve bazı aşırı iddialı koruyucu işlerin tamamlanmamış olması gibi birçok eksiğe sahipti. Aslına bakılırsa, hatırı sayılır bir imparatorluğun başındaki güçlü yeni Asur kralları, saygın başkentleri Ninova'nın bir gün tehdit edilebileceğini ve hatta kuşatılabileceğini hayal dahi edemezlerdi.

Son Direnişçiler

Ninova'nın düşüşü Asur İmparatorluğu'nun sonunu mu işaret ediyordu? Asurlularla ilgili MÖ 609 yılına kadar olan olayları kaydeden Babil kronikleri, Asur İmparatorluğu'nun sonunu ya da Yeni Babil İmparatorluğu'nun kuruluşunu kaydetmediği gibi, Nabopolassar'ın yazıtlarında da Asur İmparatorluğu'na karşı kazandığı zafer kutlanmamıştır. Tüm bunlar şaşırtıcı olabilir, ancak Babilliler bir imparatorluk değişimi yaşadıklarının farkında değillerdi çünkü kendilerini daha çok bir sürekliliğin içinde görüyorlardı: mesela Babil Kralı Nabonidus'un annesi oğlunun saltanatını önce Asur, ardından Babil krallarının hanedanına yerleştiriyordu.²² Gerçekte, başkent in çöküşü Babillilerin rakiplerini nihayet devirmek için bastırmak

20 D. Stronach, "Notes on the Fall of Nineveh", içinde S. Parpola ve R. M. Whiting (yay. haz.), *Assyria 1995, a.g.e.*, s. 316-318.

21 RINAP 3.1, s. 157-159, no: 18, vii, ll. 1'-3', 41'-48'.

22 M. Liverani, "The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations", alıntılanan makale, s. 383.

zorunda kaldıkları direnişçi grupların oluşmasını engellemedi. MÖ 611 ve 610 yıllarında diğer Asur şehirlerini de ele geçirdiler. Suriye'nin Harran kentinde Asurlu bir prens II. Aşur-uballit adıyla iktidarı ele geçirdi ve teslim olmayı reddetti. Bu isim semboliktir çünkü I. Aşur-uballit MÖ 2. binyılda Asur'un gücünü geliştiren kraldı. II. Aşur-uballit, Mısır birliklerinin desteğinden yararlanarak Harran'da son Asur direnişini örgütledi. MÖ 610'da Med birlikleri Babil birliklerine katılarak son Asur kralına karşı Harran üzerine yürüdü: "Düşman korkusu Aşur-uballit ile onu kurtarmaya gelen Mısır ordusunu alt etti ve şehri terk ettiler."²³ Aşur-uballit ve Mısır ordusu Fırat'ın diğer yakasına çekildi. Bu arada II. Neko, Mısır tahtında Firavun I. Psammetikus'un (I. Psamtik) yerini aldı. MÖ 609'da Aşur-uballit'in birlikleri ve Mısır ordusu Harran'ı yeniden ele geçirmek için Fırat'ı geçti, ancak başarısız oldular ve son Asur kralı akıbeti bilinmeden siyaset sahnesinden silindi. Aşur-uballit'in MÖ 610 yılında Asur tahtından kovulması ve Harran'ın ele geçirilmesi Asur İmparatorluğu'nun sonu olarak kabul edilse de bu olay o kadar net değildir. Nitekim Kuzey Suriye'deki Dur-Katlimmu ve Til Barsip kazıları, Asurlu grupların MÖ 609 yılından sonra da burada varlıklarını sürdürdüklerini göstermektedir.²⁴ Dur-Katlimmu'daki yazıtlarda bir "veliaht prens"ten bahsedilmiş olabilir, ancak adı belirtilmemiştir.²⁵ Asur sonrası bir konuttaki mimari etkiyi Tell Arbid'de Med varlığına kanıt olarak görmek mümkündür.²⁶

Asur İmparatorluğu'nun varlığı sona ermişti. Cezire'nin tamamı Babil topraklarına katıldı. Firavun Neo ise Filistin'e, Fenike şehirlerine ve Asur'un eski Arami eyaletlerine egemenliğini dayattı. Fırat Nehri iki büyük güç Mısır ve Babil arasında sınır oldu.

23 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles, a.g.e.*, s. 95, Chronicle 3, ll. 61-62; K. Radner, "Last Emperor or Crown Prince Forever? Aşur-uballit II of Assyria according to Archival Sources", *SAAS* 28, 2019, s. 135-142.

24 P. Machinist, "The Fall of Assyria in Comparative Ancient Perspective", in S. Parpola ve R. M. Whiting (yay. haz.), *Assyria 1995, a.g.e.*, s. 179-180.

25 K. Radner, *Die neuassyrischen Texte aus Tall Şeh Hamad*, Berlin, 2002, s. 17-18.

26 R. Koliński ve A. Reiche, "After the fall of Assyria", içinde D. Bonatz ve diğ. (yay. haz.), *Fundstellen, Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Alt Vorderasiens ad honorum Hartmut Kühne*, Wiesbaden, 2008, s. 51-59.

Ninova'nın Düşüşünün Yankıları

Ninova'nın düşüşü komşu devlet üzerinde derin bir etki yarattı ve daha sonraki kaynaklarda geniş yankı buldu: Babil, Kutsal Kitap ve klasik dönem. Her biri kendilerine araçlar vasıtasıyla aktarılan olayı anlatır, sunar ve kendi zamanlarının meşgalelerine göre yorumlarlar.

Asur İmparatorluğu'nun kurbanı olan Babil, bu olayı son Babil Kralı Nabonidus'un bazalt stelinde ve Nabopolassar'a atfedilen bir tablette anlatır. Bu olaya bir hanedan kehanetinde, destansı bir şiirde ve Nabopolassar'ın yazıtlarında atıfta bulunulmuştur. Tüm bu metinlerde Ninova'nın düşüşü, Babil'in Asur'a, bilhassa da Sanherib'e köle edilmesine karşı Babil tanrılarının gönderdiği bir intikam olarak sunulur.²⁷ Kutsal Kitap'ta ise bu olayla ilgili esas olarak Nahum'un "Ninova üzerine kehanet" adlı kehaneti yer alır.²⁸ İsrail de Babil gibi Asur'un kurbanı olmuştur. Ninova bir fahişe gibi sular altında kalır, zenginliği ve gücü elinden alınır, halkı dağılır. Yehova, İsrail'in günahlarını cezalandırmak için gönderdiği kibirli Asur fatihini alaşağı etmiştir. Peygamber Sefanya da tanrının intikamcı yönünü öne sürer: "Ninova'yı harabeye çevirsin, çöl gibi kuru bir toprak haline koysun!"²⁹ Yunus peygamber daha ziyade bağışlayıcı yönünü vurgular, çünkü Yehova tövbe edilmesi şartıyla affeder, Ninova ise bunu yapmamıştır.³⁰

Berossos'un Babyloniaca'sında Asur tarihi, Asur'dan İskender'in ve haleflerinin imparatorluğuna kadar imparatorluk olarak tanımlanan bir dizi devletin içinde yer alır. Bu tarihyazım biçimi, Asur'un düşüşünü ilgili kişilere ve onların davranışlarına odaklanarak keskin bir şekilde anlatan Herodot ve Ctesias'ta da mevcuttur. Fatih ve inşaatçı Ninos, Ninova'nın simgesel bir figürüdür. Kent, Asurluların Babillilere karşı önceki eylemleri yüzünden tanrıların kararlaştırdığı telafi edici bir ceza almıştır. Yunan geleneğindeki en çarpıcı figür,

27 P. Machinist, "The Fall of Assyria in Comparative Ancient Perspective", alıntılanan makale, s. 180-186.

28 Nahum I-III.

29 Sophonie II, 13.

30 Jonas IV, 10-11.

son Asur kralı olarak görülen ve kibir, lüks ve gevşeklik dolu yaşamıyla Asur İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olduğu söylenen efsanevi figür Sardanapalus'tur.

Son olarak, bu kaynaklarda vurgulanan Ninova'nın kasıtlı olarak sular altında bırakılmış olmasıdır. Bu kesinlikle akla yatkındır peki tarihsel bir gerçekliği var mıdır? Ninova'nın düşüşünü anlatan en eski kaynak olan Babil kronikleri bundan bahsetmediği ve peygamber Sefanya bile kuraklıktan söz ettiği için bu şüphelidir. Arkeologlar su taşkınına dair hiçbir kanıt bulamamışlardır ve Khosr Nehri'nin ulaştığı en yüksek seviyenin bile şehri sular altında bırakmaya yetmeyeceğini düşünürler.³¹ Her halükârda, eğer su baskını gerçekleşiyse, Nabopolassar'ın savaştan sonra kaldığı Ninova'nın yıkımını takiben ritüel bir eylem olarak yapılmış olabilir. Ninova'nın ironik bir şekilde Sanherib'in orada yaptığı su işlerini kullanarak sulara gömülmesi, adı geçen kralın yetmiş yıl önce Babil'i sular altında bırakmasını sembolik biçimde hatırlatır. Bu yorum, Ninova'da Babil'de yaşananları hatırlatmak niyetiyle gerçekleştirilen diğer ritüellerle desteklenmektedir: küllerin Ninova'dan Babil'e taşınması ve Asur kralını temsil eden kabartmalarla heykellerin parçalanması.³²

Felaketin Nedenleri

Peki Asur İmparatorluğu neden bu kadar çabuk çöktü? Bunun nesnel nedeni, Nabopolassar'ın Babil ordusu ile Büyük Siyaksares'in Med ordusu tarafından ezilmesidir. Ancak bu hiçbir şeyi açıklamaz, çünkü kudretli Asur savaş makinesinin bu şekilde çökmesi ve Asur İmparatorluğu'nun tarihi boyunca sık sık yaptığı gibi bir yenilgiden sonra toparlanmaması şaşılacak şeydir. Bu olayın anlaşılmasında olduğu sonucuna varabilir, ani ve geri döndürülemez karakterini

31 P. Machinist, "The Fall of Assyria in Comparative Ancient Perspective", alıntılanan makale, s. 192-194.

32 J. A. Semlock, "The Euphrates Flood and the Ashes of Nineveh (Diod. II 27.1-28.7)", *Historia* 39, 1990, s. 383-384.

reddedebilir veya açıklamalar bulmaya çalışabiliriz.³³ Aslında, gele-neksel Mezopotamya anlayışında felaket, döngüsel bir zaman mo-delinde olayların temel yapısının bir parçasıdır: her hanedan yok olur ve yerini bir başkası alır.³⁴

Ninova'nın düşüşünün Babil kroniklerinde yorumlanmayan kı-sa anlatımı bu anlayışın bir parçasıdır. Babil fatihleri Nabopolassar ve Nebukadnezar'ın bakış açısı aynıdır: yeni imparatorluk, başkent ve hanedan değişikliği dışında hiçbir kopukluk olmadan eski im-paratorluğu devralmıştır. Bu, Nabonidus'un annesinin uzun haya-tını Asur ve Babil krallarından oluşan kesintisiz bir çizgi üzerinden özetlemesiyle de kendini gösterir. Bu anlayışa ahlaki bir yargı da eklemek mümkündür: bir hanedan tanrılara ya da insanlara kar-şı suçlu olduğu için çökebilir. Hem klasik yazarlar hem de Kutsal Kitap yazarları Asur İmparatorluğu'nun felaketini, krallarının, özel-likle de Babil'i yok eden Sanherib'in kibrinin neden olduğu ilahi cezalandırmaya bağlar.

Peki, öncelikle bu çöküşten asıl etkilenen Asurluların bakış açısı nedir? Son krallar imparatorluğun varlığına yönelik tehditlerle değil, imparatorluğun iç güvenliği ve kendi güvenlikleriyle ilgilenmişlerdir. Kraliyet yazışmalarındaki mektupların büyük çoğunluğu kralın ve sa-rayın işleriyle ilgilidir; çok azı sınırların savunulması ve uluslararası ilişkiler üzerinedir. Tanrıların kendileri de bu konuda güven vericidir, örneğin tanrıça İstar, Aşurbanipal'e şöyle seslenir: "İyi ye, şarap iç, müzik çal, tanrısallığımı onurlandır ki görevimi yerine getireyim ve kalbinin arzularını tatmin etmene izin vereyim. Yüzünüz solmayacak, ayaklarınız yorulmayacak, savaşta gücünüz tükenmeyecek."³⁵

Bugün Asur felaketini açıklayacak bir fikir birliği yoktur. An-cak modern açıklamalar, D. Burckhardt'ın 19. yüzyılın sonunda

33 F. Joannès, "La stratégie des rois néo-babyloniens contre l'Assyrie, de 616 à 606 av. J.-C.", içinde P. Abrahami ve L. Battini (yay. haz.), *Les Armées du Proche-Orient ancien (IIIe-Ier millénaire av. J.-C.)*, Oxford, 2008, s. 207-208.

34 M. Liverani, "The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations", alıntılanan makale, s. 374-381.

35 RINAP 5.1, s. 70, no: 3, c. II. 64-65.

geliştirdiği düşünceye yakındır: “Tarihte son her zaman içsel bir çöküşle, yaşam tarzındaki bir gerileyişle hazırlanır. O zaman da dışarıdan gelen bir şok her şeye son vermeye yeter.”³⁶ İç ve dış nedenler arasında bir ayrım yapılır. Birincisi içinde ekonomik nedenler önemli bir rol oynamış olmalıdır.³⁷ Asur İmparatorluğu’nun ölçsüz genişlemesinin çeşitli sonuçları olmuştu. Esasen tarımsal olan bu devlette, üreticiler ve üretici olmayanlar arasındaki dengenin korunması gerekiyordu. Ancak nüfus artar ve şehirlerde yoğunlaşırken, kıtlıklar ya da kırsal kesimdeki yağmalar sonucunda kaynaklar azalıyordu. Bölgenin sürekli genişlemesi, çevrenin aşırı sömürülmesine yol açmaktaydı. Uzak bölgelerde ordunun idamesi giderek daha maliyetli hale geliyordu, tıpkı çoğalan taşra idarelerinin idamesi gibi. Sonuç olarak, toplanan kaynaklar artık yeterli değildi. Tehcir edilenlerin sayısı giderek azalıyordu ve savaş ganimetleri, başta iddialı inşaat çalışmaları olmak üzere tüm masrafları karşılamaya yetmiyordu. Asur İmparatorluğu’nun genişlemesi de asimetrikkti: Çoğunlukla batı ve güneydeki ovalar ya da alçak dağlık bölgelere yönelikti, fethedilmesi, sömürülmesi ve kontrol edilmesi zor olan kuzey ve doğudaki yüksek dağlara doğru pek gidilmemişti. Asur kentlerine yakın olan dağ halkı gerçek bir tehlike oluşturmuyordu. Amma velakin Asurlular bu sorunu hiçbir zaman kesin olarak çözemediler: imparatorluğun sonu hariç, her zaman onları geri püskürtmeyi başarmışlardı. Nüfus artışının MÖ 7. yüzyılın ortalarındaki kuraklık dönemine denk geldiği de söylenmiştir,³⁸ ancak bu açıklama henüz doğrulanmamıştır.³⁹

Siyasi açıdan bakıldığında, Asur İmparatorluğu tekrarlayan ve neredeyse yapısal bir hanedan sorunundan muzdaripti. Taht her boşaldığında, rakiplerin hırsları onları ele geçiriyor, bu nedenle merkezi gücün havada kalması eyaletlerin yönetimini denetlemesini

36 J. Burckardt, *Fragments historiques*, Cenevre, 1965.

37 M. Liverani, “The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations”, alıntılanan makale, s. 387-389.

38 A. W. Schneider, “‘No harvest was reaped’: demographic and climatic factors in the decline of the Neo-Assyrian Empire”, DOI 10.1007/s10584-014-1269-y.

39 A. Soltysiak, “Drought and the fall of Assyria: quite another story”, DOI 10.1007/s10584-016-1676-3.

engelliyordu. Boyunduruk altına alınsa da gerçek anlamda boyun eğdirilememiş halklar, bundan yararlanarak özgürlüklerini elde etmeye çalışabilirlerdi.⁴⁰ Aşurbanipal ile kardeşi Şamaş-şum-ukin arasındaki ayrılık savaşı hanedan üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştı. Aşurbanipal'in veraset sorunu bir türlü çözülemediğinden MÖ 630 yılından itibaren iktidar mücadelesi daha da belirginleşti. Hadım bir hükümdarın MÖ 626 yılı civarında iktidarı ele geçirmesi hanedanda bir meşruiyet krizine neden oldu. Asur seçkinleri, Asarhaddon ve Aşurbanipal tarafından gerçekleştirilen tasfiyelerden ve birçok mevkilerini hadımlara kaptırmalarından sonra kraliyet iktidarına olan desteklerini giderek azalttılar. Asur İmparatorluğu fethettiği halkları bütünleştirmeyi hiçbir zaman başaramamıştır. Çoğu zaman, onlara zorlama ve korku yoluyla tahakküm etmekten başka sunduğu hiçbir şey yoktu. Dolayısıyla tehdit edildiğinde, ona sadık kalmak için hiçbir nedenleri bulunmuyordu. Asur krallığı dikey yönetime, yani kralın astlarına ve seçkin üyelerine yönelik kişisel lütuf ve onurlandırmalara dayanıyordu. Asur İmparatorluğu, bu yönetimi muhafaza etmekle birlikte, ilhak edilen topraklarda yatay bir modele dayanıyordu. Bu iki yönetim biçimi arasındaki çelişkinin imparatorluğun gerileyişinin ve ardından gelen çöküşünün nedenlerinden biri olup olmadığı sorulabilir. Son Asur krallarının imajı da, birbiri ardına uygulanan stratejilere rağmen Babil sorununu çözmemelerinden dolayı zarar gördü. Kral Kandalanu'nun ölümünden sonra Babil yavaş yavaş bağımsızlığını kazanmaya başladı. Sin-şarru-işkun durumu düzeltmeyi başaramadı.

İmparatorluğu uzun vadede zayıflatan iç nedenlere ek olarak, çöküşüne katkıda bulunan dış nedenler de eklenmişti. Asur İmparatorluğu'nun son dönemindeki savaşlar hem Asurluların hem de Babillilerin tükenmesine yol açtı. Aşurbanipal'in ölümünden sonra Aşur-etel-ilani ile Sin-şarru-işkun arasındaki veraset savaşı, MÖ 626 yılında Babil'de Nabopolassar'ın iktidara gelmesine neden oldu.⁴¹ Bu

40 P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique*. C. 2, a.g.e., s. 115, 124.

41 S. Zawadzki, "Chronology of the Last Days of the Assyrian Empire", *ZA* 85, 1995, s. 67-73.

onun için Babil'i kurtarmak ve Asur'a saldırmak için bir fırsattı. Ancak Babil ordusunun bitkin hali onu zaferden şüpheye düşürdü ve akıllıca davranarak Medlerin müdahale etmesini sağladı. Tek başına hareket etseydi, Asurluların tarihlerinde daha önce yaşadıkları gibi bir krize neden olacaktı belki ama büyük ihtimalle nihai felakete yol açmayacaktı.⁴² Felaketin esas dış nedeni Babilliler ve Medlerin eşzamanlı yarattığı çifte şoktu. Sadece Nabopolassar'ın zaferi bile Asur'un, kendisine miras kalacak olan Babil İmparatorluğu'na katılmasıyla sonuçlanabilirdi. Ancak bu senaryo, Asur İmparatorluğu'nu miras almakla ilgilenmeyen, ne kültürel geleneklere ne de onu yönetecek idari becerilere sahip olan Medlerin müdahalesiyle değişti. Onlar bambaşka bir kültüre ve siyasi örgütlenmeye sahip dağlılardı.⁴³ Yıkma alışkındılar ama fethettikleri yerleri nasıl yeniden inşa edeceklerini ya da düzenleyeceklerini bilmiyorlardı.

Babilliler ve Medlerin stratejileri birbirine zıttı. İlki, Mezopotamya'nın, bir hanedanın yerine diğerinin geçmesi şeklindeki normal sıralama geleneğini takip ediyordu. Asurlular'ın ellerinde uğradıkları zulme karşı amansız bir intikam peşindelerdi; tek istedikleri onları yok etmektir. Bu durum, Asurlularla yaptıkları antlaşmaları içeren tabletlerin kasıtlı olarak küçük parçalara ayrılmış olmasıyla kanıtlanmaktadır.⁴⁴ Benzer şekilde, Asur'un Doğu halklarına karşı kazandığı zaferleri tasvir eden Ninova'daki kabartmalar da tahrip edilmiştir.⁴⁵ Medlerin Asurluları yenebilmelerinin bir diğer nedeni de, yaptıkları antlaşmalar uyarınca, Asur savunma sisteminin iç işleyişini öğrenmelerine ve Asur ordusunu gözlemleyerek kendi ordularını modernleştirmelerine olanak tanıyan saray muhafız birliğine

42 M. Liverani, "The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations", alıntılanan makale, s. 389-391.

43 M. Liverani, "The Rise and Fall of Media", in G. B. Lanfranchi ve diğ. (yay. haz.), *Continuity of Empire (?)...*, a.g.e., s. 1-12.

44 M. Liverani, "The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations", alıntılanan makale, s. 390.

45 C. Nylander, "Earless in Nineveh: Who Mutilated 'Sargon's' Head", *AJA* 84, 1980, s. 329-333.

alınmış olmalarıydı.⁴⁶ Babilliler Medlerin yardımıyla Asur İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını engellediler. Asurluların müttefiki olan Mısırlılar o dönemde onları etkili bir şekilde destekleyecek kadar güçlü değilken, Babillilerin müttefiki olan Medler çok etkiliydi. Bir başka etken de MÖ 607'den itibaren Nabopolassar'ın, zorlu bir fatih olan oğlu Nebukadnezar'ı fetihlerine dahil etmesi ve Asur İmparatorluğu'na toparlanma şansı bırakmaması olabilir. Asur İmparatorluğu'nun ortadan kaybolması için muhtemelen tüm bu faktörler bir araya gelmişti, ancak henüz anlayamadığımız başka faktörlerin olması da mümkündür.

46 M. Liverani, "The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations", alıntılanan makale, s. 391.

Sonuç

Asur İmparatorluğu'nun Paylaşımı

Asur'un MÖ 614'te, Ninova'nın MÖ 612'de ve Harran'ın MÖ 610'da düşmesinden sonra Asur İmparatorluğu ortadan kalkmıştır. Galip Babilliler ve Medler, muhtemelen daha önceki anlaşmalarına göre kalıntıları paylaştılar. Babilliler Asur şehrini kendilerine ayırmışlardı, sembolik olarak tanrı Aşur'un heykelini Babil'de esaret altına aldılar. MÖ 689 yılında Asurlular tarafından Ninova'ya taşınan Marduk'un heykeliyle aynı kaderi paylaştı. Medler ise eski Asur İmparatorluğu'nun kuzey bölgelerini, İran'ın batısını ve Anadolu'nun doğusunu kontrol ediyorlardı. Babil ve Med toprakları arasındaki yeni sınır Asur'un ortasından geçiyordu. Asur'un kalbi olan bölge, siyasi ve kültürel açıdan farklı iki devlet arasında bir hudut bölgesi haline geldi: şehirleşmiş bir devlet olan Babil ile Büyük Siyaksares tarafından birleştirilme sürecinde olan dağlı kabile Medler. Asur İmparatorluğu'nun bu iki parçası, birbirine zıt siyasi çevrelere ve geleneklere mensup galiplere tahsis edilmiştir.¹ İmparatorluğun üçüncü kısmı olan Fırat'ın ötesindeki tüm batı bölgesi ise Mısırlıların eline geçti.

Mısır, I. Psammetikus ve ardından onun çalışmalarını sürdüren oğlu II. Neko döneminde refahını yeniden kazanmıştı. Asur İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasıyla oluşan boşluktan yararlanarak Filistin, Fenike ve Suriye'yi işgal etti. Fenike kentleri, Asur

1 M. Liverani, "The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations", alıntılanan makale, s. 391.

egemenliğinden çok daha hafif olan Mısır egemenliğinden pek rahatsız olmadılar. Sadece Yehuda Kralı Yoşiya, Megiddo yakınlarında Mısır ordusuna karşı koydu, ama o da savaşta yenildi ve öldürüldü. Firavun ikametgahını Kuzey Suriye'deki Riblah'a kurdu ve buradan Asya'daki yeni Mısır eyaletini organize etti. Fırat Nehri, Babil Kralı Nebukadnezar Mısırlıları Levant'tan sürene kadar birkaç yıl boyunca Mısır ve Babil arasında sınır oldu.

I. Psammetik Medleri, Doğu Anadolu'daki egemenliklerini sürdürürken, Bozdağlar'da işletilen altın madenleri ve efsaneye göre Paktolos'un taşıdığı altın pulları sayesinde zenginleşen II. Alyattes'in Lidya krallığıyla karşı karşıya geldiler. Nebukadnezar, MÖ 585 yılında sonuçsuz kalan bir savaştan sonra Lidya ve Med nüfuz bölgelerinin sınırlarını Halys Nehri'nde belirledi. Nebukadnezar, adına Babil'in ünlü asma bahçelerini yaptırdığı Med kralının kızı Amytis ile evlendiğinden Babilliler ve Medler arasındaki ilişkiler samimiydi.

Asur İmparatorluğu yıkılır yıkılmaz, Nabopolassar askeri seferlerini Mısır'ın yayılmasını durdurmaya ve eski Asur mülklerini geri almaya adanmıştı. Bu yeniden fethi gerçekleştiren, MÖ 607'den itibaren yanına aldığı oğlu Nebukadnezar'dı. Yeni Babil İmparatorluğu esasen Asur İmparatorluğu'nun topraklarının, eyaletlerinin ve kadrolarının ele geçirilmesiydi. Asur modeli Babillilere güçlü bir şekilde ilham vermiş olsa da, onları bir sürü farklılıkları temsil eder.² Süre açısından Asur İmparatorluğu, Asur Krallığı'nın uzun tarihini takip eden bir buçuk yüzyıl içinde kurulurken, Yeni Babil İmparatorluğu'nun oluşması için sadece birkaç on yıl gerekmiştir. Babilliler, Asurlular gibi komşu devletler tarafından sınırlarında tehdit edilmiyorlardı. Yeni Babil İmparatorluğu'nun iç örgütlenmesi daha başarısızdı ve haraç sistemi daha az gelişmişti. Birbirini izleyen birkaç başkente sahip olan Asur krallarının aksine, Babil krallarının tek bir merkezi vardı: Babil.

2 F. Joannès, «Assyriens, Babyloniens, Perses achéménides: la matrice impériale», *DHA supplément* 5, 2011, s. 27-39.

Asur İmparatorluğu'ndan Geriye Kalanlar ve Mirası

Asur İmparatorluğu'nun çöküşüyle her şey yok oldu ve Asurlular ortadan kalktı mı? Bu görüş sıklıkla savunulmuştur, ancak bu yaklaşım esas olarak bu dönemde eski Asur'la ilgili kaynakların neredeyse hiç olmamasına dayanmaktadır. Gerçekte, çeşitli alanlarda hayatta kalanlar kaydedilmiştir. Asur'un kalbinde hiçbir Asurca yazıt bulunmamıştır, ancak Asur dili ve yazısı, örneğin Habur'daki Dur-Katlimmu'da birkaç yıl daha varlığını sürdürmüştür. MÖ 600 yılından sonra hiçbir Asurca yazıt rastlanmaz.³ Bununla birlikte, Babil yazıtlarının zengin külliyatı, tapınakları ve çivi yazısını kontrol eden okur-yazar çevrelerde devam eden Asur kültürünün bazı münzevi unsurlarını muhafaza etmiştir.⁴ Ancak çoğu zaman o kadar asimile olmuşlardır ki tanınmaz halledirler.

Asurluların bir kısmı son savaş sırasında ya da yetersiz beslenme ve hastalık gibi bu savaşın doğrudan etkileri sonucunda ölmüştü. Babil kroniklerinde adı geçen Nasibina ve Rasappa eyaletlerinden gelenler gibi diğerleri de Babil'e sürülmüştü.⁵ Ötekiler de muhtemelen savaştan zarar gören ülkelerini terk edip, özellikle Babil'e göç ettiler. Babil kentlerinin gelişimi ve refahı, Asur nüfusunun güneye doğru hareketiyle kısmen desteklenmiş olabilir. Başka Asurlular ise, ekonomik sistemin dağılması ve şehirlerin harap olmasından sonra, önceden bildikleri göçebe hayata geri dönmüş olabilirler. Hayatta kalmak ve kendi kendine yeterli olmak için, kentlerin muhtemelen yeterli büyüklükte olması ve kendilerini koruyacak birtakım kalelerle bağlantıda kalması gerekiyordu.

Felaketten sonraki ilk yüzyıllarda Asur şehirlerinde yeniden inşa çalışmaları yapıldığına dair çok az kanıt vardır. Aslında, ancak yaklaşık beş yüz yıl sonra Part İmparatorluğu'nda hakiki anlamda yeniden düzenlenmiş ve refaha kavuşmuşlardır. Bu arada, eski Asur

3 E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, a.g.e., s. 193.

4 P.-A. Beaulieu, "The Afterlife of Assyrian Scholarship in Hellenistic Babylonia", içinde J. Stackert ve diğerleri (yay. haz.), *Gazing on the Deep: Ancient Near Eastern and Other Studies in Honor of Tzvi Abusch*, Bethesda, 2010, p. 1-18.

5 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, a.g.e., s. 94, Chronicle 21, ll. 47-49.

saraylarının daha sonraki hükümetlerin yerleşimleri olarak yeniden kullanılıp kullanılmadığı ve binalara kaçakların ne ölçüde yerleştiği bilinmemektedir. Örneğin Ninova'da "Asur sonrası" ya da "imparatorluk sonrası" tabakalar tespit edilmiştir, ancak bunlar net bir şekilde tarihlendirilmemiştir.⁶ Asur'da yapılan arkeolojik araştırmalar, Asur İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yerleşim sayısının önemli ölçüde arttığını ve çok azının Yeni Babil dönemine ait olduğunu göstermektedir.⁷ Bu durum, aynı dönemde Babil kentlerinin sahip olduğu refahla tezat oluşturmaktadır. Ancak, çanak çömleklerin kronolojisinin belirlenememesi ve tarihlendirilmede kullanılmalarının mümkün olmaması, ortaya çıkarılan çanak çömleklerden yola çıkarak bu alanların tarihlendirilmesi sorgulanmaktadır.⁸ Bununla birlikte, Asur'un daha az müreffeh ve daha az yoğun nüfuslu hale geldiği doğrudur, ancak ne fakir ne de tamamen ıssızdı.

Dini açıdan Tanrı Aşur kültü, Asur'un MÖ 614 yılında yıkılmasıyla ortadan kalkmamıştır. Kiros silindiri yazıtında kentten Pers kralının tanrı heykellerini geri gönderdiği yer olarak bahsedilir ve Aşur kültü eski Aşur tapınağının yakınında inşa edilen "Tapınak A"da devam etmiştir.⁹ Burası MÖ 614 felaketinden kurtulanlar için bir anma yeri olarak hizmet vermiş olabilir. Aşur ve Şerua tanrılarının kültü Asur'da MS 3. yüzyılın başlarına kadar sürdürülmüştür. Asur gelenekleri Arbela'da Part dönemine kadar korunmuştur.¹⁰ Babil'de ikamet eden Asurlu aileler kültürel kimliklerini kısmen de olsa korumuşlardır. Babil sarayında görev yapan Asur kökenli bürokratlar arşiv belgelerini Asurca yazmışlardır.¹¹ Babil kralı

6 S. Dalley, "Nineveh after 612 BC", *AoF* 20, 1993, s. 137-140.

7 J. A. Ur ve diğ., "Ancient Cities and Landscapes in the Kurdistan Region of Iraq: The Erbil Plain Archaeological Survey 2012 Season", *Iraq* 75, 2013, s. 89-118.

8 F. J. Kreppner, "The Collapse of the Assyrian Empire and the Continuity of Ceramic Culture: The Case of the Red House at Tall Sheikh Hamad", *ANES* 43, 2008, s. 147-165.

9 W. Eilers, «Le texte cunéiforme du cylindre de Cyrus», *Acta Iranica* 2, 1974, s. 25-31.

10 J. E. Reade, "More about Adiabene", *Iraq* 63, 2001, s. 187-199.

11 O. Pedersen, "Neo-Assyrian Texts from Nebuchadnezzar's Babylon: A Preliminary Report", içinde M. Luukko ve diğ. (yay. haz.), *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars: Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, Helsinki, 2009, s. 193-199.

Nabonidus'un annesi Asur kökenli olabilir: Harran'da tanrı Sin'in rahibesiydi. Uruk'ta Asurca isimlere sahip olanlar yerel Aşur tapınağıyla ilişkilendirilmiştir.¹²

Asur İmparatorluğu, ani sonuna rağmen hatırı sayılır bir miras bırakmıştır. III. Tiglat-Pileser ve haleflerinin uygulamaya koyduğu imparatorluğun siyasi yapıları ve idari örgütlenmesi, kendisinden sonra gelen imparatorluklara da model teşkil etmiştir. Asur kralları tarafından geliştirilen casusluk ve karşı casusluk sistemi zaten mükemmel ve etkiliydi. III. Tiglat-Pileser kuşkusuz bugün hala kullanılan tampon devlet kavramının yaratıcısıydı. Sanherib'in metal teknolojisi ve sulama alanındaki teknik buluşları, kanallar, alavere havuzları ve su kemerleri sistemi, "Arşimed vidası" gibi sonradan kopyalanmıştır. Mimari ve heykeltıraşlık alanındaki sanatsal başarıların da kendine has bir önemi mevcuttur; örneğin hassas ve canlı hayvan sanatı ile kabartmalardaki ayrıntılı ve sürekli tasvirler modern çizgi romanlarımızın öncüsüdür. Ancak en değerli miras şüphesiz dönemin tüm bilgisini toplayıp bir araya getiren ilk büyük kütüphanelerin oluşturulmasıdır. Aşurbanipal'in kütüphanesi, İskenderiye Kütüphanesi ile birlikte bugünkü kütüphanelerin kökenidir.

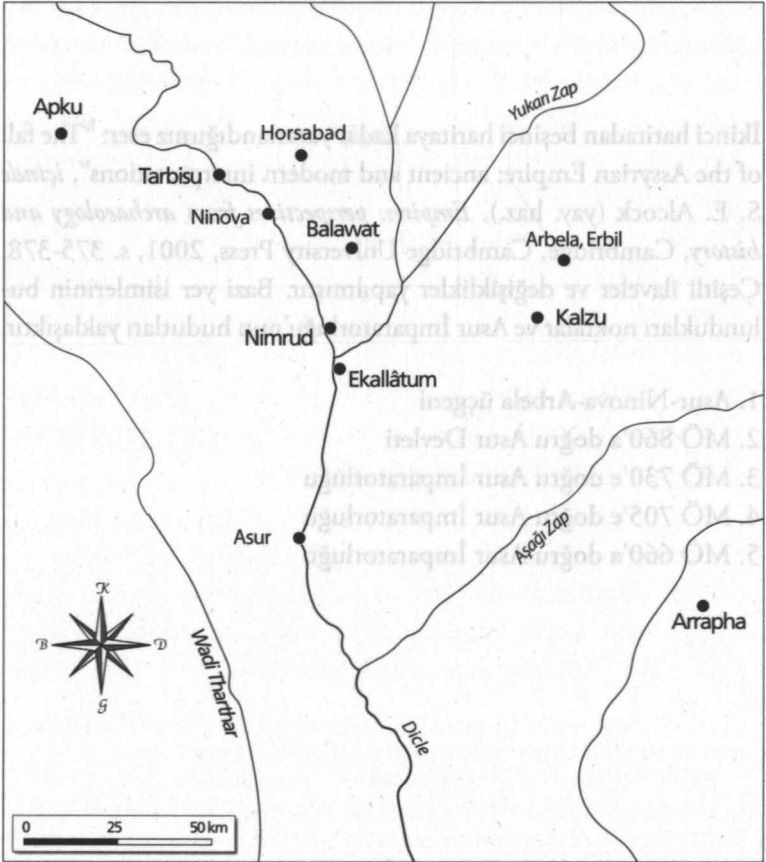
12 P.-A. Beaulieu, "The Cult of AN. ŠĀR/Aššur in Babylonia after the Fall of the Assyrian Empire", *SAB* 11, 1997, s. 55-73.

Haritalar

İkinci haritadan beşinci haritaya kadar yararlandığımız eser: “The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations”, içinde S. E. Alcock (yay. haz.), *Empires: perspectives from archaeology and history*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 375-378. Çeşitli ilaveler ve değişiklikler yapılmıştır. Bazı yer isimlerinin bulundukları noktalar ve Asur İmparatorluğu’nun hudutları yaklaşıktır.

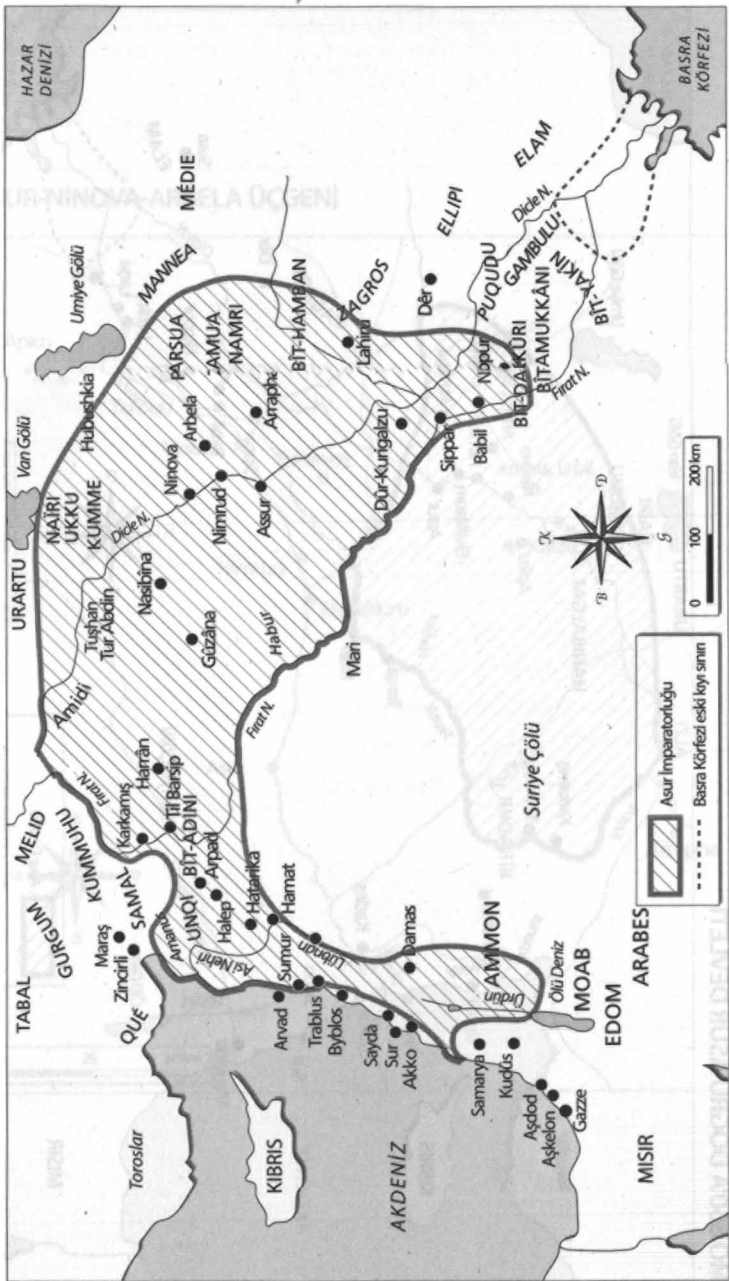
1. Asur-Ninova-Arbela üçgeni
2. MÖ 860’a doğru Asur Devleti
3. MÖ 730’e doğru Asur İmparatorluğu
4. MÖ 705’e doğru Asur İmparatorluğu
5. MÖ 660’a doğru Asur İmparatorluğu

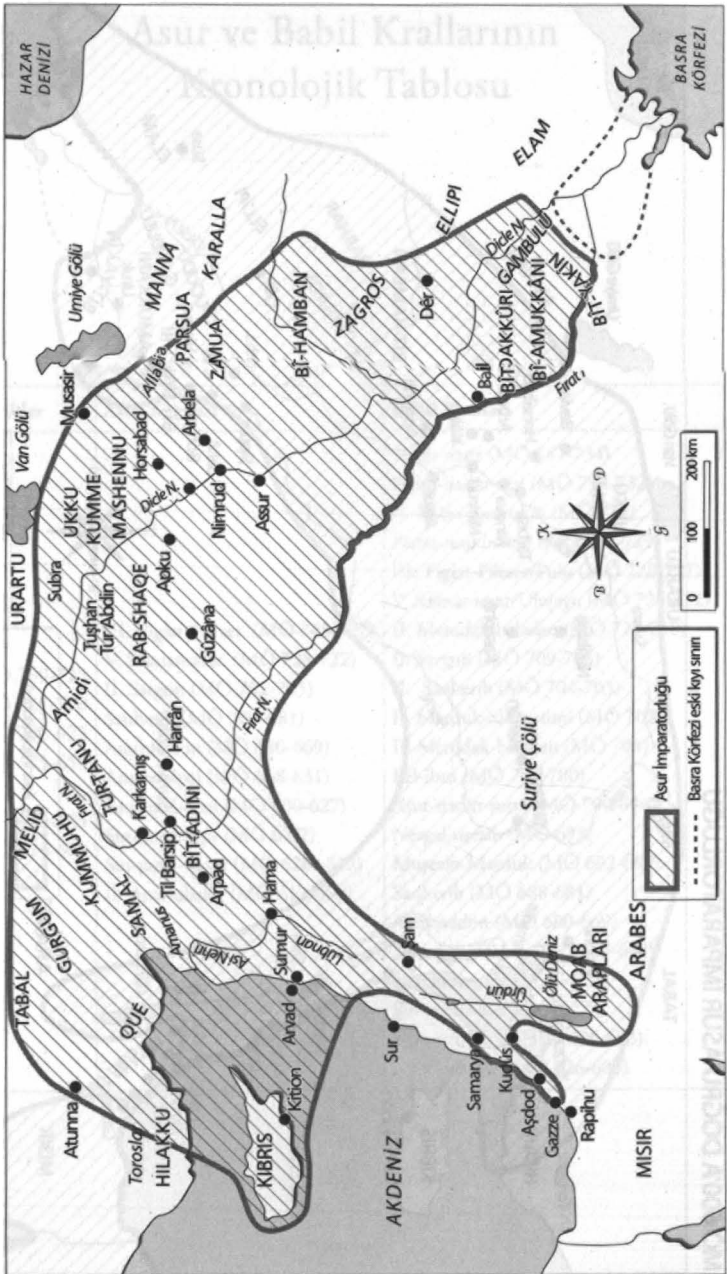
ASUR-NİNOVA-ARBELA ÜÇGENİ

The map illustrates the ancient Near East, with the Assyrian Empire (Asur Devleti) highlighted in the center. The empire's territory is bounded by the Taurus mountains to the north and the Euphrates river to the east. Key cities within the empire include Karkamış, Til Barsip, Bit Adini, Karkamış, Apku, Arbela, Erbil, Minova, Nimrud, Ekallatum, Assur, and Mari. The empire's borders are marked by a dashed line, and its internal divisions are indicated by a hatched pattern. Surrounding regions include Elam to the east, Sumer to the south, and Egypt to the southwest. Major rivers such as the Tigris, Euphrates, and Taurus are shown, along with the Persian Gulf (Basra Körfezi) and the Mediterranean Sea (Akdeniz). The map also includes a compass rose and a scale bar (0 to 200 km).

MÖ 730'A DOĞRU ASUR İMPARATORLUĞU

The map illustrates the ancient Near East, focusing on Mesopotamia and its surroundings. Key features include:

- Regions and Cities:** Sumer, Akkad, Elam, Sippur, Kish, Nippur, Uruk, and various other cities are labeled. The map also shows regions like Sumer, Akkad, and Elam.
- Rivers and Water Bodies:** The Tigris and Euphrates rivers are prominent. Other water bodies include the Persian Gulf (Basra Körfezi), the Red Sea (Akdeniz), and the Mediterranean Sea (Hizakku).
- Legend:** A hatched pattern represents the Assyrian Empire's extent, and a dashed line indicates the Basra-Korfez coastline.
- Scale and Orientation:** A scale bar shows distances up to 200 km. A compass rose indicates North (K), South (G), East (D), and West (B).

Asur ve Babil Krallarının Kronolojik Tablosu

Tarihler	Asur Kralları	Babil Kralları
MÖ 750-725 MÖ 725-700 MÖ 700-675 MÖ 675-650 MÖ 650-625 MÖ 625-600	III. Tiglat-Pileser (MÖ 745-727) V. Salmanassar (MÖ 726-722) II. Sargon (MÖ 721-705) Sanherib (MÖ 704-681) Asarhaddon (MÖ 680-669) Aşurbanipal (MÖ 668-631) Aşur-etel-ilani (MÖ 630-627) Sin-şumu-lişir (MÖ 627?) Sin-şarru-işkun (MÖ 626?-612) II. Aşur-uballit (MÖ 611-609)	Nabu-nasir (MÖ 747-734) Nabu-nadin-zeri (MÖ 733-732) II. Nabu-şum-ukin (MÖ 732) Nabu-mukin-zeri (MÖ 731-729) III. Tiglat-Pileser/Pulu (MÖ 728-727) V. Salmanassar/Ululayu (MÖ 726-722) II. Merodak-baladan (MÖ 721-710) II. Sargon (MÖ 709-705) II. Sanherib (MÖ 704-703) II. Marduk-zakir-şumi (MÖ 703) II. Merodak-baladan (MÖ 703) Bel-ibni (MÖ 703-700) Aşur-nadin-şumi (MÖ 700-694) Nergal-uşezib (MÖ 693) Muşezib-Marduk (MÖ 692-689) Sanherib (MÖ 688-681) Asarhaddon (MÖ 680-669) Şamaş-şum-ukin (MÖ 667-648) Kandalanu (MÖ 647-627) Sin-şumu-lişir (MÖ 627?) Sin-şarru-işkun (MÖ 626-605) Nabopolassar (MÖ 626-605)

Kısaltmalar

AAASH: *Acta Archaeologia Academiae Scientifica Hungaricae*

ABL: L. Waterman, *Royal Correspondence of the Assyrian Empire*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1930-1936, 3 cilt (= R. F. Harper, *Assyrian and Babylonian Letters...*, Chicago, University of Chicago Press, 1892-1914).

AfO: *Archiv für Orientforschung*

AJA: *American Journal of Archaeology* ANES: *Ancient Near Eastern Studies*

AoF: *Altorientalische Forschungen*

ARAB: D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Chicago, University of Chicago Press, 1927, cilt I-II.

ArOr: *Archiv Orientalni*

BA: *Biblical Archaeologist*

BaghM: *Baghdader Mitteilungen*

BiOr: *Bibliotheca Orientalis*

CANE: J. M. Sasson (yay. haz.), *Civilizations of the Ancient Near East*, New York, Charles Scribner's Sons, 1995, 4 cilt

DHA: *Dialogues d'histoire ancienne*

DoArch: *Dossiers d'archéologie*

HiMA: *Revue internationale d'histoire militaire ancienne*

IEJ: *Israel Exploration Journal* JA: *Journal asiatique*

JAEl: *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*

JANEH: *Journal of Ancient Near Eastern History*

JANES: *Journal of Ancient Near Eastern Studies*

JAOS: *Journal of the American Oriental Society*

JBL: *Journal of Biblical Literature*

JCS: *Journal of Cuneiform Studies*

JEOL: *Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap. "Ex Oriente Lux"*

JNES: *Journal of Near Eastern Studies*

KAI: H. Donner ve W. Röllig, *Kanaanäische und Aramäische Inschriften*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1966-1969, 3 cilt

NABU: *Nouvelles assyriologiques brèves et utilitaires*

NEA: *Near Eastern Archaeology*

- NEAEHL: E. Stern *ve diğ. (yay. haz.)*, *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Jérusalem, Biblical Archeological Society, Washington, 1993-2008, 5 cilt
- OrAnt: *Oriens Antiquus*
- PNA: H. D. Baker *ve K. Radner (yay. haz.)*, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, Helsinki, Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1998-2011, 6 cilt
- RA: *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*
- RAI: *Rencontre assyriologique internationale*
- REA: *Revue des études anciennes*
- RGTC: *Répertoire géographique des textes cunéiformes*, Wiesbaden, Reichert, 1977-2001.
- RIMA 1: A. K. Grayson *ve diğ.*, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BC (to 1115 BC)*, Toronto, University of Toronto Press, 1987.
- RIMA 2: A. K. Grayson *ve diğ.*, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC, I (1114-859 BC)*, Toronto-Buffalo-Londres, University of Toronto Press, 1991.
- RIMA 3: A. K. Grayson *ve diğ.*, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC, II (858-745 BC)*, Toronto-Buffalo-Londres, University of Toronto Press, 2002.
- RINAP 1: H. Tadmor *ve S. Yamada*, *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC)*, *Kings of Assyria*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2011.
- RINAP 3: A. K. Grayson *ve J. Novotny*, *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704-681 BC)*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2012, 2014, 2 cilt
- RINAP 4: E. Leichy, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2011.
- RINAP 5.1: J. Novotny *ve J. Jeffers*, *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal (668-631 BC), Ašur-etel-ilāni (630-627 BC), and Sin-īarru-īkun (626-612 BC)*, *Kings of Assyria, Part I*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2018.
- RIA: E. Ebeling *ve diğ. (yay. haz.)*, *Reallexicon der Assyriologie*, Berlin, 1932-. SAA 1: S. Parpola, *The Correspondence of Sargon II, Part I*, Helsinki, Helsinki University Press, 1987. SAA 2: S. Parpola *ve K. Watanabe*, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, Helsinki, Helsinki University Press, 1998.
- SAA 3: A. Livingstone, *Court Poetry and Literary Miscellanea*, Helsinki, Helsinki University Press, 1989.
- SAA 4: I. Starr, *Queries to the Sun god*, Helsinki, Helsinki University Press, 1990.
- SAA 5: G. B. Lanfranchi *ve S. Parpola*, *The Correspondence of Sargon II, Part II*, Helsinki, Helsinki University Press, 1990.
- SAA 6/1: T. Kwasman *ve S. Parpola*, *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh. Part I: Tiglath-pileser III through Esarhaddon*, Helsinki, Helsinki University Press, 1991.
- SAA 8: H. Hunger, *Astrological reports to Assyrian kings*, Helsinki, Helsinki University Press, 1992.
- SAA 10: S. Parpola, *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*, Helsinki, Helsinki University Press, 1993.
- SAA 11: F. M. Fales *ve J. N. Postgate*, *Imperial Administrative Records, Part II*, Helsinki, Helsinki University Press, 1995.

- SAA 12: L. Kataja ve R. Whiting, *Grants, Decrees and Gifts of the Neo- Assyrian Period*, Helsinki, Helsinki University Press, 1995.
- SAA 13: S. W. Cole ve P. Machinist, *Letters from priests to the kings Esarhaddon and Assurbanipal*, Helsinki, Helsinki University Press, 1998.
- SAA 16: M. Luukko ve G. Van Buylaere, *The Political Correspondence of Esarhaddon*, Helsinki, Helsinki University Press, 2002.
- SAA 17: M. Dietrich, *The Neo-Babylonian Correspondence of Sargon and Sennacherib*, Helsinki, Helsinki University Press, 2003.
- SAA 19: M. Luukko, *The Correspondence of Tiglath-pileser III and Sargon II from Calah/ Nimrud*, Helsinki, Helsinki University Press, 2012.
- SAAB: *State Archives of Assyria Bulletin*
- SAAS 2: A. Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire (910-612 BC)*, Helsinki, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1994.
- SAAS 3: M. De Odorico, *The Use of Numbers and Quantifications in the Assyrian Royal Inscriptions*, Helsinki, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1995.
- SAAS 9: S. C. Melville, *The Role of Naqia/Zakutu in Sargonid Politics*, Helsinki, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1999.
- SAAS 11: R. Mattila, *The King's Magnates: A Study of the Highest Officials in the Neo-Assyrian Empire*, Helsinki, State Archives of Assyria, 2000.
- SCCNH: *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians*
- SciAnt: *Scienze dell'Antichità: storia, archeologia, antropologia*
- Trans: *Transeuphratène (Eber-Nari)*
- VT: *Vetus Testamentum*
- WBjB: *Jahrbuch: Wissenschaftskolleg zu Berlin*
- WO: *Die Welt des Orients*
- ZA: *Zeitschrift für Assyriologie*

Kaynakça

Tarihler genellikle yaklaşıktır. Kitapta bahsi geçen farklı devletler için aşağıdaki eserlerden alınmışlardır:

- G. Beckman, "Hittite Chronology", *Akkadica* 119-120, 2000, s. 19-32. D. Charpin, "Histoire politique de la Mésopotamie (2002-1595)", içinde P. Attinger, W. Sallaberger ve M. Wäfler (yay. haz.), *Mesopotamien: Die altbabylonische Zeit*, Fribourg-Göttingen, 2004, s. 25-480.
- J. Elayi, *Histoire de la Phénicie*, Paris, Perrin, 2013.
- E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, New Haven, Wiley-Blackwell, 2017.
- P. Garelli ve diğ., *Le Proche-Orient asiatique. T. 1: Des origines aux invasions des peuples de la mer*, Paris, PUF, 1997.
- P. Garelli ve A. Lemaire, *Le Proche-Orient asiatique. T. 2: Les Empires mésopotamiens. Israël*, Paris, PUF, 1997.
- E. Hornung ve diğ., *Ancient Egyptian Chronology*, Leyde-Boston, Brill, 2006.
- F. Joannès (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation mésopotamienne*, Paris, Robert Laffont, kol. "Bouquins", 2001.

Genel Çalışmalar

- F. M. Fales, *L'imperio assiro. Storia e amministrazione (IX-VII sec. a.c.)*, Rome-Bari, Laterza, 2001.
- V. Grandpierre, *Histoire de la Mésopotamie*, Paris, Gallimard, kol. "Folio", 2010.
- F. Joannès, *La Mésopotamie au I millénaire avant J.-C.*, Paris, Armand Colin, 2000.
- M. LiveRani, *Assyria: The Imperial Mission*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2017.
- D. Nadali, *Gli Assiri. Storia di una civiltà*, Rome, Carocci, 2018.
- K. Radner, *Ancient Assyria: A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2015.

Giriş

- P.-E. Botta ve E. Flandin, *Monuments de Ninive*, t. I-IV, Paris, Imprimerie nationale, 1849-1850.
- J. Bottéro, "Les déchiffrements "en cascade" dans le Proche-Orient ancien entre 1800 et 1930", *Archéologia* 52, 1972, s. 37-45.

- , *Mésopotamie. L'écriture, la raison et les dieux*, Paris, Gallimard, kol. "Bibliothèque des histoires", 1987.
- N. Chevalier, "L'activité archéologique des consuls de France au XIXe siècle en Assyrie", *in* A. Caubet (yay. haz.), *Khorsabad, le palais de Sargon II, roi d'Assyrie*, Paris, La Documentation française, 1995, s. 79-97.
- P. Machinist, "Assyria and Its Image in the First Isaiah", *JAOS* 103, 1983, s. 719-737.
- M. E. L. Mallowan, *Nimrud and Its Remains*, Londres, Collins, 1966, 2 vol.
- P. Matthiae, "L'avenir du patrimoine de Syrie et le souvenir d'un passé perdu", *Akkadica* 139, 2018, s. 73-82.
- K. Radner, "The Ashur-Nineveh-Arbela Triangle: Central Assyria in the Neo-Assyrian Period", *in* P. A. Miglus et S. Mühl (yay. haz.), *Between the Cultures: The Central Tigris Region from the Third to the First Millennium BC*, Heidelberg, 2011, s. 321-329.
- R. Rollinger, "The terms 'Assyria' and 'Syria' again", *JNES* 65, 2006, s. 283-287.
- M. Tanret, "Sur le calcul dans l'apprentissage scribal", *Akkadica* 124, 2003, s. 121-122.

1

Asur'un Kökenleri

- J. Bottéro, *L'Épopée de Gilgameš. Le grand homme qui ne voulait pas mourir*, Paris, Gallimard, 1992.
- D. Charpin, "Données nouvelles sur l'histoire de Larsa", *in* J.-L. Huot (yay. haz.), *Larsa, travaux de 1985*, Paris, 1990, s. 191-195.
- , *Hammu-rabi de Babylone*, Paris, PUF, 2003.
- , "Histoire politique de la Mésopotamie (2002-1595)", *in* P. Attinger, W. Sallaberger et M. Wäfler (yay. haz.), *Mesopotamien: Die altbabylonische Zeit*, Fribourg-Göttingen, 2004, s. 25-480.
- D. Charpin et J.-M. Durand, "Assur avant l'Assyrie", *MARI* 8, 1997, s. 367-392.
- P. Dion, *Les Araméens à l'âge du fer: histoire politique et structure sociale*, Paris, Gabalda, 1997.
- J.-J. Glassner, *La Chute d'Akkadé. L'événement et sa mémoire*, Berlin, Dietrich Reimer Verlag, 1986.
- P. Michalowski, "Assur during the Ur III Period", *in* O. Drewnowska (yay. haz.), *Here and There across the Ancient Near East: Studies in Honor of Krystyna Lyczkowska*, Varsovie, Agade, 2009, s. 149-156.
- P. Sanlaville, "Considérations sur l'évolution de la basse Mésopotamie au cours des derniers millénaires", *Paléorient* 15, 1989, s. 5-27.
- R. M. Whiting, "Amorrites Tribes and Nations of Second-Millennium Western Asia", *in* CANE II, s. 1231-1242.

2

Asur'un Yükselişi (MÖ 934-745)

- J. ve A. G. Elayi, *Arwad, cité phénicienne du nord*, Paris, Gabalda, 2015.
- A. Fuchs, "Der Turtān Šamši-ilu und die grosse Zeit der assyrischen Grossen (830-746)", *WO* 38, 2008, s. 61-145.

- A. K. Grayson, "Assyrian Officials and Power in the Ninth and Eighth Centuries", SAAB 7, 1993, s. 19-52.
- S. Kroll ve diğ. (yay. haz.), Biainili-Urartu, Louvain, Peeters, 2012.
- A. Lemaire et J.-M. Durand, *Les Inscriptions araméennes de Sfiré et l'Assyrie de Shamshi-ilu*, Genève-Paris, Droz, 1984.
- L. Marti, "Le banquet d'Aššurnasirpal II", JA 299, 2011, s. 505-520. B. N. Porter, "Intimidation and friendly persuasion: re-evaluating the propaganda of Ashurnasirpal II", *Eretz-Israel* 27, 2003, s. 180-191.
- K. Radner, "The Ashur-Nineveh-Arbela Triangle: Central Assyria in the Neo-Assyrian Period", içinde P. A. Miglus et S. Mühl (yay. haz.), *Between the Cultures: The Central Tigris Region from the Third to the First Millennium BC*, Heidelberg, 2011, s. 321-329.
- L. R. Siddall, *The Reign of Adad-nirāri III: An Historical and Ideological Analysis of an Assyrian King and His Times*, Leyde, Brill, 2013.

3

Tiglat-Pileser, Asur İmparatorluğu'nun Kurucusu (MÖ 745-727)

- P. Dubovský, "Tiglath-pileser III's campaigns in 734-732 BC", *Biblica* 87, 2006, s. 153-170.
- J. Elayi, "The Buffer States in the Neo-Assyrian Empire", içinde P. CallieRi ve A. C. FaRiselli (yay. haz.), *"E non appassisa il tuo germoglio spontaneo". Studi fenici e punici in ricordo di Giovanni Garbini*, Lugano, Agora & Co., 2019, s. 117-126.
- F. M. Fales, "Arameans and Chaldeans: Environment and Society", içinde G. Leick (yay. haz.), *The Babylonian World*, New York, Routledge, 2007, s. 288-298.
- E. Frahm (yay. haz.), *A Companion to Assyria*, New Haven, Wiley-Blackwell, 2017.
- J. D. Hawkins, "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", içinde M. LiveRani (yay. haz.), *Neo-Assyrian Geography*, Rome, Università de Rome, 1995, s. 87-101.
- G. B. Lanfranchi, "The Assyrian Expansion in the Zagros and the Local Ruling Elites", içinde G. B. Lanfranchi ve diğ., *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia*, Padoue, S.a.r.g.o.n. Editrice e Libreria, 2003, s. 79-118.
- M. Liverani, "The Rise and Fall of Media", in *a.g.e.*, s. 1-12.
- J. Llop, "The Development of the Middle Assyrian Provinces", *AoF* 39, 2012, s. 87-111.
- N. Na'aman, "Borders and districts in descriptions of the conquest of the West in Tiglat-pileser III's inscriptions in Biblical historiography", SAAB 16, 2007, s. 39-61.
- B. Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Babylonian Empire*, Wiesbaden, Reichert, 1979.
- B. J. Parker, *The Mechanics of Empire: The Northern Frontiers of Assyria as a Base of Imperial Dynamics*, Helsinki, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001, s. 88-89.
- J. N. Postgate, "The Assyrian Army in Zamua", *Iraq* 62, 2000, s. 89-108.
- J. E. Reade, "Iran in the Neo-Assyrian Period", içinde M. LiveRani (yay. haz.), *Neo-Assyrian Geography*, Rome, Università de Rome, 1995, s. 31-42.
- J. Renö, *The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads*, New York, Routledge, 2003.

4

Asur İmparatorluğu'nun Ana Hatları

- T. Dezsö, "The Reconstruction of the Neo-Assyrian Army as Depicted on Neo-Assyrian Palace Reliefs", *AAASH* 57, 2006, s. 87-130.
- F. M. Fales, *Guerre et paix en Assyrie. Religion et impérialisme*, Paris, éditions du Cerf, 2010.
- A. Greco, "Zagros Pastoralism and Assyrian Imperial Expansion: A Methodological Approach", içinde G. B. Lanfranchi ve diğ., *Continuity of Empire (?) : Assyria, Media, Persia*, Padoue, S.a.r.g.o.n. Editrice e Libreria, 2003, s. 65-78.
- S. W. Holloway, *Assur Is King! Assur Is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*, Leyde-Boston-Cologne, Brill, 2002.
- M. M. Hussein, M. Altaweel ve M. Gibson, *Nimrud: The Queens' Tombs*, Bagdad, Iraqi Board of Antiquities and Heritage, Chicago, The Oriental Institute, 2016.
- S. Lackenbacher, *Le Palais sans rival: le récit de la construction en Assyrie*, Paris, La Découverte, 1990.
- J. Lauinger, "Esarhaddon's Succession Treaty at Tell Tayinat: Text and Commentary", *JCS* 64, 2012, s. 87-123.
- M. Liverani, "The Ideology of the Assyrian Empire", içinde M. T. LaRsen (yay. haz.), *Power and Propaganda. A Symposium on Ancient Empires*, Copenhagen, Akademisk Forlag, 1979, s. 297-317.
- M. Luukko, "Gurraeans and Itu'aeans in the Service of the Assyrian Empire", içinde J. Dušek ve J. Mynářova (yay. haz.), *Aramaean Borders*, Leyde-Boston, Brill, 2019, s. 92-124.
- L. Martí, "Chanter les victoires, déplorer les défaites: la musique dans et après la guerre à l'époque néo-assyrienne", *DoArch* 310, 2006, s. 60-67.
- N. N. May, "Administrative and other reforms of Sargon II and of Tiglath-pileser III", *SAAB* 21, 2015, s. 80-116.
- O. N'Shea, "Royal Eunuchs and Elite Masculinity in the Neo-Assyrian Empire", *NEA* 79, 2016, s. 214-221.
- S. Parpola, "Assyria's Expansion in the 8th and 7th Centuries and Its Long-Term Repercussions in the West", içinde W. G. Devere et S. Gitin (yay. haz.), *Symbiosis, Symbolism, and the Power of the Past*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2003, s. 99-102.
- S. Ponchia, "Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire", *SAAB* 16, 2007, s. 123-143.
- , "The Neo-Assyrian Adê Protocol and the Administration of the Empire", içinde S. Gaspa ve diğ. (yay. haz.), *From Source to History: Studies in Ancient Near Eastern Worlds and Beyond Dedicated to G. B. Lanfranchi*, Münster, Ugarit Verlag, 2014, s. 501-526.
- N. Postgate, "The Invisible Hierarchy: Assyrian Military and Civilian Administration in the Eighth and Seventh Centuries BC", içinde *The Land of Assur and the Yoke of Assur: Studies on Assyria: 1971-2005*, Oxford, Oxbow, 2007, s. 331-360.

5

Salmanassar'ın Kısa Süren Saltanatı (MÖ 726-722)

- S. Dalley, "Yabâ, Atalyâ and the Foreign Policy of Late Assyrian Kings", *SAAB* 12, 1998, s. 83-98.

- F. M. Fales, "Assyro-Aramaica: The Assyrian Lion-Weights", *içinde K. Van Leberghe et A. Schoors (yay. haz.), Immigration and Emigration within the Ancient Near East, Festschrift E. Lipiński*, Louvain, Peeters, 1995, s. 33-55.
- S. Hasegawa *ve diğ.*, *The Last Days of the Kingdom of Israel*, Berlin-Boston, De Gruyter, 2019.
- K. Radner, "Salmanassar V. in den Nimrud Letters", *AfO* 50, 2003- 2004, s. 96-97.
- K. *ve* S. Yamada, "Shalmaneser V and His Era, Revisited", *içinde A. BaRuchi-Una ve diğ. (yay. haz.), "Now It Happened in Those Days", Studies in Biblical, Assyrian, and Other Ancient Near Eastern Historiography Presented to M. Cogan*, 2, Winona Lake, Eisenbrauns, 2017, s. 428-433.

6

II. Sargon, Dünyanın Kralı (MÖ 721-705)

- P. Albenda, *The Palace of Sargon King of Assyria. Le Palais de Sargon d'Assyrie*, Paris, éditions Recherche sur les civilisations, 1986.
- L. Banini, "Les portes urbaines de la capitale de Sargon II: étude sur la propagande royale à travers les données archéologiques et textuelles ", *içinde J. Prosecký (yay. haz.), Intellectual Life in the Ancient Near East*, RAI 43, Prague, Academy of Science of the Czech Republic, 1998, s. 41-55.
- J. Elayi, *Sargon II, King of Assyria*, Atlanta, SBL Press, 2017.
- J. Elayi *et* A. Cavigneaux, "Sargon II et les Ioniens ", *OrAnt* 18, 1979, s. 59-75.
- A. Fuchs, *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*, Göttingen, Cuvillier Verlag, 1993.
- P. Garelli, "Réflexions sur "le péché de Sargon" ", *içinde S. Graziani (yay. haz.), Studi sul Vicino Oriente Antico dedicati alla memoria di Luigi Cagni*, c. I, Naples, Istituto universitario orientale, 2000, s. 341-343.
- J.-J. Glassner, "Sargon "roi du combat" ", *RA* 79, 1985, s. 115-126. A. I. Ivantchik, *Les Cimmériens au Proche-Orient*, Fribourg, Éditions universitaires de Fribourg, 1993.
- M. Liverani, "The Rise and Fall of Media", *içinde a.g.e., s. 1-12*.
- P. Machinist, "The Assyrians and Their Babylonian Problem: Some Reflections", *WBJb*, 1984-1985, s. 353-364.
- G. Marchesi, "A New Historical Inscription of Sargon II from Karkemish", *JNES* 78, 2019, s. 1-24.
- P. Matthiae, "Subject Innovations in the Khorsabad Reliefs and Their Political Meaning", *içinde G. B. Lanfranchi ve diğ. (yay. haz.), Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2012, s. 477-494.
- S. C. Melville, "Kings of Taba: Politics, Competition, and Conflict in a Contested Periphery", *içinde E. Richardson (yay. haz.), Rebellions and Peripheries in the Cuneiform World*, New Haven, Amer Oriental Society, 2010, s. 87-109.
- K. Radner, "Between a Rock and a Hard Place: Muşasir, Kumme, Ukku and Šubria, the Buffer States between Assyria and Urartu", *içinde S. Kroll ve diğ. (yay. haz.), Biainili-Urartu*, Louvain, Peeters, 2012, s. 243-264.
- M. Salvini, "Sargon *et* l'Urartu ", *içinde A. Caubet (yay. haz.), Khorsabad, le palais de Sargon II, roi d'Assyrie*, Paris, La Documentation française, 1995, s. 143-146.

- G. Sence, "Dur-Sharrukin: le portrait de Sargon II. Essai d'analyse structuraliste des bas-reliefs du palais découvert à Khorsabad", *REA* 109, 2007, s. 436-439.
- H. Tadmor, "The Campaigns of Sargon II of Assur: A Chronological-Historical Study", *JCS* 12, 1958, s. 22-40.
- H. Tadmor, B. Landsberger et S. Parpola, "The Sin of Sargon and Sennacherib's Last Will", *SAAB* 3, 1989, s. 3-51.
- P. Villard, "Quelques aspects du renseignement militaire dans l'empire néo-assyrien", *HiMA* 3, 2016, s. 87-97.
- I. J. Winter, "The Court Banquets of Sargon II of Assyria: Commensality as a Positive Affirmation of the (successful) Hunt and Battle", *çind* G. Bartoloni et M. G. Biga (yay. haz.), *Not Only History: Proceedings of the Conference in Honor of Mario Liverani*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2016, s. 35-52.

7

Sanherib, Yenilikçi ve Mucit (MÖ 704-681)

- M. Cogan, "Sennacherib and the Angry Gods of Babylon and Israel", *IEJ* 59, 2009, s. 164-182.
- S. Dalley et J. P. Oleson, "Sennacherib, Archimedes, and the Water Screw: The Context of Invention in the Ancient World", *Technology and Culture* 44, 2003, s. 1-26.
- B. Dewar, "Rebellion, Sargon II's 'Punishment' and the Death of Aššur-nādin-šumi in the Inscriptions of Sennacherib", *JANEH* 3, 2016, s. 25-38.
- J. Elayi, "Tyr et Sidon, deux cités phéniciennes rivales", *Trans* 49, 2017, s. 91-101.
- F. M. Fales et R. Del Fabbro, "Back to Sennacherib's Aqueduct at Jerwan: A Reassessment of the Textual Evidence", *Iraq* 76, 2014, s. 65-72.
- D. Kahn, "Taharqa, King of Kush and Sennacherib", *JAEL* 6, 2014, s. 29-41.
- I. Kalimi et S. Richardson (yay. haz.), *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography*, Leyde, Brill, 2014.
- E. Leichty, "Esarhaddon's Exile: Some Speculative History", *çinde* M. T. Roth ve diğ. (yay. haz.), *Studies Presented to Robert D. Biggs*, Chicago, University of Chicago, Oriental Institute, 2007, s. 189-191.
- A.-M. Maïla-Afeiche, *Le Site de Nahr el-Kalb*, Beyrouth, ministère de la Culture, 2009.
- L. MaRti, "Sennachérib, la rage du prince", *DoArch* 348, 2011, s. 54-59.
- D. Nadali, "Sennacherib's Siege, Assault, and Conquest of Alammu", *SAAB* 14, 2002-2005, s. 113-132.
- , "An Urban Perspective of Nineveh", *Mesopotamia* 50, 2015, s. 157-176.
- S. Parpola, "The Murderer of Sennacherib", *çinde* B. AlsteR (yay. haz.), *Death in Mesopotamia*, RAI 26, Copenhagen, Akademisk Forlag, 1980, s. 171-182.
- K. Radner, "An Assyrian View on the Medes", *çinde* G. B. Lanfranchi ve diğ., *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia*, Padoue, S.a.r.g.o.n. Editrice e Libreria, 2003, s. 38-58.
- J. E. Reade, "Was Sennacherib a Feminist?", *çinde* J.-M. DuRand (yay. haz.), *La Femme dans le Proche-Orient antique*, Paris, 1986, s. 139-145.
- J. M. Russell, *Sennacherib's Palace without Rival at Nineveh*, Chicago, University of Chicago Press, 1991.

- C. Saporetti, *Sennacherib e la Bibbia*, Acireale, Tipheret, 2017.
- S. Svård, "Changes in the Neo-Assyrian Queenship", *SAAB* 21, 2015, s. 162-169.
- J. UR, "Sennacherib's Northern Assyrian Canals: New Insights from Satellite Imagery and Aerial Photography", *Iraq* 67, 2005, s. 317-345.
- I. J. Winter, "Sennacherib's Expert Knowledge: Skill and Mastery as Components of Royal Display", *içinde* R. D. Biggs *ve diğ. (yay. haz.)*, *RAI* 51, Chicago 2008, s. 333-338.
- F. J. YuRco, "The Shabaka-Shebiktu Coregency and the Supposed Second Campaign of Sennacherib against Judah: A Critical Assessment", *JBL* 110, 1991, s. 35-45.

8

Asarhaddon, Batıl İnancılar ve Bunalım Arasında (MÖ 680-669)

- J. Elayi, "Assarhaddon et la conquête de l'Égypte", *içinde* *Dieux, rois et capitales dans le Proche-Orient ancien*, *RAI* 65, Paris, 2019.
- I. Ephal, "Esarhaddon, Egypt, and Shubria: Politics and Propaganda", *JCS* 57, 2005, s. 99-101.
- F. M. Fales, "After Ta'yinat: the new status of Esarhaddon's adē for Assyrian political history", *RA* 106, 2012, s. 133-158.
- E. Frahm, "Hochverrat in Assur", *içinde* S. M. Maul *ve* N. P. Heessel (yay. haz.), *Assur-Forschungen. Arbeiten aus der Forschungsstelle 'Edition literarischer Keilschrifttexte aus Assur' der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2010, s. 89-137.
- J.-J. Glassner, *Le Devin historien en Mésopotamie*, Leyde-Boston, Brill, 2019.
- C. Jean, "Le petit monde des exorcistes de Ninive", *Iraq* 66, 2004, s. 77-81.
- G. B. Lanfranchi, "Esarhaddon, Assyria and Media", *SAAB* 12, 1998, s. 99-109.
- L. Marti, "J'étais le plus jeune de mes frères." L'avènement héroïque d'Assarhaddon, un jeune homme prédestiné, *içinde* J.-M. DuRand *ve diğ. (yay. haz.)*, *Le Jeune Héros*, Fribourg, Academic Press et Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011, s. 184-201.
- N. N. May, "Exorcists and Physicians at Assur: More on Their Education and Interfamily and Court Connections", *RA* 108, 2018, s. 63-80.
- S. Parpola, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal I*, Neukirchen-Vluyn, 1970.
- K. Radner, "The trials of Esarhaddon: The conspiracy of 670 BC", *ISIMU* 6, 2003, s. 165-184.

9

Aşurbanipal, Güçlü ve Aydın (MÖ 668-631)

- D. Arnaud, *Assurbanipal roi d'Assyrie*, Paris, Fayard, 2007.
- M.-A. Ataç, "The Charms of Tyranny: Conceptions of Power in the 'Garden Scene' of Ashurbanipal Reconsidered", *içinde* G. Wilhelm (yay. haz.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, *RAI* 54, Winona Lake, Eisenbrauns, 2012, s. 411-427.
- A. BaRtelemus, "Talimu and the relationship between Assurbanipal and Šamaš-šumu-ukin", *SAAB* 16, 2007, s. 287-302.

- D. Bonatz, "Ashurbanipal's Headhunt: An Anthropological Perspective", *Iraq* 66, 2004, s. 93-101.
- J. Elayi, "Terminologie de la mer Méditerranée dans les *Annales* assyriennes", *OrAnt* 23, 1984, s. 75-92.
- E. Frahm, "Images of Ashurbanipal in Later Tradition", *Eretz-Israel* 27, 2003, s. 37*-48*.
- F. Frame ve A. R. George, "The royal libraries of Nineveh: new evidence for king Ashurbanipal's tablet collecting", *Iraq* 67, 2005, s. 265-284.
- A. Jacquet, "Assarhaddon et Assurbanipal, la collecte des savoirs", *DoArc* 348, 2011, s. 62-67.
- P. Villard, "L'éducation d'Assurbanipal", *Ktéma* 22, 1997, s. 135-149.

10

Asur İmparatorluğu'nun Sonu (MÖ 630-610)

- G. Frame, *Babylonia 681-627 BC. A Political History*, Leyde, Brill, 1992.
- R. Koliński et A. Reiche, "After the fall of Assyria", içinde D. Bonatz ve diğ. (yay. haz.), *Fundstellen, Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Alt Vorderasiens ad honorum Hartmut Kühne*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2008, s. 51-59.
- M. Liverani, "The fall of the Assyrian Empire: ancient and modern interpretations", içinde S. E. Alcock (yay. haz.), *Empires: perspectives from archaeology and history*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 384-385.
- P. Machinist, "The Fall of Assyria in Comparative Ancient Perspective", içinde S. Parpola et R. Whiting, *Assyria 1995*, Eisenbrauns, s. 179-180.
- P. A. Miglus, "Die letzten Tage von Assur und die Zeit danach", *ISIMU* 3, 2000, s. 85-99.

Sonuç

- P.-A. Beaulieu, "The Cult of AN.ŠĀR/Aššur in Babylonia after the Fall of the Assyrian Empire", *SAAB* 11, 1997, s. 55-73.
- , "The Afterlife of Assyrian Scholarship in Hellenistic Babylonia", içinde J. Stacker ve diğ. (yay. haz.), *Gazing on the Deep: Ancient Near Eastern and Other Studies in Honor of Tzvi Abusch*, Bethesda, CDL Press, 2010, s. 1-18.
- S. Dalley, "Nineveh after 612 BC", *AoF* 20, 1993, s. 137-140.
- F. Joannès, "Assyriens, Babyloniens, Perses achéménides: la matrice impériale", *DHA* supplément 5, 2011, s. 27-39.
- O. Pedersén, "Neo-Assyrian Texts from Nebuchadnezzar's Babylon: A Preliminary Report", içinde M. Luukko ve diğ. (yay. haz.), *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars: Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, Helsinki, Eisenbrauns, 2009, s. 193-199.

Dizin

Kral isimlerinin yanındaki tarihler hükümdarlık tarihleridir.

A

- Abda, Asur valisi (Asarhaddon dönemi) 199
Abdimilkot, Sayda Kralı (yaklaşık MÖ 677) 177, 188, 189
Abdimilkuti: bkz. Abdimilkot
Abi-Yate, Kedari Araplarının Lideri (Aşurbanipal dönemi) 217, 219
Adad-belu-ka'in, Asur valisi, MÖ 748 ve 738 yılları eponimi 61
Adad-guppi, Babil Kralı Nabonidus'un annesi ve Harran'ın Sin rahibesi 222
Adad-idri: bkz. Hadad-ezer
Adad-narari I., Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1295-1) 37
Adad-narari II., Asur Kralı (MÖ 911-891) 56
Adad-narari III., Asur Kralı (MÖ 810-783) 52, 54, 56, 58, 60, 83
Adad-şumu-usur, Asarhaddon'un hususi üfürükçüsü 182
Adapa, efsanevi bilge 111
Adinu, Merodak-baladan'ın yeğeni 156
Ahab, İsrail Kralı (MÖ 874-853) 48
Ahat-Abişa, II. Sargon ile eşi Ambaris'in kızları 150
Ahaz, Yehuda Kralı (MÖ 735-719) 75-6
Ahi-Miti, Aşdod Kralı (II. Sargon dönemi) 140
Ahşeri, Manna Kralı (Asarhaddon ve Aşurbanipal dönemleri) 214-5
Ahuni, Bit-Adini Kralı (MÖ 9. yy ilk yarısı) 44, 48

- Aia-ammu, Kedari Arapları lideri (Aşurbanipal dönemi) 219
Akia, Asur Kralı (MÖ 3. binyılın sonu) 31
Alyattes II., Lidya Kralı (yaklaşık MÖ 607-560) 240
Amar-sin, Ur'un Sümer Kralı 30
Ambaris, Tabal Kralı (MÖ 8. yy sonu-713) 127, 139
Amenophis IV., firavun 36
Amitaşı, Karalla şefi, Aşur-lei'nin kardeşi 131, 140
Amme-Baali, Bit-Zamani lideri, MÖ 879'da öldürüldü 43
Amoriler, batıdan gelerek Mezopotamya'ya yerleşen yarı göçebe topluluk 30
Amyntas, İskenderiye yetkilisi 222
Amytis, Med Kralı'nın kızı, Nebukadnezar'ın karısı 240
Andaria, Urartu valisi (Aşurbanipal dönemi) 215
Anu, Asur-Babil Tanrısı, Sümer kökenli 106
Apkallatu, Arapların kraliçesi (Sanherib dönemi) 191
Arame, Urartu Kralı yaklaşık (MÖ 860-850) 47
Aramiler, Mezopotamya'dan Akdeniz'e yayılmış göçebe kabileler 40, 96
Arda-Mullissu, bkz. Urdu-Mullissu
Ardys, Lidya Kralı 215
Argışti I., Urartu Kralı 55
Arik-den-ili, Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1307-1296) 37

- Arsuhili, Arza Kralı (Asarhaddon dönemi) 187
- Aşîmed, Siraküzalı Yunan matematikçi 12, 115, 169-70, 243
- Artatama I., Mitanni Kralı (MÖ 14. yy) 35
- Artatama II., Mitanni Kralı (MÖ 14. yy) 35
- Asarhaddon, Asur Kralı (680-669) 5, 24, 88, 108, 113, 116, 150, 166-7, 173-6, 178, 194, 196-7, 199-200, 204, 211, 214, 222, 235, 251, 263, 266-73
- Asu, Gilzanu Kralı (MÖ 9. yy ortaları) 47
- Aşpa-bara, Ellipi Kralı (II. Sargon ve Sanherib dönemleri) 143, 157
- Aşur-bel-kala, Asur Kralı (MÖ 1073-1056) 40
- Aşur-da'in-aplu, III. veya V. Salmanas-sar'ın oğlu 50-1
- Aşur-dan I., Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1168-1133) 40
- Aşur-dan II., Asur Kralı (MÖ 934-912) 41, 56
- Aşur-dan III., Asur Kralı (MÖ 772-755) 55-6, 60
- Aşur-etel-ilani-mukin-apli, Asarhaddon'un vâliat prens ismi 174
- Aşur-etel-ilani, Asur Kralı (MÖ 630-627) 222, 226, 235
- Aşur-ili-muballissu, Sanherib'in oğlu 151
- Aşur-lei, Karalla lideri (II. Sargon dönemi) 138
- Aşur-nadin-apli, Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1196-1193) 39
- Aşur-nadin-şumi, Babil Kralı (MÖ 700-694), Sanherib'in büyük oğlu 151, 161, 163, 166, 177
- Aşur-narari III., Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1192-1187) 39
- Aşur-narari V., Asur Kralı (MÖ 754-745) 56, 58-60, 66
- Aşur-nasir-apli, I. Tukulki-Ninurta'nın oğlu 39
- Aşur-nasir, Hadımbaşı, MÖ 670'de idam edildi 39
- Aşur-reş-işi I., Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1132-1115) 40
- Aşur-şarru-usur, Que valisi (Sargon dönemi) 142
- Aşur-uballit I., Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1353-1318) 230
- Aşur-uballit II., Asur Kralı (MÖ 611-609) 230
- Aşur, Asur Tanrısı 9, 12-4, 64, 79, 84, 86-8, 94, 105-8, 121, 124, 132, 146, 152-3, 168, 171, 208, 212, 215, 239, 242
- Aşurbanipal, Asur Kralı (MÖ 668-631) 12, 14, 17, 22, 24, 88, 94, 101, 107-11, 113, 116-7, 150, 175, 178, 181, 183, 193-4, 197, 201, 203-23, 225-6, 233, 235, 243
- Aşurnasirpal II., Asur Kralı (MÖ 883-859) 10-1, 21, 42, 44, 46, 56, 59, 66-7, 81, 89, 99, 110, 113-4, 118
- Atalia, II. Sargon'un karısı 59, 118, 120, 133, 150
- Athenaeus, Yunan yazar (MS 2. yy) 222
- Attar-şumki, Arpad Kralı (MÖ 8. yy başı) 53
- Aza, Manna Kralı (MÖ 719-716) 136
- Azibaal: bkznz. Ozbaal
- Azriyau, Yahudi Kralı (MÖ 8. yy ikinci yarısı) 68
- Azuri, Aşdod Kralı (II. Sargon dönemi) 140
- B**
- Baal I., Sur Kralı (MÖ 677-662) 158, 189, 195, 214
- Babu-ahu-iddina, Babil Kralı (812) 52
- Bağdati, Mannalı Uışdış valisi (II. Sargon dönemi) 138
- Balasi, Ninovalı alim (Aşurbanipal dönemi) 207
- Balassu, Bit-Dakkuri lideri (III. Tiglat Pileser dönemi) 81
- Banitu, belki de İaba'yla aynı kişi 59, 118, 120, 150
- Bar Gayah: Bkz. Şamşı-ilu
- Bar-Hadad II., Şam Kralı (MÖ 805) 53
- Bartatua, İskit Kralı (Asarhaddon dönemi) 194

Bel-dan, Nimrud valisi, MÖ 744 ve 734 eponimi 61

Bel-Harran-bel-uşur, saray muştucusu, MÖ 741 eponimi 55, 61, 90

Bel-ibni, Babil Kralı (MÖ 703-700) 101, 156, 161, 217

Bel-ikiş, Gambulu Arami kabilesi şefi 128, 186, 213, 215

Bel-şarru-uşur, İran'ın batısında Kişim'in şefi (II. Sargon dönemi) 138

Bel-uşezib, Babilli âlim (Asarhaddon dönemi) 191

Bel, Babil Tanrısı 55, 61, 78, 90, 101, 128, 138, 156, 161, 186, 191, 213, 215, 217

Belet-ili, Asur Tanrıçası 150

Berosos, Babilli rahip (MÖ 4. yy sonu) 162, 231

Burdada, Niruktata şefi (MÖ 8. yy'ın ikinci yarısı) 70

Burna-Burış II., Babil'in Kassit Kralı (MÖ 1359-1333) 36

C

Ctesias, Yunan Yazar 231

D

Dadaia, Ninova üfürükçüsü (Asarhaddon dönemi) 182

Dagdamme, Kimmer şefi, ö. MÖ 641 215

Daian-Aşur, Harran valisi, MÖ 826 eponimi 50, 56

Dalta: bkzn. Talta

Dunanu, Gambulu Arami kabilesi şefi (Aşurbanipal dönemi) 215

E

E-parna, Med lideri (Asarhaddon dönemi) 194

Ekronlular, Ekron sakinleri 158

Elamlar, Elam sakinleri, İran platosunun güneybatısı 34, 37, 39, 163, 185, 213

Ellipililer, Ellipi sakinleri, Orta Zagros 268

Enlil, Sümer asıllı Asur-Babil Tanrısı 33, 37, 46, 79, 84, 86, 106-7, 132, 186

Erişum I., Asur Kralı (MÖ 1974-1935) 32

Erişum II., Asur Kralı (MÖ 1828-1809) 32

Eşarrahamat, Asarhaddon'un karısı, ö. MÖ 673 173, 178

Eusebios, Caesarealı (Kayserya, Filistin) Yunan tarihçi (MS 3. yy) 162

F

Fenikeliler, Fenike şehir devletlerinin sakinleri 73, 211

G

Gilgamış, Uruk Kralı, efsaneye dönüşmüştür 8, 30

Gudea, Lagaşlı Sümer Kralı (MÖ 2120) 29

Gugu: bkzn. Gyges

Gula, Mezopotamya Tanrıçası 219

Gungunnum, Larsa Kralı (MÖ 1932-1906) 31

Gurdi, Tabal sınırındaki Til-Garimmu şefi 143, 162

Gutis veya Gutealılar, Gutium sakinleri, Zagros 38, 191, 269

Gyges, Lidya Kralı (yaklaşık MÖ 687-644) 211-2, 215

H

Hadad-ezer, Şam Kralı 267, 269

Hadianu, Şam Kralı (MÖ 8. yy başı) 269

Halluşu: bkzn. I. Halluş-İnşuşinak 163, 269

Halluş-İnşuşinak I., Elam Kralı 163

Hammurabi, Babil Kralı (MÖ 1792-1750) 33-4, 107

Hanunu, Gazze Kralı (MÖ 8. yy sonu) 135

Herodot, Yunan tarihçi (MÖ 5. yy) 13, 52, 194, 222, 231

Hilakkulular, Hilakku sakinleri 187

Hiram II., Sur Kralı (yaklaşık MÖ 739-730) 73-4

Hititler, Hatti sakinleri 10, 34, 187

Hizkiya (veya Hezekiya), Yehuda Kralı (MÖ 719-699) 125, 140, 158-60

Hoşca, İsrail Kralı (MÖ 731-722) 76, 125-6

Huban-haltaş II., Elam Kralı (MÖ 681-675) 190, 213

Huban-haltaş III., Elam Kralı (MÖ 648?-645?) 218

Huban-menanu, Elam Kralı (MÖ 692-689) 164

Huban-nikaş I., Elam Kralı (MÖ 743-717) 135

Huban-nikaş II., Elam Kralı (MÖ 653-652) 215, 217

Hulli, Tabal Kralı (MÖ 8. yy sonu) 127, 269

Hunni, Sanherib'in hocası 151

Hurritler, Mitannilerin diğer adı 38

I

İaba, III. Tiglat-pileser'in ve V. Salmanassar'ın karısı 59, 118, 120, 133, 150

İata, Arapların Kralı (Asarhaddon dönemi) 192

İaubidi, Hama Kralı (II. Sargon dönemi) 126, 135

İk-Teşup, Şubria Kralı (Asarhaddon dönemi) 193

İkunum, Asur Kralı (MÖ 1934-1921) 32

İpik-Adad II., Eşnunna Kralı (yaklaşık MÖ 1850) 10

İranzu, Manna Kralı (II. Sargon dönemi) 81, 136

İrhuleni, Hama Kralı (MÖ 9. yy ortası) 48

İskender III. (Büyük İskender), Makedonya Kralı (MÖ 336-323) 10, 24, 231

İskitler, Orta Asya stepeleri halkı 186

İşbi-Erra, İsin'in Sümer Kralı (yaklaşık MÖ 1776-1737) 30

İşpakaia, İskit lideri, MÖ 675'te öldürülür 188, 194

İştar-dur: bkz. III. Sardurri

İştar, Asur Tanrıçası 28, 31-2, 67, 70, 105-7, 111, 117, 180, 182, 205, 208, 215, 219-21, 233

İtamar, Saba lideri, belki de kralı 139

İtti-şamaş-balatu, Asurlu memur (Asarhaddon ve Aşurbanipal dönemleri) 213

İtti, Allabria lideri, İran Zagros'u (II. Sargon dönemi) 213

İtua: bkz. İtualılar

İtualılar, Arami kabilesi 43, 53, 96-7

İyonyalılar, Kıbrıs'tan gelen Yunanlar (II. Sargon dönemi) 138

J

Josephus, Yahudi tarihçi (MS 1. yy) 120, 126, 143

K

Kabti, Assur-da'in-aplu'nun katibi 121

Kandalanu, Babil Kralı (MÖ 647-627) 217, 225, 227, 235

Kassitler, Babil'de egemen hanedan (MÖ 18-12 yy.) 34

Kaştaritu, Med lideri 194

Kaştiliaş IV., Babil Kralı (MÖ 1232-1225) 38

Keldaniler, Aşağı Mezopotamya halkı 77

Keni, Ninova saray alimi (Aşurbanipal dönemi) 207

Kiakki, Tabal bölgesinde Şinuhtu Kralı (II. Sargon dönemi) 137

Kibaba, Harhar şefi (MÖ 3. Binyıl sonu) 138

Kimmerler, Orta Transkafkasya kökenli bir topluluk (II. Sargon döneminden itibaren) 186-7, 190, 194, 198, 212, 215

Kiros II. (Büyük), Anşan Kralı, ardından Pers Kralı (MÖ 549-530) 242

Kiros, Parsumaş Kralı (Aşurbanipal dönemi) 219, 242

Kirua, İllubru kenti lideri 162

Kudur-Nahunte, Elam Kralı (MÖ 693-692) 163-4

Kurigalzu II., Babil Kralı (MÖ 1332-1308) 37

Kurti, Tabal bölgesi Atunna Kralı (II. Sargon dönemi) 137

Kutik-İnşuşinak, Elam Kralı (MÖ 19. yy) 28

Kuttir-Nahunte II., Elam Kralı (MÖ 1155-1150) 40

L

- Laiale, İadia Kralı (Asarhaddon dönemi) 189
 Luli, Sur Kralı (yaklaşık MÖ 728-695) 142-3, 157, 158
 Lullume, Zagros halkı 38
 Lydgamis: bkz. Dagdamme

M

- Maniştusu, Agade Kralı (yaklaşık MÖ 2269-2255) 28
 Maniye, Ukku Kralı (Sanherib ve belki de II. Sargon dönemleri) 161
 Mannalılar, Manna Krallığı sakinleri, İran Kürdistanı 191, 194
 Mar-İssar, âlim, kralın Babil temsilcisi (Asarhaddon dönemi) 184-5
 Marduk-balaşu-ikbi, Babil Kralı (MÖ 818-813) 52
 Marduk-şakin-şumi, Ninova baş üfürükçüsü (Asarhaddon ve Aşurbanipal dönemleri) 182
 Marduk-şumu-usur, Ninova baş kahini (Aşurbanipal dönemi) 197
 Marduk-zakir-şumi I., Babil Kralı (MÖ 854-819) 48, 64
 Marduk-zakir-şumi II., Babil Kralı (MÖ 703) 156
 Mati-ilu, Arpad Kralı (MÖ 8. yy ortası) 66
 Mattanbaal II., Arvad Kralı (yaklaşık MÖ 734-732) 73
 Medler, Medya sakinleri, İran'ın kuzeyi 60, 66, 81, 195, 227, 237, 239-40
 Menahem, İsrail Kralı (MÖ 750-714) 69
 Menandros, Bergamalı, Yunan yazar (MÖ 2. yy) 126
 Midas, Frigya Kralı (yaklaşık MÖ 738-695) 127, 136-8, 140, 142, 198
 Mitanniler, Mitanni sakinleri, Yukarı Mezopotamya Krallığı 35, 269-70
 Mitatti, Zikirtu Kralı, Batı İran 136
 Mitinti, Aşkelon Kralı (III. Tiglat-Pileser dönemi) 74, 76
 Muballitat-Şerua, I. Aşur-uballit 37
 Mugallu, Melid sonra Tabal Kralı (yaklaşık MÖ 675-640) 190, 214

- Mukin-zeri, Bit-Amukkani kabilesi lideri ve Babil Kralı (MÖ 731-729) 77, 78
 Mulissumukannişat-Ninua, önce II. Aşurnasirpal'ın sonra IV. Salmanassar'ın karısı 118
 Murşili I., Hitit Kralı (MÖ 16. yy) 34
 Musa, peygamber, İbrani dini kurucusu 28
 Muşezib-Marduk, Babil Kralı (MÖ 692-689) 161, 164-5

N

- Nabatiler, Güney Ürdün merkezli Arap kökenli kabile 271
 Nabonidus, Babil Kralı (MÖ 556-539) 229, 231, 233, 243
 Nabopolassar, Babil Kralı (MÖ 626-605) 227-9, 231-3, 235-7, 240
 Nabu-aplu-usur: bkz. Nabopolassar
 Nabu-bel-şumati, "Deniz Ülkesi" valisi 217, 219
 Nabu-nasir, Babil Kralı (MÖ 747-734) 64
 Nabu-rehtu-usur, Asarhaddon'un muhbiri 199
 Nabu-şezibanni, Athribis Kralı 212
 Nabu-şum-ukin I., Babil Kralı (MÖ 899-888) 43
 Nabu-şum-ukin II., Babil Kralı (MÖ 732) 77
 Nabu-uşallim, Bit-Dakkuri kabilesi lideri (Asarhaddon dönemi) 187
 Nabu-zer-kitti-lişir, "Deniz Ülkesi" valisi (Sanherib ve Asarhaddon dönemleri) 186
 Nabu, Babil Tanrısı 43, 54, 64, 77, 80, 84, 105, 109-11, 117, 124, 183, 185-7, 195, 199, 208, 212, 217, 219-21, 227
 Nahum, Kutsal Kitap peygamberi 228, 231
 Naid-Marduk, "Deniz Ülkesi" valisi (Asarhaddon dönemi) 186
 Nakia: bkz. Zakutu
 Nanaia, Babil Tanrıçası 109, 174
 Natnu, Nabati Kralı (Aşurbanipal dönemi) 219

Nazi-Bugaş, Babil Kralı (MÖ 1333) 37
 Nebukadnezar II., Babil Kralı (MÖ 604-562) 233, 237, 240
 Neko I., Sais Kralı (yaklaşık MÖ 672-665) 212
 Neko II., firavun (MÖ 610-595) 230, 239
 Nergal-uşezib, Babil Kralı (MÖ 693) 163
 Nergal, Asur Tanrısı 163, 220
 Nibe, Ellipi Kralı (II. Sargon dönemi) 143
 Ninos, Yunan kaynaklarında Ninova'nın simgesel figürü 231
 Ninurta-apil-Ekur, Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1181-1169) 39
 Ninurta-ilaya, Nasibina valisi, MÖ 736 eponimi 84
 Ninurta, Babil Tanrısı 72, 106, 171, 271
 Nusku, Asur Tanrısı 220

O

Osorkon IV., firavun, muhtemelen 23.
 Hanedan 75, 125
 Ozbaal, Arvad Kralı (MÖ 660 sonrası) 214

P

Padi, Ekron Kralı 158
 Partlar, çağımızın başında imparatorluk kuran İran asıllı halk 7, 271
 Pekah, İsrail Kralı (yaklaşık MÖ 740-732) 75, 76
 Phidias, Yunan heykeltıraş (MÖ 5. yy) 12
 Phraortes: bkznz Kaştariu
 Piru: bkznz Şabaka
 Pisiri, Karkamış Kralı (yaklaşık MÖ 738-717) 137
 Pislume, Hudimiri Kralı (Aşurbanipal dönemi) 219
 Protothyès: bkznz Barratua
 Psammetikus I. (I. Psamtik), firavun (MÖ 664-610) 227, 230, 239-40
 Pulu, II. Tiglat-Pileser'in Babil ismi 79
 Puzur-Aşur I., Asur Kralı (MÖ 2017-1985) 31
 Puzur-Aşur II., Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1880-1873) 32

R

Rahianu: bkznz Rezin
 Raima, Sanherib'in annesi 150
 Rezin, Şam Kralı (yaklaşık MÖ 750-732) 272
 Rim-Sin, Larsa Kralı (MÖ 1822-1763) 34
 Rimuş, Agade Kralı (yaklaşık MÖ 2278-2270) 28
 Rukibtu, Aşdod Kralı (III. Tiglat-Pileser dönemi) 74
 Rusa I., Urartu Kralı (MÖ 730-714) 139

S-Ş

Salmanassar I., Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1-1234) 37-8
 Salmanassar III., Asur Kralı (MÖ 858-824) 46, 53, 56, 64, 69, 82, 89, 97-8, 121, 171
 Salmanassar IV., Asur Kralı (MÖ 782-773) 54-6, 60, 90, 118
 Salmanassar V., Asur Kralı (MÖ 726-722) 59, 119-21, 129, 133-4, 142, 151
 Sammuramat, III. Adad-narari'nin annesi 52, 54
 Sanda-şarma, Hilakku Kralı 214
 Sandauarri, Kilikya'da Sissu ve Kundu Kralı (MM 7. yy) 188-9
 Sanherib, Asur Kralı (MÖ 704-681) 11-2, 21, 24, 39, 88, 99, 107-8, 110, 113-6, 121-2, 124, 134, 143, 146-7, 149-71, 173, 175, 177-80, 183, 185, 191, 193, 199, 201, 203, 206, 219-20, 228-9, 231-3, 243
 Sardanapalus: bkznz Aşubanipal
 Sarduri II., Urartu Kralı (MÖ 765-733) 56, 66
 Sarduri III., Urartu Kralı (MÖ 654-625) 219
 Sargon I., Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1920-1881) 32
 Sargon II., Asur Kralı (MÖ 722-705) 17, 19, 23-4, 84-5, 88, 96, 100, 107, 109, 111, 113, 116, 118, 129, 131, 149
 Sargon, Agadeli yahut Akadlı, Akad Kralı (yaklaşık MÖ 2335-2279) 5, 16, 24, 27-8, 32, 57, 85, 88, 90, 95-6, 107,

- 109, 111, 113-4, 121, 124, 126, 147, 151, 154, 156, 163, 201, 220, 251, 254-5, 258, 2602, 266
- Sasi, Harran komplocusu (Asarhaddon dönemi) 199-200
- Sauştamar, Mitanni Kralı (MÖ 15. yy) 35-6
- Sefanya, Kutsal Kitap'ta geçen peygamber 231-2
- Semiramis: bkzn. Sammuramat
- Sidqa, Aşkelon Kralı 158
- Sin-ahu-usur, vezir, II. Sargon'un "gözde kardeşi" 120-1, 133
- Sin-nadin-apli, Asarhaddon'un oğlu 178, 182
- Sin-şarru-işkun, Asur Kralı (MÖ 626?-612) 117, 226-8, 235
- Sin-şumu-lişir, hadımbaşı, Aşur-etel-ilani'nin destekçisi, ardından Asur Kralı (MÖ 627?) 226
- Siyaksares, Med Kralı (Sin-şarru-işkun dönemi) 227-8, 232, 239
- So: bkzn. IV. Osorkon
- Su, Zagros'un işgalcileri 169
- Sulilu, Asur Kralı (MÖ 3. binyılın sonu) 31
- Sulumal, Melid Kralı (MÖ 8. yy'ın ikinci yarısı) 66
- Sumu-El, Larsa Sümer Kralı (MÖ 1894-1866) 31
- Sümerler, Sümer sakinleri, Aşağı Mezopotamya 12, 86
- Şa-Nabu-şu, MÖ 670'te hadımbaşı 198
- Şabaka, firavun (yaklaşık MÖ 720-707/6) 140, 143
- Şabatka, firavun (tahta çıkış yaklaşık MÖ 707/706) 143
- Şadditu, Sanberib'in kızı 151, 177
- Şalim-ahum, Asur Kralı (MÖ 20. yy) 31
- Şamaş-ibni, Bit-Dakkuri kabile lideri (Aşur-etel-ilani dönemi) 187, 226
- Şamaş-metu-ubalit, Asarhaddon'un oğlu 178
- Şamaş-mudammik, Babil Kralı (yaklaşık MÖ 900) 43
- Şamaş-şum-ukin, Babil Kralı (MÖ 667-648) 88, 178, 186, 194, 197, 204-5, 209-10, 216-7, 222, 235
- Şamaş, Asur Tanrısı 43, 46, 88, 105, 178, 182-3, 186-7, 194, 197-8, 204-5, 208-10, 216-7, 222, 226, 229, 235
- Şamsi-Addu, Ekallatum Kralı (yaklaşık MÖ 1808-1776) 10, 32
- Şamsi, Arapların kraliçesi (III. Tiglat-Pileser ve II. Sargon dönemleri) 76
- Şamsu-iluna, Babil Kralı (MÖ 1749-1712)
- Şamsi-Adad V., Asur Kralı (MÖ 823-811) 99
- Şamsi-ilu, Asur valisi ve Til Barsip kralı 54-6, 60
- Şarrat-şamsi, Asarhaddon'un kızı 178
- Şartuara I., Mitanni Kralı (MÖ 13. yy) 38
- Şerua-etirat, Asarhaddon'un kızı 178, 201, 216
- Şerua, Asur Tanrıçası 37, 242
- Şidir-parna, Med lideri (Asarhaddon dönemi) 194
- Şilta, Sur'un sahte kralı 142
- Şipitbaal II., Byblos Kralı (yaklaşık MÖ 737-732) 73
- Şu-Sin, Ur'un Sümer Kralı (MÖ 2037-2027) 30
- Şulgi, Ur'un Sümer Kralı (MÖ 2094-2047) 29-30
- Şuma-iddin, Nippur valisi (Asarhaddon dönemi) 190
- Şutruk-Nahunte I., Elam Kralı (MÖ 1185-1155) 40
- Şutruk-Nahunte II., Elam Kralı (MÖ 717-699) 141, 156
- Şuturna II., Mitanni Kralı (MÖ 14. yy) 35
- Şuzubu: bkzn. Nergal-uşezib ve Muşezib-Marduk

T

- Tab-sil-Eşarra, Asur valisi, MÖ 716 eponimi 103
- Tab-şar-Aşur, hazinedar, Maşennu eyaleti valisi ve MÖ 717 eponimi 145
- Tabua, Arapların kraliçesi (Sanherib ve Asarhaddon dönemleri) 192

Taharqa, firavun (MÖ 690-664) 158-9, 186, 191-2, 195, 198, 201, 210-2
 Talta, Ellipi Kralı (MÖ 737-713) 70, 140, 143
 Tammaritu II., Elam Kralı (MÖ 652?-649?) 215-6
 Tantamani, firavun (MÖ 664- yaklaşık 655) 212
 Tarhu-lara, Gurgum Kralı (MÖ 8. yy'in ikinci yarısı) 66-7
 Tarhun-azi, Kammanu Kralı (II. Sargon dönemi) 140
 Taş-metu-şerat, Sanherib'in karısı 150
 Teumman, Elam Kralı (MÖ 664-653) 109, 117, 208, 213, 215, 218
 Teuşpa, Kimmer lideri (Asarhaddon dönemi) 187
 Tiglat-Pileser I., Asur Kralı (MÖ 1114-1076) 18, 40-1, 65
 Tiglat-Pileser III., Asur Kralı (MÖ 745-727) 9-10, 24, 51, 57-8, 89-90, 94, 115, 118, 120, 131, 133, 135, 142, 150, 152, 154, 243
 Tukulti-Ninurta I., Asur Kralı (yaklaşık MÖ 1233-1197) 38, 106, 108, 117
 Tukulti-Ninurta II., Asur Kralı (MÖ 890-884) 43, 56
 Tutammu, Unki Kralı (MÖ 8. yy ikinci yarısı) 68
 Tutmosis I., firavun (MÖ 1493-1483) 35
 Tutmosis III., firavun (MÖ 1479-1425) 35

U
 Uabu, Arapların kralı (Asarhaddon dönemi) 192
 Uaite, Arapların kralı (Aşurbanipal dönemi) 219
 Uassurme, Tabal Kralı (MÖ 8. yy ikinci yarısı) 69, 127
 Ululayu, V. Salmanassar'ın Babil ismi 119, 122

Umakiştar: bkzn. Siyaksares
 Ummanaldasi: bkzn. III. Huban-haltas
 Uperi, Dilmun Kralı (II. Sargon dönemi) 142
 Upsaş, Bit-Kapsi kralı (MÖ 8. yy ikinci yarısı) 70
 Ur-Nammu, Ur Kralı (MÖ 2112-2095) 29
 Ur-zababa, Kiş Kralı (MÖ 19. yy) 28
 Urartular, Urartu Krallığı sakinleri, Doğu Anadolu 60, 138
 Urtak, Elam Kralı (MÖ 675-664?) 190, 213, 215
 Urzana, Musasir Kralı (II. Sargon dönemi) 139

Y

Yakinlu, Arvad Kralı (yaklaşık MÖ 670-660) 211, 213-4
 Yamani, Aşdod Kralı (II. Sargon dönemi) 140, 143
 Yarovam, İsrail Kralı (yaklaşık MÖ 931-910) 11
 Yasmah-Addu, Mari Kralı (yaklaşık MÖ 1782-1775) 33
 Yeşaya, Kutsal Kınıp peygamberi 11, 75
 Yoşiya, Yehuda Kralı (MÖ 640-609) 240
 Yunus, Kutsal Kınıp peygamberi 16, 21, 167, 231

Z

Zabata-şuma-iddina, Babil Kralı (MÖ 1158) 40
 Zabibe, Arapların kraliçesi (MÖ 8. yy ikinci yarısı) 69
 Zakkur, Hama kralı (MÖ 8. yy başı) 54
 Zakutu, Sanherib'in karısı 150, 166, 171, 173, 175, 177, 180, 182-4, 195, 201, 204, 206, 209
 Zimri-Lin, Mari Kralı (MÖ 1774-1762) 34

JOSETTE ELAYİ

Asurlular

MEZOPOTAMYA'NIN HÂKİMİ
ANTİK ÇAĞ'IN SÜPER GÜCÜ...

Asurlular, Antik Çağ'ın bilinen ilk evrensel imparatorluğunu kurdular. Asur İmparatorluğu gücünün zirvesindeyken toprakları Batı İran'dan Akdeniz'e, Anadolu'dan Suriye-Arap çöllerine değin uzanıyordu. Hatta bir dönem Mısır'ı dahi topraklarına katmayı başarmışlardı.

Mezopotamya'nın bu büyük imparatorluğu yalnızca askerî bir devlet olmamış, aynı zamanda büyük kütüphaneleri, botanik ve hayvanat bahçelerini ilk kez kurmuş, sosyal ve dini reformlar gerçekleştirmişlerdi. Asurluların bu kültürel atılımları, askerî başarılarını taçlandırmış ve hükümdarlarının görkemli bir şekilde yüzlerce yıl hüküm sürmesine olanak sağlamıştı.

Tarihçi Josette Elayi, Antik Çağ'ın unutulmuş büyük imparatorluğunu tekrar hatırlatıyor ve insanlığa etkilerini geniş çapta inceliyor. Son arkeolojik keşiflerle zenginleştirdiği çalışmasıyla Asurluları tarihin tozlu raflarından çıkaran Elayi, İsrail Krallığı'nın yıkılışı, Asurluların en büyük rakibi Babillilerle olan mücadeleleri, Anadolu'ya yayılışları ve Mısır'ı boyunduruk altına almaları gibi tarihe damga vuran önemli hadiseleri ustalıkla irdeliyor.

Elayi, kralların ve fatihlerin hüküm sürdüğü, tarihi dokusunun askerî hüner ve kültürel deha öyküleriyle örüldüğü bu büyük imparatorluğu adım adım takip etmenizi sağlıyor. Akıcı anlatımıyla Asur'un mütevazı başlangıcını, egemenliğini geniş coğrafyalara yayışını, gücünün doruklarına çıkarak adını tarihe silinmez şekilde kazıyışını maharetle anlatıyor.

Asurlular: Antik Çağ'ın İlk İmparatorluğu, klasik bir tarih anlatısından ziyade entrika ve yeniliklerle dolu geçmişe açılan bir kapı. Josette Elayi, Antik Çağ'ın gizemini keşfetmek isteyen herkesi tarihin koridorlarında sürükleyici bir gezintiye çıkararak Asur İmparatorluğu'nun hayranlık verici hikâyesini gözler önüne seriyor.

Kronik

kronikkitap.com

kronikkitap

ISBN: 978-625-6989-80-1

9 786256 989801